

CİLT / VOLUME 14 • SAYI / ISSUE 2 • KASIM / NOVEMBER 2023

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

**SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

*JOURNAL OF
INSTITUTE OF
SOCIAL
SCIENCE*

14.2

ISSN 1309-3738

e-ISSN 2791-9374

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ JOURNAL OF INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ISSN : 1309-3738

Kasım 2023

Cilt: 14 Sayı: 2

E-ISSN : 2791-9374

November 2023

Volume: 14 Issue: 2

“Türkçe ve İngilizce Dillerinde Yayın Yapan Uluslararası Hakemli Bir Dergidir”

Yılda İki Sayı (Nisan-Kasım) Yayınlanır

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi TR DİZİN, EBSCOhost, Index Copernicus International, DRJI, ASOS Index, Arastirmax, Türk Eğitim Endeksi, OAJI, Scientific Indexing Services (SIS) ve Academic Resource Index (ResearchBib) gibi ulusal ve uluslararası dizinlerde taranan, uluslararası hakemli bir dergidir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazar(lar)ına aittir.

İmtiyaz Sahibi / Owner

Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü /
Rector of Çankırı Karatekin University

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Barış ÖZTUNA

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZTOPRAK

Doç. Dr. Selim CENGİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdulselam ARVAS

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Prof. Dr. Edina SOLAK

Prof. Dr. Emre Şahin DÖLARSLAN

Prof. Dr. Ertan BEŞE

Prof. Dr. Hasan COŞKUN

Prof. Dr. İlhan YILDIZ

Prof. Dr. Yeşim YASAK

Prof. Dr. Zuhale Yonca ODABAŞ

Doç. Dr. Barış ÖZTUNA

Doç. Dr. Burhan ÇONKOR

Doç. Dr. Hatice YAZGAN

Doç. Dr. Masoumeh DAEI

Dr. Öğr. Üyesi Munther YAQOOB

Dr. Öğr. Üyesi Fawwaz ALMSHHDANY

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Barış TAŞ

Doç. Dr. Burcu Umut ZAN

Doç. Dr. Emine ÇELİKSOY

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Doç. Dr. Erol KARCI

Doç. Dr. Fatih GÜZEL

Doç. Dr. Fatih SONA

Doç. Dr. Hatice YAZGAN

Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş ÇAPKIN

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Hakkı KALAYCI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sedat UĞUR

Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KARAKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Özgür POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÖZTÜRK

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Şuayip TURAN

Sekreteryaya / Secretariat

Ünal KARAARSLAN

***Yazışma Adresi / Address for
Correspondence***

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
18100 Çankırı-TÜRKİYE

E-posta: sbdergi@karatekin.edu.tr

DANIŞMA KURULU / *ADVISORY BOARD*

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye KAKIRMAN YILDIZ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın BAŐBUĐ	İst. Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun POLAT	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ODABAŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür KÜLCÜ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Cemil LİV	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Erol KARCI	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. UĞur ALTUĞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Kasım BİNİCİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Serap ASLAN COBUTOĞLU	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Abdullah METİN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Mehmet Sedat UĞUR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Murat NER	Bartın Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Mustafa YILDIRIM	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Arş. Gör. Nurdan GENÇ	Çankırı Karatekin niversitesi
nal KARAARSLAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS	
Araştırma Makaleleri / Research Articles	
211-247	Çocuklarda Zorbalık Davranışları, Kaygı ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişki
	<i>Relationship between Bullying Behaviors, Anxiety and Social Anxiety in Children</i>
	Özlem Yeşim ÖZBEK BAŞTUĞ, Pervin Oya TANERİ
248-269	Psikologlarda Öz Yeterlilik Algısının Oluşmasında Mentorluk Rolünün İncelenmesi- Karma Yöntem Deseni
	<i>Examining the Role of Mentoring in the Formation of Self-Efficacy Perception in Psychologists Using Mixed Methods Design</i>
	Zekeriya TEMİRCAN
270-292	Tekkeköy (Samsun) Doğal Ortam Özellikleri ve Arazi Kullanımı
	<i>Natural Environment Characteristics and Land Use at Tekkeköy (Samsun)</i>
	Fahri OKUR, Mustafa Murat KALE
293-332	Üniversite Kütüphanelerinde Teknolojik ve Kurumsal Bilgi Güvenliği Önlemlerinin Uygulanma Yeterliliği
	<i>Adequacy of Implementation of Technological and Corporate Information Security Measures in University Libraries</i>
	Ali KAVAK, Hüseyin ODABAŞ
333-364	Emeklilik Sistemlerinde Yaşanan Paradigma Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme
	<i>An Assessment on the Paradigm Shift Experienced in Pension Systems</i>
	Yusuf Can ÇALIŞIR
365-387	Coğrafya Eğitiminde Yeni Bir Alan: Ritimanaliz
	<i>A New Field in Geography Education: Rhythmanalysis</i>
	Esen ÇİFTÇİ, Servet KARABAĞ
388-417	Sağlık Okuryazarlığı Eğitiminin Bireylerin Sağlık Okuryazarlığı Düzeyini Geliştirmedeki Yerine İlişkin Bir Uygulama: Foça İlçe Halk Kütüphanesi Örneği
	<i>An Application Regarding the Place of Health Literacy Education in Improving Individuals' Health Literacy Level: The Case of Foça District Public Library</i>
	Gülten ALIR DERBENT, Eren BÜYÜKÖZMEN, Mehmet Ali AKKAYA, Özgür POLAT
418-436	Çankırı Karatekin Üniversitesi'nin Araştırma Profili: Araştırma Performansı ve Alan Yetkinlik İncelemesi
	<i>Research Profile of Çankırı Karatekin University: A Study of Research Performance and Field Competencies</i>
	Kasım BİNİCİ

Editörden / Editorial

Coşkun Polat¹ 0000-0003-2508-7459

Akademi camiasının değerli araştırmacıları ve kıymetli okurlar,

Dergimizin 14. cilt 2. sayısında, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarından araştırma sonuçlarının yer aldığı sekiz makale akademik topluluğun bilgi ve görüşlerine sunulmaktadır.

Sayının ilk makalesi, akran zorbalığı davranışlarının türü ve sıklığı belirlenerek yaşanan akran zorbalığının çocukların kaygı ve sosyal anksiyete düzeyleriyle ilişkisini inceleyen “Çocuklarda Zorbalık Davranışları, Kaygı ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişki” konulu çalışmadır.

Psikologların öz-yeterlilik algısını oluşturmada mentorluk rolünün incelenmesini amaçlayan “Psikologlarda Öz Yeterlilik Algısının Oluşmasında Mentorluk Rolünün İncelenmesi- Karma Yöntem Deseni” başlıklı çalışmadır.

“Tekkeköy (Samsun) Doğal Ortam Özellikleri ve Arazi Kullanımı” başlıklı çalışmada, Tekkeköy’ün doğal ortam özellikleri ile birlikte mevcut arazi kullanımının ortaya çıkartılarak bir arada değerlendirilmesi ve hatalı arazi kullanımına bağlı olarak gelişen sorunlara çözüm önerileri getirilmesi amaçlanmıştır.

Dördüncü makale, üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği tehditlerine karşı teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin uygulanma düzeylerinin tespiti ve yeterlilik durumlarının incelenmesini amaçlayan, “Üniversite Kütüphanelerinde Teknolojik ve Kurumsal Bilgi Güvenliği Önlemlerinin Uygulanma Yeterliliği” başlıklı çalışmadır.

Emeklilik sistemlerinde yaşanan özelleştirme deneyimi bağlamında, yeniden kamu emeklilik sistemlerine geçiş sürecini bütüncül olarak değerlendiren “Emeklilik Sistemlerinde Yaşanan Paradigma Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı çalışma, sayının beşinci makalesidir.

¹ Prof. Dr., ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Baş Editörü. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, polatcoskun@karatekin.edu.tr
Prof., Editor-in-Chief of ÇAKÜ Journal of Institute of Social Sciences. Çankırı Karatekin University, Department of Information Management, polatcoskun@karatekin.edu.tr

Altıncı makale, coğrafya eğitiminde ritimanaliz kavramının kullanımı değerlendiren “Coğrafya Eğitiminde Yeni Bir Alan: Ritimanaliz” başlıklı çalışmadır. Coğrafya eğitiminde ritimanaliz kavramının kullanımının değerlendirildiği makale, bu yöntemle verilecek eğitimin yararlı olacağına dikkat çekmektedir.

“Sağlık Okuryazarlığı Eğitiminin Bireylerin Sağlık Okuryazarlığı Düzeyini Geliştirmedeki Yerine İlişkin Bir Uygulama: Foça İlçe Halk Kütüphanesi Örneği” başlıklı çalışmada, bireylere sağlık okuryazarlığının ilk adımı olan güvenilir bilgi kaynaklarına erişim becerisini kazandırmaya yönelik bir eğitim programının hazırlanmasına ve bu eğitimin etkinliğini ortaya konulmasına yönelik değerlendirmeler ele alınmıştır.

Bilimsel üretkenlik açısından sıralama sitemleri, kurumların üniversiteleri izleme ve değerlendirmeye yönelik raporları ile atıf veri tabanı verileri referans alınarak Çankırı Karatekin Üniversitesi'nin araştırma profili ortaya koymayı amaçlayan “Çankırı Karatekin Üniversitesi'nin Araştırma Profili: Araştırma Performansı ve Alan Yetkinlik İncelemesi” başlıklı çalışma sayının son makalesidir.

Dergimizin bu sayısında emeği geçen yazar ve hakemlere, alan editörleri ile editör yardımcılara gönülden şükranlarımı sunarım.

Çocuklarda Zorbalık Davranışları, Kaygı ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişki*

Özlem Yeşim Özbek** Pervin Oya Taneri***

Öz

Amaç: Akran zorbalığı küresel bir sorundur. İsim takma, dışlama, dedikodu yapma, malına zarar verme, vurma veya itme gibi çeşitli şekillerde olabilen akran zorbalığı, okul çağındaki çocukların deneyimlediği, maruz kalan tüm öğrencileri -zorba, kurban ve seyircileri- etkileyen süregelen bir sorundur. Zorbalık, herhangi bir nedenle kendini başkalarından güçlü/ üstün hisseden bir kişinin, kendisinden bir şekilde daha zayıf/ savunmasız gördüğü bir kişiyi tekrar tekrar, kasıtlı olarak, istenmeyen söz veya eylemlerle hedef alarak "gücünü" saldırgan bir şekilde kullanmasıdır. Zorbaların hedefi olan kurbanlar ya fiziksel ya da duygusal olarak incinirler ve başlarına gelenleri kendi başlarına durdurmakta zorlanırlar. Akranlar tarafından zorbalığa uğramak, olaylara maruz kalan tüm bireyler için kısa ve uzun vadeli olumsuz sonuçlar doğurabilir. Okullarda zorbalık olaylarına müdahale edilmediğinde, zorbalığın etkileri yetişkinlikte de devam etmektedir. Bu nedenle erken yaşlardan itibaren deneyimlenen zorbalık davranışları ve bunların çocukların kaygı ve sosyal kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılması akran zorbalığını önleyici politika ve müdahale programları geliştirilmesi için önemlidir. Araştırmada akran zorbalığı davranışlarının türü ve sıklığı belirlenerek yaşanan akran zorbalığının çocukların kaygı ve sosyal kaygı düzeyleriyle ilişkisi Çankırı örnekleminde incelenmiştir.

Yöntem: Araştırma küme örnekleme yöntemiyle iki ilkokulda ve 590 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Veriler Akran Zorbalığı Ölçeği Çocuk Formu, Çocuklar İçin Durumluk-Süreklilik Kaygı Envanteri ve Çocuklar için Sosyal Anksiyete Ölçeği-Yenilenmiş Formu kullanılarak toplanmıştır. Veriler betimsel analizler yoluyla SPSS kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular: Araştırmada ilkokul öğrencilerinin yaklaşık dörtte birinin akran zorbalığına maruz kaldığı, kurban ve zorba davranışlarının cinsiyet, kronik hastalık, boşanmış ebeveyn ve sınıf düzeyine göre farklılaştığı bulunmuştur. Ayrıca, kurban puanları ile zorbalık, sürekli kaygı ve sosyal kaygı puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Sonuç: Okullarda zorbalık davranışlarının düzenli olarak incelenmesi ve kurban ve seyircilere zorbalık durumunda neler yapabileceklerinin öğretilmesi zorbalıkla ilişkili kaygı ve sosyal kaygının azalmasını sağlayabilir.

Özgünlük: Araştırma Çankırı'da akran zorbalığı sıklığı üzerine yapılan ilk çalışmadır.

Anahtar Sözcükler: Akran zorbalığı, kaygı, sosyal kaygı, akran zorbalığının sıklığı.

* Araştırma Çankırı Karatekin Üniversitesi tarafından Bilimsel Araştırma Projesi olarak desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. ozbek@karatekin.edu.tr

*** Doç. Dr. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ptaneri@metu.edu.tr

Relationship between Bullying Behaviors, Anxiety and Social Anxiety in Children *

Özlem Yeşim Özbek** Pervin Oya Taneri***

Abstract

Purpose: Peer bullying is a global problem. Peer bullying, which can take various forms such as name-calling, ostracism, gossiping, damaging one's property, hitting or pushing, is a persistent problem in school children's lives that affects all exposed students (i.e. bully, victim, and bystander). Bullying is when someone who feels powerful/superior to others for whatever reason, uses their "power" in an aggressive way to target another person they see as somehow weaker/vulnerable than they are, with repeated, deliberate, unwanted words or actions. Victims who are targets of bullies are either physically or emotionally hurt and find it difficult to stop what is happening to them on their own. Being bullied by peers it can have short- and long-term negative consequences for all individuals exposed to the events. When bullying incidents are not intervened at the schools, the effects of bullying continue into adulthood. For this reason, it is important to investigate bullying behaviors experienced from an early age and the relationship between children's anxiety and social anxiety levels for developing policies and intervention programs to prevent peer bullying. The aim of this study is to determine the type and frequency of peer bullying behaviors in Cankiri and to examine the relationship between peer bullying and children's anxiety and social anxiety levels.

Method: The research was conducted with cluster sampling method in two primary schools and on 590 students. Data were collected using the Peer Bullying Scale Child Form, the State-Trait Anxiety Inventory for Children, and the Social Anxiety Scale for Children-Revised Form. The data were analyzed using the SPSS program through descriptive analyses. type of bullying, and in case of bullying, the victims mostly get help from their family or an adult at school.

Findings: In the study, it was found that approximately one fourth of primary school students were exposed to peer bullying, and victim and bully behaviors differed according to gender, chronic illness, divorced parents and grade level. In addition, a significant positive correlation was found between victim scores and bullying, trait anxiety and social anxiety scores.

Implications: Regular examination of bullying behaviors in schools and teaching victims and bystanders what to do in case of bullying can reduce bullying-related depression and anxiety.

Originality: The research is the first study on the frequency of peer bullying in Çankırı.

Keywords: Peer bullying, anxiety, social anxiety, frequency of peer bullying.

* The research was supported as a Scientific Research Project by Çankırı Karatekin University.

** Assoc. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of Literature, Department of Education, ozbek@karatekin.edu.tr

*** Assoc. Prof., Middle East Technical University, Education Faculty, Department of Education, ptaneri@metu.edu.tr

Arrival Date : October 21, 2022

Acceptance Date: September 19, 2023

Article Type : Research Article

“Her insan bir zorba ya da mağdur olmayabilir ancak her insan zorbalığa tanık olmuş, tepki vermiştir. Ya katılmıştır ya izlemiştir ya da sessiz kalmıştır.”

Octavia E. Butler

Giriş

Çocuklara yönelik şiddet okullar da dahil pek çok ortamda meydana gelmektedir. Zorbalık, çocukların gelişimlerinin farklı aşamalarında karşılaşılabilecekleri kötü muamele ve şiddet türlerinden biridir ve genel ve yaygın olarak kabul edilen tanımı; herhangi bir nedenle kendini diğerlerinden daha güçlü/üstün hisseden bir kişinin, bir şekilde daha zayıf/hassas olduğunu düşündüğü bir kişiyi istenmeyen söz veya eylemlerle tekrar tekrar hedef alarak "gücü" saldırgan ve kasıtlı olarak kötüye kullanmasıdır. Olweus (1987) akran zorbalığını, fiziksel ya da sosyal olarak daha güçlü olanın daha güçsüz olana yönelik kasıtlı ve sürekli saldırgan davranışları olarak tanımlamaktadır. İsim takmak, vurmak, eşyasına zarar vermek, eşyasını almak, dışlamak, oyunlara almamak, uygunsuz görüntülerini yaymak, alay etmek, tehdit etmek, küçümsemek, küçük düşürmek, şantaj yapmak, birey hakkında yalan haber yaymak, öpmek, cinsel amaçlı dokunmak, kişisel bilgilerini yaymak gibi fiziksel, psikolojik, sözel, cinsel ve siber gibi çeşitli şekillerde olabilen akran zorbalığı, okul çağındaki çocukların hayatında yadsınamaz bir sorun olarak süregelmekte ve maruz kalan tüm öğrencileri (zorba, kurban ve tanık) olumsuz etkilemektedir (Özbek ve Taneri, 2022).

Akran zorbalığı hem dünyada hem de Türkiye’de oldukça yaygın bir olgudur (Ditch the Label, 2020; Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü-Mullis, Martin, Foy, Kelly ve Fishbein, 2020; OECD, 2018; Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı-PISA, 2019; UNESCO, 2019). Her gün dünya çapında milyonlarca öğrenciyi etkileyen akran zorbalığı, sadece çocukları değil herkesi ilgilendirmesi gereken hem çocuklara hem de topluma geniş ve uzun süreli zararları olan sosyal bir sorundur. 2018 PISA sonuçlarına göre, OECD ülkelerindeki 15 yaşındaki öğrencilerin %22,7’si ayda en az birkaç kez akranları tarafından zorbalığa uğradığını, %7’si ayda en az birkaç kez diğer öğrenciler tarafından dövüldüğünü, itildiğini, eşyalarının alındığını veya tehdit edildiğini, %14’ü ayda en az birkaç kez diğer öğrenciler tarafından alay edildiğini, %10’u okulda kötü söylentilere maruz kaldığını ve %9’u kasıtlı olarak bir şeyin dışında bırakıldığını bildirmiştir (OECD, 2018). 2019 UNESCO raporu, dünya genelinde 11-15 yaş arası öğrencilerin %32’sinin son bir ay içinde en az bir kez okuldaki akranları tarafından zorbalığa maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Ditch the Label tarafından hazırlanan 2020 Yıllık Zorbalık Anketine göre, Birleşik Krallık genelinde zorbalık son bir yılda %25 oranında artmıştır. Raporda, Covid-19 salgını sırasında akran zorbalığının azalmadığını, sadece çevrimiçi ortama taşındığını ve en savunmasız bireyleri daha da izole ettiğini belirtilmektedir. Anket sonuçları,

Eylül 2019 ile Mart 2020 arasında 12-18 yaş arası her dört gençten birinin fiziksel zorbalığa, her üç gençten birinin ise çevrimiçi platformlarda zorbalığa maruz kaldığını ortaya koymuştur. Türkiye'de akran zorbalığına ilişkin sistematik bir veri bulunmamakla birlikte, 2018 PISA sonuçlarına göre, Türkiye'deki 15 yaşındaki öğrencilerin %24,1'i ayda en az birkaç kez zorbalığa maruz kalmaktadır ve bu oran OECD ortalamasının üzerindedir.

Gaffney, Ttofi ve Farrington (2019) akran zorbalığına yönelik müdahale programlarının etkililiğini inceledikleri meta-analiz çalışmalarında, programlarının zorbalığı %19-20, mağduriyeti ise %15-16 oranında azalttığını bulmuşlardır. Akran zorbalığına yönelik müdahale programları erken yaşlarda etkili olmakla birlikte yaş ilerledikçe etkinin azaldığı görülmüştür (Yeager vd., 2015). Bu durum ilkokullarda akran zorbalığı oranlarının ve öğrencilere etkilerinin düzenli olarak izlenmesi ve önleyici eğitim programların geliştirilerek uygulanması ihtiyacını doğurmaktadır.

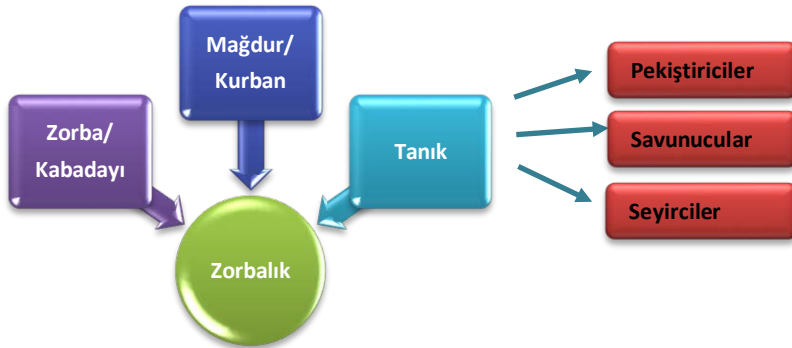
Bu çalışmanın amacı, ilkokul öğrencileri arasında akran zorbalığının sıklığını ve türünü belirlemek ve akran zorbalığı ile kaygı ve sosyal kaygı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Okullarda akran zorbalığının sıklığı, türü ve öğrenciler üzerindeki etkilerinin bilinmesi, öğrencileri destekleyici rehberlik faaliyetlerinin planlanması, akran zorbalığını önlemeye yönelik programların geliştirilmesi ve boyamsal çalışmaların yapılabilmesi için önemlidir.

Makalenin bir sonraki bölümünde akran zorbalığının aktörleri, türleri ve sonuçları ile akran zorbalığı ile kaygı ve sosyal kaygı arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Akran Zorbalığının Aktörleri

Bir zorbalık olayı tipik olarak sadece zorbalı ve kurbanları değil, aynı zamanda tanıkları da içerir (Şekil 1). Zorbalığın aktörlerinin farklı rolleri vardır ve bu rollerden bazıları zorbalığın gerçekleşme olasılığını artırır.

Şekil 1. Akran zorbalığının aktörleri

Graham (2016)'a göre zorbalık olaylarında üç tür tanık rolü vardır: zorbayı teşvik edebilecek pekiştiriciler (reinforcers), mağdurun yardımına koşabilecek savunucular (defenders) ve zorbalığı gözlemleyen ama hiçbir şey yapmayan seyirciler (bystanders).

Zorba (kabadaayı), kendinden fiziksel/duygusal/sosyal bakımdan daha az gelişmiş bireye/çocuğa isteyerek sistematik fiziksel/cinsel/sözel/duygusal baskı, saldırı ya da eziyet uygulayan kişidir. Zorbalar genellikle kurbandan daha büyük, daha sosyal veya daha güçlü, daha özgüvenli veya cesur, buna karşılık daha az şefkatli ve sorunlarını şiddetle çözmeye daha yatkındır. *Mağdur (kurban)*, bir zorba tarafından sistematik olarak korkutulan, istismar ya da eziyet edilen bireydir. Mağdurlar "yalnız" olma eğilimindedirler. Araştırmalar, mağdurların özgüven sorunları ve yüksek kaygı düzeyleri olduğunu göstermektedir (Lereya, Copeland, Costello ve Wolke, 2015; Wu, Qi ve Zhen, 2021). *Tanık (pekiştirici/savunucu/seyirci)*, zorbalığa şahit olan görgü tanığıdır (öm: akran, arkadaş, ebeveyn, okul personeli, öğretmen vb.). Seyircilerin zorbalıkta oynadığı rol çok önemlidir, yani seyirciler mağdurun yanında durarak zorbalığı durdurabilir veya zorbalık davranışını görmezden gelerek, hoş görerek veya teşvik ederek doğrudan veya dolaylı olarak teşvik edebilirler. Şekil 3'te akran zorbalığının aktörlerinin tipik özellikleri verilmiştir.

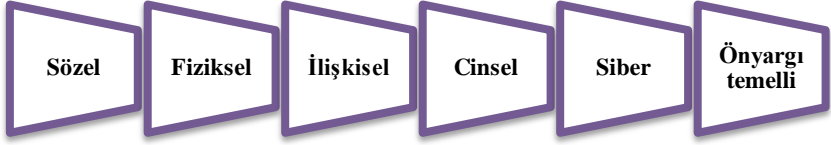
Şekil 2. Akran zorbalığının aktörlerinin tipik özellikleri

Akran Zorbalığının Türleri

Zorbalık birçok farklı biçimde ortaya çıkmaktadır. En yaygın zorbalık türleri, başkaları da olsa, sözlü, fiziksel, ilişkiyel, cinsel, siber ve önyargılı zorbalıktır (Şekil 3).

Şekil 3. Zorbalık türleri

Sözel zorbalık bireyi incitmek amacıyla yapılan sistematik sözlü saldırı ve tacizdir. Sözlü zorbalık örnekleri arasında isim takma, hakaret etme, alay etme, korkutma, alay etme, homofobik, ırkçı veya etnik aşağılayıcı ifadeler yer alır. Sözel zorbalık, fiziksel zorbalık gibi iz bırakmadığı ve yetişkinlerin olmadığı ortamlarda yapıldığı için kolay tespit edilemeyen, tespit edilse bile etkisinin daha az olduğu varsayımıyla genellikle görmezden gelinen bir zorbalık türüdür. Sözel zorbalıkta zorba, kurban üzerinde güç ve kontrol kazanmak için sözel saldırılarını kullanır. Genellikle özel ihtiyaçları olan, çok uzun veya kısa boylu, aşırı kilolu veya zayıf, çok zeki veya öğrenme güçlüğü çeken, kekeme, düşük sosyo-ekonomik statüde, göçmen vb. çocuklar sözel zorbalığın hedefi olmaktadır. Sözlü zorbalığın depresyondan intihara kadar uzanan ciddi sonuçları vardır ve ömür boyu sürebilecek derin duygusal izler bırakabilir (Baldo Moraes, vd., 2021; Serra-Negra, Pordeus, Corrêa-Faria, Fulgêncio, Paiva ve Manfredini, 2017; Kodish, Herres, Shearer, Atte, Fein ve Diamond, 2016; Sharp, 1995).

Fiziksel zorbalık, vurma, yumruklama, tekmeleme, çimdikleme, itme, saç çekme veya eşyalara zarar verme gibi davranışları içerir. Mağdurda ve ve eşyaları üzerinde bıraktığı görünür izler nedeniyle zorbalığın en kolay fark edilebilen şeklidir. Zorba mağdurun üzerinde güç ve kontrol sağlamak için sistematik fiziksel saldırılarını kullanır. Fiziksel zorbalıkta genellikle zorba ile kurban arasında bir güç dengesizliği vardır ve zorba genellikle daha büyük ve güçlüdür. Fiziksel zorbalığın da kısa ve uzun vadeli ciddi sonuçları vardır (Litwiller ve Brausch, 2013; Smokowski, Evans ve Cotter, 2014).

İlişkisel ya da sosyal zorbalık, mağdurun itibarına veya ilişkilerine zarar vermeyi amaçlayan, dolaylı bir zorbalık biçimidir. Birey hakkında dedikodu yaymak, oyunlara almamak, gruptan dışlamak ya da utandırmak, tehditkâr ve aşağılayıcı bakışlar atmak, olumsuz yüz ve beden hareketleri yapmak, küçük düşürücü şakalar yapmak ve taklit etmek gibi davranışlar ilişkisel zorbalığa örnektir. Sosyal manipülasyona dayalı olan ilişkisel zorbalık, zorbalığın daha ince bir türüdür ve anlaşılması daha zordur. İlişkisel zorbalıkta zorba, kurbanı kontrol ederek veya ona zorbalık yaparak kendi sosyal konumunu yükseltir. Araştırmalar ilişkisel zorbalığın kızları erkeklerden daha sık etkilediğini göstermektedir (National Center for Educational Statistics, 2019; Wang, Iannotti ve Nansel, 2009).

Cinsel zorbalık, birey ya da grupları hedef alan cinsel içerikli sistematik aşağılayıcı veya saldırgan bir eylemdir. Bu tür zorbalık davranışlarına örnek

olarak bireyin uygunsuz görüntülerini yaymak, cinsel içerikli mesajlar, resimler, videolar vb. göndermek, özel bölgelere dokunmak, dedikodu yaymak, öpmek, alay etmek, isim takmak, uygunsuz tekliflerde bulunmak verilebilir. Cinsel zorbalığın fark edilmemesi ve önlenmemesi, cinsel saldırıya varan ciddi sonuçlar doğurabilir. Araştırmalar, kızların erkeklere kıyasla cinsel zorbalığa maruz kalma ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (National Union of Teachers, 2007; UK Feminista, 2017)

Siber zorbalık, dijital iletişim araçları (akıllı telefon, bilgisayar, tablet vb.) kullanılarak sosyal medya araçları (WhatsApp, Telegram, Tango, Snapchat, Instagram, Twitter, Facebook, Tiktok vb.), web sayfaları, forumlar vb. üzerinden gerçekleştirilen açık ya da gizli sistematik zorbalık davranışlarıdır. Bireye küfürlü veya hakaret içeren metinler, e-postalar veya fotoğraflar, resimler veya videolar göndermek, çevrimiçi ortamlarda taciz etmek, dışlamak, tehdit etmek, utandırmak, dedikodusunu yapmak, hakkında söylentiler yaymak, dijital iletişim araçlarını hacklemek/dijital bilgilerini çalmak ya da yaymak, sosyal medya hesaplarını ele geçirmek ya da taklit etmek vb. gibi davranışlar siber zorbalığa örnek gösterilebilir. Araştırmalar siber zorbalığın gençler arasında ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir (Litwiller ve Brausch, 2013; Smokowski, Evans ve Cotter, 2014; URL-2). Siber zorbalıklar genelde yüz yüze gerçekleştirilemeyecekleri eylemleri internet ortamında cesaret bularak gerçekleştirilmektedir.

Önyargı temelli zorbalık, mağdurun cinsel yönelimi, etnik kökeni ve/veya ırkı hakkında önyargılara dayalı zorbalık davranışlarını içerir. Bu zorbalık türü, diğer zorbalık türlerine göre daha az incelenmiştir ve bazı bireylerin veya grupların diğerlerinden daha az saygıyı hak ettiği inancına dayanmaktadır. Bu tür zorbalık, zorbanın önyargılarından ve inançlarından kaynaklanır (Dennell Lough ve Logan, 2015). Araştırmalar, farklı cinsel yönelimleri olan bireylerin ve etnik azınlık gruplarının önyargılı zorbalığa maruz kalma ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Kosciw, Greytak, Zongrone, Clark ve Truong, 2018; National Center for Educational Statistics, 2019).

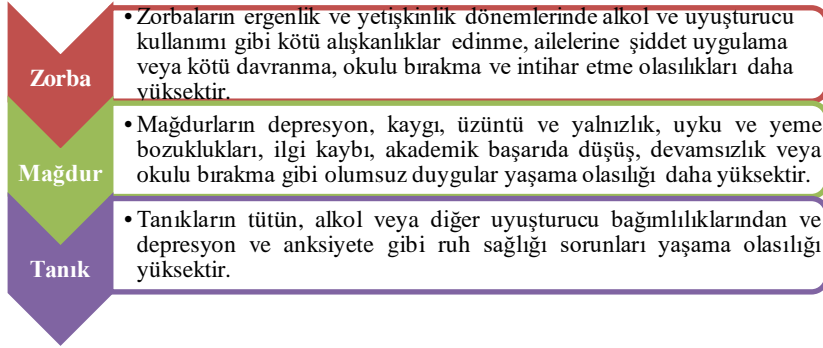
Akran Zorbalığının Sonuçları

Zorbaların hedefi olan kurbanlar ya fiziksel ya da duygusal olarak incinir ve başlarına gelenleri kendi başlarına durdurmakta zorlanırlar. Akranlar tarafından zorbalığa uğramak, olaylara maruz kalan tüm bireyler için kısa ve uzun vadeli olumsuz sonuçlar doğurabilir. Akran zorbalığının öğrenciler üzerindeki fiziksel, psikolojik, sosyal, duygusal, zihinsel ve akademik olumsuz etkileri depresyondan intihara kadar uzanabilmektedir (Halliday, Gregory, Taylor, Digenis ve Turnbull, 2021; Lereya, Copeland, Costello ve Wolke, 2015; Konishi, Hymel, Zumbo ve Li, 2010; Polanin, Espelage ve Pigott, 2012; Ttöfi, Farrington, Lösel ve Loeber, 2011). Zorbalık, güvenlik ve rahatlık kaybına yol açar, mağdurları korkutur, depresyona sokar, tehdit

eder. Mağdurlar başkalarıyla iletişim kurmak veya sosyalleşmek istememekte, okula gitmekte isteksiz davranmakta, daha düşük akademik notlar almakta, sosyal olarak endişeli ve yalnız olmakta, düşük öz saygı yaşamakta, fiziksel acı çekmekte, daha fazla sağlık şikâyeti yaşamakta, evden kaçma, alkol ve uyuşturucu kullanma ve hatta intihar etme olasılıkları artmaktadır (Ardiavanti, Efendi, Kumia ve Hsieh, 2018).

Zorba, kurban ve seyircilerin hepsi akran zorbalığından çeşitli şekillerde olumsuz etkilenmektedir (Şekil 4). Mağdur için zorbalık duygusal sıkıntı, düşük öz saygı ve hatta fiziksel zararlar sonuçlanabilir. Diğer bir deyişle mağdurlar artan melankoli, kaygı, üzüntü, hayal kırıklığı, öfke ve yalnızlık duyguları; özsaygıda azalma; uyku ve yeme sorunları; düşük akademik performans veya okulu bırakma gibi fiziksel, sosyal, duygusal, zihinsel ve akademik sorunlarla baş etmek zorunda kalabilirler (Halliday, Gregory, Taylor, Digenis ve Turnbull, 2021; Gini ve Pozzoli, 2009; Lereya, Copeland, Costello ve Wolke, 2015; Konishi, Hymel, Zumbo ve Li, 2010; Nansel, Craig, Overpeck, Saluja, ve Ruan, 2004; Nansel, Overpeck, Haynie, Ruan ve Scheidt, 2003). Zorbalar, zorba olmayanlara göre şiddet eylemleri veya diğer zorbalık türlerinin yanı sıra intihara daha yatkındır ve zorbalık davranışları ile depresyon arasında bir bağlantı vardır (Gini ve Pozzoli, 2009; Lereya, Copeland, Costello ve Wolke, 2015; Ttofi, Farrington, Lösel ve Loeber, 2011). Dolayısıyla, zorbalık davranışının saldırgan ve baskın davranışları pekiştirerek gelecekte ilişkiler ve otorite ile ilgili sorunlara yol açabileceği söylenebilir.

Şekil 4. Akran zorbalığının zorba, mağdur ve tanık üzerindeki etkileri

Akran zorbalığına tanık olan kişiler de olumsuz etkilenebilirler; zorbalığa müdahale etmedikleri için suçluluk duyabilir, kendileri de hedef haline gelme korkusu yaşayabilir veya gelecekteki zorbalık olaylarına karşı duyarsızlaşabilirler. Tanıkların ileride depresyon, bağımlılık (uyuşturucu, alkol, sigara vb.) ve anksiyete sorunlarıyla karşılaşma olasılığı daha yüksektir (Doumas ve Midgett, 2021; Midgett ve Doumas, 2019; Rivers, Poteat, Noret ve Ashurst, 2009; Polanin, Espelage ve Pigott, 2012).

Akran Zorbalığı ile Kaygı ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişki

Zorbalık eyleminin hem mağdur hem de fail üzerinde önemli duygusal sonuçları olabilir. Bu etkiler uzun süreli olabilir ve depresyon, anksiyete, öz saygı sorunları, yeme bozuklukları ve hatta intihar düşüncelerini içerebilir. (Chester, Spencer, Whiting ve Brooks, 2017; Wolke ve Lereya, 2015). Araştırmalar, kızların zorbalık olaylarının ardından içselleştirme sorunlarına karşı özellikle savunmasız olduğunu göstermiştir (Hawker ve Boulton, 2000; Kidger, Heron, Leon, Tilling, Lewis ve Gunnell, 2015; Klomek vd., 2009; Klomek, Sourander ve Elonheimo, 2015). Zorbalığın en aşırı psikolojik etkisi, sosyal kaygı, korku, depresyon, intihar etme isteği ve travma sonrası stres bozukluğu belirtileri gibi psikolojik bozuklukların ortaya çıkmasıdır. Mağdurlar ayrıca sosyal kaygı, korku, huzursuzluk veya travma sonrası stres bozukluğu geliştirebilirler. Bu çaresizlik duyguları, mağduru tereddütlü, gergin, endişeli, şüpheli ya da faaliyetlerde kararsız hale getirirerek (Putri, Laking ve Treasaden, 2012) okula katılımlarını engelleyebilir ve sınıf dışındaki faaliyetlere katılma konusundaki güvenlerini ve isteklerini zayıflatabilir (Ardiavianti vd., 2018; (Novalia, 2016).

Zorbalık mağdurları travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), yaygın anksiyete bozukluğu (YAB), panik atak ve sosyal anksiyete bozukluğu gibi anksiyete bozuklukları yaşayabilirler. TSSB'li çocuklar geri dönüşler, kabuslar, sosyal geri çekilme ve artan hassasiyet yaşayabilir. YAB olan kişiler genellikle günlük yaşamlarına müdahale eden, uykusuzluk, huzursuzluk, mide ağrısı ve yorgunluğa yol açan sürekli endişeler ve mantıksız korkularla mücadele eder. Tekrarlanan endişe ve stres hayatlarının diğer alanlarında da ortaya çıkabilir ve daha şiddetli yaygın kaygı bozukluğuna dönüşebilir. Sosyal kaygı bozukluğu, toplum içinde aşağılanma, olumsuz yargılar veya kendileriyle ilgili şakalardan endişe duymaları halinde zorbalıktan da kaynaklanabilir. Mağdurlar görünüşlerinin veya davranışlarının başkalarının kendileriyle alay etmesine neden olacağından endişe ederler (Gordon, 2022). Zorbalık ayrıca uyku düzenini etkileyebilir, akranlar arasında baş ağrısı, çarpıntı, kronik ağrı ve gastrointestinal sorunlara (örn. ishal, kilo kaybı, kusma, karın ağrısı, kabızlık, ateş vb.) neden olabilir. Araştırmalar akran zorbalığı ve uyku bozuklukları arasında ilişki olduğunu göstermektedir (Hunter vd., 2014; van Geel, Vedder ve Tanilon, 2014). Ergenlik döneminde yaşanan zorbalık, sosyal anksiyete bozukluğu semptomları riskinin artmasına neden olmaktadır (Cuncic, 2020). Ergenlerin yaşadıkları zorbalık ne kadar şiddetliyse, yaşadıkları sosyal kaygı da o kadar şiddetlidir. Ergenlerin yaşadığı zorbalık ne kadar şiddetli olursa, yaşadıkları sosyal kaygı da o kadar şiddetli olur. Araştırmalar, şiddetli zorbalığa maruz kalan ergenlerin sosyal anksiyete bozukluğu geliştirme riskinin daha yüksek olduğunu ve bunu bildirme konusundaki isteksizliklerinin sosyal kaygıları nedeniyle daha da kötüleşebileceğini göstermektedir (Ranta Kaltiala-Heino, Fröjd ve Marttunen

2013). Okulda gizlenen zorbalığın tanınması ve önlenmesinde okul yöneticilerine, öğretmenlere ve ebeveynlere önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu doğrultuda birçok ülkede akran zorbalığını önleme programları yürütülmektedir.

Yöntem

Bu araştırmanın amacı, ilkokul öğrencileri arasında akran zorbalığının yaygınlığını ve öğrencilerin kaygı ve endişe düzeylerinin zorbalık davranışlarıyla ne ölçüde ilişkili olduğunu bir tarama araştırması deseni kullanarak incelemektir. Tarama araştırması deseni, araştırmacılar bir örneklemedeki bireylerin tutumlarını, inançlarını, görüşlerini, davranışlarını veya özelliklerini değerlendirmeyi amaçladıklarında tipik olarak kullanılır (Fraenkel ve Wallen, 2006). Tarama araştırmalarında "Ne?", "Nedir?", "Ne hakkında?" gibi sorulara yanıt aramaktadırlar (Büyüköztürk, 2016). Bu bağlamda bu çalışmaya rehberlik eden temel araştırma soruları "İlkokul öğrencileri arasında akran zorbalığının boyutu nedir?" ve "Zorbalık davranışları öğrencilerin kaygı ve endişe düzeyleriyle nasıl ilişkilidir?" şeklindedir.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Çankırı'daki ilköğretim okullarına devam eden öğrencilerdir. Çankırı ilindeki iki okuldan 590 öğrenciden oluşan bir örneklem, evrenin tamamı yerine bir alt kümesinin çalışılmasını içeren küme örnekleme kullanılarak seçilmiştir. Bu çalışma için iki farklı sosyoekonomik düzeyden birer okul seçilmiştir. Tablo 1, örnekleme öğrenci demografisi ve özelliklerinin dağılımını göstermektedir. Örneklemin %26,7'si birinci sınıf, %17,7'si ikinci sınıf, %22,7'si üçüncü sınıf ve %32,9'u dördüncü sınıf öğrencileridir. Ayrıca, örneklemin %48,8'i erkek, %61,1'i ise kızdır. Öğrencilerin anne eğitim düzeyleri: %3,9 okula gitmemiş, %13 ilkokul, %13,6 ortaokul, %28,3 lise ve %41,1 üniversitedir. Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyi istatistikleri ise %2,2'sinin okula devam etmediğini, %6,9'unun ilkokula, %11'inin ortaokula, %23,3'ünün liseye ve %56,6'sının üniversiteye devam ettiğini göstermektedir. Annenin mesleği %73,1 ev hanımı, %2,8 özel sektör, %9,6 öğretmen ve %12,4 diğer mesleklerden oluşmaktadır. Babanın mesleği ise %2,9 işsiz, %14,5 memur, %11,6 esnaf, %8,4 asker, %8,6 öğretmen ve %54 diğer mesleklerden oluşmaktadır. Alan yazın farklı özelliklere sahip çocukların akran zorbalığına daha fazla maruz kaldığını gösterdiğinden, farklı özelliklere sahip çocukların akran zorbalığına maruz kalmaya daha yatkın olduğunu gösterdiğinden, çalışmada akademik, fiziksel ve sosyal farklılıkları yansıtan değişkenlere yer verilmiştir. Öğrencilerin %12'si gözlük kullandığını, %1'i diş taktığını, %8'i kronik hastalığı olduğunu, %1,8'i fiziksel engeli olduğunu ve %24,8'i farklı

özelliklere sahip olduğunu bildirmiştir. Öğrencilerin okul performansları farklılık göstermekte olup %61'i çok iyi, %30'u iyi, %8,4'ü orta ve %0,5'i ortalamanın altında olduğunu bildirmiştir. Sosyal davranışları sorulduğunda öğrencilerin %74'ü kendilerini girişken, %25,5'i ise içe dönük olarak tanımlamıştır. Son olarak, araştırmaya katılan öğrencilerin boy ve kilo ortalamaları sırasıyla 127 cm ve 33 kg'dır.

Tablo 1. Öğrencilerin demografik değişkenlere göre dağılımı

Değişkenler		f	%
Sınıf	1.sınıf	148	26,7
	2.sınıf	98	17,7
	3.sınıf	126	22,7
	4.sınıf	182	32,9
	Toplam	554	100
Cinsiyet	Erkek	286	48,8
	Kadın	299	61,6
	Toplam	585	100
Gözlük kullanımı	Evet	70	12,0
	Hayır	512	87,9
	Toplam	582	100
Diş teli kullanımı	Evet	4	,006
	Hayır	573	99,3
	Toplam	577	100
Kronik rahatsızlığı olma	Evet	46	7,9
	Hayır	535	92
	Toplam	581	100
Fiziksel engeli olma	Evet	11	1,8
	Hayır	569	98,2
	Toplam	579	100
Farklı özelliği olma	Evet	144	24,8
	Hayır	435	75,1
	Toplam	579	100
Okul başarısı	Çok iyi	350	6
	İyi	173	30,1
	Orta	48	8,4
Kendini tanımlama	Ortanın altı	3	,5
	Toplam	574	100
	Girişken	404	74,5
	İçine kapanık	138	25,5
	Toplam	542	100
Değişkenler		f	%

Tablo 1. Devam ediyor

Annenin eğitim düzeyi	Okula gitmemiş	19	3,9
	İlkokul	63	13
	Ortaokul	66	13,6
	Lise	137	28,3
	Üniversite	199	41,1
	Toplam	484	100
Baba eğitim düzeyi	Okula gitmemiş	10	2,2
	İlkokul	32	6,9
	Ortaokul	51	11
	Lise	108	23,3
	Üniversite	262	56,6
	Toplam	463	100
Annenin mesleği	Ev hanımı	418	73,1
	Memur	16	2,8
	Özel sektör	12	2,1
	Öğretmen	55	9,6
	Diğer	71	12,4
	Toplam	572	100
Babanın mesleği	Çalışmıyor	16	2,9
	Memur	81	14,5
	Esnaf	65	11,6
	Asker	47	8,4
	Öğretmen	48	8,6
	Diğer	302	54
Toplam	559	100	

Veri Toplama Araçları

Öğrencilerin demografik özellikleri, akran zorbalığı farkındalığı, internet kullanımı ve televizyon izleme alışkanlıkları hakkında veri toplamak için araştırmacılar tarafından hazırlanan bir anket kullanılmıştır. Ayrıca ilkokul öğrencilerinde akran zorbalığı, kaygı ve sosyal kaygıyı ölçmek için standartlaştırılmış ölçekler kullanılmıştır. İlkokul öğrencilerinin zorbalık davranışlarını ölçmek için *Akran Zorbalığı Ölçeği Çocuk Formu* (Pişkin ve Ayas, 2011), kaygı düzeylerini ölçmek için *Çocuklar İçin Durumluk-Süreklilik Kaygı Envanteri* (Spielberge, 1973) ve sosyal anksiyete düzeylerini ölçmek için *Çocuklar İçin Sosyal Anksiyete Ölçeği-Yenilenmiş Biçim* (La Greca vd., 1988) kullanılmıştır.

Akran Zorbalığı Ölçeği Çocuk Formu (Pişkin ve Ayas, 2011), Zorba ve kurban için aynı maddelerin farklı şekilde yanıtlandığı iki paralel ölçeğe sahiptir. Ölçek 37 madde ve beş değişkenden (fiziksel, sözel, izolasyon,

söylenti yayma ve mala zarar verme) oluşmakta, bunlardan biri akranlarına "zorbalık" yapan öğrencileri, diğeri ise "zorbalığa uğrayan" öğrencileri belirlemeye çalışmaktadır. Araştırmada ölçeğin görünüş, kapsam ve yapı geçerliği için kanıt sağlanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi kullanılmış ve 37 maddelik beş bileşenli modelin hem teorik hem de istatistiksel olarak sağlam olduğu ortaya çıkmıştır. Mağdur ve kurban ölçekleri yüksek alfa güvenilirlik katsayılarına (.97) sahiptir ve tüm alt ölçeklerin alfa güvenilirlik katsayıları.80'in üzerindedir. Zorba ve kurban ölçeklerinden alınabilecek en düşük puan 37, en yüksek puan ise 185'tir. Zorba ve kurban olma düzeyi puanla birlikte artmaktadır. Bu çalışmada kurban ve zorba ölçeklerinin güvenilirlik katsayıları sırasıyla .972 ve .967'dir.

Özusta (1995) 9-12 yaş arası çocukların durumluk ve sürekli kaygı düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılan *Çocuklar İçin Durumluk-Sürekli Kaygı Envanterinin* (ÇDSKE) (Spielberger,1973) Türkçeye uyarlamıştır. Sürekli kaygı envanteri "*kaygı yatkınlığında bireysel farkları ölçmeyi amaçlar*" (Özusta, 1995, s.34). Durumluk kaygı envanteri "*...gerginlik, sinirlilik, telaş, tedirginlik gibi durumluk kaygıyla ilişkili duyguların değerlendirilmesini amaçlar*" (Özusta, 1995, s.35). Envanterde her biri 20 sorudan oluşan iki ölçek bulunmaktadır. 3'lü Likert maddelerinden oluşan ölçeklerin her birinde alınabilecek en düşük puan 20 ve en yüksek puan ise 60'dır. Yüksek bir ölçek puanı, maddenin tanımladığı özelliğin sergilendiğini göstermektedir. Ölçeğin yapı geçerliliğini araştırmak için ölçüt geçerliliği yaklaşımı kullanılarak, grup etkilerinin (normal, endişeli ve psikiyatrik) ve cinsiyet etkilerinin anlamlı olduğu gösterilmiştir. Durumluk ve sürekli kaygı ölçeklerinin güvenilirlik katsayıları sırasıyla.82 ve.81 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada durumluk ve sürekli kaygı ölçeklerinin alfa katsayıları sırasıyla.762 ve.917'dir.

Çocuklar için Sosyal Anksiyete Ölçeği-Yenilenmiş Biçim (ÇSAÖ-Y) (La Greca vd., 1988), öz bildirime dayalı bir ölçek olup, 1993 yılında revize edilmiştir. Ölçeğin Türkçeye adaptasyonu Demir ve diğerleri (2010) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin olumsuz değerlendirilme korkusu ve sosyal ortamlarda duyulan rahatsızlık olmak üzere iki boyutu vardır. İlk boyutta 3'lü Likert, ikinci boyutta da 5'li Likert tipi maddeler kullanılmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 18 ve en yüksek puan da 90'dır. Puanın artması sosyal anksiyete düzeyinin artması anlamına gelir. ÇSAÖ-Y'nin genel anksiyete ölçeğiyle olan korelasyonu ($r=0.5975$, $p<0.001$) ölçeğin uyum geçerliğini göstermektedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı .81 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada da *Çocuklar için Sosyal Anksiyete Ölçeği-Yenilenmiş Formu*'nun güvenilirlik katsayısı .918 bulunmuştur.

Verilerin Analizi

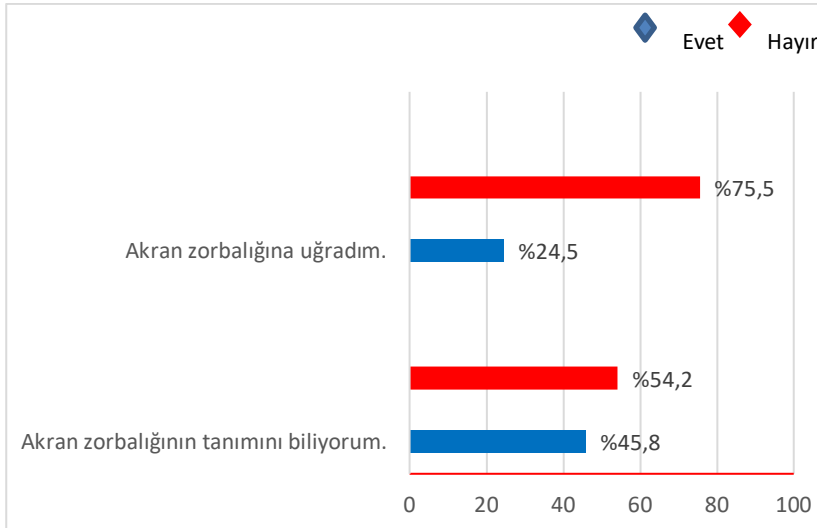
Veriler üzerinde SPSS kullanılarak frekans, yüzde, betimsel istatistik, t-testi, ANOVA ve korelasyon analizleri yapılmıştır.

Bulgular

İlkokul Öğrencilerinin Akran Zorbalığı Hakkında Farkındalıkları

Araştırmada öğrencilere akran zorbalığının tanımını bilip bilmedikleri ve akran zorbalığı yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur (Şekil 5). Sonuçlar %45,8'inin tanımını bildiğini, %54,2'sinin ise bilmediğini göstermiştir; %24,5'i akran zorbalığına maruz kaldığını, %23,6'sı 1 hafta, %3,4'ü 2 hafta, %2,4'ü 1 ay, %8'i 3 ay ve %1'i 1 yıl sürdüğünü belirtmiştir (Tablo 2). Zorbalığa maruz kalanların %78,2'si bunun sona erdiğini, %21,8'i ise devam ettiğini söylemiştir.

Şekil 5. Akran zorbalığı konusunda farkındalık ve zorbalığa uğrama durumu

Tablo 2. Öğrencilerin akran zorbalığı konusundaki farkındalıkları

	f	%	
Akran zorbalığı ne kadar sürdü?	1 hafta	139	23,6
	2 hafta	20	3,4
	1 ay	14	2,4
	3 ay	5	,8
	1 yıl	6	1
	Daha fazla	14	2,4
	Belirtilmemiş	392	66,4
	Toplam	590	100
	Akran zorbalığı sorunu ortadan kalktı mı? Hayır	Evet	204
Hayır		57	21,8
Toplam		261	100

İlkokul Öğrencileri Arasında Yaşanan Akran Zorbalığı

Tablo 3, zorbalık olaylarının düşük olduğunu, mağdur ve zorba ölçek ortalama puanlarının sırasıyla 44,39 ve 37,24 olduğunu göstermektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puanın 35 en yüksek puanın da 175 olduğunu düşündüğümüzde örneklem içinde zorbalık olaylarının düşük olduğunu söyleyebiliriz. Tespit edilen en yaygın zorbalık biçimleri en yaygın eşyaya zarar verme, fiziksel zorbalık ve söylenti yayma olup bunları sözel zorbalık ve izolasyon izlemektedir.

Tablo 3. Zorbalık ölçeği çocuk formu betimsel istatistikler

Alt Ölçekler	Min	Max	\bar{X}	s	α
Kurban	35,00	175,00	4,39	20,89	.972
Fiziksel zorbalık	8,00	40,00	8,85	3,04	.861
Sözel zorbalık	6,00	30,00	6,75	2,80	.857
İzolasyon	5,00	25,00	5,72	2,33	.828
Söylenti yayma	7,00	35,00	7,53	2,48	.919
Eşyaya zarar verme	9,00	45,00	9,53	2,98	.882
Zorba	35,00	175,00	37,24	10,04	.967
Fiziksel zorbalık	8,00	40,00	10,7	5,08	.878
Sözel zorbalık	6,00	30,00	8,14	4,35	.888
İzolasyon	5,00	25,00	7,18	3,9	.813
Söylenti yayma	7,00	35,00	9,14	5,09	.897
Eşyaya zarar verme	9,00	45,00	11,02	5,54	.932

İlkokul öğrencilerinin zorbalık davranışlarının cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığı t-testi ile incelenmiştir Tablo 4'te yer alan t-testi sonuçları, ilkokul zorbalık davranışlarının kurban boyutunda ve tüm alt boyutlarında anlamlı cinsiyet farklılıkları olduğunu göstermektedir ($t_{\text{Kurban}}=-3,51$, $p<.000$; $t_{\text{Fiziksel}}=-3,99$, $p<.000$; $t_{\text{Sözel}}=-2,65$, $p<.008$; $t_{\text{İzolasyon}}=-3,21$, $p<.001$; $t_{\text{Söylenti yayma}}=-2,55$, $p<.011$, $t_{\text{Eşyaya zarar verme}}=-2,384$, $p<.017$). Ortalamalar arası farklar incelendiğinde, erkeklerin daha çok kurban oldukları ve tüm zorbalık türlerine daha çok maruz kaldıkları görülmüştür. T testi zorbalık ölçeğinde eşyaya zarar verme alt boyutu dışında, tüm alt boyutlarda cinsiyete göre anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir ($t_{\text{Zorbalık}}=-1,89$, $p<.025$; $t_{\text{Fiziksel}}=-3,66$, $p<.000$; $t_{\text{Sözel}}=-3,37$, $p<.001$; $t_{\text{İzolasyon}}=-3,20$, $p<.001$; $t_{\text{Söylenti yayma}}=-2,24$, $p<.025$, $t_{\text{Eşyaya zarar verme}}=-1,27$, $p<.203$). Zorbalık davranışları incelendiğinde erkeklerin kızlara göre daha zorbaca davranışlar sergilediği ve bunun eşyaya zarar verme boyutu dışında tüm boyutlar için geçerli olduğu görülmüştür. Güvenirlik katsayılarının tamamı ölçek ve alt ölçeklerde yüksek bulunmuştur.

Tablo 4. Cinsiyete göre t-testi sonuçları

Alt ölçekler	Kadın			Erkek			df	T	p
	N	\bar{X}	s	N	\bar{X}	s			
Kurban	243	41,27	14,45	210	48,1	26,11	451	-3,51	,000**
Fiziksel	278	9,83	3,97	260	11,55	5,90	536	-3,99	,000**
Sözel	281	7,66	3,68	260	8,65	4,93	539	-2,65	,008**
İzolasyon	277	6,65	3,41	261	7,75	4,43	536	-3,22	,001**
Söylenti	273	8,58	4,39	257	9,71	5,69	528	-2,56	,011*
yayma	270	10,47	4,49	258	11,6	6,45	526	-2,38	,017*
Eşyaya zarar verme	240	36,42	9,25	206	38,2	10,91	444	-1,89	,025*
Zorba	275	8,40	2,18	243	9,37	3,75	516	-3,66	,000**
Fiziksel	274	6,36	1,83	251	7,19	3,54	523	-3,38	,001**
Sözel	251	5,42	3,54	247	6,07	2,87	514	-3,20	,001**
İzolasyon	269	7,30	1,95	244	7,79	2,96	511	-2,25	,025*
Söylenti	264	9,37	2,54	242	9,71	3,42	504	-1,27	,203
yayma									
Eşyaya zarar verme									

Not. * p<.05, ** p<.01 (iki yönlü manidarlık düzeyi).

Zorbalık davranışlarının öğrencilerin kronik rahatsızlıklarına göre farklılık gösterip göstermediği t-testi ile analiz edilmiştir (Tablo 5). Kurban boyutunda ve bu boyutun tüm alt boyutların da kronik rahatsızlığa sahip olma puanlar arasında anlamlı bir fark oluşturmuştur ($t_{\text{Kurban}}=2,69$, $p<.007$; $t_{\text{Fiziksel}}=2,89$, $p<.004$; $t_{\text{Sözel}}=2,94$, $p<.003$; $t_{\text{İzolasyon}}=3,06$, $p<.002$; $t_{\text{Söylenti yayma}}=4,18$, $p<.000$, $t_{\text{Eşyaya zarar verme}}=4,18$, $p<.000$). Ortalamalar arası farklar incelendiğinde kronik rahatsızlığa sahip olan öğrencilerin genel olarak zorbalık davranışlarına ve zorbalığın tüm türlerine daha çok maruz kaldıkları görülmektedir. Öğrencinin kronik rahatsızlığa sahip olması genel olarak zorbalık davranışlarında manidar bir fark oluşturmuştur ($t_{\text{Zorbalık}}=2,31$, $p<.021$; $t_{\text{Fiziksel}}=1,37$, $p<.169$; $t_{\text{Sözel}}=2,90$, $p<.004$; $t_{\text{İzolasyon}}=2,32$, $p<.021$; $t_{\text{Söylenti yayma}}=2,44$, $p<.015$, $t_{\text{Eşyaya zarar verme}}=1,95$, $p<.051$). Bulgular kronik rahatsızlığı olan öğrencilerin daha çok mağdur olmasının yanında sözel ve ilişkisel zorbalık gibi güç gerektirmeyen ancak anlaşılması daha güç olan zorbalık davranışlarını da daha çok sergilediklerini göstermiştir.

Tablo 5. Kronik rahatsızlığa göre t-testi sonuçları

	Kronik rahatsızlığı olan			Kronik rahatsızlığı olmayan			df	T	p
	N	\bar{X}	σ	N	\bar{X}	σ			
Kurban	28	54,32	39,68	424	43,58	18,51	450	2,69	,007**
Fiziksel	38	12,81	8,26	497	10,42	4,56	533	2,89	,004**
Sözel	40	10,02	6,52	500	7,95	4,04	538	2,94	,003**
İzolasyon	39	9,00	5,88	496	7,00	3,71	533	3,06	,002**
Söylenti yayma	40	12,27	8,32	488	8,84	4,61	526	4,18	,000**
Eşyaya zarar verme	38	13,86	9,85	486	10,67	4,72	522	3,60	,000**
Zorba	25	41,76	27,91	424	43,58	18,51	444	2,31	,021*
Fiziksel	35	9,54	5,52	483	8,80	2,80	516	1,37	,169
Sözel	35	8,08	5,53	490	6,66	2,49	523	2,90	,004**
İzolasyon	35	6,57	4,03	480	5,64	2,09	513	2,32	,021*
Söylenti yayma	35	8,48	4,99	477	7,44	2,13	510	2,44	,015*
Eşyaya zarar verme	35	10,45	6,12	470	9,44	2,58	503	1,95	,051

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$ (iki yönlü manidarlık düzeyi).

Çocukların ebeveynlerinin boşanmış ya da boşanmamış olmasının zorba ve kurban puanlarında manidar bir fark oluşturup oluşturmadığı t-testi ile kontrol edilmiştir (Tablo 6). Kurban ölçeğinin genelinde ve alt ölçeklerden ikisinde (fiziksel zorbalık, eşyaya zarar verme) anlamlı bir fark bulunmuştur ($t_{\text{Kurban}}=2,01$, $p < .045$; $t_{\text{Fiziksel}}=2,33$, $p < .020$; $t_{\text{Eşyaya zarar verme}}=2,21$, $p < .028$). Zorbalık ölçeğinde sözel ve izolasyon zorbalığı dışında bütün boyutlarda anlamlı fark bulunmuştur ($t_{\text{Zorbalık}}=2,09$, $p < .037$; $t_{\text{Fiziksel}}=2,34$, $p < .019$; $t_{\text{Söylenti yayma}}=2,07$, $p < .039$, $t_{\text{Eşyaya zarar verme}}=2,06$, $p < .039$) (Tablo 6). Boşanmış aile çocuklarının genel olarak zorbalık mağduru olma, fiziksel zorbalığa uğrama ve eşyalarına zarar verilmesi olasılığının daha yüksek olduğu söylenebilir. Boşanmış aile çocuklarının aynı zamanda zorba davranışlar sergileme olasılıklarının da yüksek olduğu, özellikle de fiziksel ve söylenti yayma gibi zorbalık davranışlarını daha çok sergiledikleri söylenebilir.

Kurban ve zorba davranışlarının öğrencilerin devam ettiği sınıfa göre farklılaşıp farklılaşmadığı ANOVA ile incelendiğinde, zorbalık ölçeğinde sözel ($F_{(3, 495)}=3.52$, $p < .05$), söylenti ($F_{(3, 485)}=3.48$, $p < .05$) ve eşyaya zarar verme ($F_{(3, 478)}=3.09$, $p < .05$) boyutlarının kurban ölçeğinde de fiziksel ($F_{(3, 510)}=5.26$, $p < .01$), sözel ($F_{(3, 513)}=3.34$, $p < .05$), izolasyon ($F_{(3, 505)}=3.93$, $p < .01$), söylenti ($F_{(3, 500)}=4.93$, $p < .01$) ve eşyaya zarar verme ($F_{(3, 498)}=9.44$, $p < .01$)

Tablo 6. Ebeveynin boşanma durumuna göre t-testi sonuçları

	Ebeveyn boşanmış			Ebeveyn boşanmamış			df	T	p
	N	\bar{X}	σ	N	\bar{X}	σ			
Kurban	33	50,90	35,29	418	43,62	18,31	449	2,01	,045*
Fiziksel	43	12,32	7,57	491	10,48	4,64	532	2,33	,020*
Sözel	41	8,46	5,48	496	8,07	4,15	535	,567	,571
İzolasyon	41	8,24	5,02	494	7,07	3,81	533	1,83	,067
Söylenti yayma	40	9,77	6,48	489	9,06	4,86	527	,863	,389
Eşyaya zarar verme	39	12,79	9,35	487	10,82	4,90	524	2,21	,028*
Zorba	27	41,18	26,82	417	37,00	7,92	442	2,09	,037*
Fiziksel	39	9,87	6,18	474	8,72	2,48	511	2,34	,019*
Sözel	36	7,47	4,73	486	6,71	2,62	520	1,56	,119
İzolasyon	37	6,37	3,95	476	5,65	2,10	511	1,84	,066
Söylenti yayma	38	8,31	4,89	472	7,45	2,15	508	2,07	,039*
Eşyaya zarar verme	34	10,52	6,382	470	9,44	2,54	502	2,06	,039*

Not. * p<.05, ** p<.01 (iki yönlü manidarlık düzeyi).

anlamli olarak farklılaştığı bulunmuştur (Tablo 7). Çoklu karşılaştırmalar zorbalık ölçeğinde ikinci sınıf öğrencilerinin fiziksel, söylenti yayma ve eşyaya zarar verme boyutlarında diğer sınıflara göre farklılaştığını gösterse de ortalamalar arası farkların küçük olduğu görülmüştür. Kurban ölçeğinde de ikinci sınıf öğrencilerin puanlarının tüm alt boyutlarda diğer sınıf öğrencilerine göre yüksek olduğu ve bu sınıflardan anlamli olarak farklılaştığı bulunmuştur. Zorbalık ölçeğine kıyasla kurban ölçeğinde ikinci sınıfların puanlarının diğer sınıflardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

İlkokul öğrencilerinin zorbalık davranışlarının gözlük kullanmaya göre farklılaşp farklılaşmadığı t-testi ile incelendiğinde (Tablo 8), puanlar arasında anlamli fark bulunmamakla birlikte ($t_{\text{Kurban}} = 1,29$, $p < .195$; $t_{\text{Zorbalık}} = -.533$, $p < .594$), gözlük kullanan öğrencilerin daha çok zorbalığa uğradığı gözlenmiştir ($\bar{X}_{\text{Gözlük kullanan}} = 47,21$, $\bar{X} = 43,53$).

Öğrencilerinin zorbalık davranışlarının engellilik durumlarına göre farklılaşp farklılaşmadığı t-testi ile analiz edildiğinde (Tablo 9), engelliliğe göre manidar bir fark bulunmamakla ($t_{\text{Kurban}} = -.437$, $p < .663$; $t_{\text{Zorbalık}} = -.459$, $p < .646$), birlikte engelli öğrencilerin zorba ve kurban ölçeklerinden daha düşük puanlar aldıkları görülmüştür.

Öğrencilerinin kurban ve zorba ölçeklerinden puanları kilo durumlarına göre t- testi ile analiz edildiğinde (Tablo 10), manidar bir fark bulunmamıştır ($t_{\text{Kurban}} = 1,22$, $p < .220$; $t_{\text{Zorbalık}} = .873$, $p < .383$). Bununla beraber, kilolu

öğrencilerin kurban ve zorbalık puanlarının diğer öğrencilere göre düşük olduğu görülmektedir.

Aynı zamanda öğrencilerinin kurban ve zorba puanları boy uzunluklarına göre de t-testi ile incelenmiştir (Tablo 11), Boyu *145 cm ve altı* ile *146 cm ve üstü* olanlar arasında kurban ve zorba puanları arasında manidar bir fark bulunmamıştır ($t_{\text{Kurban}}=-,577$, $p<.564$; $t_{\text{Zorbalık}}=-,823$, $p<.411$). Aradaki fark küçük olsa da normale göre daha uzun boylu olan çocukların zorba ve kurban puanları daha düşüktür.

Öğrencilerin okulöncesi eğitim alma ve almama durumlarının kurban ve zorbalık ölçeği puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı t-testi ile kontrol edilmiş (Tablo 12), kurban boyutunda anlamlı bir fark bulunamamış zorbalık boyutunda ise anlamlı fark bulunmuştur ($t_{\text{Kurban}}=-,569$, $p<.570$; $t_{\text{Zorbalık}}=-2,48$, $p<.013$). Bulgular okul öncesi eğitime devam etmeyen öğrencilerin daha çok zorbalık davranışları gösterdiklerini işaret etmektedir

Farklı bir özelliğe sahip (dış teli kullanmak, gözlük takmak, çok uzun ya da kısa boylu olmak, üstün potansiyelli olmak vb.) olduğunu düşünen öğrencilerle farklı özelliğe sahip olmadığını düşünen öğrenciler arasında kurban ve zorba puanları arasında herhangi anlamlı bir fark bulunmamıştır (Tablo 13). Farklı bir özelliğe sahip olmak öğrencilerin öznel yorumuna bırakıldığından, farklı bir özelliğe sahip olmak her öğrenci için farklılık gösterebilir ve bir öğrenci çoğunluk için farklı olmayan bir özelliği farklı olarak yorumlayabilir.

Tablo 7. Sınıf düzeyine göre ANOVA sonuçları

Alt Ölçekler	1.sınıf		2.sınıf		3. sınıf		4. sınıf		F	p	I-J
	\bar{X}	σ	\bar{X}	σ	\bar{X}	σ	\bar{X}	σ			
Zorba											
Fiziksel	8,8	1,9	9,5	5,9	8,6	9,3	8,8	2,4	1,48	,218	
Sözel	6,6	2,5	7,6	5,1	6,5	1,9	6,5	1,4	3,52	,015*	
İzolasyon	5,7	2,32	6,15	3,8	5,6	1,6	5,5	1,7	1,43	,231	
Söylenti	7,5	2,57	8,24	4,8	7,2	,74	7,3	1,1	3,48	,016*	1-2,2-3,2-4
Eşyaya zarar verme	9,5	3,1	10,4	5,9	9,2	,82	9,2	1,1	3,09	,027*	1-2,2-3,2-4
Kurban											
Fiziksel	10,4	3,34	12,6	8,4	1,7	5,2	9,9	3,9	5,26	,001**	1-2,2-3,2-4
Sözel	7,5	3,31	9,34	6,36	8,3	4,8	7,9	3,4	3,34	,019*	1-2,2-4
İzolasyon	7,3	3,7	8,3	5,7	6,9	3,8	6,6	2,8	3,93	,009**	2-3,2-4
Söylenti	8,6	3,5	11,1	7,8	9,1	5,9	8,7	3,8	4,9	,002**	1-2,2-3,2-4
Eşyaya zarar verme	11,2	4,8	13,6	10,1	1,7	4,7	9,8	2,01	9,44	,000**	1-2,1-4,2-4

Not. * p<.05. ** p<.01 (iki yönlü manidarlık düzeyi).

Tablo 8. Gözlük kullanımına göre t-testi sonuçları

Alt Ölçekler	Gözlük kullanan			Gözlük kullanmayan			df	t	p
	N	\bar{X}	σ	N	\bar{X}	σ			
Kurban	56	47,21	25,80	396	43,53	18,86	450	1,298	,195
Zorba	54	36,42	4,22	392	37,35	10,64	444	-,533	,594

Not. * p<.05. ** p<.01 (iki yönlü manidarlık düzeyi).

Tablo 9. Engelliliğe göre t-testi sonuçları

Alt Ölçekler	Engelli olan			Engelliliği olmayan			df	t	p
	N	\bar{X}	σ	N	\bar{X}	σ			
Kurban	8	41,25	13,78	444	44,52	21,08	450	-,437	,663
Zorba	8	35,62	1,40	437	37,28	10,18	443	-,459	,646

Not. * $p < .05$. ** $p < .01$ (iki yönlü manidarlık düzeyi).

Tablo 10. Kiloya göre t-testi sonuçları

Alt Ölçekler	40 kilo ve altı			40 kilo ve üstü			df	t	p
	N	\bar{X}	σ	N	\bar{X}	σ			
Kurban	288	43,03	17,35	29	39,03	7,56	315	1.22	,220
Zorba	290	37,43	12,13	30	35,50	1,10	318	,873	,383

Not. * $p < .05$. ** $p < .01$ (iki yönlü manidarlık düzeyi).

Tablo 11. Boya göre t-testi sonuçları

Alt Ölçekler	145 cm ve altı			146 cm ve üstü			df	t	p
	N	\bar{X}	σ	N	\bar{X}	σ			
Kurban	249	45,36	24,67	61	43,49	11,69	308	,577	,564
Zorba	252	37,71	13,06	61	36,32	2,77	311	,823	,411

Not. * $p < .05$. ** $p < .01$ (iki yönlü manidarlık düzeyi).

Tablo 12. Okulöncesi eğitime göre t-testi sonuçları

Alt Ölçekler	Okul öncesi eğitim alan			Okul öncesi eğitim almayan			df	t	p
	N	\bar{X}	σ	N	\bar{X}	σ			
Kurban	416	44,64	20,75	35	42,54	23,89	449	,569	,570
Zorba	412	36,89	7,88	35	41,28	23,70	445	-2,48	,013*

Not. * $p < .05$. ** $p < .01$ (iki yönlü manidarlık düzeyi).

Tablo 13. Farklı özelliğe sahip olmaya göre t-testi sonuçları

Alt Ölçekler	Farklı özelliğe sahip olan			Farklı özelliğe sahip olmayan			df	t	p
	N	\bar{X}	σ	N	\bar{X}	σ			
Kurban	108	45,42	22,44	342	44,22	20,56	448	,519	,604
Zorba	108	37,06	4,03	337	37,32	11,38	443	-,23	,819

Not. * $p < .05$. ** $p < .01$ (iki yönlü manidarlık düzeyi).

İlkokul öğrencilerinin kaygı düzeyleri

Çocuklar için Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri için betimsel istatistikler hesaplanmıştır (Tablo 14). Öğrencilerin durumluk kaygı ortalaması 44.08 ve standart sapması 5.15'dir. Öğrencilerden ortalamanın bir standart sapma altında puan alanlar (<38.93) "düşük", bir standart sapma üstünde puan alanlar (>49.95) "yüksek" ve bu alt ve üst sınır arasında kalanlar (38.93-49.95) ise "orta" durumluk kaygı düzeyine sahip öğrenciler olarak kabul edilmiştir. Öğrencilerin sürekli kaygı ortalaması 31.25 ve standart sapması 8.48'dir. Öğrencilerden ortalamanın bir standart sapma altında puan alanlar (<22.77) "düşük", bir standart sapma üstünde puan alanlar (>39.73) "yüksek" ve bu alt ve üst sınır arasında kalanlar (27.77-39.73) ise "orta" sürekli kaygı düzeyine sahip öğrenciler olarak kabul edilmiştir. Alınabilecek en düşük ve en yüksek puanın her iki ölçekte de 20 ve 60 olduğu göz önüne alınırsa, öğrencilerin durumluk kaygı düzeyinin sürekli kaygı düzeyine göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 14. Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri betimsel istatistikleri

Alt Ölçekler	N	Min.	Max.	Ortalama	Standart Sapma
Durumluk kaygı	373	22	59	44,08	5,15
Sürekli kaygı	439	20	60	31,25	8,48

İlkokul öğrencilerinin sosyal anksiyete düzeyleri

Tablo 15'de çocuklar için Sosyal Anksiyete Ölçeğinin betimsel istatistikleri verilmiştir. Ölçekte alınabilecek en düşük puanın 18 en yüksek puanında 90 olduğu ve sosyal kaygı puanının artması sosyal kaygı düzeyinin artması anlamına geldiği düşünüldüğünde, grubun ortalaması ($\bar{X}=38,99$) öğrencilerin sosyal anksiyete seviyesinin orta düzeyde olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 15. Sosyal Anksiyete Ölçeği betimsel istatistikleri

	N	Min.	Max.	Ortalama	Standart Sapma
Sosyal anksiyete	406	18,00	90,00	38,99	16,24

Zorbalık, sosyal anksiyete ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki

Zorba, kurban, kaygı ve anksiyete puanları arasındaki korelasyonlar incelendiğinde (Tablo 16), kurban ve zorba puanları arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir korelasyon bulunmuştur ($r=,432$, $p<.01$). Bu zorbalık mağduru olanların aynı zamanda zorbalık davranışları sergilediklerini de göstermektedir. Kurban puanları ile sürekli kaygı puanları arasındaki da yine anlamlı pozitif düşük düzeyde bir korelasyon bulunmuştur ($r=,210$, $p<.01$). Bu durum zorbalık mağduru bireylerin sürekli kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Kurban puanları ile sosyal anksiyete puanları arasında da pozitif yönlü anlamlı düşük düzeyde bir korelasyon ($r=,203$, $p<.01$) bulunmuştur. Bu bulgudan kurbanların sosyal anksiyete düzeylerinin diğer öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 16. Kurban, zorba, kaygı ve anksiyete puanları arasındaki korelasyon

	Kurban	Zorba	Kaygı durumluluk	Kaygı sürekli	Sosyal anksiyete
Kurban	1				
Zorba	,432**	1			
Kaygı durumluluk	-,076	-,033	1		
Kaygı sürekli	,210**	,043	,014	1	
Sosyal anksiyete	,203**	,036	-,157**	,485**	1

Not. * $p<.05$. ** $p<.01$.

Kaygı ve anksiyete puanlarının zorbalık ölçeğinin alt ölçekleriyle korelasyonu Tablo 17'de verilmiştir. Sürekli kaygı puanları ile bütün kurban ölçekleri arasında anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişki ($r_{sk-fiziksel}=,203$, $p<.01$; $r_{sk-sözel}=,246$, $p<.01$; $r_{sk-izolasyon}=,262$, $p<.01$; $r_{sk-söylenti}=,248$, $p<.01$; $r_{sk-eşyaya zarar verme}=,169$, $p<.01$) bulunmuştur. Bu bulgu zorbalık puanları arttıkça sürekli kaygı puanlarının da arttırdığını göstermektedir. Sürekli kaygı ile sözel zorbalık puanları arasında da anlamlı pozitif bir ilişki ($r_{sk-sözel}=,133$, $p<.01$) bulunmuştur. Sosyal anksiyete puanları ile kurban ölçekleri arasında da anlamlı pozitif yönlü ilişki ($r_{sk-fiziksel}=,204$, $p<.01$; $r_{sk-sözel}=,207$, $p<.01$; $r_{sk-izolasyon}=,183$, $p<.01$; $r_{sk-söylenti}=,173$, $p<.01$; $r_{sk-eşyaya zarar verme}=,160$, $p<.01$) bulunmuştur. Bu bulgu kurban ne tür zorbalığa maruz kalırsa kalsın sosyal anksiyete düzeyinin zorbalığa maruz kalmayanlara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 17. Kaygı ve anksiyete puanlarının zorbalık ölçeğinin alt ölçekleriyle ilişkisi

	Zorba					Kurban				
	Fiziksel	Sözel	İzolasyon	Söylenti	Eşyaya zarar verme	Fiziksel	Sözel	İzolasyon	Söylenti	Eşyaya zarar verme
Kaygı durumluluk	-,018	,048	,031	,063	,083	-,083	-,090	-,072	-,111*	-,034
Kaygı Sürekli	,031	,133**	,072	,094	,085	,203**	,246**	,262**	,248**	,169**
Sosyal anksiyete	,073	,035	,087	,055	,047	,204**	,207**	,183**	,173**	,160**

Not. *p<.05. **p<.01.

Tartışma ve Sonuç

Zorbalık eski zamanlardan beri mevcuttur, ancak son zamanlarda çocuklar ve ergenler arasında giderek büyüyen bir sorun haline gelmiştir (Radwan, AbdEllatif ve Abu-Elenin, 2021). Zorbalığın en yaygın görüldüğü yerler okullardır (Fox, Millner ve Franklin, 2016). Çocuklara yönelik bu şiddet türü, eğitim ortamlarına özgüdür ve yaygın olarak yaşanmaktadır (Adıktulu, 2019). Bununla birlikte, zorbalığın standart bir tanımının olmaması, her türlü saldırganlığın veya anlaşmazlığın zorbalık olarak etiketlenmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla hem yetişkinler hem de çocuklar kabalık, çatışma veya öfke ile ilgili her durumu zorbalık olarak adlandırmaktadır. Bu yanlış algı, sorunla mücadeleyi zorlaştırmaktadır.

Bu çalışmada da öğrencilerin yarısından fazlasının akran zorbalığının tanımını bilmediğini belirtmiştir. Öğrencilerin çoğu aynı zamanda zorbalığa uğradıklarını da bildirmişlerdir ki bu durum bildirilen zorbalık sıklığı ile çelişmektedir. Bu bulgu öğrencilerin akran zorbalığı konusundaki bilgilerinin gerçekçi olmadığını göstermektedir. Herhangi bir sorunu çözmenin ilk adımı, sorunun tam olarak ne olduğunu doğru bir şekilde tanımlamaktır.

Bu nedenle, zorbalığın doğru bir şekilde tanımlanması ve zorbalığın “çocukluğun doğasının gereği” ve “normal” olduğu inancının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu sorunla başarılı bir şekilde mücadele edebilmek için öğrencilerin zorbalık ile okulda karşılaştıkları sıradan çatışmalar, kavgalar veya saldırganlık arasındaki farkı anlamaları gerekmektedir. Ayrıca, zorbalığın kişiler arası tekrarlayan şiddetin kabul edilemez bir biçimi olduğunu da kabul etmelidirler.

Farklı yaş gruplarında akran zorbalığı mağduriyetini araştıran çalışmalar, zorbalık olaylarının yaşla birlikte azalma eğiliminde olduğunu, ilkokul ve ortaokuldaki daha küçük çocukların lisedeki daha büyük çocuklara göre başkalarına zorbalık yapma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Due vd., 2005; Fitzpatrick, Dulin ve Piko, 2007). Önceki araştırmalara göre, mağduriyet oranları ilkokulun başlarında %20 civarındayken ortaokulun sonunda %0 ila %5 arasında değişmekte, yedi yaşındaki öğrencilerin %38'i mağduriyet bildirmektedir (Menesini vd., 1997; Olweus, 1991; Olafsen ve Viemerö, 2000; Whitney ve Smith, 1993). Daha küçük yaştaki öğrencilerin akranları tarafından mağdur edilme olasılığı da daha yüksektir (Weng, Chui ve Liu, 2017), bu da yeni birinci sınıf öğrencileri arasında zorbalığa maruz kalma potansiyelinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Diğer çalışmalar, farklı yaş gruplarında zorbalığa maruz kalan çocukların sayısında önemli bir fark bulmazken (Craig, 1993), Hugh-Jones ve Smith'in (1999) çalışması, zorbalığın daha küçük yaşlarda daha az yaygın olduğunu, oranların 4-5 yaşlarında %1'e, 6-7 yaşlarında %5'e, 8-10 yaşlarında

%21'e ve 11-13 yaşlarında %33'e yükseldiğini gözlemlemiştir. Çalışma ayrıca fiziksel zorbalığın ilkokul öğrencileri arasında daha yaygın olduğunu, ikinci sınıf öğrencilerinin (7-8 yaş) diğer sınıflara göre mala zarar verme, fiziksel zorbalık ve söylenti gibi türlere daha fazla karıştığını öne sürmüştür. Zorbalık mağduriyetini araştıran pek çok çalışmanın öğrenci raporlarına dayandığını ve bu raporların zorbalığın daha dolaylı ve gözlemlenmesi zor davranışlar içerebileceği daha büyük yaş gruplarında daha az güvenilir olabileceğini ve bu durumun bulgulardaki bazı farklılıkları açıklayabileceğini belirtmek gerekir (Menesini vd., 1997; Olafsen ve Viemerö, 2000; Olweus, 1991; Whitney ve Smith, 1993).

Bu çalışmada erkeklerin kızlardan daha fazla zorbalık davranışı sergilediği, fiziksel ve ilişkisel zorbalığın en yaygın olaylar olduğu bulunmuştur. Öğrencilerin çoğunluğuna göre zorbalık davranışlarını erkek öğrenciler sergilemektedir. Benzer şekilde, Galal, Emadeldin ve Mwafy (2019) zorbalığa maruz kalma cinsiyetler arasında eşit olmasına rağmen, erkeklerin daha fazla fiziksel zorbalık yapma eğiliminde olduğunu, kızların ise ilişkisel zorbalık (söylenti yayma ve belirli sosyal gruplardan dışlama) yapma eğiliminde olduğunu bulmuştur.

Araştırmalar dış teli, gözlük, fiziksel engel, kronik hastalık veya üstün zekâlılık gibi fiziksel veya kültürel farklılıkları olan çocukların akran zorbalığının hedefi olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Horowitz vd., 2004). Sweeting ve West (2001), ortaokul öğrencileriyle yaptıkları çalışmada, görünüş, davranış ve etnik, ırksal veya kültürel geçmiş farklılıklarının kronik sataşma ve zorbalığa yol açabileceğini bulmuşlardır.

Bu çalışmada demografik değişkenlerin yanı sıra öğrencilerin fiziksel farklılıklarını ortaya çıkaran değişkenlerin de incelenmesi çalışmanın alan yazına sunduğu özgün katkılardan biridir. Çalışmanın katılımcılarının önemli bir kısmı fiziksel olarak diğerlerinden farklı olduğunu (gözlük kullanma, boy ve kilo farklılıkları, dış teli takma gibi) belirtmiştir. Sonuçlar ayrıca akranlarından daha kilolu ve engelli öğrencilerin hem zorba hem de kurban ölçeklerinde daha düşük puan aldıklarını göstermiştir. Araştırmalar, kısa boylu öğrencilerin uzun boylu öğrencilere kıyasla zorbalığa karşı daha savunmasız olduğunu göstermiştir (Sandberg, 2011; Voss, 2006). Bu çalışmanın sonuçları da uzun boylu öğrencilerin zorba ve kurban ölçeklerinde ortalamasının altında puan aldıklarını ortaya koymuştur.

Bu çalışmadaki bir diğer önemli bulgu da aile yapısı ile zorbalık arasındaki ilişkidir. Ebeveynleri boşanmış olan çocukların mağdur olma, fiziksel zorbalığa uğrama ve eşyalarına zarar verilme olasılığı daha yüksektir. Bu bulgu alan yazınla da örtüşmektedir. Wolchik, Sandler ve Doyler, (2002) çalışmalarında boşanmış ailelerden gelen çocukların sıklıkla depresyon ve anksiyete gibi psikolojik sorunlar yaşadığını ortaya koymuştur. Buna ek olarak, boşanmış veya yeniden evlenmiş ailelerden gelen ergenlik öncesi

çocuklar sınıfta daha fazla saldırganlık, itaatsizlik ve uygunsuz davranışlar sergilemekte ve daha düşük öz-düzenleme seviyelerine sahip olmaktadır (Hetherington & Elmore, 2003). Ayrıca, boşanmış ailelerden gelen ergenlerin (%41,8), her iki ebeveynle birlikte yaşayanlara (%32,6) kıyasla daha fazla orta düzeyde şiddet sergiledikleri bulunmuştur (Murdock, 1996).

Bu çalışmanın bulgularına göre, çocukların anlık kaygıları sürekli kaygılarından daha yüksektir. Ayrıca, öğrencilerin minimum düzeyde sosyal kaygıya sahip olduğu keşfedilmiştir. Her iki bulgu da öğrencilerin akran zorbalığına düşük düzeyde maruz kalmalarıyla bağlantılıdır. Başka bir deyişle, bu çalışma zorbalık mağdurlarının diğer öğrencilere kıyasla daha yüksek düzeyde sürekli kaygı ve sosyal kaygıya sahip olduğunu göstermektedir. Akran zorbalığı ve sosyal kaygı arasındaki bağlantı üzerine yapılan araştırmalar da bu sonucu desteklemektedir. Alan yazına göre, zorbalık yapan kişiler (zorba, kurban ya da her ikisi olarak) yapmayanlara göre daha fazla psikiyatrik semptom göstermekte (Kennedy, 2018) ve daha yüksek kaygı düzeylerine sahip olmaktadır (Pörhölä, Almonkari ve Kunttu, 2019). Zorbalık nedeniyle yabancılaşmış ve sosyal destekten kopmuş hissetmenin bir sonucu olarak, gençlerin sosyal kaygı düzeyleri artabilir (de Jong, Sportel, de Hullu ve Nauta, 2012; Pabian ve Vandebosch, 2015; Storch ve Masia-Warner, 2004).

Çalışmanın bulguları zorbalık mağdurlarının zorbalıkla başa çıkmak için kullandıkları en yaygın çözümlerin sosyal destek aramak ve zorbadan uzaklaşmak olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılanların çoğu, zorbalığa uğradıklarında ailelerinden ve/veya okuldaki bir yetiştikenden yardım isteyeceklerini ya da zorbaya durmasını söyleyeceklerini belirtmiştir. Ancak çocuklar zorbalığa uğradıklarında bu durumu çoğunlukla anneleriyle ya da okuldaki bir yetiştikle paylaşmayı tercih ettiklerini belirttiler de mağdurların önemli bir kısmı yaşadıklarını kimseye anlatmamıştır. Bu bulgu ilgili alan yazın tarafından da desteklenmektedir. Kochenderfer-Ladd ve Skinner (2002)'a göre de mağdurların sorunlarını çözmek ve zorbalığa uğramanın stresini yönetmek için kullanabilecekleri birçok strateji ve/veya başa çıkma mekanizmasından biri de zorbalık durumunu birilerine anlatmaktır. Tenenbaum ve arkadaşlarının (2011) çalışmasında, bazı çocuklar zorbalığı bir öğretmene veya başka bir yetiştikine bildirmenin iyi bir baş etme stratejisi olduğunu, böylece bir otorite figürünün durumu yönetebileceğini ve çözebileceğini düşünürken, bazı mağdurlar yetiştiklerin genellikle kendilerine inanmadıklarını veya sorunu etkili bir şekilde çözemediklerini bildirmişlerdir. Benzer bir çalışmada (Doğan- Ateş ve Yağmurlu, 2010), öğrenciler zorbalığın farkında olan öğretmenlerin %40'ının müdahale etmediğini bildirmişlerdir. Bu bulgular, yetiştiklerin akran zorbalığını tespit etme konusundaki eksikliklerine işaret etmektedir. Akran zorbalığına yönelik bu tür görmezden gelme davranışları ya da zorbalığın normal bir olgu olarak

ele alınması, öğrencilerin zorbalık olaylarını bildirmekten çekinme olasılığını, dolayısıyla zorbalık olaylarını artırabilir. Bu açıdan, tartışmanın başında da belirtildiği gibi, akran zorbalığının ne olduğu konusunda fikir birliğine varmaya yönelik çalışmalar, okullarda bu sorunun azaltılmasına ve ortak bir müdahale yöntemi belirlenmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmadaki öğrenciler en sık sınıfta, oyun alanında ve koridorda zorbalığa uğradıklarını bildirmişlerdir ki bu da önceki çalışmalarla tutarlıdır. Şaşırtıcı bir şekilde, Tenenbaum ve diğerlerinin (2011) bulgularına benzer şekilde, sınıflar hem en sık zorbalığa maruz kalınan hem de öğrencilerin kendilerini en güvende hissettikleri yerler olarak bulunmuştur. Bu durum, öğrencilerin sınıfta zorbalığa maruz kalmalarına rağmen, öğretmenlerinin müdahale edeceğine inandıkları için kendilerini daha güvende hissettiklerini göstermektedir. Ayrıca, yetişkin gözetiminin olmadığı yerlerde akran zorbalığının önemli bir sorun olabileceğinin de altını çizmektedir. Akran zorbalığından arınmış olumlu bir okul iklimi yaratmak için tüm eğitim paydaşlarının iş birliği içinde çalışması gerekmektedir. Öğrencilerin zamanlarının çoğunu geçirdikleri sınıflarda ve oyun alanlarında etkili gözetim gereklidir (Doğan-Ateş ve Yağmurlu, 2010; Fekkes, Pijpers ve Verloove-Vanhorick, 2005).

Akran zorbalığına yönelik erken müdahale programları etkili olsa da etkileri yaşla birlikte azalmaktadır (Yeager vd., 2015). Çocuğun yaşı, tıpkı cinsel istismarda olduğu gibi zorbalığın ifşa edilmesinde de rol oynayabilir. Araştırmalar, küçük yaştaki çocukların istismara uğradığını yetişkinlik dönemine kadar açıklayamadığını ortaya koymaktadır (Berliner & Conte, 1995; Lamb & Edgar-Smith, 1994; Roesler & Wind, 1994). Çocuklar, misilleme ve terk edilme korkularının yanı sıra suç ortaklığı, utanç ve suçluluk duyguları nedeniyle susturulmakta ve istismarı bildirmekten çekinmektedir (Sauzier, 1989, Summit, 1983). Akran zorbalığı da korku, utanma, suçluluk ve utanç duygularına yol açarak çocukların ifşa etmesini engelleyebilir. Bu durum, ilkokullarda akran zorbalığı oranlarının düzenli olarak izlenmesinin ve önleyici eğitim programlarının geliştirilip uygulanmasının önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bazı ülkelerde beş buçuk yaşındaki çocukların ilkokula başlayabiliyor olması, yaş farklılıkları, farklı fiziksel ve sosyal gelişim düzeyleri ve sosyal ve bilişsel hazırlık eksikliği nedeniyle akran zorbalığına maruz kalma risklerini artırabilir. Bu durum, okula başlama yaşıyla ilgili bilinçli pedagojik kararlar almak için okula başlama yaşının 66 aya düşürülmesinin akran zorbalığı üzerindeki etkisinin araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Öneriler

Birleşmiş Milletler'in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında yer alan kapsayıcı ve eşitlikçi eğitimin sağlanması ve herkes için yaşam boyu

öğrenme fırsatlarının teşvik edilmesi hedeflerine ulaşılması, çocukluk çağındaki şiddetin eğitimde önemli eşitsizliklere neden olduğunun kabul edilmesini (Birleşmiş Milletler, 2015) ve zorbalık da dahil olmak üzere her türlü şiddetin önlenmesi için daha fazla yatırım yapılmasını gerektirmektedir. Başkalarının beklentilerinden ve değer verdiklerinden farklı olmak bir kişiyi zorbalığın hedefi haline getirebilir. Bu bakımdan okullarda farklılıklara saygı ve kültürel duyarlılığın vurgulanması, akran zorbalığı vakalarının önlenmesi ve azaltılmasında önemli bir adım olabilir. Ayrıca hizmet öncesi öğretmen eğitim programlarında akran zorbalığı ve çocuklara yönelik şiddet konusunda farkındalığı arttıracak konulara yer verilmesi önerilmektedir. Akran zorbalığı ile mücadelede yetişkinlerin önemli rolü göz önünde bulundurularak öğretmenler, okul yöneticileri, okul personeli ve ebeveynler başta olmak üzere okulla doğrudan ya da dolaylı ilgisi olan tüm bireylere yönelik akran zorbalığı ile ilgili kamu spotları hazırlanabilir.

Bu araştırmanın sınırlılıklarından biri zorbalığın sıklığının tarama yöntemi ile belirlenmiş olmasıdır. Zorbalık üzerine yapılan çalışmaların çoğunda nicel yöntemler kullanılmış, veriler katılımcıların kendilerinin, sınıf arkadaşlarının ya da öğretmenlerinin yanıtladığı anketler ve ölçekler yoluyla elde edilmiştir. Çok az çalışma, zorbalığı uygulamalı gözlem yoluyla değerlendirmek için çaba göstermiştir. Bu bağlamda, gelecekteki araştırmalarda nitel ve karma yöntemlerin kullanılması önerilmektedir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise öğrencilerin siber zorbalık davranışlarının incelenmemiş olmasıdır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmaların diğer zorbalık türlerinin yanı sıra siber zorbalık davranışlarını da incelemesi önerilmektedir. İzleyen araştırmalar, akran zorbalığını etkileyen kişilik farklılıkları, sosyal yetenekler ve ailesel geçmiş gibi çeşitli diğer unsurları da daha ayrıntılı olarak inceleyebilir.

Kaynakça

- Adıkutlu, O. (2019). Policy landscape in Turkey on school bullying an exploration of main issues and shortcomings from a socio-ecological perspective. Unpublished Thesis. Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences. Ankara.
- Ardiavianti, L., Efendi, F., Kumia, I., & Hsieh, P. (2018). Relationship between Bullying and Social Anxiety and Withdrawal among Adolescents. In *Proceedings of the 9th International Nursing Conference (INC 2018)*, pp. 146-149. DOI: 10.5220/0008321801460149
- Baldo Moraes, R., Knorst, J. K., Brondani, B., Baldo Marques, B., de Sousa Reis, M., Henriqson, D., & Ardenghi, T. M. (2021). Relationship

- between gingival bleeding and associated factors with reports of verbal bullying in adolescents. *Journal of Periodontology*, 92(2), 225-233.
- Berliner, L. & Conte, J.R. (1995). The effects of disclosure and intervention on sexually abused children. *Child Abuse & Neglect*, 19, 371-384.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). Bilimsel araştırma yöntemleri. (22.bas.). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık. Ankara.
- Chester, K. L., Spencer, N. H., Whiting, L., & Brooks, F. M. (2017). Association between experiencing relational bullying and adolescent health-related quality of life. *Journal of school health*, 87 (11), 865-872.
- Craig WM. 1993. Naturalistic observations of bullies and victims in the school yard. Unpublished PhD thesis, York University (Canada).
- Cuncic, A. (2020). *Effects of Bullying on a Child with Social Anxiety*. <https://www.verywellmind.com/bullying-effects-social-anxiety-child-3024250>
- de Jong, P.J., Sportel, B.E., de Hullu, E., & Nauta, M.H. (2012). Co-occurrence of social anxiety and depression symptom in adolescence: Differential links with implicit and explicit self-esteem? *Psychological Medicine*, 42 (3), 475-484.
- Dennell Lough, B L. & Logan, C. (2015). Prejudice-based bullying in Scottish schools: A research report. Glasgow: Equality and Human Rights Commission. Scotland.
- Ditch the Label (2020). *The Annual Bullying Survey 2020*. <https://www.ditchthelabel.org/wp-content/uploads/2020/11/The-Annual-Bullying-Survey-2020-2.pdf>
- Doğan-Ateş, A., & Yağmurlu, B. (2010). Examining victimization in Turkish schools. *European Journal of Educational Studies*, 2(1), 31-37.
- Doumas, D.M., & Midgett, A. (2021) The association between witnessing cyberbullying and depressive symptoms and social anxiety among elementary school students. *Psychology in the Schools*, 58, 622-637. <https://doi.org/10.1002/pits.22467>
- Due, P., Holstein, B. E., Lynch, J, Diderichsen, F., Gabhain, S.N., Scheidt, P., & Currie, C., (2005). Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross-sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, 15(2), 128-132.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I.M., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2005). Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and

- parents in bullying behavior, *Health Education Research Theory & Practice*, 20(1), 81-91.
- Fitzpatrick, K. M., Dulin, A. J., & Piko, B. F. (2007). Not just pushing and shoving: School bullying among African American adolescents. *Journal of School Health*, 77(1), 16-22.
- Fox, K.R., Millner, A.J., & Franklin, J.C. (2016). Classifying nonsuicidal overdoses: Nonsuicidal self-injury, suicide attempts, or neither? *Psychiatry Research*, 244, 235–242.
- Fraenkel, J.R. & Wallen, N.E. (2006). How to desing and evaluate research in education. New York: McGaw-Hill International Edition.
- Gaffney, H., Ttofi, M.M., Farrington, D.P. (2019). Evaluating the effectiveness of school-bullying prevention programs: An updated meta-analytical review. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 111–133.
- Galal, Y. S., Emadeldin, M., & Mwafy, M. A. (2019). Prevalence and correlates of bullying and victimization among school students in rural Egypt. *Journal of the Egyptian Public Health Association*, 94(1), 1-12.
- Gini G., & Pozzoli T. (2009). Association between bullying and psychosomatic problems: A meta-analysis. *Pediatrics*, 123(3),1059–1065.
- Gordon, S. (2022). *The Connection Between Bullying and Anxiety Disorders*. <https://www.verywellfamily.com/bullying-and-anxiety-connection-460631>
- Graham, S. (2016). Victims of bullying in schools, *Theory into Practice*, 55(2),136-144, DOI: 10.1080/00405841.2016.1148988
- Halliday, S., Gregory, T., Taylor, A., Digenis, C., & Turnbull, D. (2021). The impact of bullying victimization in early adolescence on subsequent psychosocial and academic outcomes across the adolescent period: A systematic review. *Journal of School Violence*, 20(3), 351-373. <https://doi.org/10.1080/15388220.2021.1913598>
- Hawker, D.S., & Boulton, M.J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(4),441–455.
- Hetherington, E. M., & Elmore, A. M. (2003). Risk and resilience in children coping with their parents' divorce and remarriage. InS. S. Luthar (Ed.), *Resilience and Vulnerability: Adaption in The Context of Childhood Adversities* (pp.182–212). New York, NY: Cambridge University.

- Horowitz, J.A., Vessey, J.A., Carlson, K.L., Bradley, J.F., Montoya, C., McCullough, B., & David, J. (2004). Teasing and bullying experiences of middle school students. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association, 10*, 165–172.
- Hugh-Jones, S., & Smith, P. K. (1999). Self-reports of short- and long-term effects of bullying on children who stammer. *The British Journal of Educational Psychology, 69* (2), 141–158.
- Hunter, S. C., Durkin, K., Boyle, J. M. E., Booth, J. N., & Rasmussen, S. (2014). Adolescent bullying and sleep difficulties. *Europe's Journal of Psychology, 10*(4), 740-755. <https://doi.org/10.5964/ejop.v10i4.815>
- Kennedy, R.S. (2018). Bully-victims: An analysis of subtypes and risk characteristics. *Journal of Interpersonal Violence, 36*(11-12), 5401-5421.
- Kidger, J., Heron, J., Leon, D.A., Tilling, K., Lewis, G., & Gunnell, D. (2015). Self-reported school experience as a predictor of self-harm during adolescence: A prospective cohort study in the southwest of England (ALSPAC). *Journal of Affective Disorders, 173*, 163–169.
- Klomek, A.B., Sourander, A., & Elonheimo, H. (2015) Bullying by peers in childhood and effects on psychopathology, suicidality, and criminality in adulthood. *The Lancet Psychiatry, 2*(10), 930–941.
- Klomek, A.B., Sourander, A., Niemelä, S., Kumpulainen, K., Piha, J., Tamminen, T., Almqvist, F., & Gould, M.S. (2009). Childhood bullying behaviors as a risk for suicide attempts and completed suicides: A population-based birth cohort study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 48*(3),254–261.
- Kochenderfer-Ladd, B., & Skinner, K. (2002). Children's coping strategies: Moderators of the effects of peer victimization? *Developmental Psychology, 38*, 267–278.
- Kodish, T., Herres, J., Shearer, A., Atte, T., Fein, J., & Diamond, G. (2016). Bullying, depression, and suicide risk in a pediatric primary care sample. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention, 37*(3), 241–246. <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000378>
- Konishi, C., Hymel, S., Zumbo, B. D., & Li, Z. (2010). Do School Bullying and Student—Teacher Relationships Matter for Academic Achievement? A Multilevel Analysis. *Canadian Journal of School Psychology, 25*(1), 19–39. <https://doi.org/10.1177/0829573509357550>
- Kosciw, J. G., Greytak, E. A., Zongrone, A. D., Clark, C. M., & Truong, N. L. (2018). *The 2017 National School Climate Survey: The Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer Youth in Our*

Nation's Schools. New York: GLSEN.
<https://www.glsen.org/sites/default/files/2019-10/GLSEN-2017-National-School-Climate-Survey-NSCS-Full-Report.pdf>.

- La Greca, A. M., Dandes, S. K., Wick, P., Shaw, K., & Stone, W. L. (1988). Development of the social anxiety scale for children: Reliability and concurrent validity. *Journal of Clinical Child Psychology*, 17(1), 84-91.
https://doi.org/10.1207/s15374424jccp1701_11
- Lamb, S. & Edgar-Smith, S. (1994). Aspects of disclosure: Mediators of outcome of childhood sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 9 (1994), 307-326.
- Lereya, S.T., Copeland, W.E., Costello, E.J., & Wolke, D. (2015). Adult mental health consequences of peer bullying and maltreatment in childhood: Two cohorts in two countries. *The Lancet Psychiatry*, 2(6),524–531.
- Litwiller, B. J., & Brausch, A. M. (2013). Cyber bullying and physical bullying in adolescent suicide: the role of violent behavior and substance use. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), 675-684.
- Menesini, E., Eslea, M., Smith, P. K., Genta, M. L., Giannetti, E., Fonzi, A., & Costabile, A. (1997). Cross-national comparison of children's attitudes towards bully/victim problems in school. *Aggressive Behavior*, 23, 245–57.
- Midgett, A., & Doumas, D.M. (2019). Witnessing bullying at school: the association between being a bystander and anxiety and depressive symptoms. *School Mental Health*, 11,454–463
<https://doi.org/10.1007/s12310-019-09312-6>
- Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., Kelly, D. L., & Fishbein, B. (2020). *TIMSS 2019 International Results in Mathematics and Science*.
<https://timssandpirls.bc.edu/timss2019/international-results/>
- Nansel, T. R., Craig, W., Overpeck, M. D., Saluja, G., & Ruan, W. J. (2004). Health Behaviour in School-aged Children Bullying Analyses Working Group. Cross-national consistency in the relationship between bullying behaviors and psychosocial adjustment. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 158(8), 730–736.
<https://doi.org/10.1001/archpedi.158.8.730>
- Nansel, T.R., Overpeck, M.D., Haynie, D.L., Ruan, W.J., & Scheidt, P.C. (2003). Relationships between bullying and violence among US youth. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 157(4),348–353

- National Center for Educational Statistics. (2019). Student reports of bullying: Results from the 2017 School Crime Supplement to the National Victimization Survey. *US Department of Education*. <http://nces.ed.gov/pubsearch/pubsinfo.asp?pubid=2015056>.
- National Union of Teachers (NUT). (2007). *NUT Policy Statement on Preventing Sexual Harassment and Bullying*. <https://www.yumpu.com/en/document/read/29928891/nut-policy-statement-on-preventing-sexual-harassment-and-bullying>
- Novalia, R. (2016). *Dampak Bullying Terhadap Kondisi Psikososial anak di perkampungan sosial pingit. (The Impact of Bullying on the Psychosocial Condition of Children in the Pingit Social Village.)* Unpublished Thesis, Uin Sunan Kalijaga Yogyakarta.
- OECD (2018). *Chapter 2. Bullying*. In PISA 2018 Results (Volume III). <https://doi.org/10.1787/acd78851-en>
- Olafsen, R. & Viemerö, V. (2000). Bully/victim problems and coping with stress in school among 10- to 12-year-old pupils in Åland, Finland. *Aggressive Behavior*, 26, 57–65.
- Olweus, D. (1987). Bully/victims Problems Among Schoolchildren in Scandinavia. J.P. Myklebust, R. Ommundsen (Eds.), *Psykologprofesjonen mot ar 2000*, Universitetsforlaget, Oslo, Norway, pp. 395-413.
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: basic facts and effects of a school-based intervention program. In: Pepler, D. and Rubin, K. (Eds) *The Development and Treatment of Childhood Aggression*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum
- Özbek, Ö. Y., & Taneri, P. O. (2022). İlkokullar İçin Akran Zorbalığı Önleme Modülünün Tanıtımı. *Journal of the Institute of Social Sciences Cankiri Karatekin University/Cankiri Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1).
- Özusta, Ş. (1995). State–Trait Anxiety Inventory for Children adaptation, validity and reliability study. *Turkish J Psychol*, 10, 32-44
- Pabian, S., & Vandebosch, H. (2015). An investigation of short-term longitudinal associations between social anxiety and victimization and perpetration of traditional bullying and cyberbullying. *Journal of Youth and Adolescence*, 45, 328–339.
- Pepler, D., Jiang, D., Craig, W., & Connolly, J. (2008). Developmental Trajectories of Bullying and Associated Factors. *Child Development*, 79(2), 325-338.

- PISA. (2019). 2018 Türkiye Ön Raporu. 2020http://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/03105347_PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf.
- Pişkin, M. & Ayas, T. (2011). Akran Zorbalığı Ölçeği: Çocuk formu. *Akademik Bakış Dergisi*, 23, 1-12.
- Polanin, J.R., Espelage, D.L., & Pigott, T.D. (2012) A meta-analysis of school-based bullying prevention programs' effects on bystander intervention behavior. *School Psychology Review*, 41(1), 47–65.
- Pörhölä, M., Almonkari, M., & Kunttu, K. (2019). Bullying and social anxiety experiences in university learning situations. *Social Psychology of Education*, 22(3), 723-742.
- Putri, B., Laking, P., & Treasaden, I. (2012). *Buku Ajar Psikiatri Edisi 2*. Jakarta: EGC.
- Radwan, N., Abd-Ellatif, E. E., & Abu-Elenin, M. (2021). bullying and associated common health manifestations among primary school children in Tanta city, Egypt. *The Egyptian Family Medicine Journal*, 5(2), 4-19.
- Ranta, K., Kaltiala-Heino, R., Fröjd, S., & Marttunen, M. (2013). Peer victimization and social phobia: A follow-up study among adolescents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 48(4), 533-544.
- Rivers, I., Poterat, V.P., Noret, N., & Ashurst, N. (2009). Observing bullying at school: The mental health implications of witness status. *School Psychology Quarterly*, 24(4), 211–223.
- Roesler, T.A. & Wind, T.W. (1994). Telling the secret: Adult women describe their disclosures of incest. *Journal of Interpersonal Violence*, 9(1994), 327-338.
- Sandberg, D.E. (2011). Short stature: psychosocial interventions. *Hormone Research in Paediatrics*, 76 (3), 29-32.
- Serra-Negra, J. M., Pordeus, I. A., Corrêa-Faria, P., Fulgêncio, L. B., Paiva, S. M., & Manfredini, D. (2017). Is there an association between verbal school bullying and possible sleep bruxism in adolescents? *Journal of Oral Rehabilitation*, 44(5), 347-353.
- Sharp, S. (1995). How much does bullying hurt? The effects of bullying on the personal wellbeing and educational progress of secondary aged students. *Educational and Child Psychology*, 12(2), 81–88.
- Smokowski, P. R., Evans, C. B., & Cotter, K. L. (2014). The differential impacts of episodic, chronic, and cumulative physical bullying and

- cyberbullying: The effects of victimization on the school experiences, social support, and mental health of rural adolescents. *Violence and Victims*, 29(6), 1029-1046.
- Spielberger, C. D. (1973). *State-Trait Anxiety Inventory for Children: Preliminary manual*. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.
- Storch, E.A., & Masia-Warner, S.C. (2004). The relationship of peer victimization to social anxiety and loneliness in adolescent females. *Journal Adolescence*, 27, 351–362.
- Sweeting, H., & West, P. (2001). Being different: Correlates of the experience of teasing and bullying at age 11. *Research Papers in Education*, 16, 225-246.
- Tenenbaum, L.S., Varjas, K., Meyers, J., & Parris, L. (2011). Coping strategies and perceived effectiveness in fourth through eighth grade victims of bullying. *School Psychology International*, 32(3), 263-287
- Ttofi, M.M., Farrington, D.P., Lösel, F., & Loeber, R. (2011). Do the victims of school bullies tend to become depressed later in life? A systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 3(2), 63–73.
- UK Feminista. (2017). It's just everywhere: A study on sexism in schools and how to tackle it. *UK Feminista*. <https://ukfeminista.org.uk/wp-content/uploads/2017/12/Report-Its-just-everywhere.pdf>
- UNESCO (2019). *Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for sustainable development (A/RES/70/1). New York, NY: UN General Assembly. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- URL-2. <https://www.comparitech.com/internet-providers/cyberbullying-statistics/>
- Van Geel M, Vedder P, Tanilon J. (2014). Bullying and weapon carrying: a meta-analysis. *JAMA Pediatrics*, 168(8), 714–720.
- Voss, L.D. (2006). Is short stature a problem? The psychological view. *European Journal of Endocrinology*, 155, 39-S45.
- Wang, J., Iannotti, R. J., & Nansel, T. R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *The Journal of Adolescent Health*, 45(4), 368–375. doi: 10.1016/j.jadohealth.2009.03.021.

- Weng, X., Chui, W. G., & Liu, L. (2017). Bullying Behaviors among Macanese Adolescents—Association with Psychosocial Variables. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *14*(8), 887.
- Whitney, I. & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, *35*, 3–25.
- Wolchik, S. A., Sandler, I., & Doyler, C. (2002). Fear abandonment as mediator of the relation between divorce stressors and mother-child relationship quality and children's adjustment problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *30*(4), 401–418. doi:10.1023/A:1015722109114.
- Wolke, D., & Lereya, S.T. (2015) Long-term effects of bullying. *Archives of Disease in Childhood*, *100*, 879–885. doi:10.1136/archdischild-2014-306667
- Wu, X., Qi, J., & Zhen, R. (2021). Bullying victimization and adolescents' social anxiety: Roles of shame and self-esteem. *Child Indicators Research*, *14*(2), 769-781. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09777-x>
- Yeager, D. S., Fong, C. J., Lee, H. Y., & Espelage, D. L. (2015). Declines in efficacy of anti-bullying programs among older adolescents: Theory and a three-level meta-analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *37*, 36–51. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.11.005>

Atf için:

- Özbek, Ö. Y. ve Taneri, P.O. (2023). Çocuklarda Zorbalık Davranışları, Kaygı ve Sosyal Kaygı arasındaki İlişki. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *14*(2), 211-248. doi: 10.54558/jiss.1192470

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada 15.11.2019 tarih ve 60.04-E sayılı Çankırı Valilik ve Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır

Yazar Katkıları: “*Çocuklarda Zorbalık Davranışları, Kaygı ve Sosyal Kaygı arasındaki İlişki*” başlıklı çalışmada birinci ve ikinci isim tüm bölümlerde eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Psikologlarda Öz Yeterlilik Algısının Oluşmasında Mentorluk Rolünün Karma Yöntem Deseni ile İncelenmesi

Zekeriya Temircan*

Öz

Amaç: Bu araştırmada psikologların öz-yeterlilik algısının oluşturulmasında mentorluk rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Araştırmanın nicel verileri 108 katılımcıdan sosyo-demografik bilgi formu ve Genel Öz-Yeterlilik Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Nitel veriler ise yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak toplam 22 katılımcıdan toplanmıştır. Verilerin nicel analizleri SPSS 25.0 programında, bağımsız t-testi ve ANOVA testi kullanılarak analiz edilirken nitel veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Bulgular: Araştırmanın bulgularında, cinsiyet değişkeninin öz yeterlilik algısının oluşmasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmadığı, yaş ve mesleki kıdeme göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bulgularda, psikologların meslek alanında öz yeterlilik kazanmaları için uygulamalı eğitimin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Mesleğe başlayan psikologların mesleki deneyimlerinin eksik olduğunu, uygulama alanlarında kendilerini yetersiz gördüklerini ve kullanılacak araç ve yöntem konusunda mentor yardımına ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Kişisel ve mesleki deneyim kazanmaları açısından mentor uygulamasının önemini ifade ederek bu uygulama hakkında olumlu görüşler bildirmişlerdir.

Sonuç: Elde edilen sonuçlar çerçevesinde çalışan psikologların öz yeterlilik algısının düşük olduğu sağlanacak mentorluk uygulamasının mesleki deneyim kazanmada ve öz yeterlilik algısının oluşmasında faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Özgünlük: Ülkemizde psikologların öz-yeterlilik algısının oluşmasında mentorluk rolünü inceleyen bir çalışma alan-yazında bulunmamaktadır. Psikologların öz-yeterlilik algısının mesleki gelişimleri açısından önemini karma bir araştırma modeli ile ele alan bu çalışma özgün ve alan yazına yeni bulgular ekleyen bir araştırmadır.

Anahtar Sözcükler: Psikolog, Öz yeterlilik, Mentorluk, Karma model.

* *Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Beşerî Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, drzekeriyatemircan@gmail.com

Examining the Role of Mentoring in the Formation of Self-Efficacy Perception in Psychologists Using Mixed Methods Design

Zekeriya Temircan¹ ID 0000-0001-6017-3403

Abstract:

Purpose: It was aimed to examine the role of mentoring in creating the self-efficacy perception of psychologists in this study.

Method: The quantitative data of the study were obtained from 108 participants using the socio-demographic information form and the General Self-Efficacy Scale. Qualitative data were collected using semi-structured questions, a total of 22. While the quantitative findings of the data were analyzed using the independent t-test and ANOVA test in the SPSS 25.0 program, the qualitative data were evaluated with the descriptive analysis method.

Findings: The findings showed that gender did not make a statistically significant difference in the formation of self-efficacy perception, and there was a significant difference between age and professional seniority. Participants stated that practical training is important for psychologists to gain self-efficacy in the field of profession. They also added that psychologists who started their careers lack professional experience, they see themselves as inadequate in their fields of practice, and they seek mentor help regarding the tools and methods to be used. Positive opinion was expressed about mentor to gain personal and professional experience.

Implications: To sum, it is thought that providing mentoring help psychologists who has low self-efficacy perceptions may be beneficial in gaining professional experience and creating a sense of self-efficacy.

Originality: In our country, there is no study examining the role of mentoring in the formation of the self-efficacy perception of psychologists. This study, which deals with the importance of self-efficacy perception of psychologists in terms of their professional development with a mixed research model, is an original research that adds new findings to the literature.

Keywords: Psychologist, Self-efficacy, Mentoring, Mixed model

¹Assistant Professor, Kapadokya University, Humanities and Social Sciences, Department of Psychology, drzekeriyatemircan@gmail.com

Giriş

Öz yeterlik, bireylerin hayatlarında problemleri çözme ve tamamlamaya yükümlü oldukları görevleri yerine getirebilme yeteneğine ve kabiliyetine sahip olduğuna dair inanç olarak ifade edilmektedir (Ng vd., 2008, s. 738). Kişinin bu görevleri icra etmede kendi kabiliyetine olan güveni aynı zamanda kendisi hakkındaki yargısı olarak ifade edilmiştir (Dutton vd., 2018: s. 56). Birey kendisi hakkındaki sahip olduğu bu görüşü ile bir işi başarıp başaramayacağı yargısına vararak öz yeterlik düzeyini de test etmiş olur. Öz yeterlilik ile ilgili öncü açıklamalar ve ilgili kavramlar ilk olarak William James tarafından kullanılmaya başlanmış (Deane vd., 2022: s. 811), daha sonra Albert Bandura tarafından Sosyal Bilişsel Kuram çerçevesinde tanımlanmıştır (Bandura, 2001). Yapılan çalışmalarda bireyin bir işi yaparken hissettiği duygular, düşünceler, motivasyonlar ve davranış şekillerinin öz yeterlik inancından etkilendiği vurgusu yapılmıştır (Boat vd., 2019: s. 581; Larose, 2013: s. 163). Öz yeterlik düzeyi yüksek olan bireylerin problemlerle başa çıkma yeteneklerinin daha fazla olduğu ve hedeflerini gerçekleştirmede başarı düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Little vd., 2010: s. 194). Bununla beraber öz yeterlik inançlarının bireylerin mesleki alanda refahını arttırdığı, seçtiği hedeflerde daha başarılı olduğu, dayanıklılık düzeyinin yüksek olduğu ve sorumlulukları için daha fazla çaba sarf ettiği ortaya konmuştur (Köksal vd., 2019: s. 197). Böylece bireyin öznel iyi oluşu olumlu yönde etkilenecek kişisel özelliklerini birçok yönden zenginleştirdiği belirtilmiştir. Bireyler sahip oldukları yüksek öz yeterlik düzeyi ile başarısızlıkla sonuçlanan durumlarda kendilerini tekrar motive ederek zorlukların üstesinden gelme kabiliyetini geliştirebilir, birçok insanın hissettiği stres ve depresif durumlara karşı yatkınlıklarını azaltabilirler. Ayrıca öz yeterlik inancı, kendi kapasitelerinden ve kişisel yeterliliklerinden şüphe duyan bireyleri motive ederek, zorluklar karşısında yılmadan mücadele etmelerini sağlayabilir. Raposa vd. (2016: s. 324)'e göre, öz yeterlik inancının bireylerin motivasyonunu ve başarı düzeyini çok önemli ölçüde etkilediğini belirtmiştir. Sağlıklı bir öz yeterlik gelişiminde bireylerin farklılıkları, kişisel özellikleri ve yaptıkları iş iyi tanımlanmalı, ihtiyaç duyulan alanlarda gerekli destek mentorlar veya meslektaşlar tarafından sağlanmalıdır.

Mentorluk uygulaması yeni işe başlayan kişilerin yaşadıkları sorunları en aza indirmek ve daha başarılı olmalarını sağlamak için uygulanan bir uygulamadır (Gümüş ve Gök, 2016: s. 269). Aynı ortam ve koşullar aynı statüde ve unvanda çalışan bireyler için farklılık gösterebilir. Her birey kendi kapasitesi ölçüsünde değerlendirilerek, kaldırabileceği iş yükü ve sorumluluk dahilinde değerlendirilmeli ve ihtiyacı görüldüğünde kişilere mentorluk desteği sağlanmalıdır. Bireyler arası kıyas, olumsuz eleştiri, suçlama, yargılama gibi olumsuz davranışlar hem bireyin motivasyonu olumsuz yönde etkiler hem de öz güven kaybına neden olabilir. Böyle durumlarda bireyler

sunulan mentor yardımına karşı bile olumsuz davranışlar sergileyebilir. Öz yeterliliğin kazanılmasında ailenin, akran grubunun, okulun yanı sıra mentorun da rolü yadsınamaz derecede önemlidir. Özellikle yeni göreve başlayan bireyler kurumlara alışma aşamasında hem mesleki açıdan hem de sosyal açıdan sorunlar yaşayabilirler. Birçok meslek grubunda mentorluğun önemi ve olumlu etkileri vurgulanmışken, gelişen bir meslek grubu olan psikologlar içinde mentorluk konusu çok önemli bir etmendir. İlgili alan yazın incelendiğinde farklı meslek gruplarına ait bireylerin, meslek hayatlarının ve kariyerlerinin başında mesleki bilgi ve deneyim eksikliklerinden dolayı problem yaşadıkları belirtilmiştir (Azizli vd., 2015: s. 59). İş ortamına uyum sağlayamama, kendisini yetersiz görme, mesleki donanımdaki eksiklikler, yapılan işin rol ve fonksiyonundaki yanlış anlayışlar, zaman yönetimi, yetersiz kaynak sorunları, sosyal ve mesleki beklentinin yüksek olması gibi konular diğer mesleklerde olduğu gibi psikologlar için de özgüven eksikliğine neden olmaktadır (Byrne vd., 2008: s. 437). Bu nedenle yeni işe başlayan psikologların iyi bir danışman veya psikolog olması, mesleki ve sosyal sorumluluklar arasında denge kurması, etik kurallar çerçevesinde hareket etmesi ve ihtiyaç duyduğu kaynaklara ulaşım sağlama yollarını öğrenmeye ihtiyaçları olduğu gözlemlenmiştir. Mesleğin ilk yıllarında karşılaşılabilecek problemleri çözme yöntemlerini öğrenme, mesleki donanım kazanma ve en önemlisi öz yeterlilik algısının oluşmasında psikologlara sağlanacak mentor uygulaması önem arz etmektedir.

Mentorluk uygulaması, bir meslek alanında daha bilgili ve deneyimli kişinin daha az deneyimli kişiye yardım ederek mesleki ve kişisel gelişimine katkı sağlayan bir süreçtir (Akay ve Gürgür, 2018: s. 11). Bu süreç boyunca mentor rolünde olan kişi öğretmenlik, danışmanlık ve yönlendirme yapan kişi olarak tanımlanmaktadır (Aslan ve Öcal, 2012: s. 33). Mentorluk uygulamasının hemen hemen her meslek alanında bir ihtiyaç olduğu ve mesleğe yeni başlayan kişilerin yalnızlık hissini azaltma, öz-güven geliştirme, mesleki gelişim, kendini değerlendirme ve problem çözme becerilerinin gelişmesinde yararlı olduğu ortaya konmuştur (Bakioglu ve Hacifazlioglu, 2000: s. 8-9). Mentorluk uygulaması; daha az tecrübeli kişilerin kendi potansiyel ve kapasitelerini arttırdığı, zaman yönetimi, beceri geliştirme, model olma, daha iyi iletişim kurma birçok konuda kişilere fayda sağladığı belirtilmiştir (Erol ve Özdemir, 2018: s. 884). Ülkemizde mentorluk uygulaması çok etkin bir şekilde işletilmemekle birlikte özellikle öğretmenlik programlarındaki uygulamaları örnek teşkil edilecek seviyededir. Öğretmenlik programlarının son sınıflarındaki öğretmen adaylarının ve stajyer öğretmenlerin okullarda yapılan uygulamalarda deneyimli öğretmenler tarafından izlenmesi mentorluk uygulama örnekleri arasındadır (Akçamete vd., 2010: s. 4).

Bu kapsamda sağlanacak mentorluk uygulaması psikologlara sadece mesleki gelişim sağlamayacak kurumlarının fonksiyonlarını daha iyi icra etmesine de yardımcı olacaktır. Başta Amerika olmak üzere birçok batılı ülkelerde mentorluk uzun yıllardır devam eden bir uygulamadır. Hem kuruma hem de bireye büyük kazançlar sağladığına inanılan mentorluk programının ülkemizde özellikle psikologlar açısından formal bir mekanizma şeklinde yapılmadığı görülmektedir. Mentorluk modelinin uygulanması daha iyi psikologların yetişmesine katkı sağlayacağı gibi, tecrübeli meslektaşlar tarafından verilecek rehberlik ile bireylerin mesleki gelişimi hem kendilerine hem de kurumlarına büyük faydalar sağlayacaktır. Özellikle eğitim alanında yapılan çalışmalarda akademik mentorluk uygulamasının hem yeni eğitimciler hem de akademik çevreye önemli katkılar sağladığı belirtilmiştir (D'Abate ve Eddy, 2008: s. 368; Haggard vd., 2011: s. 289; Ragins ve Kram, 2007: s. 67). Mentor yardımı alan eğitimcilerin kurumlarında daha hızlı kabul gördüğünü, daha az duygusal ve sosyal sorunlar yaşadıkları belirtilmiştir. Ayrıca mentorluk yardımı alan bireylerin, çalışanlarla daha az iletişim sorunları yaşadığı, daha hızlı mesleki kimlik kazandığı, yüksek düzeyde öz güven ve öz yeterliliğe sahip oldukları vurgulanmıştır (Dougherty ve Dreher, 2007: s. 72).

Mesleki anlamda insan yetiştirme konusunda yaşanan zorluklar ve sorunlardan dolayı alan çalışanları çok farklı mesleki problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Nitelikli insan yetiştirme konusunda mentorluk uygulamalarının (öğretim programları, öğretmen yetiştirme, akran ilişkisi, aday ve danışman öğretmen programı ve hizmet içi eğitim faaliyetleri) olumlu katkılar sağladığı ve mentorluk uygulamasına duyulan ihtiyacın her geçen gün arttığı söylenebilir. Diğer meslek alanlarında olduğu gibi psikologlar için de fayda sağlayacak olan mentorluk uygulamasına duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Ülkemizde mentorluk uygulamaları konusunda sınırlı sayıda araştırma yapılmış (Gümüş ve Gök, 2016; Kılıç ve Serin, 2017; Kulaç ve Hatun, 2013; Kuzu vd., 2012; Levent, 2016; Subaşı ve Yıldız, 2020; Şahinoğlu ve Arslan, 2019) olmasının yanı sıra özellikle psikologların öz yeterlilik algısının oluşmasında mentorluk uygulamasının rolünü araştıran çalışma bulunmamaktadır. Karma yöntem deseni kullanılarak yapılan bu çalışma psikologların öz yeterlilik algısının oluşmasında mentorluk rolünü inceleyerek alan yazına yeni bulgular ve bilgiler sağlamayı amaçlamıştır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Psikologların çalıştıkları yerlerde öz yeterlilik algılarının oluşmasında mentorluk uygulaması ile ilgili bakış açılarını inceleyen bu çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerini bir arada kullanan karma yöntem deseni kullanılmıştır. Karma yöntem ile yapılan çalışmalarda veriler hem nicel hem de nitel olarak analiz edilerek daha güvenilir sonuçların oluşmasını sağlarlar

(Baki ve Gökçek, 2012: s. 3). Bu çalışmada sıralı açıklayıcı desen kullanılarak ilk olarak nicel veriler analiz edilip daha sonra nitel veriler yorumlanmıştır. Bu sayede psikologların öz yeterlilik algısının oluşmasında mentorluk rolünün ilişkisi karma yöntem ile incelenmiştir.

Örneklem

Araştırmanın nicel örneklemini farklı yerlerde çalışan 108 psikolog oluştururken, nitel örneklemini 22 psikolog oluşturmuştur. G* power analizi kullanılarak hesaplanan örneklem büyüklüğünde alfa hata %5 ve beta hata %10 olarak alınmış, değişkenler arasındaki farklılıklar yapılan istatistiksel analizler sonucunda belirtilmiştir. Nicel verilerin analizi sonucunda nitel veriler kartopu örneklem yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Nitel verileri elde etmek için ulaşılan bir psikolog örneklemini oluşturduktan sonra kartopu yöntemi ile diğer katılımcılara ulaşılmış ve nitel örneklem büyüklüğü olan 22 kişiye ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın nicel boyutunda veriler sosyo-demografik form ve Genel Öz Yeterlilik Ölçeği kullanılarak elde edilirken, nitel verilerin toplanması için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Sosyo-demografik form: Araştırmacı tarafından hazırlanan bu form ile katılımcılara ait cinsiyet, yaş, medeni durum, mesleki kıdem ve çalıştığı kurum gibi bilgiler elde edilmiştir.

Genel Öz Yeterlilik Ölçeği: Araştırmada katılımcıların genel öz yeterlilik algılarını tespit etmek için, Yılmaz ve İlhan (2010) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan Genel Öz Yeterlilik Ölçeği kullanılmıştır. İlk olarak Sherer vd. (1982) tarafından geliştirilmiş olan ölçek Türkçe 'ye uyarlanarak geçerliliği ve güvenilirliği tespit edilmiştir. 17 maddeden oluşan ölçek katılımcıların öz yeterlilik algılarını; başlama, yılmama ve sürdürme çabası/ısrar alt boyutları ile 5'li Likert tipi cevaplar ile ölçmektedir. Ölçeğin Cronbach' alfa değeri .80 olarak belirtilmiştir. Yapılan bu çalışmada ise ölçeğin Cronbach alfa değeri .89 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanması ve değerlendirilmesi nicel ve nitel olarak iki bölümde gerçekleştirilmiştir.

Nicel Verilerin Toplanması

Araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden katılımcılardan veriler, sosyo-demografik form ve Genel Öz-Yeterlilik Ölçeği anketi kullanılarak toplanmıştır.

Nitel Verilerin Toplanması

Nitel veriler araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden bir katılımcı ile kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak toplam 22 katılımcıdan elde edilmiştir. Kartopu örnekleme yöntemi ile belirlenen katılımcılar ile belirlenen gün ve tarihte araştırmacı tarafından alan yazın taraması yapılarak hazırlanan yarı yapılandırılmış sorulardan (Ör. Mentorluk uygulamasının mesleki deneyim ve gelişiminize katkı sağlayacağı hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Psikologların mesleki konularda ihtiyaç duydukları bilgiler mentorluk uygulaması ile giderilebilir mi? Mesleki yetersizliklerin giderilmesi için mentor tarafından hangi konularda yardıma ihtiyacınız bulunmaktadır? Mesleki deneyim kazanmada kendinizi hangi konularda eksik ve yetersiz görüyorsunuz? Mentorluk uygulamasının bu eksikliklerin giderilmesindeki önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?) veriler toplanmıştır. Görüşme öncesi çalışmanın amacı anlatılarak ve bilgilendirilmiş onam alınarak katılımcılardan ses kaydı alınmıştır. Görüşmeler araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş ve gözlem notları tutulmuştur. Veri analizi görüşmelerden sonra ses kayıtları dinlenerek ve gözlem notları ile karşılaştırılarak yapılmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Nicel Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmanın nicel verileri SPSS programı 25.0 kullanılarak analiz edilmiş ve verilerin değişkenlere göre farklılığını tespit etmek için bağımsız t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. İstatistik anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak alınmıştır. Araştırmanın diğer aşamasında yarı yapılandırılmış görüşme sorularından elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Verilerin betimsel analizleri için tematik olarak oluşturulan çerçevede veriler işlenerek bulgular tanımlanmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın nicel boyutunda katılımcılara ait tanıttıcı özellikler Tablo 1'de sunulmuştur. Araştırmaya katılan 108 kişinin %44.4'ü erkek, %55.6'sı kadındır. Katılımcılara ait cinsiyet dağılımında büyük farklılık gözlemlenmemiştir. Katılımcıların yaş aralığına bakıldığında %57.4'ü 18-25 yaş, %33.3'ü 26-40 yaş ve %17.3'ü ise 41 yaş ve üzeri aralığında iken %73.1'i bekar ve %26.9'u evli olduğunu bildirmiştir. Katılımcıların mesleki kıdemleri incelendiğinde %50'si 1-5 yıl, %42.5'i 6-10 yıl ve %7.5'inin 11 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip oldukları, %28.7'sinin kendi iş yerinde çalıştığı, %40.7'sinin özel kurumlarda ve %30.6'sının da kamu kurumlarında çalıştığı belirlenmiştir. (**Tablo 1**).

Tablo 1. Katılımcıların sosyo-demografik bilgilerinin dağılımı (N=108)

Özellikler		n	%
Cinsiyet	Erkek	48	44.4
	Kadın	60	55.6
Yaş	18-25	62	57.4
	26-40	36	33.3
	41 ve üzeri	10	17.3
Medeni Durum	Evli	29	26.9
	Bekar	79	73.1
Mesleki Kıdem	1-5 yıl	54	50
	6-10 yıl	46	42.5
	11 ve üzeri	8	7.5
Çalıştığı Kurum	Kendi Yeri	31	28.7
	Özel	44	40.7
	Kamu	33	30.6

Tablo 2’de katılımcıların Genel Öz-Yeterlilik Ölçeği alt boyutlarından aldıkları puanların; başlama ($t_{(106)}=.522, p>.05$), yılmama ($t_{(106)}=.482, p>.05$), sürdürme çabası/ısrar ($t_{(106)}=.107, p>.05$), cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlılık göstermediği görülmüştür. Bununla beraber kadınların başlama ($X=25.04$) ve yılmama ($X=25.66$) alt boyutlarından aldıkları puanların erkeklere göre; erkeklerin sürdürme çabası/ısrar ($X=18.94$) alt boyutundan aldıkları puanların kadınlara göre yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bekarların tüm alt boyutlardan; başlama ($X=28.72$), yılmama ($X=23.52$), sürdürme çabası/ısrar ($X=17.96$) aldıkları puanların evlilere göre yüksek olduğu bulunmuş ve medeni durum ile genel öz-yeterlilik alt boyutları arasında da istatistiksel olarak anlamlılık bulunmamıştır ($p>.05$).

Tablo 3’te katılımcılara ait yaş, mesleki kıdem ve çalıştığı kurum ile genel öz-yeterlilik alt boyutları arasındaki ANOVA sonuçları verilmiştir. Katılımcıların genel öz-yeterlilik alt boyutları olan başlama ($F_{(2-105)}= 12.85, p<.05$), yılmama ($F_{(2-105)}= 12.73, p<.05$), sürdürme çabası/ısrardan ($F_{(2-105)}= 18.08, p<.05$) aldıkları puanın yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Mesleki kıdem ile öz-yeterlilik alt boyutları; başlama ($F_{(2-105)}= 3.21, p<.05$), yılmama ($F_{(2-105)}= 6.58, p<.05$) ve sürdürme çabası/ısrar ($F_{(2-105)}= 5.07, p<.05$) puanları arasında da istatistiksel olarak anlamlılık bulunmuştur. Ancak, çalıştığı kurum ile öz-yeterlilik alt boyutları; başlama ($F_{(2-105)}= 7.52, p>.05$), yılmama ($F_{(2-105)}= 6.27, p>.05$) ve sürdürme çabası/ısrar ($F_{(2-105)}= 5.15, p>.05$) puanları arasında istatistiksel olarak anlamlılık bulunmamıştır. Bununla beraber, başlama alt boyutunda 26-40

Tablo 2. Genel Öz-Yeterlilik Ölçeğindeki Alt Boyutların Puanlarının Cinsiyete ve Medeni Duruma Göre t-testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	X	SS	SD	t	p
Başlama	Erkek	48	24,9	3,52	106	.522	.392
	Kadın	60	25	3,87			
Yılmama	Erkek	48	25,3	4,08	106	.482	.627
	Kadın	60	25,7	4,12			
Sürdürme Çabası/İsrar	Erkek	48	18,9	2,28	106	.107	.574
	Kadın	60	18,8	2,61			

	Medeni Durum	N	X	SS	SD	t	p
Başlama	Evli	29	26,8	2,37	106	.281	.624
	Bekar	79	28,7	4,08			
Yılmama	Evli	29	22,6	3,55	106	.531	.974
	Bekar	79	23,5	3,43			
Sürdürme Çabası/İsrar	Evli	29	15,9	2,87	106	.452	.107
	Bekar	79	18	2,69			

($X=24.52$) yaş ile 41 yaş ve üzeri ($X=23.86$) arasında 26-40 yaş lehine, yılmama alt boyutunda 26-40 yaş üzeri ($X=24.47$) ile 41 yaş ve üzeri ($X=21.06$) arasında 26-40 yaş lehine, sürdürme çabası/ısrar alt boyutunda 26-40 yaş ($X=17.44$) ile 41 yaş ve üzeri ($X=11.96$) arasında 26-40 yaş lehine anlamlı düzeyde farklılıklar olduğu görülmüştür. Bununla beraber, başlama alt boyutunda 6-10 yıl mesleki kıdem ($X=14.29$) ile 11 yıl ve üzeri mesleki kıdem ($X=13.87$) arasında 6-10 yıl lehine, yılmama alt boyutunda 6-10 yıl mesleki kıdem ($X=11.99$) ile 11 yıl ve üzeri mesleki kıdem ($X=11.33$) arasında 6-10 yıl lehine ve sürdürme çabası/ısrar alt boyutunda 6-10 yıl mesleki kıdem ($X=16.52$) ile 11 yıl ve üzeri mesleki kıdem ($X=10.38$) arasında 6-10 yıl lehine anlamlı düzeyde farklılıklar olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Katılımcıların yaş, mesleki kıdem ve çalıştığı kurum değişkeninin genel öz yeterlilik alt boyutları puanları arasındaki farklara ilişkin ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Yaş	N	X	SS	F	p	Anlamlı fark
Başlama	18-25	62	26,88	1,74	12,85	.000	26-40 yaş, 41 yaş ve üzeri
	26-40	36	23,52	2,38			
	41 ve üzeri	10	25,86	3,07			
Yılmama	18-25	62	26,18	2,88	12,73	.000	26-40 yaş, 41 yaş ve üzeri
	26-40	36	22,47	2,75			
	41 ve üzeri	10	24,06	3,67			
Sürdürme Çabası/Israr	18-25	62	18,17	4,11	18,08	.001	26-40 yaş, 41 yaş ve üzeri
	26-40	36	15,44	3,94			
	41 ve üzeri	10	17,96	3,82			
Mesleki Kıdem							
Başlama	1-5 yıl	54	15,75	1,32	3,21	.011	6-10 yıl, 11 yıl ve üzeri
	6-10 yıl	46	14,29	1,67			
	11 ve üzeri	8	13,87	2,08			
Yılmama	1-5 yıl	54	12,55	1,14	6,58	.000	6-10 yıl, 11 yıl ve üzeri
	6-10 yıl	46	11,29	1,43			
	11 ve üzeri	8	11,33	2,43			
Sürdürme Çabası/Israr	1-5 yıl	54	19,08	2,73	5,07	.001	6-10 yıl, 11 yıl ve üzeri
	6-10 yıl	46	16,52	2,46			
	11 ve üzeri	8	10,38	3,54			
Çalıştığı Kurum							
Başlama	Kendi Yeri	31	13,84	3,64	7,52	.621	-
	Özel	44	11,67	5,17			
	Kamu	33	14,74	4,66			
Yılmama	Kendi Yeri	31	15,66	1,96	6,27	.108	-
	Özel	44	13,07	2,35			
	Kamu	33	12,85	2,55			
Sürdürme Çabası/Israr	Kendi Yeri	31	27,17	3,66	5,15	.347	-
	Özel	44	26,85	3,06			
	Kamu	33	24,83	3,52			

Nitel Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan katılımcıların her birine numaralardan oluşan bir kod verilmiştir. Betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilen nitel verilere ait örnek ifadeler aşağıda gösterilmektedir. Nicel veriler kavramsal boyutta incelendikten sonra nitel veriler bir çerçeve oluşturularak tematik çerçeveye göre yorumlanmıştır.

Araştırmaya katılan psikologlar ile yapılan görüşmelerde kullanılan yarı yapılandırılmış sorulara dair elde edilen veriler doğrultusunda betimsel analiz sonucu olarak ‘mesleki yetersizlik’, ‘uygulama eksikliği’, ve ‘kullanılacak araç ve yöntem belirsizliği’ olarak üç tema oluşturulmuştur. Katılımcılardan elde edilen veriler ile kullandıkları örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur. Katılımcılar ifadelerinde mesleki alanda uygulama, deneyim ve bilgi eksikliklerinden dolayı kendilerinde öz güven ve öz yeterlilik eksikliklerinin oluştuğunu belirtmişlerdir. Bu eksikliklerin giderilmesinde mentor uygulamasının çok önemli yeri olduğunu savunan katılımcılar, daha önce öğrenemedikleri bilgileri ve deneyimleri sağlanacak mentor yardımı ile elde edeceklerine inandıklarını belirtmişlerdir.

Psikologların öz-yeterlilik algısının oluşmasını etkileyen faktörlere ilişkin oluşturulan temalar altında yer alan başlıklara yer verilmiştir. Buna göre mesleki yeterlilik temasını; mesleki gelişim ve deneyim, alan bilgisi, kişisel özellikler, öz-yeterlilik inancı, ekonomik durum ve aile ve sosyal çevre gibi başlıkların ifade ettiği soruları da içermektedir. Uygulama temasını; staj uygulamaları, uygulamalı ders çeşitliliği, çalışma ortamı, psikoloji laboratuvar deneyimi ve öz-yeterlilik inancı oluşturmaktadır. Bir diğer tema olan kullanılacak araç ve gereç ve yöntemleri; mesleki deneyim, hizmet öncesi eğitim, kullanılacak araç ve yöntem çeşitliliği hakkında bilgi, ölçüm ve değerlendirme kriterlerine sahip olma, süpervizyon deneyimi ve öz-yeterlilik inancı oluşturmaktadır.

Katılımcılardan elde edilen bilgiler ışığında oluşturan ‘mesleki yetersizlik’ temasına ait örnek ifadeler şu şekildedir;

P4: ‘Psikoloji bölümünden mezun olmama rağmen alanda tam olarak ne yapacağımı bilmiyorum, kendimi yetersiz gördüğüm için sadece meslektaşlarımı izleyerek ve yaptıklarından bir şeyler öğrenmek için çaba sarf ediyorum. Okulda eksik kalan kısımların keşke çalıştığım yerde mentor atanarak telafisi olsa.’

P13: ‘Ben kendimi hep klinik psikolog olarak görmek istedim ve bu yönde kendimi geliştirdim ancak iş imkanından dolayı eğitim sektöründe çalışıyorum ve hiçbir deneyime sahip değilim. Çalıştığım kurumda tek psikolog benim, bana mentorluk yapacak ya da yol gösterecek maalesef kimse yok. Mesleki yetersizliğim beni hem korkutuyor hem de kaygılandırıyor.’

P16: ‘Kendimi psikolog olarak nitelendirmek için öğrenmem gereken çok şey olduğuna inanıyorum, mesleki yetersizliğimi ancak mentor ya da başka bir uzman yardımı ile giderebilirim.’

Katılımcıların mesleki yetersizlik teması altında verdiği örneklerde de görüldüğü gibi psikoloji mezunları her ne kadar teorik dersleri başarı ile tamamlamış olsalar da mesleğe başladıkları takdirde kendilerini yetersiz görmektedirler. Mesleki yeterliliğin sağlanmasında eğitimcilere ve

akademisyenlere büyük görev düşmektedir. Öğrencilerin üniversite yıllarında aldıkları teorik derslerin yanında sağlanacak uygulamalı eğitimler hem psikologların mezun olmadan önce karşılaşabilecekleri senaryoları görmesi açısından hem de öz güven kazanmaları açısından faydalı olacaktır. Mentorluk uygulaması psikologların mesleki deneyim kazanmalarına, eksik bilgilerini gidermelerine ve alanda tecrübe kazanmalarına şüphesiz büyük katkı sağlayacaktır. Mesleki yetersizlik, katılımcıların verdiği cevaplardan oluşan ‘uygulama eksikliği’ temasının bir sonucu olarak da görülebilir. Yapılan görüşmelerde öğrencilerin uygulama konusundaki eksikliklerden dolayı öz güven ve öz yetersizlik algısı oluştuğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılar örnek ifadelerinde;

P2: ‘Kendimi tam manası ile psikolog hissetmiyorum, çünkü danışılan olarak nereden başlayacağımı bilmiyorum. Bazı şeyleri sorduğumda meslektaşlarımdan cevap alsam da mentor olarak bana yardım eden birisi yok’

P10: ‘Derslerde uygulama şansımız neredeyse hiç olmadığı için kendimi uygulama konusunda yetersiz ve kötü hissediyorum’ demiştir.

Yapılan görüşmelerden elde edilen verilerde uygulama eğitimi ve deneyimi eksik olan psikologların öz-güven eksikliği yaşadığı gözlemlenmiştir. Özellikle üniversite yıllarında laboratuvar uygulaması ve staj eksikliği gibi nedenlerden kaynaklı olarak uygulama konusunda yetersiz olarak mezun olan bireyler, çalıştıkları kurumlarda da mentor eksikliği veya hiç olmayışından dolayı da kendilerini geliştirememektedirler. Kendilerine yönelik görüşlerinde uygulamadaki bu eksikliklerin hem duygusal hem de psikolojik olarak kendilerini çok rahatsız ettiğini, seveerek gittikleri ve mezun oldukları bu bölümden soğumaların başladığını belirtmişlerdir. Ayrıca, özellikle özel kurumlarda çalışan bireylerin kamu da çalışanlara göre uygulama konusundaki yetersizlikleri sebebi ile iş kaybetme endişesi yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bununla beraber çalışanlar mesleki ve uygulama alanındaki yetersizliklerini meslektaşları ile paylaşmakta zorlandıklarını ifade ederek bu sorunu gidermenin en güzel yönteminin mentor programı ile gerçekleşeceğini savunmuşlardır. Böylece mentorluk uygulaması sayesinde mesleki gelişimleri artacakken, psikolojik durumlarının ve sosyal hayatlarının da olumlu yönde etkileneceğini belirtmişlerdir.

Psikologlar ile yapılan görüşmede bir diğer tema olarak ‘kullanılacak araç ve yöntem belirsizliği’ ifade edilmiştir. Elde edilen örneklerde;

P21: ‘Uygulama ve süpervizyon eksikliğim olduğu için hangi ölçme aracını hangi yöntemle kullanacağımı bilmiyorum. Mentor uygulaması ile bu konudaki yetersizliğimi giderebileceğimi düşünüyorum’.

P19: ‘Objektif ölçüm ve değerlendirme deneyimine sahip olmadığım için kendimi yetersiz hissediyorum, birilerinden bu bilgileri öğrenmek beni çok rahatlatacaktır.’

P15: ‘Kullanılacak araç ve yöntem hakkındaki bilgilerim ve uygulamalarım eksik olduğu için sertifika programlarına gidiyorum’ gibi ifadeler belirtmişlerdir.

Katılımcıların kullanılacak araç ve yöntem belirsizliğine ait örnek ifadeler yukarıda verilmiş olup, bu eksiklikten dolayı kendilerini alanda yetersiz hissettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplardan elde edilen temaların birbiri ile bağlantılı olduğu ve birinin sebebinin diğersinin sonucu olduğu söylenebilir. Katılımcıların özellikle uygulama alanında yaşadıkları sorunlar beraberinde mesleki yetersizlik ve öz güven eksikliğine neden olmaktadır. Uygulamada yaşanan sorunlara ek olarak ölçme ve değerlendirme de kullanılacak araç ve yöntemlerin bilinmemesinin hem mesleki hem duygusal sorunlara yol açtığı gözlemlenmiştir. Bu nedenlerden dolayı işini gerektiği gibi yapamama endişesinin psikologlarda yüksek düzeyde stres ve kaygı oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu noktada kendilerine rehberlik edecek mentorun rolünün çok önemli ve kıymetli olduğunu savunan katılımcılar, bu uygulama sayesinde mesleki yeterlilik kazanarak daha iyi hizmet vereceklerine inanmaktadırlar. Ölçme ve değerlendirmede kullanılan araç ve yöntemlerin öğretilmesi mesleğin en önemli kısımlarından biri olarak ifade edilmiştir. Bu yüzden mentorların hangi ölçme aracını hangi durumlarda ve nasıl kullanacağını göstermesi birçok sorunu çözeceğine inanılmaktadır. Mentorluk uygulamasının alanda çalışan psikologlara yön göstermesi ve mesleki deneyim kazanmaları açısından çok büyük öneme sahip olduğu söylenebilir.

Katılımcılardan elde edilen bilgiler ışığında uygulama ve kullanılacak araç ve yöntem temalarının psikologların öz-yeterlilik algısının oluşmasında belirgin bir şekilde ön plana çıktığı görülmektedir. Mesleki öz-yeterlilik algısının gelişmemesinde staj uygulamalarının eksikliğinin, uygulamalı ders çeşitliliğinin olmayışı ya da azlığı, psikoloji laboratuvar deneyimin kısıtlılığı gibi uygulama teması başlıkları gibi belirtilen eksikliklerinin yol açtığı belirtilmiştir. Bununla beraber psikologların öz-yeterlilik algısının oluşmasında mesleki deneyim ve hizmet öncesi eğitim yetersizlikleri, kullanılacak psikolojik testler hakkındaki bilgi ve süpervizyon eksikliği gibi konular katılımcıların en sık karşılaştıkları sorunlar arasında belirtilmiştir. Bu nedenlerden dolayı mentor psikologların hem kişisel hem mesleki öz-yeterlilik kazanmalarında mentorluk programlarının önemi ifade edilmiştir.

Tartışma

Bu çalışmada psikologların öz yeterlilik algısının oluşmasında mentorluk uygulamasının rolü karma yöntem kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın nicel bulguları arasında cinsiyet değişkeninin mesleki öz yeterlilik algısının oluşmasında anlamlı bir farklılığa neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak katılımcıların yaş ve mesleki kıdemlerinin mesleki öz yeterlilik algısının oluşmasında anlamlı farklılıklar gösterdiği bulunmuştur. Alan-yazın

incelendiğinde öz yeterlilik ve cinsiyet arasında farklı bulgulara yer verilmiştir. Huang (2013: s. 31) yaptığı çalışmada cinsiyet ile öz-yeterlilik arasında anlamlı ilişki olmasa da erkekler lehine anlamlı ilişki olduğunu saptamıştır. Judge vd. (2007: s. 115)'e göre cinsiyetin mesleki öz yeterlilik kazanmada rolünün olmadığını, ancak yaş ve mesleki kıdemin öz yeterlilik algısını yükselterek mesleki başarıya katkı sağlandığını belirtmiştir. Çalışmanın bulguları alan yazındaki bulguları destekleyici niteliktedir (Bakan ve İnci, 2021: s. 878; Grosemans vd., 2020: s. 37; Sheeran vd., 2016: s. 1181).

Çalışmada katılımcıların mesleki öz-yeterlilik algılarının oluşmasında mesleki anlamda yaşadıkları yetersizliklere ilişkin görüşleri alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre psikologların genel olarak kendilerini alan bilgisi, mesleki gelişim ve deneyim, aile ve sosyal çevre desteği, öz-yeterlilik inancı, alanı ile ilgili güncel bilgileri ve yenilikleri takip etme ve kişisel gelişim konularında yetersiz hissettikleri söylenebilir. Psikologların mesleki yeterlilik kazanmasında bu eksikliklerin giderilmesinde mentorluk uygulamaları ya da programlarının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bandura (1997: s. 15), mesleki deneyimin öz-yeterliliği etkileyen en önemli kaynak olduğunu belirterek öz yeterliliği bireyin belirli bir performans ya da davranışı sergilemek için ortaya koyduğu etkinlikler yoluyla başarılı olabilme kapasitesine olan inancı olarak tanımlamaktadır. Yapılan eğitim çalışması araştırmalarında eğitimcilerin mesleki deneyimlerinin öz-yeterlilik inançları ve algılarının kazanılmasında en iyi yordayıcı faktör olduğu belirtilmiştir (Yenen, 2022: s. 40). Hampton vd. (2020: s. 304)'nin eğitimciler üzerine yaptığı araştırmada mentorluğun bireylere öz yeterlilik kazandırmasının dışında çalışanların motivasyonlarını olumlu etkileyerek mesleki alanda yenilikler ürettiğini belirtmiştir. Çalışanların mentorluk uygulaması ile kendilerini daha rahat hissettikleri, bilgi ve deneyim paylaşımları ile kaliteli insan yetiştirmeye de yardımcı olduğunu savunmuştur (Dybowski vd., 2017: s. 82). Bununla beraber, Siwok-Awi (2020: s. 14) yaptığı araştırmada mentorluk yardımı almış iş yeri çalışanlarının daha iyi iletişim becerilerine, daha verimli çalıştıklarına ve yüksek düzeyde öz-yeterliğe sahip olduklarını vurgulamıştır. Psikologların mesleki alan da kendilerini yetersiz görmeleri çalışma hayatında uygulayacakları stratejiler ve kullanacakları araç ve yöntemler konusunda destekleyici bir faktör olacaktır. Dolayısıyla psikologlarda mesleki yeterliliğin kazanılmasının kişisel ve mesleki deneyimi artırmasının yanı sıra kariyer gelişimlerini de olumlu etkileyeceği söylenebilir.

Katılımcıların belirttikleri diğer konu uygulama alanında yaşadıkları sorunlar ve yetersizlikler olmuştur. Mesleki yeterlilikte dikkat çeken en önemli hususlardan biri psikologların çalışma alanları ile ilgili uygulama eksiklikleridir. Krauss ve Orth (2022: s. 850) yaptığı çalışmada çalışanların profesyonel hayata uygulamalı deneyimlerle adım atmalarının kendilerini daha donanımlı ve hazır hissetmelerine yardımcı olmakla beraber iş motivasyonlarının ve psikolojik iyi oluş hallerinin olumlu etkileneceğini

belirtmiştir. Farklı sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklere ait bireyleri gözleme fırsatı ile deneyimler elde edecek psikologlar uygulamalı programlar sayesinde farklı becerilerini geliştirme olanakları bulunacağı söylenebilir. Çalışmada katılımcıların uygulama konusundaki eksiklik ve yetersizliklerden dolayı yüksek seviyede öz-yeterlilik ve güven sorunu yaşadıkları söylenebilir. Psikologların görüştüğü kişilerin öğrenim düzeyleri, ekonomik seviyeleri, dil ve kültür farklılıkları gibi konularda karşılaşılabilecekleri sorunlar için alternatif çözüm yolları bulmaları konusunda daha önceden tecrübe edecekleri uygulamaların çok önemli olduğu vurgusu dile getirilmiştir. Baumeister ve ark. (2003: s. 38) yaptıkları çalışmada bireylerin uygulamalı eğitim sayesinde meslekleri ile ilgili bilgi, beceri ve anlayışlarını güçleneceğini bunun yanında farklı bakış açılarının ve çözüm yollarının ancak yapacakları uygulamalar sayesinde gerçekleşebileceğini belirtmiştir.

Katılımcıların belirttikleri bir diğer konu çalışma hayatında kullanacakları araç ve yöntemler hakkında olmuştur. Mesleki deneyim ve uygulama kadar önemli olan kullanılacak araç ve yöntem teknikleri psikologların alan bilgilerini bir disiplin bütünü olarak yansıtmalarını içermektedir. Öğrenilen bilginin olması gerektiği şekilde aktarılması ancak kullanılacak doğru stratejiler, yöntem ve teknikler sayesinde gerçekleşecektir (Akkuzu, 2011: s. 2618). Bu çalışmanın bulguları arasında en belirgin temalardan biri psikologların alanlarında kullanacakları araç ve yöntem konusu olmuştur. Psikologlar mentorluk uygulama ya da programları sayesinde daha önceden öğrendikleri yöntemleri uygulama bilmediklerini de etkin bir şekilde öğrenme fırsatı yakalayacaklarını düşünmektedirler. Böylece süreklilik ve değişime ayak uydurabilme, öz-yeterlilik ve öz-güven kazanma ancak kullanacakları farklı araç ve yöntem stratejileri ile mümkün olacaktır (Gökkyer ve Bakcak, 2018: s. 93). Katılımcıların kullanacakları uygun yöntem ve stratejilerin mesleki yeterliğe, deneyimlerine ve kişisel gelişimlerine olumlu katkılar sağlayacağını belirtmişlerdir.

Bu çalışmada psikologların mesleki alanda yaşadıkları zorluklar ve bu zorlukların mentorluk uygulaması ile aşılabileceğinin ön plana çıkması da sağlanmıştır. Alan-yazında psikologların öz-yeterlilik algısının oluşmasında mentorluk uygulamasının önemi ve sonuçlarına dair eksiklikten yola çıkılarak yapılan bu araştırmanın bulguları alanında daha az deneyimli ve desteğe ihtiyacı olan psikologların mesleki ve kişisel gelişimlerini tamamlamalarında mentorluk rolünün öneminin anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın elde ettiği bulgular ışığında özellikle uygulamalı eğitimin önemi, psikologların mezun olmadan önce elde edecekleri deneyimler ve ilk işe başladıklarında mentor yardımının önemi vurgulanmıştır. Psikologların mesleki alanda daha rahat, öz verili ve öz yeterliliği yüksek bireyler olarak çalışmasında mentorluk uygulamasının ne kadar önemli olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Mentorluk uygulaması aynı

zamanda bireylerin farklılıklarını ortaya çıkararak ilgi duyacakları alanlarda çalışma ve araştırma olanağı da sunacaktır. Ayllón vd. (2019: s. 5), öz-yeterliliği yüksek olan bireylerin iş hayatında yüksek performans sergilediğini belirtmiştir. Bandura (1997: s. 42) kişinin öz-yeterlilik gelişimini etkileyen faktörleri sıralarken bunlar arasından aile, çevre, kişilik, okul ve deneyimler olarak sıralamıştır. Bu çalışmada elde edilen görüşlerden psikologların özellikle deneyim konusunda yetersiz olduğu ve mentorluk uygulaması ile bu eksikliklerini giderebilecekleri vurgulanmıştır. Mentorluk uygulaması ile elde edecekleri her deneyim, bireyin öz-yeterlilik algısının gelişmesine katkıda bulunacağı gibi iş hayatında da sağlıklı ve olumlu geçişler yapmasına olanak sağlayacaktır. Öz yeterlilik inancı yüksek olan bireyler karşılaştıkları sorunları çözmede de daha aktif ve dirençli davranışlar sergileyerek olumsuz duygu ve düşüncelere karşı daha dayanıklı olabileceklerdir. Bu da hem bireylerin hem de kurumların kalite açısından daha ileri gitmelerini sağlayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizde alan-yazında daha önce psikologların mesleki öz-yeterlilik algılarının gelişmesinde mentorluk rolü ile ilgili araştırma yapılmadığı için, bu çalışmanın bulgularının gelecekte yapılacak araştırmalara yön verme açısından önemli olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki öneriler sunulabilir;

- Üniversiteler psikoloji lisans programlarında uygulamalı eğitime ağırlık vererek mezun olacak öğrencilerin mesleki deneyim kazanmasına katkı da bulunabilirler.
- Öğrenciler mezun olmadan önce staj, alan çalışması ya da mentorluk programlarına dahil olarak teori olarak öğrendikleri bilgileri uygulama fırsatı yakalayabilirler.
- Psikoloji laboratuvarı bulunmayan üniversiteler laboratuvar kurarak öğrencilerin bu laboratuvarlarda gözlem ve görüşme örnekleri, ölçme ve değerlendirmede kullanılacak araç ve yöntem uygulamaları sayesinde deneyimlerini artırabilirler.
- Üniversiteler öğrencilerin ilgi alanları dahilinde hastaneler, okullar, kreşler, yaşlı bakım merkezleri, adliyeler ve benzeri kurumlar ile anlaşmalar yaparak, öğrencilerin bu kurumlarda mentor eşliğinde deneyim kazanmalarını sağlayabilir.

Kaynakça

- Akay, E., ve Gürgür, H. (2018). Kaynaştırma uygulamalarında destek özel eğitim hizmeti sunan öğretmenin mesleki gelişimi: Mentörlük. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-Journal of Qualitative Research in Education*, 6(1), 9-36.
- Akçamete, G., Aslan, B., ve Dinçer, Ç. (2010). Uygulama Öğretmenlerinin Mentörlük Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Sorunları Sempozyumu II*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Akkuzu, N. (2011). Öğretmen adaylarının mesleki yeterlikleri ve mesleki yeterlikleri etkileyen faktörler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi: bir yapısal eşitlik modeli örneği. *NWSA Education Sciences*, 6(4), 2611-2629.
- Aslan, B. ve Öcal, D., S. (2012). A case study on mentoring in a teacher development program. *Journal of Education and Future*, 2(1), 31 - 48.
- Ayllón, S., Alsina, Á., ve Colomer, J. (2019). Teachers' involvement and students' self-efficacy: Keys to achievement in higher education. *PLoS One*, 14(5), 1-11. doi: 10.1371/journal.pone.0216865.
- Azizli, N., Atkinson, B. E., Baughman, H. M., ve Giammarco, E. A. (2015). Relationships between general self-efficacy, planning for the future, and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 82, 58-60.
- Bakan, G., ve Inci, F. H. (2021). Predictor of self-efficacy in individuals with chronic disease: Stress-coping strategies. *Journal of Clinical Nurse*, 30(5-6), 874-881. doi: 10.1111/jocn.15633.
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (42) , 1-21.
- Bakioglu, A., ve Hacifazlioglu, O. (2000). Eğitim denetmenleri ve mentorluk. *Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 39-49.
- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1-26.
- Boat, A.A., Weiler, L.M., ve Bailey, M. (2019). Mentor's Self-Efficacy Trajectories During a Mentoring Program for At-Risk Adolescents. *The Journal of Primary Prevent*, 40, 575-589. <https://doi.org/10.1007/s10935-019-00566-z>.

- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4(1), 1–44. <https://doi.org/10.1111/1529-1006.01431>
- Byrne, Z. S., Dik, B. J., ve Chiaburu, D. S. (2008). Alternatives to traditional mentoring in fostering career success. *Journal of Vocational Behavior*, 72, 429-442.
- D'Abate, C. P., ve Eddy, E. R. (2008). Mentoring as a learning tool: Enhancing the effectiveness of an undergraduate business mentoring program. *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*, 16(4), 363-378.
- Deane, K.L., Boat, A.A., ve Haddock, S.A. (2022). The comparative roles of mentor self-efficacy and empathy in fostering relationship quality with youth. *Journal of Youth Adolescence*, 51, 805–819. <https://doi.org/10.1007/s10964-022-01584-7>
- Dougherty, T. W., ve Dreher, G. F. (2007). *Mentoring and career outcomes: Conceptual and methodological issues in an emerging literature*. In B. R. Ragins & K. E. 68 Kram (Eds.), *The Handbook of Mentoring at Work: Theory, Research, and Practice* (pp. 51-94). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Dutton, H., Deane, K. L., ve Bullen, P. (2018). Distal and experiential perspectives of relationship quality from mentors, mentees, and program staff in a school-based youth mentoring program. *Children and Youth Services Review*, 85, 53–62. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.12.008>.
- Dybowski C, Sehner S, ve Harendza S. (2017). Influence of motivation, self-efficacy and situational factors on the teaching quality of clinical educators. *BMC Medical Education*, 17(1):78-84. doi: 10.1186/s12909-017-0923-2.
- Erol, Y. C. ve Özdemir, T. Y. (2018). Öğretmen Adaylarının Okul Tabanlı Mentorluk ve Özyeterlik Algılarının İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 874-894 .doi: 10.17240/aibuefd.2018.18.37322-431457
- Gümüş, E., ve Gök, E. (2016). Eğitim Fakültelerinde Akademik Mentorluk ve Göreve Yeni Başlayan Öğretim Üyelerinin Mentorluk İhtiyaçları. *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*, 6(2), 268-276. doi: 10.5961/jhes.2016.163
- Gökyer, N. ve Bakcak, S. (2018). Ortaokul öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri: Elazığ ili örneği. *Turkish Journal of Educational Studies*, 5(3), 82-98.

- Grosemans, I., Coertjens, L., ve Kyndt, E. (2020). Work-related learning in the transition from higher education to work: The role of the development of self-efficacy and achievement goals. *British Journal of Educational Psychology*, 90(1),19-42. doi: 10.1111/bjep.12258.
- Hampton, D., Culp-Roche, A., Hensley, A., Wilson, J., Otts, J. A., Thaxton-Wiggins, A., Fruh, S., ve Moser, D. K. (2020). Self-efficacy and Satisfaction with Teaching in Online Courses. *Nurse Education*, 45(6), 302-306. doi: 10.1097/NNE.0000000000000805.
- Haggard, D. L., Dougherty, T. W., Turban, D. B., ve Wilbanks, J. E. (2011). Who is a mentor? A review of evolving definitions and implications for research. *Journal of Management*, 37(1), 280-304.
- Huang, C. (2013). Gender differences in academic self-efficacy: a metaanalysis. *European Journal of Psychology of Education*, 28, 1-35.
- Judge, T. A., Jackson, C. L., Shaw, J. C., Scott, B. A., ve Rich, B. L. (2007). Self-efficacy and work-related performance: the integral role of individual differences. *Journal of Applied Psychology*, 92(1), 107-127. doi: 10.1037/0021-9010.92.1.107.
- Kılıç, E. D. ve Serin, H. (2017). Süreç Olarak Mentorluk. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (2) , 1-8 .
- Krauss, S., ve Orth, U. (2022). Work experiences and self-esteem development: A meta-analysis of longitudinal studies. *European Journal of Personality*, 36(6), 849-869. Doi: 10.1177/08902070211027142
- Köksal, O., Güler, M. ve Çetin, F. (2019). Öz-Yeterlilik Algısı, Yaşam Doyumu ve Bir Role Tutulma Etkileşimi: Sosyal Bilişsel Bir Yaklaşım. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 54, 193-207.
- Kulaç, E., ve Hatun, S . (2013). Tıp Eğitiminde “Mentor” Kavramı: “Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Mentor Çalıştayı” Raporu. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 38 (38), 30-42.
- Kuzu, A., Kahraman, M., ve Odabaşı H. F. (2012). Mentörlükte yeni bir yaklaşım: E-mentörlük. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4),173-183.
- Larose, S. (2013). Trajectories of mentors’ perceived self-efficacy during an academic mentoring experience: What they look like and what are their personal experimental correlates? *Mentoring and Tutoring: Partnership in Learning*, 21, 150–174. <https://doi.org/10.1080/13611267.2013.813728>.

- Little, C. A., Kearney, K. L., ve Britner, P. A. (2010). Students' self-concept and perceptions of mentoring relationships in a summer mentorship program for talented adolescent. *Roepers Review*, 32, 189-199.
- Ng, K. Y., Ang, S., ve Chan, K. Y. (2008). Personality and leader effectiveness: A moderated mediation model of leadership self-efficacy, job demands, and job autonomy. *Journal of Applied Psychology*, 93, 733-743. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.93.4.733>.
- Ragins, B. R., ve Kram, K. E. (2007). *The Handbook of Mentoring at Work: Theory, Research, and Practice*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications Inc.
- Raposa, E. B., Rhodes, J. E., ve Herrera, C. (2016). The impact of youth risk on mentoring relationship quality: Do mentor characteristics matter? *American Journal of Community Psychology*, 57, 320-329. <https://doi.org/10.1002/ajcp.12057>.
- Sheeran, P., Maki, A., Montanaro, E., Avishai-Yitshak, A., Bryan, A., Klein, W. M., Miles, E., ve Rothman, A. J. (2016). The impact of changing attitudes, norms, and self-efficacy on health-related intentions and behavior: A meta-analysis. *Health Psychology*, 35(11), 1178-1188. doi: 10.1037/hea0000387.
- Spencer, R., Gowdy, G., Drew, A. L., McCormack, M. J., ve Keller, T. E. (2020). It takes a village to break up a match: A systemic analysis of formal youth mentoring relationship endings. *Child & Youth Care Forum*, 49, 97-120. <https://doi.org/10.1007/s10566-019-09520-w>.
- Şahinoğlu, A., ve Arslan, S. A. (2019). Eğitimde Mentörlük Uygulamaları. *Online Fen Eğitimi Dergisi*, 4(2), 183-195.
- Siwoku-Awi, F. O. (2022). Mentoring as correlate of self-confidence and job satisfaction: A psychological perspective. *Journal of Human Resource and Leadership*, 5(1), 1-14.
- Yıldırım, F., ve İlhan, İ.Ö. (2010). Genel öz yeterlilik ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(4), 301-308.

Atıf için:

- Temircan, Z. (2023). Psikologlarda Öz Yeterlilik Algısının Oluşmasında Mentorluk Rolünün Karma Yöntem Deseni ile İncelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 249-269. doi: 10.54558/jiss.1193853

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışma için 30.04.2022 tarih ve 22.08 sayılı kararla Kapadokya Üniversitesi Etik Kurulundan gerekli izinler alınmıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Tekkeköy (Samsun) Doğal Ortam  zellikleri ve Arazi Kullanımı*

Fahri Okur**

M. Murat Kale***

 z

Amaç: Bu alışmada, Tekkeköy'n doğal ortam özellikleri ile birlikte mevcut arazi kullanımının ortaya çıkarılarak bir arada değerlendirilmesi ve hatalı arazi kullanımına bağlı olarak gelişen sorunlara çözüm  nerileri getirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Bu alışma, arazi ve büro çalışmaları sonuçlarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Farklı tarihlerde gerçekleştirilen arazi çalışmaları, araştırmanın en önemli veri kaynakları arasında yer almaktadır. Saha alışmaları Tekkeköy çevresindeki doğal ortam özellikleri ve şehirleşme süreci odaklı olarak yapılmış, hatalı arazi kullanımına ait izler araştırılmıştır. Çalışma genelinde Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemlerinden faydalanılmıştır.

Bulgular: Araştırma sahasında, arazi kullanımının doğal ortam özelliklerine uyumlu olmadığı belirlenmiştir. Tekkeköy'de, sanayi tesisleri ile yerleşim alanlarının kuruluş yerinin belirlenmesinde doğal ortam özellikleri dikkate alınmadan hatalı yer seçimi yapılmıştır. Verimli tarım alanları büyük oranda sanayi tesisleri ve yerleşim alanları tarafından işgal edilmiştir. Araştırma sahasındaki kıyı morfolojisi antropojen baskı ve değişime maruz kalmıştır.

Sonuç: Araştırma sahasında, şehirleşme süreci doğal ortam özellikleri dikkate alınmadan gerçekleştirilmiştir. Bu durum doğal ortam üzerindeki baskıyı artırarak, doğal dengenin bozulmasına, tarım alanlarının daralmasına ve çeşitli evre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

 zgnlk: Çalışma, doğal ortam özelliklerinin dikkate alınmaması ve arazilerin yetenek sınıflarının dışında kullanılması sonucunda ortaya çıkan hatalı arazi kullanımının neden olduğu sorunların Tekkeköy  zeline tespit edilmesi ve bu sorunların çözümü konusunda güncel öneriler sunması kapsamında özgünlük taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Doğal ortam  zellikleri, Arazi kullanımı, Tekkeköy.

* Bu alışma "Tekkeköy ilçesinin (Samsun) Doğal Ortam  zellikleri ve Arazi Kullanımı" isimli yüksek lisans tezinden itibaren türetilmiştir.

** Yüksek Lisans, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, fahriokur1971@gmail.com

*** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, mmuratkale@gmail.com

Natural Environment Characteristics and Land Use at Tekkeköy (Samsun)*

Fahri Okur**

M. Murat Kale***

Abstract

Purpose: In this study, it is aimed to evaluate the natural environment characteristics of Tekkeköy and the existing land use together and to propose solutions to the problems that develop due to faulty land use.

Method: This study was carried out based on the results of field and office studies. Field studies carried out on different dates are among the most important data sources of the research. Field studies were carried out focusing on the natural environment characteristics and urbanization process around Tekkeköy, and traces of faulty land use were investigated. Climate data is another data set of the study. RS and GIS are used in the study.

Findings: In the research area, it was determined that the land use was not compatible with the natural environment characteristics. In Tekkeköy, in determining the establishment location of industrial facilities and residential areas, an incorrect site selection was made without taking into account the natural environment characteristics. Productive agricultural areas are largely occupied by industrial facilities and residential areas. The coastal morphology in the study area has been exposed to anthropogenic pressure and change.

Implications: In the research area, the urbanization process was carried out without considering the natural environment characteristics. This situation increases the pressure on the natural environment, leading to the deterioration of the natural balance, shrinkage of agricultural areas and the emergence of various environmental problems.

Originality: The study has a unique value as it is one of the studies in terms of determining the problems caused by the incorrect land use that occurs as a result of not taking into account the natural environment characteristics and using the lands outside the skill classes.

Keywords: Natural environment characteristics, Land use, Tekkeköy.

* This article was produced by modifying the master's thesis titled "Natural Environment Characteristics and Land Use of Tekkeköy District (Samsun)"

** Post Graduate, Çankırı Karatekin University, Institute of Social Sciences, fahriokur1971@gmail.com

*** Assoc. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of Letters, Department of Geography, mmuratkale@gmail.com

Received : January 20, 2023
Type : Research Article

Accepted: September 21, 2023

Giriş

İnsan, yeryüzünde doğal ortamla sürekli bir etkileşim içinde yaşarken, yaşamını devam ettirebilmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmak zorunda kalmaktadır. Bunu yaparken de hem yaşadığı doğal ortamı etkilemekte, hem de doğal ortamdan etkilenmektedir (Taş ve Yamak, 2021). İnsan; kültür, bilgi ve teknolojik seviyesi ilerledikçe doğal ortamdan daha fazla yararlanma çabası içerisine girmektedir. İnsan, yaşadığı doğal ortamın özelliklerini doğru bir şekilde kavramadan medeniyetini kurma, şekillendirme ve devam ettirme eğilimi sergiledikçe farklı çevre sorunları ile karşılaşmaktadır. Tüm bu faaliyetler yapılırken ekolojik denge bozulmadan ve doğal ortam özellikleri dikkate alınacak şekilde hareket edilmelidir. Gelecek nesillerin yararlanabileceği sürdürülebilir gelişim, doğal ortam özelliklerine uygun planlamalar yapılması ve bunların hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır. Doğal ortam özellikleri dikkate alınmadan planlanan veya uygulanan arazi kullanımının ise farklı sorunlar ile karşı karşıya kalınmasına neden olacağı yadsınamaz bir gerçektir.

Özçağlar (2015) arazi terimini, Arapça kökenli bir terim olarak yeryüzüne ait alanlar anlamında, kara ve su alanlarını tümüyle içine aldığını belirtmiştir. Fiziki anlamda arazi terimi, genellikle yeryüzü manasına gelirken, arazi kullanımı ise daha çok beşerî yani insan tarafından kullanılan doğal ortam anlamına gelmektedir (Taş ve Yakar, 2010). Başka bir ifade ile arazi; su, mineral maddeler, iklim ve canlıların fonksiyonel etkisi altında, biyo-üretken doğal bir varlık olup yaşamın devam etmesi için ihtiyaçların üretildiği doğal kaynak olarak tanımlamıştır (Özçağlar, 2015). Atalay (2004) ise arazi terimini coğrafi ve ekolojik bakımdan, üzerinde üretim etkinliklerinin yapıldığı, doğal olarak varlığını sürdüren ve kültür yapılan alan olarak ifade etmiştir. Bu nedenle arazi, sürdürülebilir kalkınma için son derece önemli olup ekolojik, ekonomik ve toplumsal açıdan, sınırlı bir kaynaktır. Arazi; jeolojik ve jeomorfolojik yapı, bitki örtüsü ve iklim ile ilişkili olup doğal olaylar ile insan etkinliklerine karşı hassas olması nedeniyle, dikkatli kullanılmadığında bozularak özelliğini yitirmektedir. Arazi kullanımı; *“Yeryüzünün tamamının ya da belirli bir bölümünün insanlar tarafından çeşitli şekillerde ve farklı amaçlarla kullanımı, kullanım şeklinin planlanması”* (Erkal ve Taş, 2013) ya da *“Doğal ortamın mevcut kullanım potansiyelinin belirlenmesi ve bu potansiyelden insanların nasıl ve ne şekilde yararlanabileceğinin ortaya konulması”* (Özçağlar, 1995; Taş, 2009) olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile arazi kullanımı, dar anlamda araziden tarım ve ormancılık için yararlanma faaliyetlerini kapsarken, geniş anlamda, ulaşım, endüstri, ticaret, yerleşim, tatil zamanlarını değerlendirme, sanat ve hammadde kazanma dâhil olmak üzere araziden her türlü yararlanmadır (Çepel, 1996). Güney, (2003) hatalı arazi kullanımını, arazilerin yetenek sınıflarının dışında kullanılması olarak ifade etmiştir. Arazi kullanımı, sürdürülebilir kalkınmanın devamı

düzlüğü yer alır. Yeşilirmak Deltası'nın % 7,8'i Tekkeköy ilçesinin sınırları içerisinde yer almaktadır (Özçağlar, 1995). Başka bir ifade ile Tekkeköy'ün kuzeyini ve doğusunu meydana getiren kıyı ovası ve delta düzlüğü, Yeşilirmak Deltası'nın kuzeybatısını oluşturmaktadır. Doğal ortam özellikleri, Tekkeköy ilçesinde yerleşim faaliyetlerinin gelişmesine imkân sağlamıştır. Uzun (1995), Tekkeköy ilçesinde ilk yerleşim faaliyetlerinin Eski Tunç Çağı'na kadar uzandığını, mağaralar bölgesinde yapılan araştırmalarda M.Ö. 5000'lere kadar yaşam belirtilerinin görüldüğünü, Hitit ve Frig dönemlerine ait izlerin bulunduğunu ve buradaki mağaraların oluşmasında Tekkeköy formasyonuna ait tuf, tufit gibi dirençsiz kayaların etkili olduğunu ifade etmiştir. Karadeniz Bölgesi'nde ilk yerleşimlere ve en erken insan izine Tekkeköy'de rastlanıldığından, Tekkeköy için “*Tarihin Doğduğu Kent*” ismi de kullanılmaktadır (Özbilgin, 2017).

Bu çalışmaya konu olan Tekkeköy, bulunduğu coğrafyada önemli bir ulaşım aksı üzerinde yer almakta olup aynı zamanda verimli bir delta ovası üzerinde gelişim göstermektedir. Hızlı bir şehirleşme sürecine sahip olan Tekkeköy, doğal ortam özellikleri dikkate alınmadan gerçekleştirilen faaliyetlere bağlı olarak farklı çevre sorunları ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu çalışmada, Tekkeköy'ün doğal ortam özelliklerinin ve mevcut arazi kullanımının ortaya çıkartılarak bir arada değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgulara bağlı olarak mevcut veya olası sorunlara karşı çözüm önerileri getirilmesi öngörülmüştür.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma, arazi ve büro çalışmaları sonuçlarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Farklı tarihlerde gerçekleştirilen arazi çalışmaları, araştırmanın en önemli veri kaynakları arasında yer almaktadır. Saha çalışmaları Tekkeköy çevresindeki doğal ortam özellikleri ve şehirleşme süreci odaklı olarak yapılmıştır. Saha çalışmalarında hatalı arazi kullanımına ait izler araştırılmıştır. İklim verileri, çalışmanın bir diğer veri seti olup Samsun 10. Meteoroloji Bölge Müdürlüğü'nden temin edilmiştir (MGM, 2022). Çalışmada kullanılan iklim veri seti ve temin edildiği meteoroloji gözlem istasyonlarına (MGI) ait genel bilgiler Tablo 1' de verilmiştir.

Çalışma kapsamında gerekli olan haritaların hazırlanması ve analizi için Uzaktan algılama (UA) ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)'nden faydalanılmıştır. Bu kapsamda Google Earth Pro ve ArcGIS 10.0 programları kullanılmıştır. İstatistikî verilerden itibaren grafikler ve tablolar oluşturulup yorumlanmış ve elde edilen bulgular değerlendirilerek çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Tekkeköy'e ait güncel arazi örtüsü Copernicus Programı kapsamında üretilen ve ücretsiz bir şekilde erişime sunulan 2018 yılı CORINE (CORINE, 2022) verisinden yararlanılarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan İstasyonlar ve İklim Veri Seti

İstasyon adı	İstasyon konumu		Yükselti (m)	Rasat	
	Enlem (kuzey)	Boylam (doğu)		Veri	Dönem
17031 Havalimanı İstasyonu	41°25' 83"	36° 55'62"	7	Aylık maksimum sıcaklık	2001-2021
				Aylık minimum sıcaklık	2001-2021
				Aylık ortalama sıcaklık	2000-2021
				Aylık toplam yağış	2001-2021
				Aylık ortalama rüzgâr hızı	2002-2021
				Rüzgâr esme oranı	2002-2020
				Rüzgâr esme sayıları toplamı	2002-2020
18132 Tekkeköy TAGEM İstasyonu	41° 23'03"	36° 49' 86"	6	Aylık maksimum sıcaklık	2012-2021
				Aylık minimum sıcaklık	2012-2021
				Aylık ortalama sıcaklık	2012-2021
				Aylık toplam yağış	2012-2021
				Aylık ortalama rüzgâr hızı	2012-2021
				Rüzgâr esme oranı	2002-2020
				Rüzgâr esme sayıları toplamı	2002-2020

Sahada yer alan akarsular üzerinde uzun dönem rasat kayıtlarına sahip akım gözlem istasyonları yer almadığı için akarsulara ait hidrometrik veriler bu çalışmada kullanılmamıştır.

Tekkeköy İlçesinin Doğal Ortam Özellikleri

Tekkeköy ilçesinde, Hersinyen ve Alpin orojenik hareketleri neticesinde KB-GD yönünde uzanan doğrultu atımlı faylar, ters faylar, bindirmeler, eklem sistemleri ve kıvrımlı yapıların geliştiği, aynı zamanda sahanın; Mesozoyik'te başlayan sıkışma, Liyas ve Alt Kretase'de gerilme, Üst Kretase-Miyosen arasında tekrar sıkışma hareketinin etkisinde kaldığı görülmektedir (Şahin ve Bağcı, 2018). Araştırma sahasının jeolojik yapısı, Eosen yaşlı Tekkeköy Formasyonuna ait silttaşı-kiltaşı, aglomera kayalar ile Samsun Formasyonu İlyas üyesi Neojen'e ait üst kesimlerde jips yumruları bulunduran kahverengi plastik kil birimi ve altında ise koyu mavimsi-yeşilimsi-gri renkte marn birimlerinden meydana gelmektedir (San, 2008). Tekkeköy ilçesinin temelinde, Paleozoik yaşlı metamorfik şistler ile kalker kayalar yer alır. Sahanın üst kesimlerinde ise Mesozoyik ve Tersiyer yaşlı kayalar yayılım göstermekte olup kıyı ovası ve delta düzlüğü ile vadi tabanlarında Kuvaterner'e ait alüvyonlar geniş yer kaplamaktadır. Tekkeköy ilçesinin kuzeyinde Kuvaterner'e ait Holosen yaşlı plajlar, bataklıklar ve alüvyonlar bulunmakta olup, güneye doğru gidildikçe deltanın bitimi ile Canik Dağları arasındaki bulunan alüvyon yelpazeleri Pleistosen yaşlı tortullardan oluşmaktadır (Şahin ve Bağcı, 2018). Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğü üzerinde Kuvaterner yaşlı araziler yer alırken, Canik Dağları'nın kuzey yamaçlarını kapsayan dağlık ve engebeli saha Tersiyer yaşlı arazilerinden meydana gelmektedir. Tekkeköy çevresinde en geniş yayılış alanı kaplayan

araziler Tersiyer yaşlı birimler olup bu formasyonda görülen en yaygın kayaç gruplarını ise volkano-sedimenter kayaçlar ile flişler oluşturmaktadır (Yılmaz ve Zeybek, 2016).

Tekkeköy ilçesinin yer şekilleri, güneyden kuzeye doğru üç farklı morfolojik birime ayrılmakta olup bu birimler

I- Tekkeköy ilçesinin batı ile güneybatısında, KB-GD doğrultusunda uzanan, Canik dağlık kütesinin akarsular tarafından derince yarılması ile oluşan plato görünümündeki dağlık ve engebeli bir topografya,

II- Canik Dağları ile kıyı ovası ve delta düzlüğü arasında yer alan birikinti konisi ve yelpazelerinden oluşan geçiş sahası,

III- Yeşilirmak Deltası'nın batı ucunu oluşturan kıyı ovası ve delta düzlüğünden oluşmaktadır (Erkal, 1993; Şahin ve Bağcı, 2018).

Tekkeköy çevresinde bulunan Canik Dağları, Pliyosen'den itibaren orojenik ve post orojenik hareketler sonucunda yükselmiştir. Pre-Neojen'de meydana gelen Yeşilirmak ve Kızılırmak nehirlerinin kolları ile birlikte K-G doğrultusunda uzanarak Karadeniz'e dökülen kısa boylu çok sayıda akarsu tarafından yer yer dar ve derin vadiler şeklinde yarılmış, bunun sonucunda Canik Dağları parçalanarak arızalı bir yapıya kavuşmuştur. Canik Dağları'nın bu parçalı yapısı, K-G doğrultulu çok sayıda dar ve derin vadiler ile platoların oluşmasını sağlamıştır. Öner (1991), Yeşilirmak Deltası'nın batısında yer alan Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğünün, Yeşilirmak Deltası'yla aynı dönemde ve aynı etkenlerle gerçekleştiğini, bundan dolayı kıyı ovasını delta ovasından kesin bir sınırla ayırmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle, bu çalışmada Tekkeköy'ün kuzeyinde ve doğusunda oluşan düzlük alan, kıyı ovası ve delta düzlüğü şeklinde ifade edilmiştir. Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğünün ilk oluşum aşamasında; Yeşilirmak Nehri, Abdal Deresi, Terme Çayı ile Canik Dağları'nı K-G doğrultusunda parçalayan derelerin, aşındırarak taşıdığı malzemeleri Canik Dağları'nın kuzey yamaçları önünde denize döküldüğü yerde biriktirmesiyle eski delta düzlüğü ortaya çıkmış, sonraki süreçlerde Canik Dağları ile delta düzlüğünün birleşim alanlarında birikinti koni ve yelpazeleri meydana gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde akarsuların aşındırma ve biriktirme faaliyetlerinin devam etmesi sonucunda, delta düzlüğü kuzeye doğru büyümeye devam etmiştir (Erkal, 1991). Öner (1991), Tekkeköy kıyı ovasının ilk oluşum aşamasında, küçük büyüklü her akarsuyun denize döküldüğü yerde delta şeklinde alüvyal bir birikim oluşturduğunu, birikimlerin artması, dalga etkinliği ve kıyı akıntılarının etkisi sonucunda bugünkü kıyı çizgisinin oluştuğunu belirtmiştir. Pleyistosen'deki kıyı çizgisine bağlı olarak bu dönemde meydana gelen ve kum ile kumtaşlarından oluşan eski kumsal çökeller, Tekkeköy ilçesinde güncel kumsallardan daha geniş bir yüz ölçümüne sahiptir (Dutucu, 2016). Kıyı ovası ve delta düzlüğünde Pleyistosen'e ait eski kumsal çökeller daha güneyde yer

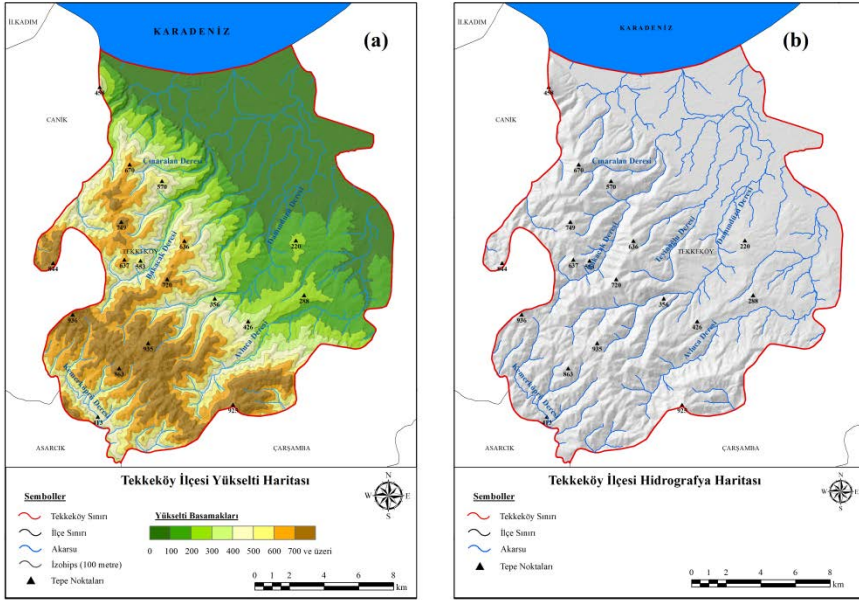
alırken, Kuvaterner dönemine ait alüvyal birikimlerden oluşan genç çökeller daha kuzeyde yer almaktadır. Bu nedenle kıyı ovası ve delta düzlüğünün kuzey kıyıları ile akarsu yataklarında genç alüvyon çökeller geniş yer kaplamaktadır. Kıyı ovası ve delta düzlüğü, Yeşilirmak Deltası'nın batı uç noktasından, doğu batı doğrultusunda uzanan ve kuzey güney yönündeki genişliği batıdan doğuya doğru artarak devam eden bir düzlüktür. Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğünün KB uç noktasında, Karaağaç Deresi boyunca K-G yönündeki genişliği 250 m iken Kirazlık Deresi boyunca 1.400 m, Hıdırellez Deresi boyunca 2.400 m'ye; Tekkeköy şehir merkezinde 4.000 m'ye, Büyüklü Mahallesi'nde 10.500 m'ye ve Balcalı Mahallesinde ise 12.750 m'ye kadar ulaşmaktadır.

Kıyı ovası ve delta düzlüğünün önünde genç alüvyonlar, alçak kıyıları, sulak alanlar, drenaj kanalları, Hacıosman longoz ormanı ve kumsallar yer alır. Ancak Tekkeköy'ün kuzeyindeki 11,6 km uzunluğundaki sahilin, 2 km'lik Costal plajı dışındaki kıyı kesiminde toprak dolgu sahası, sanayi tesisleri ve limanlar yer aldığından deniz turizmine en uygun plaj, ince taneli kumlardan meydana gelen, ortalama 200 m genişliğinde ve 2 km uzunluğundaki kumsaldan oluşan Costal plajıdır. Costal sahili deniz turizmine elverişli bir plaj olması nedeniyle yazlık evlerin kümelendiği bir alan konumundadır. Bununla birlikte yaz yağışlarının görülmesi, havanın kapalı olması ve deniz suyu sıcaklığının görece düşük olması gibi nedenlere bağlı olarak deniz turizmi olumsuz yönde etkilenmektedir.

Tekkeköy'e ait yükselti basamakları Şekil 2a'da ve yükselti basamaklarına ait sayısal değerler Tablo 2'de verilmiştir. Tekkeköy ilçesinin 2/3'lük bölümünü Canik Dağları meydana getirirken, 1/3'lük kısmını ise kıyı ovası ve delta düzlüğü oluşturmaktadır.

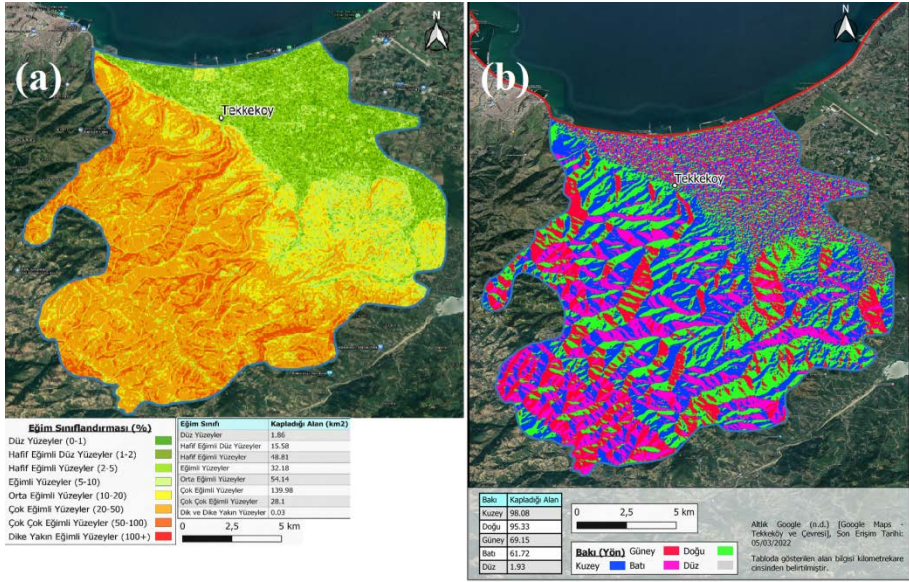
Tablo 2: Araştırma Sahası Yükselti Basamakları

SN	Yükselti Basamağı (m)	Alan (km ²)	Alansal Oran (%)
1	0-100	87,9	26,9
2	100-200	46,2	14,1
3	200-300	29,1	8,9
4	300-400	20,6	6,3
5	400-500	28,3	8,7
6	500-600	37,0	11,3
7	600-700	38,9	11,9
8	700 ve üzeri	38,3	11,7
Toplam		326,3	100,0

Şekil 2: Araştırma Sahası (a) Yükselti Haritası (b) Hidrografiya Haritası

Genel olarak Tekkeköy ilçesinde yükselti değerlerinin en az olduğu yer, kuzeydeki Karadeniz kıyısıdır. Buradan güneye doğru gidildikçe yükselti değerleri artarak kıyı ovası ve delta düzlüğünde 10-20 m'ye, kıyı ovası ile platolar arasındaki geçiş sahasında yer alan birikinti koni ve yelpazelerinde ise 50-100 m'ye ulaşmaktadır. Kıyı ovası ve delta düzlüğü ile birikinti koni ve yelpazeleri toplamda, 87,9 km² yüz ölçümü ve %26,9'luk alansal oranla en geniş sahayı oluşturduğu görülmektedir. Bu sahalar ise güncel olarak Tekkeköy ilçesinin en önemli tarım, yerleşme ve sanayi alanlarını oluşturmaktadır. 100-200 m arasında olan yerler 46,2 km² yüz ölçümü ve %14,1 alansal orana, 200-500 m arasındaki yerler, 78 km² yüz ölçümü ve %23,6 alansal orana ve 500-1000 m arasındaki yerler ise toplamda, 114,2 km² yüz ölçümü ve %34,9 alansal orana sahiptir (Tablo 2).

Araştırma sahasında, topografik ve litolojik şartlara bağlı olarak, kıyı ovası ve delta düzlüğünde eğimin çok az olduğu, hafif dalgalı düz topografya nedeniyle genelde dantritik akarsu drenaj ağı görülmektedir. Yükseltinin arttığı Canik dağlık kütesinde ise paralel ve dantritik akarsu drenaj ağı etkili olmaktadır. Tekkeköy ilçesinde Canik Dağları'nın kuzeye bakan yamaçlarında akarsular tarafından oluşturulan ve genel olarak G-K yönünde uzanan dereler batıdan doğuya doğru Karaağaç Deresi, Kırazlık Deresi, Kutlukent (Hidirellez) Deresi, Çırakman Deresi, Tekkeköy Deresi ve Büyüklü Deresi'dir (Şekil 2b).

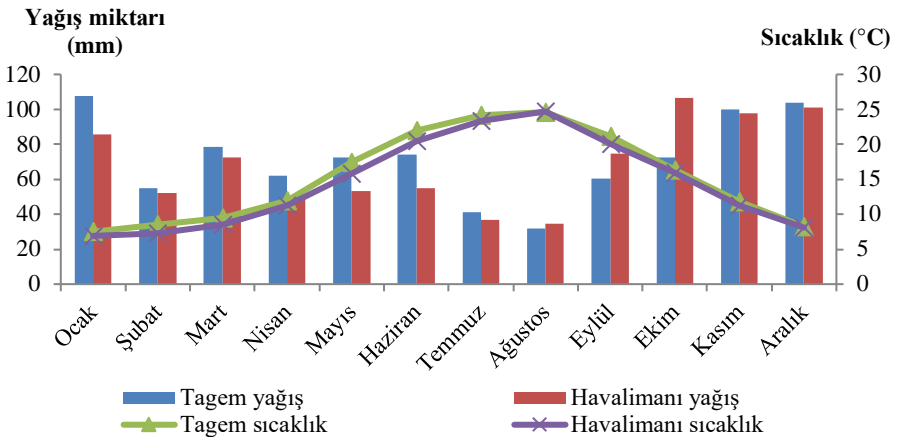
Şekil 3: Araştırma Sahası (a) Eğim Haritası (b) Bakı Haritası

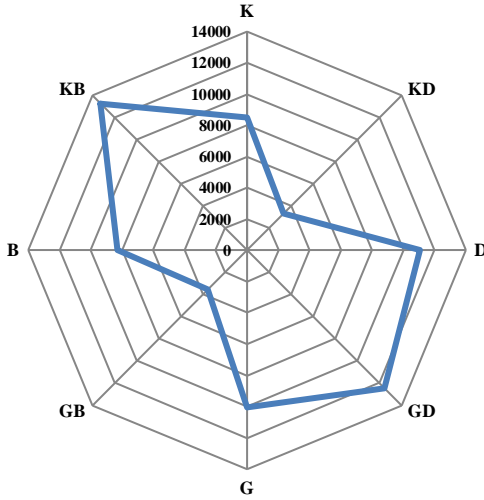
Tekkeköy'e ait eğim sınıflandırmasını ve sınıf aralıklarının kapladığı alan bilgilerini içeren harita Şekil 3a'da verilmiştir. Tekkeköy'de en az eğimli alanlar 0-2 değer aralığındaki düz alüvyon yüzeylerdir. Düz ve hafif eğimli düz yüzeyler, Tekkeköy'ün kuzeyini ve doğusunu oluşturan kıyı ovası ve delta düzlüğü ile vadi tabanlarında yayılış göstermektedir. Yüzde eğim değerinin 2-5 olduğu hafif eğimli yüzeyler, düz ve hafif eğimli düz yüzeylerinin çevresinde yer almakta, 5-10 olduğu eğimli yüzeyler ise kıyı ovası ve delta düzlüğü ile birikinti koni ve yelpazeleri arasındaki geçiş sahaları olup buralar tarımsal faaliyetlerin yapıldığı ekili dikili alanlardır. 10-20 değer aralığındaki orta eğimli sahalar plato yamaçlarında görülen yerlerdir. Bu sahalar tarımsal faaliyetlerin ve kırsal yerleşmenin görüldüğü alanlardır. 20-50 değer aralığındaki çok eğimli alanlar Canik Dağları'nın yamaçlarında bulunan sahalardır. Yüzde eğim değerinin 50-100 değer aralığında olduğu sahalarda, Canik Dağları'nın üst yamaçlarında çentik vadilerin kaynağını aldığı yerlerdir. Bu sahalarda yüzeysel akış hızının yüksek olduğu alanlardır. Bakı durumu açısından Canik Dağları'nın kuzeye bakan yamaçları, özel konumu nedeniyle Karadeniz üzerinden gelen nemli hava kütlelerinin etkisinde olduğundan yağış ve nem bakımından daha zengindir. Bu durum, bitki örtüsü ve toprak yapısını olumlu yönde etkilerken güneye bakan yamaçlarda yağış ve nem miktarı azalmaktadır. Araştırma sahasının bakı haritası incelendiğinde, yamaçların bakı yönlerinin alansal dağılımının kuzeye dönük yamaçlar 98,08 km², doğuya dönük yamaçlar 95,33 km², güneye dönük

yamaçlar 69,15 km² ve batıya dönük yamaçların ise 61,72 km²'lik yer kapladığı tespit edilmiştir (Şekil 3b).

Tekkeköy ilçesinin yıllık ortalama sıcaklık değerleri TAGEM ve Havalimanı istasyonlarında sırasıyla 14,4 °C ve 14,5 °C'dir. Yıl içinde aylık ortalama sıcaklıkların 6,9 °C ile 24,7 °C arasında değiştiği tespit edilmiştir. İstasyonlara ait uzun dönem ortalama sıcaklık verileri dikkate alındığında çalışma sahasında yılın en soğuk aylarının ocak (6,9 °C) ve şubat (7,2 °C), yılın en sıcak aylarının ise temmuz (24,1 °C) ve ağustos (24,7 °C) ayları olduğu belirlenmiştir. Buna göre, çalışma sahasında yıllık ortalama sıcaklık amplitüdü 17,8 °C'dir. Tekkeköy ilçesinde, Havalimanı MGİ verilerine göre; mevsimlere göre yıllık yağışın dağılımı incelendiğinde en fazla yağışın sonbahar (%36; 279,5 mm) ve kış (%28; 238,8 mm) mevsimlerinde düştüğü, en az yağışın ise ilkbahar (%21; 174,6 mm) ve yaz (%16; 126,1 mm) mevsimlerinde gerçekleştiği saptanmıştır. TAGEM MGİ verilerine göre ise; en fazla yağışın kış (%31; 266,7 mm) ve sonbahar (%27; 233,1 mm) mevsimlerinde düştüğü saptanmıştır. Buna karşılık en az yağışın ise ilkbahar (%25; 213,1 mm) ve yaz (%17; 147,1 mm) mevsimlerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir (Şekil 4). Tekkeköy ve yakın çevresinde uzun dönem yağış miktarı artış eğilimi sergilemektedir (Çiçek ve Duman, 2015). Tekkeköy ilçesindeki MGİ'lere ait verilerin incelenmesi sonucu; çalışma sahasında, yıllık ortalama sıcaklıkların kışın 7°C'nin altına inmediği, yazın 25 °C'nin üstüne çıkmadığı, kışları ılık, yazları serin, yıllık ortalama 840 mm'lik yağış aldığı, en yağışlı dönemin sonbahar ve kış mevsiminde, en az yağışın ise yaz mevsiminde düştüğü görülmektedir. Bunun sonucu olarak araştırma sahasının ikliminin; yazları serin, kışları ılık ve her mevsimi yağışlı olan Karadeniz ikliminin etkisinde “*Karadeniz etkili nemli-ılıman iklim*” özelliğine sahip olduğu söylenebilir.

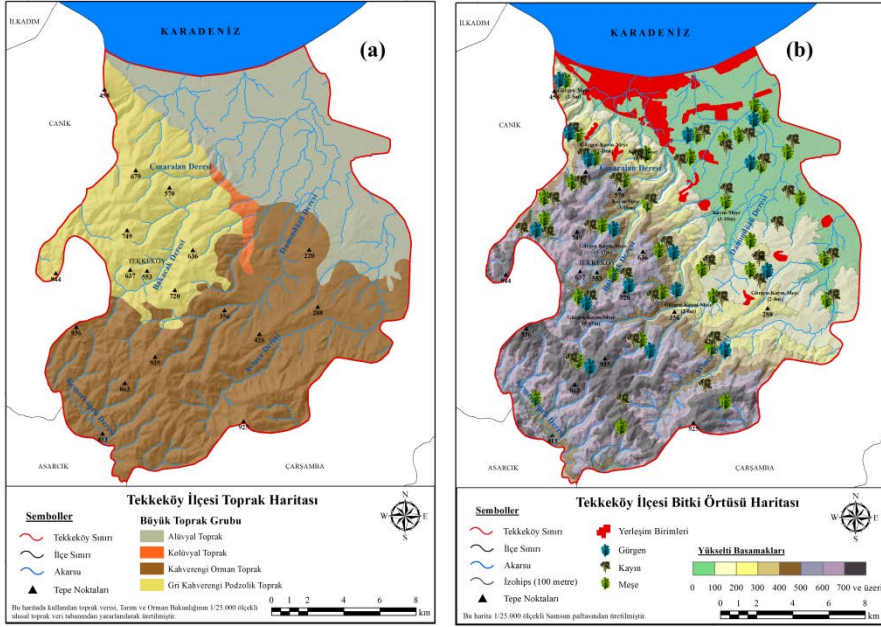
Şekil 4: Araştırma Sahası Yağış ve Sıcaklık Grafiği

Şekil 5: Araştırma Sahası Rüzgâr Frekans Gülü

Çalışma sahasında rüzgârın yıllık toplamda en yüksek frekansların KB ile GD yönlerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Buna karşın en düşük frekansların ise KD ile GB yönlerinde gerçekleştiği belirlenmiştir. Rüzgârların yönlere göre yıllık ortalama esme sayıları dikkate alınarak Tekkeköy ilçesinde hâkim rüzgâr yönünün KB-GD olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5). Herhangi bir alanda hâkim rüzgâr yönünü belirleyen en önemli faktörlerin başında yer şekilleri gelmektedir. Bu nedenle çalışma sahasında hâkim rüzgâr yönünün KB-GD olmasındaki en önemli etkenlerin başında, yöredeki Canik Dağları'nın KB-GD doğrultusunda uzanması ve rüzgârların bu yer şekillerine uygun olarak aynı yönde kanalize olması gelmektedir. Bununla birlikte çalışma sahasının kuzey yönünün Karadeniz'le çevrili olması ve doğu yönünde de delta ovasının yer alması da etkili olmuştur.

Araştırma sahasına ait toprak grupları Şekil 6a'da ve toprak gruplarının alansal değerleri Tablo 2'de verilmiştir. Canik Dağları'nın güneyinde 157,4 km² alana sahip olan kahverengi orman topraklarının, Tekkeköy ilçesinde en geniş alansal büyüklüğe (%48,2) sahip topraklar olduğu tespit edilmiştir. Kıyı ovası ve delta düzlüğünde 89,6 km² alana ve %27,5 orana sahip olan alüvyal topraklar ise sahadaki en geniş yer tutan bir diğer toprak türüdür. Canik Dağları'nın batısında 74,8 km² alana sahip olan gri kahverengi podzolik topraklar üçüncü en geniş alansal büyüklüğe (%22,6) sahip topraklar olurken 4,5 km² alan ile en az alansal büyüklüğe (%1,4) sahip topraklar ise kolüvyal topraklardır (Şekil 6a ve Tablo 3).

Şekil 6: Araştırma Sahası (a) Toprak Grupları Haritası (b) Bitki Örtüsü Haritası**Tablo 3:** Araştırma Sahasında Toprak Türlerinin Alanal Dağılımı

Toprak Grupları	Alan (km ²)	Alanal Oran (%)
Alüvyal Toprak	89,6	27,5
Kolüvyal Toprak	4,5	1,4
Gri Kahverengi Podzolik Toprak	74,8	22,9
Kahverengi Orman Toprak	157,4	48,2
Toplam	326,3	100,0

Araştırma sahasına ait bitki örtüsü haritası Şekil 6b’de verilmiştir. Tekkeköy’deki bitki örtüsü dağılımı incelendiğinde geniş yapraklı ormanların 61,8 km²’lik alan ile oldukça geniş alan kapladığı ve karışık ormanların 19,5 km²’lik alanal büyüklük ile geniş yapraklı ağaçlardan oluşan ormanları takip ettiği görülmektedir. Buna karşılık 2,7 km²’lik yüz ölçümü ile en az yer kaplayan bitki örtüsünün ise iğne yapraklı ormanlar olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sahası genelinde 84 km² yüz ölçümüne sahip alan ormanla kaplıdır. Çayır ve meralar ise 2,5 km² yüzey alanı ile araştırma sahasının %2,5’ini oluşturmaktadır (Şekil 6b ve Tablo 4). Tekkeköy’de, kıyıların büyük bölümü toprak dolguları ile sanayi tesisleri tarafından işgal edildiği için güncel olarak kumulların ve kumul formasyonunun en iyi geliştiği saha Costal çevresidir. Bu alanda bulunan en önemli kumul bitkileri kum sütleğeni (*Euphorbia Paralias*), kum zambağı (*Pancratium Maritimum*), kum boğadikeni (*Eryngium Maritimum*), sahil sığırkuyruğu (*Verbascum*) ve laz yavşanı (Kırtık

otu) gibi türler yoğun olarak görülmektedir. Costal sahili, doğal olarak yetişen kum zambağı çiçeği nedeniyle koruma altına alınmıştır.

Araştırma sahasının Hamzalı mahallesinde bulunan 1.200 yıllık dev çınar ağacı, 2019 yılında Samsun Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca anıt ağaç olarak tescillenip koruma altına alınmıştır (Şekil 7). Bu anıt çınar ağacının, 32 m boyu ve 13 m gövde çapı olup ağacın kuzeyinde gövdenin içinde 4,20 m uzunluğu ile 3,20 m genişliğinde çürümeden kaynaklanan bir kovuk oluşmuştur. Anıt Çınar ağacının gövdesinde oluşan bu çürümeyi önlemek amacıyla Samsun Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından ağacın kovukları koruyucu kimyasallar kullanılarak temizlenmiştir (Samsun CSB, 2022).

Şekil 7: Anıt Çınar Ağaç

Not: Fotoğraf 20.05.2021 tarihinde çekilmiştir.

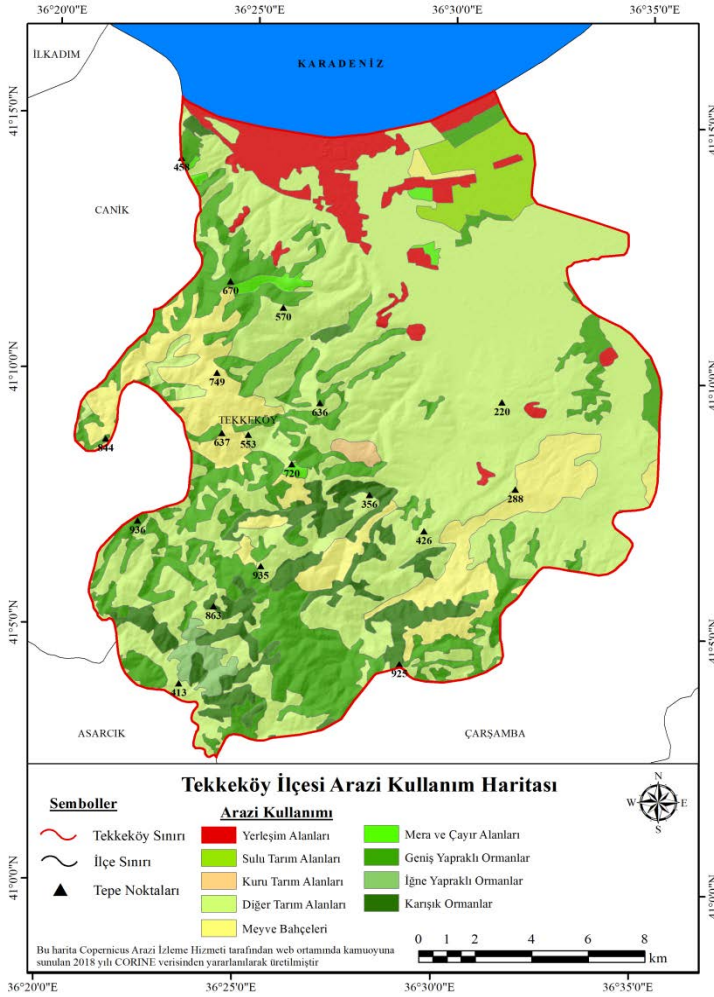
Tekkeköy İlçesi Arazi Kullanımı

Araştırma sahasındaki arazi sınıfları Tablo 4’de ve arazi sınıflarının Tekkeköy genelindeki dağılımı Şekil 8’deki haritada verilmiştir. Tekkeköy ilçesinde en geniş alansal büyüklüğe sahip arazi sınıfı 186 km² yüz ölçümü ile tarım alanlarına aittir. Tarım alanlarını 84 km² ile orman alanları, 35,9 km² ile meyve bahçeleri, 10,2 km² ile endüstriyel alanlar, 7,6 km² ile yerleşim alanları ve 2,5 km² ile mera ve çayır alanları takip etmektedir (Şekil 8 ve Tablo 4).

Tekkeköy’ün 326,3 km²’lik toplam yüz ölçümünün 183,8 km²’lik bölümü eğim değeri oldukça düşük ve alüvyon kökenli tarım sahalarından oluşurken, geriye kalan 142,3 km²’lik bölümü ise görece olarak engebeli arazilerden oluşmaktadır. Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğünün alüvyonlardan oluşması tarımsal üretimde verimi yükseltirken, sahanın düz bir topografyaya sahip olması tarımda makine kullanımını kolaylaştırmıştır. Sahada görülen nemli-ılıman iklim şartları ise tarımda ürün çeşidini arttırmıştır. Ancak bu düz topografyada drenaj bozuklukları nedeniyle oluşan bataklık alanlar ile kumul sahaları ve Canik dağlık kütlelerinde görülen eğim diklikleri tarımsal faaliyetleri zorlaştırmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Tekkeköy ilçesinin güncel olarak %57’sinin tarımsal faaliyet gerçekleştirilen sahalardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu sahanın 186 km²’lik bölümünü ekili alanlar ve 35,9 km²’lik bölümünü ise dikili alanlar oluşturmaktadır. Kıyı ovası ve delta düzlüğündeki verimli tarım arazileri üzerinde, yerleşim merkezleri ile sanayi tesisleri kurularak tarım dışı hatalı arazi kullanımı her geçen gün artarken tarım alanları daralmakta ve tarımsal üretim azalmaktadır. Araştırma sahasında verimli tarım arazilerinin tarım dışı kullanılma eğilimi nedeni ile tarımsal faaliyetlere uygun olmayan eğimli yerler ile ormanlık alanlar tahrip edilerek tarım alanına dönüştürülmeye çalışıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 4: Araştırma Sahası 2018 Yılı Arazi Sınıflarının Alansal dağılımı

Arazi Kullanım Niteliği	Alan (km ²)	Alansal Oran (%)
Yerleşim alanları	7,6	2,3
Endüstriyel veya ticari alan	10,2	3,1
Kuru tarım alanları	1,1	0,3
Sulu tarım alanları	9,8	3,0
Meyve bahçeleri	35,9	11,0
Mera ve çayır alanları	2,5	0,8
Diğer tarım alanları	175,1	53,7
Geniş yapraklı ormanlar	61,8	19,0
İğne yapraklı ormanlar	2,7	0,8
Karışık ormanlar	19,5	6,0
Toplam	326,3	100,0

Şekil 8: Tekkeköy İlçesinin CORINE 2018 Verilerine Göre Arazi Kullanımı

Güncel olarak Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğü Samsun-Ordu karayolu ile bölünmüş durumdadır. Samsun-Ordu karayolu ile Karadeniz sahili arasındaki bölge tarımsal faaliyetler için son derece uygun toprak desenine ve arazi eğimine sahip olup buna karşın son derece sınırlı bir sahada tarımsal üretim yapılmaktadır. Karayolunun kuzeyinde, TİGEM Gelemen işletmesini kiralayan AKSA Tarım tarımsal üretim yapılmakta olup TAGEM bünyesinde faaliyet gösteren Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü tarafından bitkilerin ıslah çalışmalarının yürütüldüğü görece küçük sahalar yer almaktadır. Bölgedeki diğer sahalar ise sanayi tesisleri ve yerleşim merkezleri tarafından işgal edilmiş durumdadır. Bu nedenle tarımsal üretim

ancak Samsun-Ordu karayolunun güneyinden itibaren yoğunluk kazanmaktadır. Samsun-Ordu karayolu ile Karadeniz arasındaki verimli alüvyal tarım toprakları üzerinde iki organize sanayi bölgesinden (OSB) ve üç küçük sanayi sitesinden (KSS) meydana gelen Samsun Sanayi Bölgesi geniş yer kaplamaktadır. Tekkeköy'de; sanayi D-B yönünde 9 km'lik bir alanda yayılım göstermektedir. Sanayi aksının K-G yönündeki genişliği Ömek Sanayi Sitesi'nde 300 m'den başlayarak Kirazlık Deresi boyunca 1,5 km'ye, Hidrellez Deresi boyunca 2,5 km'ye ve Tekkeköy Deresi boyunca 4,5 km'ye kadar ulaşmaktadır. Bu sahada yer alan en önemli sanayi siteleri ve tesisleri batıdan doğuya doğru, Ömek Sanayi Sitesi, 19 Mayıs Sanayi Sitesi, İlkadım Sanayi Sitesi, Samsun Organize Sanayi Bölgesi, TCDD Gelemen Lojistik Köyü Liman İşletmesi, Yeşilyurt Demir Çelik Fabrikası ve Liman İşletmeleri, Samsun Makine Sanayisi, TÜGSAŞ Fabrikası ve Liman İşletmesi, Eti Bakır Fabrikası ve Liman İşletmesi, Cengiz Enerji Samsun Termik Santrali'dir. Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğünde, her geçen gün yeni sanayi tesislerinin kurulması Tekkeköy ilçesinin nüfusunun artmasına ve sanayisinin gelişmesine katkı sağlarken, verimli tarım arazilerinin daralarak yok olmasına, tarımsal üretimin azalmasına ve tarım dışı hatalı arazi kullanımının artmasına yol açmaktadır.

Şekil 9: Tekkeköy Petrokimya Tesisleri Toprak Dolgu Sahası Gelişimi

Not: Google Eart Pro. Erişim tarihi: 18/01/2022.

Araştırma sahasında sanayi tesisleri ve dolgu sahaları nedeniyle kıyılar, doğal özelliğini kaybetme yolunda hızla ilerlemektedir. Bu durumun en bariz örneği kıyı ovası ve delta düzlüğünün kuzeybatısındaki Petrol dolum tesislerinin bulunduğu kuşakta Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından 2016 yılında oluşturulan toprak dolgu sahasında görülmektedir. Dolgu sahası 2016 tarihinde 60.000 m²'lik bir dolguya sahipken, 2022 tarihine kadar yaklaşık altı katı artarak 350.000 m²'lik bir toprak dolgu alanı haline gelmiştir (Şekil 9). Gelemen Lojistik Limanı için kıyıda yaklaşık olarak 127.000 m² büyüklüğünde dolgu sahası oluşturularak kıyı şeridi tahribata uğratılmıştır. Ekosisteme ve kıyı estetiğine uygun olmayan bu dolgu sahalarının her geçen gün daha da büyümesi ekolojik dengenin, kıyı doğal gelişiminin ve dolayısıyla kıyı çizgisinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu durum ekosistem üzerinde antropojen kökenli baskı oluşturmakta ve kıyının dinamik yapısı hızla tahrip olmaktadır.

Şekil 10: Tekkeköy Kıyı Ovası ve Delta Düzlüğü

Not: Google Eart Pro. Erişim tarihi: 18/07/2021.

Güncel olarak Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğü, Samsun'un sanayi merkezi konumundadır. Kıyı ovası ve delta düzlüğüne ait 1985 ve 2022 yılı uydu görüntüleri Şekil 10'da verilmiştir. 11,6 km uzunluğundaki kıyı şeridinin güneyinde kalan alüvyonlar üzerinde petrol dolum tesisleri, Yeşilyurt Demir Çelik tesisleri, Samsun Eti Bakır tesisleri, Toros Gübre Fabrikası ve Limanı, Tekkeköy Limanı ve tersane alanı ile kentsel altyapı tesisleri yer almaktadır. Kıyı aksındaki doğal yapının bozulması ve verimli alüvyonlar üzerinde sanayi faaliyetlerinin artışı uydu görüntüleri incelendiğinde daha da net ortaya çıkmaktadır (Şekil 10). 1985 tarihli uydu görüntüsüne göre Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğünün kıyı kesiminde TÜGSAŞ Fabrika ve Limanı dışında hiçbir sanayi tesisi, liman, tersane ve deniz dolgu sahası bulunmamaktadır. Buna karşın 2021 tarihli uydu görüntüsü sahadaki tarım alanı vasfına sahip arazi kayıplarını ve sanayi tesisleri ile antropojen kıyı morfolojisi değişimini net bir şekilde göstermektedir.

Tekkeköy kıyı ovası ve delta düzlüğünde, sanayi tesisleri 2018 yılı CORINE verilerine göre 10,2 km² yüzey alanına sahiptir. Benzer şekilde söz konusu sahada 7,6 km² büyüklüğündeki alan yerleşim merkezleri tarafından oluşturulmaktadır. Araştırma sahasındaki kıyı ovası ve delta düzlüğünde sanayi tesisleri ve yerleşim merkezleri 17,8 km²'lik verimli tarım sahası üzerinde yayılım göstermekte olup bu saha güncel olarak tarım dışı amaçlarla kullanılmaktadır. Başka bir ifade ile kıyı ovası ve delta düzlüğünde bulunan verimli tarım alanlarının %24,7'si hatalı arazi kullanımı nedeniyle tahribata uğramıştır. Nitekim günümüzde yeni sanayi tesislerinin kurulumu devam etmekte ve bu oran her geçen gün artmaktadır. Arazi çalışmaları sırasında tespit edilen bu durum 1985 ve 2021 yıllarına ait uydu görüntülerinden de net bir şekilde anlaşılmaktadır (Şekil 10). 2021 yılı itibarıyla Samsun-Ordu karayolunun güney aksında yer alan yaklaşık 10 km² büyüklüğündeki tarım arazisinin, tarım dışı farklı amaçlarla kullanıldığı belirlenmiştir. Samsun Gelemen Lojistik Köyü, Tekkeköy Aşağıçinik Mahallesi'nde toplam 680.000 m²'lik verimli alüvyal tarım arazisi üzerinde yer almaktadır. Tekkeköy'de 1970'lerden sonra TÜGSAŞ, Eti Bakır fabrikaları, Yeşilyurt Demir Çelik tesisleri ile Örnek Sanayi Sitesi, İlkadım Sanayi Sitesi, 19 Mayıs Sanayi Sitesi ve Samsun Organize Sanayi Bölgesinin kurulması, Çarşamba Havalimanı'nın açılması, hafif raylı metro sistemi, karayolu, deniz yolu, demir yolu ve hava yolunun gelişmesi nüfusun artmasına ve yerleşim merkezlerinin genişlemesine neden olmuştur. Tekkeköy ilçe merkezinde yerleşim merkezleri kıyı ovası ve delta düzlüğü üzerinde yaklaşık olarak 4,5 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Tekkeköy ilçe merkezi dışında kıyı ovası ve delta düzlüğü üzerinde bulunan Ovabaşı, Gölceğiz, Aşağıçinik, Çiftlik, Hamzalı, Köprübaşı, Kışla, Kahyalı, Güzelyurt, Büyüklü ve Balcalı mahalleleri de dâhil edildiğinde yerleşim merkezlerinin kapladığı alan daha da genişlemektedir.

Araştırma sahasındaki arazi kullanımında yapılan en büyük hatalardan birinin de hâkim rüzgâr yönünün göz ardı edilmesi kökenli olduğu tespit edilmiştir. Deniz üzerinden KB yönünden gelen rüzgârlar kıyıdaki sanayi tesislerinden çıkan tüm baca gazı salınımlarını güneydeki yerleşim merkezleri üzerine taşıyarak, yerleşim yerlerinde hava kirliliğine neden olmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Tekkeköy (Samsun) doğal ortam özelliklerinin ortaya çıkartılması ve arazi kullanımı ile bir arada değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen saha çalışmaları, UA ve CBS temelli çalışma bulgularına göre Tekkeköy hızla gelişen şehirleşme sürecinde doğal ortam özellikleri dikkate alınmadan gerçekleştirilen yer seçimlerine bağlı hatalı arazi kullanımına ev sahipliği yapmaktadır.

Genel olarak araştırma sahasında verimli tarım arazileri hızla tahrip edilerek, yerleşim alanları ve sanayi tesislerine tahsis edilmiş durumdadır. Aynı zamanda yerleşim yerleri ve sanayi tesisleri hatalı konumlandırılmıştır. Sanayi tesislerinin yerleşim birimlerinin önünde, kıyıya daha yakın olması KB'dan gelen rüzgârların tesirinde yerleşim alanlarında hava kalitesi sorunlarına neden olmaktadır. Kıyı şeridinde yer alan sanayi tesislerinin farklı ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kıyı şeridinde gerçekleştirilen tahribat kıyı çizgisini bozmuş ve güncel olarak kıyı dinamiklerinin değişmesine neden olmaktadır.

Tekkeköy'de sanayinin deniz kıyısında ve Samsun Ordu karayolu boyunca gelişmesinde şüphesiz bölgedeki nitelikli ulaşım ağı önemli bir rol üstlenmektedir. Sanayi bölgesinin içinden Samsun Tekkeköy hafif raylı metro sistemi ile Samsun Ordu karayolu geçmekte, kuzeyde Karadeniz kıyısında Yeşilyurt Limanı, TCDD Gelemen Lojistik Köyü Limanı, Toros Gübre Limanı, Eti Bakır Limanı, doğusunda Samsun Çarşamba Havalimanı ile güneyde Samsun Gelemen Lojistik Köyü bulunmaktadır. Bölgenin ve Samsun'un önemli sanayi tesislerinin Tekkeköy ilçesinde yoğunlaşması, Tekkeköy'ü bir sanayi kenti haline getirmektedir. Ancak, bu sanayi tesislerinin deniz kıyısında sayfiye yeri olarak kullanılabilir, tarıma çok uygun, sulanabilir, düz ve verimli alüvyon topraklar üzerinde kurulması ise çok önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır. Son yıllarda gittikçe artan nüfus, yerleşme ve sanayi baskısı, kıyı ovası ve delta düzlüğündeki verimli tarım alanlarında dramatik değişikliklere neden olmakta, özelliğini kaybeden verimli arazilerinin yeniden kazanılması mümkün olmamaktadır. Tekkeköy'de, sanayinin kuruluş yerinin belirlenmesinde doğal ortam özellikleri dikkate alınmadan hatalı yer seçimi yapılmıştır. Sanayi tesislerinin Samsun-Ordu karayolu ile deniz kıyısı arasındaki verimli tarım alanları üzerinde kurulmasıyla tarım alanları işgal edilmiştir. Bununla birlikte sanayi alanları ile yerleşim merkezlerinin her geçen gün genişlediği ve buna karşılık

ise tarım alanlarının daralmaya devam ettiği tespit edilmiştir. Bu durum hem tarımsal üretimi azaltmakta hem de tarım alanlarının geri kazanılmasının mümkün olmayacak şekilde kaybedilmesine neden olmaktadır. Sanayi tesisleri ile tarım alanları ve yerleşim merkezlerinin iç içe olmasından dolayı K ve KB yönlü kuvvetli rüzgârlar sanayi tesislerinden çıkan baca gazlarını hemen güney kesimde yer alan tarım alanları ve yerleşim birimleri üzerine taşıyarak toprak, su ve çevre kirliliğine yol açmaktadır. Bununla birlikte alüvyal toprakların olduğu, verimli tarım alanları üzerinde sanayi tesisleri, rekreasyon alanları, oteller, Tüyap Fuar ve Kongre merkezi, Samsun Çarşamba Havalimanı, çeşitli resmi ve özel kamu kurum ve kuruluşları ile Tekkeköy yerleşim merkezi kurulmuştur. Bu durum doğal ortam üzerindeki baskıyı artırarak, doğal dengenin bozulmasına, tarım alanlarının daralmasına ve hatalı arazi kullanımı ile çeşitli çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Çalışma sahasındaki doğal ortam özellikleri dikkate alınarak, hatalı arazi kullanımına yönelik şu öneriler getirilmektedir: Kıyı ovası ve delta düzlüğündeki verimli tarım toprakları üzerindeki her türlü yapılaşma durdurulmalıdır. Burada yer alan Samsun sanayi bölgesi olabildiğince Canik, İlkadım veya Atakum ilçelerinin iç kesimlerinde sanayiye uygun nitelikteki alanlara taşınmalıdır. Yeni kurulacak yerleşim merkezleri, sanayi merkezleri, rekreasyon alanları ile oteller verimli tarım alanları dışında, doğal ortam şartlarına uygun sahalarda üzerinde planlanmalıdır. Sanayi alanları ile yerleşim merkezleri ayrı ayrı kuşaklarda toprak özellikleri, bitki örtüsü, hâkim rüzgâr yönü gibi doğal ortam özellikleri dikkate alınarak planlanmalıdır. Ekolojik dengenin bozulması önlenmeli, düzensiz ve plansız kentleşme ile hatalı arazi kullanımına son verilmelidir. Böylece kıyı şeridinde bulunan kumsallar deniz turizmine, verimli tarım alanları ise olması gerektiği gibi tarımsal faaliyetlere tahsis edilerek yöre insanının kullanımına sunulabilir. Mevcut tarım alanları korunarak gelecek kuşaklara miras bırakılmalıdır. Tekkeköy ilçesinin kuzeyinde deniz kıyısında toprak dolgu alanlarının oluşumu engellenmeli ve sanayi tesisleri durdurularak antropojen kökenli değişimlere son verilmelidir. Böylece kıyılar doğal gelişimine bırakılarak hatalı kıyı kullanımı sona erdirilmeli, kıyı çizgisi ve delta alanının değişmesi ve kıyının dinamik gelişim sürecinin bozulması önlenmelidir. Çalışma sahasındaki en önemli plaj konumundaki Costal sahilinde, yazlıkların kıyıyı işgal edecek şekilde yoğunlaşması önlenmeli ve yeni yerleşimlerin kurulmasının önüne geçilmelidir. Çok katlı mimarinin ve betonlaşmanın yerine Costal plajının doğal ortamına uygun bungalov evler, karavan ve kamp yerleri oluşturularak turizm potansiyeli arttırılmalı, doğal ortam tahrip edilmeden fayda sağlama amacı güdülmelidir. Buradaki kumsalda yer alan kum zambağı, kum boğadikeni, laz yavşanı ve kum sütleşeni gibi yöreye özgü kumul bitkilerinin yok olmasını önleyecek koruma tedbirleri ivedi olarak alınmalıdır.

Kaynakça

- Atalay, İ. (2004). *Doğa bilimleri sözlüğü*. İzmir: Meta Basım.
- CORINE, (2022). Copernicus CORINE land cover 2018. Erişim adresi: <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc2018>
- Çepel, N., (1996). *Çevre koruma ve ekoloji sözlüğü*. İstanbul: TEMA Vakfı Yayınları.
- Çiçek, İ., ve Duman, N. (2015). Seasonal and annual precipitation trends in Turkey. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*.10(2), 77-84.
- Dutucu, A.A. (2016). *Yeşilirmak Deltası 'nda jeomorfolojik değişiklikler ve gelecek ile ilgili öngörüler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, (Doktora Tezi). Yök tez kataloğu veri tabanından erişildi.
- Erkal, T. (1991). *Çarşamba Ovası (Yeşilirmak Deltası) ve çevresinin jeomorfolojisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, İzmir.
- Erkal, T. (1993). Yeşilirmak Deltası ve çevresinin jeomorfolojisi, *Jeomorfoloji Dergisi*, 20, 13-28.
- Erkal, T. ve Taş, B. (2013). *Jeomorfoloji ve insan, Uygulamalı Jeomorfoloji*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Güney, E., (2003). *Toprak-bitki-ekocoğrafya Sözlüğü*. İstanbul: Çantay Yayınevi.
- MGM, (2022). Meteoroloji Genel Müdürlüğü Samsun 10. Bölge Müdürlüğü. Samsun.
- Öner, E.(1991). Samsun ve çevresinin jeomorfolojisi, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4, 191-222.
- Özbilgin, Ö. (2017). Tekkeköy III. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu, Eski Çağda Karadeniz ve Tekkeköy: Karadeniz Güney Kıyısında Eski Bir Yerleşme. 27-29 Ekim 2017, *Uluslararası Amisos Dergisi*, 2(3), s. 196-198.
- Özçağlar, A. (1995). Çarşamba Ovası ve yakın çevresinde araziden faydalanma. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, 93-128.
- Özçağlar, A. (2015). *Yönetmelik coğrafya*. Ankara: Nika Yayınevi.

- Sarı, E. (2008). *Samsun'un genel jeolojisi ve imar planına ait çalışmalar*. Samsun İmar Raporu.
- Samsun CSB, (2022). Samsun Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://samsun.csb.gov.tr/tekkekoy-ilcesi-hamzali-mahallesinde-bulunan-tescilli-dogu-cinari-anit-agacinin-bakimi-yapildi-haber-260567>
- Şahin, K. ve Bağcı, R. H. (2018). *Tekkeköy ilçesinin fiziki coğrafya özellikleri*. Yeşilirmak Deltasında Doğal Ortam İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Özellikleri Projesi. Samsun.
- Taş, B. (2009). Sultandağı ilçesinde tarımsal arazi kullanımı ve planlama önerisi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 29-44.
- Taş, B. ve Yakar, M. (2010). Afyonkarahisar ilinde yükselti basamaklarına göre arazi kullanımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(1), 57-76.
- Taş, B. ve Yamak, A. (2021). Ünye şehrinde sanayi ve ticaret fonksiyonlarının mekansal analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 84, 409-426.
- Uzun, A. (1995). Tekkeköy'de (Samsun) mağara – kale yerleşmeleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1, 413-433.
- Yılmaz, C. ve Zeybek, H. İ. (2016). *Samsun coğrafyası*. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Atf için:

Okur, F. ve Kale, M. M (2023). Tekkeköy (Samsun) doğal ortam özellikleri ve arazi kullanımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 270-292. doi: 10.54558/jiss.1239671

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Üniversite Kütüphanelerinde Teknolojik ve Kurumsal Bilgi Güvenliği Önlemlerinin Uygulanma Yeterliliği*

Ali Kavak**

Hüseyin Odabaş***

Öz

Amaç: Bilgi güvenliği konusu, içinde bulunduğumuz dijital çağda üzerinde durulan önemli konulardan biridir. Özellikle de bilginin merkezi kütüphaneler için bu konu daha da önemli bir yerde durmaktadır. Diğer kütüphane türlerine kıyasla akademisyen ve öğrencilerin akademik çalışmaları ve eğitimleri için gerekli olan kaynakları ve hizmetleri sağlama konusunda özgünlükleriyle öne çıkan üniversite kütüphaneleri, bünyelerindeki bilgi varlıklarında kurumsal ve kişisel birçok veri ve bilgiyi barındırmaktadır. Bu nedenle bilgi güvenliği tüm kütüphane türlerinde olduğu gibi üniversite kütüphanelerinde de önemlidir. Ancak üniversite kütüphanelerinin bilgi ve kullanımı ile olan kendine özgü bağı, bu öneme farklı bir derinlik kazandırmaktadır. Bu çalışmada üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği tehditlerine karşı teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin uygulanma düzeylerinin tespiti ve yeterlilik durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye’de faaliyet gösteren üniversite kütüphanelerinde görev yapan personel oluşturmaktadır. Amaçlı örnekleme yöntemi ile bu evren içerisinde belirlenen örneklem gruba araştırma kapsamında geliştirilen anket uygulanmıştır.

Bulgular: Ankete verilen yanıtların analizinde, Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin çoğunun “iyi” düzeyde uygulandığına ilişkin katılımcı görüşlerinin yüksek oranlarda olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, söz konusu önlemlerin “hiç uygulanmadığı” veya “kötü” ve “orta” düzeylerde uygulandığı konusunda katılımcı görüşleri oranlarının da kayda değer düzeylerde olduğu belirlenmiştir.

Sonuç: Türkiye’deki üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin genel olarak orta düzeyin üzerinde uygulandığı, ancak bilgi güvenliği yönetimi açısından yeterli düzeylerde olmadığı sonucuna varılmıştır. Özellikle kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin uygulanması konusundaki yeterliliğin daha düşük düzeylerde olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumu etkileyen başlıca faktörler arasında, kurumsal farkındalık ve eğitim çalışmalarının eksikliği bulunmaktadır.

Özgünlük: Türkiye’de kütüphanecilik alanında bilgi güvenliği konusunda çalışmaların kısıtlı olması, özellikle üniversite kütüphaneleri özelinde bu konuda kapsamlı bir çalışmanın bulunmaması, bu çalışmayı özgün kılmaktadır. Ayrıca bilgi ve belge yönetimi disiplini

* Bu makale 2023 yılında Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan “Üniversite Kütüphanelerinde Bilgi Güvenliği Yönetimi ve Bir Rehber Önerisi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Samsun Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, a.kavak55@gmail.com

*** Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, odabashuseyin@gmail.com

içerisinde yer alan tüm paydaşlarda bu konudaki farkındalığın gelişmesine katkı sunacağı düşünülen bu çalışma, gelecekte alana sunacağı yararlar bakımından nitelikli bir çalışma olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Üniversite kütüphaneleri, bilgi güvenliği, yönetim, kurumsal ve teknolojik önlemler.*

Adequacy of Implementation of Technological and Corporate Information Security Measures in University Libraries*

Ali KAVAK**

Hüseyin Odabaş***

Abstract

Purpose: Information security is one of the important topics emphasized in the digital age we are currently in. Particularly for central libraries, information security holds an even more significant place. University libraries, which stand out with their uniqueness in providing resources and services essential for academic research and education, house a multitude of institutional and personal data and information within their information assets. Therefore, information security is crucial in university libraries, as it is in other types of libraries. However, the distinct relationship that university libraries have with information and its usage adds a different depth to this importance. This study aims to determine the level of implementation and adequacy of technological and institutional information security measures against threats in university libraries.

Method: The study employs a quantitative research method, specifically the survey method. The population of the study consists of personnel working in university libraries in Turkey. A purposive sampling method was used, and a questionnaire developed for the research was administered to the selected sample group within this population.

Findings: In the analysis of the survey responses, it was observed that participant opinions regarding the implementation of technological and institutional information security measures in university libraries in Turkey were largely perceived as "good". However, noteworthy proportions of participant opinions indicated that these measures were either "not implemented at all" or implemented at "poor" and "moderate" levels.

Implications: It has been concluded that technological and corporate information security measures in university libraries in Turkey are generally implemented above the average level, but they are not at sufficient levels in terms of information security management. Particularly, the adequacy of corporate information security measures is observed to be at lower levels. One of the main factors influencing this situation is the lack of corporate awareness and training efforts.

Originality: The limited research on information security in the field of librarianship in Turkey, particularly the absence of comprehensive studies specifically focused on this subject in university libraries, makes this study unique. Furthermore, this study, which is believed to contribute to the awareness of all stakeholders within the discipline of information and

* This article was produced from the doctoral thesis titled "Information Security Management in University Libraries and a Guide Proposal" prepared at Çankırı Karatekin University Social Sciences Institute in 2023.

** Lecturer. Dr., Samsun Üniversitesi, Library and Documentation Department, a.kavak55@gmail.com

*** Prof., Çankırı Karatekin University, Department of Information Management, odabashuseyin@gmail.com

Received : July 2, 2023
Type : Research Article

Accepted: September 18, 2023

document management, is considered a valuable work in terms of its potential benefits to the field in the future.

Keywords: *University libraries, information security, management, corporate and technological measures.*

Giriş

Güvenlik, “toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet” (Güvenlik, t.y.) olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, bir varlığın tehlikelerden uzak olma niteliğini ve durumunu kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle güvenlik, bir nesneyi ya da varlığı kasıtlı veya kasıtsız her türlü tehlikeden korumayı amaçlamaktadır. Güvenliğe duyulan ihtiyaç varlığın içinde bulunduğu faaliyet alanına ve büyüklüğüne göre şekillenmektedir. Örneğin devletler halkını, kaynaklarını ve diğer varlıklarını korumak için çok katmanlı ulusal bir güvenlik sistemine ihtiyaç duyarken, kurum veya kuruluşlar ise varlıklarını zararlı unsurlardan korumak için farklı güvenlik işlevlerine sahip güvenlik sistemlerine ihtiyaç duyabilmektedirler. Bu noktada çevresel ve fiziksel güvenlik, kurumsal güvenlik, iletişim ve haberleşme güvenliği, personel güvenliği, ağ güvenliği ve bilgi güvenliği gibi birçok farklı güvenlik sisteminin işler duruma getirilmesi kurumun sürekliliği açısından önemli görülmektedir (Whitman ve Mattord, 2011).

Bilgi, insanın çevresindeki nesnelere ve varlıkları yorumlaması, açıklaması veya yargılaması sonucu oluşan bir üründür. İnsan ile nesne arasında kurulan ilişkiden doğan bilgi, insanlık tarihinin en önemli sermayesi olarak görülmektedir. Bu sermayeyi gelecek kuşaklara sağlıklı biçimde aktarırken mahremiyetlerini korumak kurumsal ve kişisel bağlamda insanlık adına sorumluluk isteyen önemli bir ihtiyaçtır. Bu nedenle veri ve bilgilerin gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik unsurları çerçevesinde korunması önemlidir. Geçmişte bilginin güvenliğine yönelik birtakım önlemler geliştirildiği görülse de günümüzde bu konu üzerinde daha çok durulmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların son yıllarda toplumsal ve kurumsal yapılarında bilgi güvenliğine yönelik çalışmalara daha da önem verdiği anlaşılmaktadır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak kişisel ve kurumsal bilgilerin güvenliğine yönelik artan açıklar kontrol edilemez hale gelmiştir. Bu durum, bilgi güvenliğine yönelik çalışmaların artmasını sağlamıştır. Özellikle bilgi güvenliği yönetim sistemlerine yönelik çalışmalar kurum ve kişilerin üzerinde önemle durdukları bir süreç haline gelmiştir (Kemiksiz, 2022; Kara, 2018; Gülseçen, 2012).

Bilgisayar ve ağ teknolojilerindeki gelişmeler, bilginin üretildiği, korunduğu ve iletildiği ortamları da değişikliğe uğratmıştır (Polat, 2006). Özellikle son yıllarda elektronik ortamlar, bilginin en çok işlendiği ortamlar olmuştur. Bu gelişmeler, bilginin coğrafi ve fiziksel sınırlarını kaldırarak bilgiyi zaman ve mekândan bağımsız bir değer haline getirmiştir. Bilgi, gün geçtikçe artan değeriyle, devletlerin, kurumların ve bireylerin sahip olmak istediği önemli bir varlık durumuna gelmiştir. Bireylerin, bilgiyi güç unsuru olarak tanımlayarak değerlendirmesi ve ona sahip olma arzusu da bu süreçte daha da öne çıkmaktadır. Bilginin gücüne inanan ve bu gücü kullanmak

isteyen kişi ve kurumlar, bilişim ve iletişim teknolojilerine hızlı bir biçimde uyum sağlayarak bu araçları, hizmetlerine daha ileri düzeylerde değer katmak için kullanmaya başlamıştır. Bununla birlikte bu gücün güvenliğini sağlamanın bir gereksinim olduğunu görenler bu gücü güvenilir kılma arayışı içine de girmiştir. Bilişim teknolojileri ile doğrudan temas halinde olan sektörler ve bu sektörlerde paydaş disiplinler bilgi güvenliği çalışmaları ve uygulamaları konusunda önemli mesafeler almıştır. Bu nedenle bilgisayar ve ağ teknolojileri, bilgi güvenliği çalışmalarının temel yapı taşlarını oluşturmuştur (Evrin ve Demirer, 2011).

Bilgi güvenliği, en genel ifade ile bilginin izinsiz veya yetkisiz bir biçimde erişiminin, kullanımının, değiştirilmesinin, ifşa edilmesinin, ortadan kaldırılmasının ve hasar verilmesinin önlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik, bilgi güvenliğinin vazgeçilmez üç temel unsurunu oluşturmaktadır. Bu üç temel güvenlik unsurundan herhangi birinin zarar görmesi bilgi güvenliği zafiyetinin varlığına işaret eder (Güngör, 2015; Marttin ve Pehlivan, 2010; Slade, 2006).

Whitman ve Mattord (2018), bilgi güvenliğinin bir kurumda dört ana görevi üstlendiğini belirtmektedir. Bunları; kurumun faaliyetlerini yürütebilme yeteneğinin korunması, kurumun bilgi sistemlerinde çalışan uygulamalarının performanslarının sağlanması, kurumun teknoloji varlıklarının korunması ve bu varlıklarda üretilen, işlenen ve depolanan verilerin korunması olarak özetlemektedir.

Bilgi güvenliği, bütün kurumlarda olduğu gibi kütüphanelerde ve diğer bilgi merkezlerinde de önemli bir konudur. Bilgi, kütüphane hizmetlerinin temelini oluşturan en önemli varlıktır; güvenliğine önemi nispetince değer verilmeli, güvenilir yöntemler ile yönetilmelidir. Kütüphanelerde bilgi güvenliğinin başarısı yöneticilerin, personelin, kullanıcıların ve diğer paydaşların nitelikli bilgi güvenliği farkındalığına ve bilincine sahip olmalarından geçmektedir. Bu başarıda en önemli rol hiç şüphesiz yöneticilere düşmektedir. Bilgi güvenliğinin ihmal edilmesi, kütüphane hizmetlerinin aksamasına ve telafi edilmesi uzun zaman alabilecek olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Özellikle teknolojik araçların kütüphane hizmetlerinde daha yaygın olarak kullanılması, bilgi güvenliği yönetimine olan ihtiyacı daha da artırmaktadır (Pathari ve Sonar, 2012).

Bilişim ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, kütüphanelerde kullanılan teknolojik araçların sayısını artırmış ve bu durum kütüphanelerin sahip olduğu bilgi varlıklarına ve bu varlıklar üzerinde kayıtlı veri ve bilgilere yönelik daha fazla güvenlik tehdidi üretmiştir. Bu nedenle bilgi varlıklarına işlenen bilgilerin korunması ve kullanıcılara güvenli bir biçimde iletilmesi giderek zorlaşmaktadır. Kullanıcıların ihtiyaç duyduğu bilgileri karşılamada önemli rol oynayan kütüphaneler, kullandığı ve kullanacağı yeni teknolojik

araçlara bağlı olarak hizmetlerinde ve kurumsal yapısında sürekli olarak değişim yaşamaktadır. Bu değişim kütüphanelerin bilgi güvenliği anlayışını da değişime mecbur kılmıştır. Teknolojik bilgi sistemlerinin yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanması ile dijital bilgi güvenliği, kütüphaneler için öncelikli çalışma alanlarından biri olmuştur. Özellikle kütüphanelerde kullanılmaya başlayan çevrimiçi bilgi sistemleri ile sunulan hizmetlerin daha çok tercih edilmesiyle birlikte birçok güvenlik riski de yaşanmaya başlamıştır. Yüksek maliyetler ile satın alınan bilgi kaynaklarının yanı sıra kurumsal ve kişisel birçok önemli verinin depolandığı bilgi sistemleri, olası tehditlere ve saldırılara maruz kalmaktadır (Da Veiga ve Eloff, 2010; Gillaspy, 2005). Bu tehdit ve saldırıların en az kayıp ile giderilebilmesi için iyi bir kurumsal bilgi güvenliği yönetim sisteminin geliştirilmesi, uygulanması, değerlendirilmesi ve sürekli olarak iyileştirilmesi gerekmektedir.

Kütüphanelerde bilgi güvenliğine yönelik tehditlerin genellikle kurumsal bilgi güvenliği yönetimindeki bilgisizlik ve eksikliklerden kaynaklandığı bilinmektedir. Hizmetlerinin çoğunu bilgi sistemleri aracılığıyla yürüten kütüphanelerin bilgi varlıklarına karşı olası saldırılardan korunması amacıyla bilgi güvenliği ile ilgili gelişmeleri sürekli takip etmeleri, kütüphane yöneticilerine ve personeline yönelik bilgi güvenliği farkındalığı ve becerilerini geliştirici çalışmaları yürütmeleri, ulusal ve uluslararası standartlara uygun bir bilgi güvenliği yönetim sistemini geliştirmeleri gerekmektedir. Kurumsal bilgi güvenliği yönetimi ile güçlü bir bilgi güvenliği kültürü oluşturulur. Bu nedenle kütüphanelerde yöneticilerin tüm personeli ile birlikte kurumsal bilgi güvenliği yönetimi üzerinde önemle durması gerekir (Amini ve diğerleri, 2021; Peltier, 2016; Ismail, 2012; Thomson ve diğerleri, 2006; Workman ve diğerleri, 2008)

Gelişmiş ülkelerde kurumsal bilgi güvenliği ile ilgili araştırmaların Türkiye'ye göre daha erken dönemlerde yapılmaya başladığı ve Türkiye'de bu konunun daha çok kişisel bilgi güvenliği ile birlikte popülerlik kazandığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'de kurumsal bilgi güvenliği yönetimi ile ilgili çok sayıda araştırma bulunmamakla birlikte, tamamlanan araştırmaların daha çok sağlık, bilişim, hukuk, finans ve iletişim gibi belirli hizmet sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Çimen, 2021; Filik, 2020; Gürsel, 2019; H. Ö. Kurt, 2019; S. G. Kurt, 2019; Başdinkçi, 2017; Erol, 2016; Aksu, 2014; Şahinaslan, 2010). Kütüphaneler ve diğer bilgi merkezlerinde kurumsal bilgi güvenliği yönetimine ilişkin araştırmaların ise daha az sayıda olduğu anlaşılmaktadır (Şişkin, 2020; Henkoğlu ve Uçak, 2015; Öztemiz ve Yılmaz, 2013).

Dünya genelinde, kütüphanelerin hizmetleri açısından bilgi güvenliğinin hayati bir rol oynadığı birçok otorite (International Federation of Library Associations - IFLA, Association of College and Research Libraries - ACRL, American Library Association - ALA, International Organization for

Standardization – ISO, National Institute of Standards and Technology - NIST, Information Systems Audit and Control Association - ISACA vb.) tarafından kabul edilmektedir. Ancak kütüphanecilik alanında yapılan bilgi güvenliği çalışmalarının diğer hizmet alanlarına (sağlık, bankacılık, sigorta, iletişim) göre nispeten daha az ve yüzeysel olduğu gözlemlenmektedir. Bu duruma rağmen, son yıllarda bu alanda bazı gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Bu çalışmanın, üniversite kütüphanelerinin bilgi sistemlerinde veya fiziksel ortamlarında işlenen bilgi ve verilerin gizlilik, bütünlük ve kullanılabilirlik ölçütleri bakımından ne düzeyde korunduğunun tespit edilmesi ve hangi bilgi güvenliği yöntemlerinin uygulanması gerektiği konusunda önerilerde bulunması açılarından alan yazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Çalışmada üniversite kütüphanelerindeki bilgi güvenliği yönetiminin güçlü ve zayıf yönleri belirlenerek bu kurumlarda daha verimli ve güvenli bilgi hizmetlerinin yürütülebilmesi için bilgi güvenliği yönetiminde önceliklerin neler olması gerektiği, ne tür bilgi güvenliği mekanizmalarının geliştirilmesi ve hangi uygulamaların işler haline getirilmesi gerektiği ortaya konulmaktadır

Kütüphanelerde Bilgi Güvenliğinin Önemi

Kuşkusuz, günümüzün en değerli varlığı bilgidir. Bilgi çağı olarak adlandırılan bu çağın toplumuna ise bilgi toplumu denmektedir. Üniversiteler ise bu toplum yapısının gelişmesinde önderlik yapan kurumların başında gelmektedir. Bilginin ekonomik, kültürel, sosyal ve sanatsal bir değer olarak işlendiği bu kurumlar, içinde bulunduğu toplumun bilgi seviyesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle bilgi ve bilgi varlıkları üniversitelerin dolayısıyla da kütüphanelerin temel hazinesini oluşturmaktadır.

Uluslararası Kütüphane Demekleri ve Kurumları Federasyonunun yayımladığı kütüphane ortamının gizliliği bildirisinde (IFLA Statement on Privacy in the Library Environment), teknolojiye hızlı ilerlemelerin kütüphanelerin bilgi hizmetlerini ve dolayısıyla kullanıcılarının mahremiyetini etkilediği vurgulanmaktadır. Kütüphaneler, hizmetlerinde kullandığı bilgi varlıklarında çeşitli bilgi ve veriler barındırmaktadır. Bu bilgi ve verilerin içerisinde kurumsal bilgilerin yanı sıra personel, kullanıcı ve hatta diğer paydaşların bilgi ve verileri de yer almaktadır. Bu bilgi ve veriler gerek istatistik verilerin elde edilmesi için gerekse ticari amaçlar için hem kütüphaneler tarafından hem de kütüphanelerin ilişki içerisinde olduğu ticari kurumlar tarafından kullanılabilir. Ayrıca bilgi sistemlerine yapılan saldırılar veya fiziksel girişimler ile bu bilgi ve veriler ifşa edilebilmektedir. Bu itibarla IFLA, İnsan Hakları Evrensel Beyannameğine de dayanarak yayımladığı bu beyanname, bilgiye erişim ve ifade özgürlüğünün kütüphane ve bilgi mesleği için temel kavramlar olduğunu ve gizliliğin ise bu hakları sağlamanın ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir. IFLA, kütüphanelerde gizliliğin sağlanması için yayımladığı bu beyanname de şu

önerileri sunmaktadır (International Federation of Library Associations [IFLA], 2015):

- Kütüphane ve bilgi hizmetleri, mahremiyete hem uygulama düzeyinde hem de ilke olarak saygı göstermeli ve geliştirmelidir.
- Kütüphane ve bilgi hizmetleri, bireylerin mahremiyetini ve dijital haklarını korumak için ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde savunuculuk çabalarını desteklemeli ve kütüphane çalışanlarını bu konular üzerinde bilinçlendirmeye teşvik etmelidir.
- Kütüphane ve bilgi hizmetleri, elektronik gözetimi ve kullanıcıların kişisel verilerinin her türlü gayri meşru izlenmesini, toplanmasını veya mahremiyetlerini tehlikeye atacak ve bilgi arama, alma ve verme haklarını etkileyecek bilgi davranışlarını engelleyici önlemler almalıdır. Kurumsal ve kişisel bilgilerin toplanmasını sınırlamak için kontrol mekanizmalarını uygulamalıdır.
- Devletin, kullanıcıların verilerine erişimi ve veri gözetimi tamamen önlenemese de kütüphane ve bilgi hizmetleri, kullanıcıların bilgilerine veya iletişimlerine devlet tarafından izinsiz girilmesinin meşru ilkeler ve amaçlar çerçevesinde yapılmasını ve orantılı olmasını sağlamalıdır.
- Kütüphane ve bilgi hizmetleri, kullanıcıların mahremiyetini tehlikeye atabilecek kaynaklara, hizmetlere veya teknolojiye erişim sağladığında kullanıcıları sonuçlarından farkında olmaya teşvik etmeli, veri koruma ve mahremiyetin korunması konusunda rehberlik sağlamalıdır.
- Kütüphane ve bilgi hizmetleri, kullanıcılarının bilinçli seçimler yapma, meşru eylemlerde bulunma, iletişimlerinde ve internet üzerindeki hizmetlerin kullanımında riskleri ve faydaları bilme becerilerini desteklemelidir.
- Veri ve mahremiyetin korunması, kütüphane ve bilgi hizmeti kullanıcıları için medya ve bilgi okuryazarlığı eğitiminin bir parçası olarak dâhil edilmelidir. Kullanıcıların mahremiyetlerini korumak için kullanılacak araçlarla ilgili eğitimler düzenlenmelidir.
- Kütüphane ve bilgi uzmanlarının eğitimi, ağ ortamındaki veri ve mahremiyet koruma ilkelerini ve uygulamalarını içermelidir.

Bilgi güvenliği konusunu doğrudan ele alan bu belge dışında IFLA Etik Kuralları (2012) adıyla bilgi kullanımı konusunu kapsayan ikinci bir belge daha yayımlanmıştır. Bu belgede, kütüphanecilerin ve bilgi çalışanlarının mesleki etik konularında bilinçlenmelerini ve politikalar oluşturabilmelerini sağlamak amacıyla rehberlik sağlamaktadır. Ayrıca, kütüphane çalışanlarının karşılaşılabilecekleri etik ikilemleri çözebilmeleri için ilkeler sunmaktadır.

IFLA Etik Kuralları, bireysel kütüphaneciler ve bilgi çalışanları için mesleki profesyonellik konusunda rehberlik etmektedir. Bu belgede, kütüphanecilerin etik davranış standartları ve sorumlulukları vurgulanmaktadır. Kütüphanecilerin, kullanıcılarına hizmet sunarken dürüstlük, tarafsızlık, gizlilik ve saygı gibi değerlere bağlı kalmaları teşvik edilmektedir. Ayrıca, mesleklerine yönelik öz farkındalıklarını artırmaları konusunda hedefler sunulmaktadır. Kütüphanecilerin mesleki gelişimlerini desteklemek, etiksel düşünme ve refleksif uygulama becerilerini geliştirmek için ilke ve kuralların önerildiği bu belgede, kütüphanecilerin toplumun çeşitli gruplarına hizmet sunarken kültürel ve sosyal çeşitlilik konusunda duyarlı olmaları belirtilmektedir. Özetle, kütüphanecilerin ve bilgi çalışanlarının şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine uymalarını vurgulanmaktadır. Kütüphaneciler ve diğer bilgi çalışanları için etik değerlere dayalı bir çerçeve sunmaktadır.

Bu belgede, mesleki davranışın ve sorumlulukların temelini oluşturulmasını ve kütüphanecilik mesleğinin topluma olan değerini artırılmasını hedefleyen beş temel etik kural üzerinde durulmaktadır (IFLA, 2012):

- Bilgiye erişim,
- Bireyler ve topluma karşı sorumluluklar,
- Mahremiyet, gizlilik ve şeffaflık,
- Açık erişim ve telif hakları,
- Tarafsızlık, dürüstlük ve profesyonel beceriler,

Etik kurallarının tanımlandığı bu belgenin mahremiyet, gizlilik ve şeffaflık başlığı altında kütüphaneciler ve diğer bilgi çalışanlarının, kişisel mahremiyete ve kişisel verilerin korunmasına karşı tutumları belirtilmektedir. Kütüphaneciler ve diğer bilgi çalışanlarının kurumundaki bilgi ve bilgi varlıklarının şeffaflığını sağlamakla yükümlü olduğunu ve bu bilgi varlıklarının suiistimal, yolsuzluk ve ifşa edilmemesi konusunda kamu ve kişisel yararına göre hareket etmeleri gerektiği belirtilmektedir. Kütüphane ile kullanıcı arasındaki ilişkinin bir gizlilik ilişkisi içerisinde yürütülmesi ve kullanıcı verilerinin kütüphane işlemlerinin ötesinde paylaşılmamasını sağlamak için uygun önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Üniversite Kütüphanelerinde Bilgi Güvenliği Önlemleri

Üniversite kütüphaneleri, eğitim ve araştırma süreçlerinde önemli bir rol oynar ve geniş bir bilgi kaynağı sunarak öğrenci, öğretim elemanı ve araştırmacılara hizmet verir. Bu bilgi merkezlerinin bilgi varlıklarında saklanan ve erişilebilen bilgi ve belgelerin gizliliğinin, bütünlüğünün ve kullanılabilirliğinin korunması önemli bir hizmet disiplinin kasar. Üniversite

kütüphanelerinde, öğrenci ve araştırmacıların kişisel verileri, telif hakkıyla korunan yayınlar ve diğer hassas bilgilerin yetkisiz erişime karşı korunmasını sağlamak için güçlü gizlilik politikaları ve teknolojik önlemler geliştirmesi önemlidir. Bu kütüphanelerde depolanan bilgi ve belgelerin bütünlüğünün sağlanması, onların güvenilirliğini ve geçerliliğini artırır. Bu nedenle, üniversite kütüphaneleri, veri depolama ve iletişim sistemlerinde bütünlüğü sağlamak için güvenlik önlemleri uygulamalı ve buna yönelik süreçler geliştirmelidir. Ayrıca kütüphane kaynaklarına erişimin kolaylığı ve sürekliliği de kullanıcıların kütüphane kaynaklarına güvenli bir şekilde erişebilmelerini sağlamak için önemlidir. Üniversite kütüphaneleri, kullanıcılarının kimlik doğrulama, ağ güvenliği ve diğer teknik önlemlerini sağlayarak kullanılabilirliği desteklemeli ve kesintisiz hizmet sunmalıdır.

Bilgi güvenliği, risklerin varlığından kaynaklanır. Bu nedenle, gizlilik, bütünlük ve kullanılabilirlik, bilgi güvenliği temel ilkeleridir ve risklerin senteziyle ortaya çıkar. Bilgi ve belge yönetimi uygulamaları, belge yönetimi teknik ve yasal düzenlemeleri, belge oluşturma sürecinden erişim haklarının tanımlanmasına kadar tüm süreçte bu ilkeleri zorunlu kılar. Bilgi ve belgelerin gizliliği, bütünlüğü ve kullanılabilirliği açısından bilgi güvenliği yönetiminin önemi büyüktür. Bilgi güvenliği ilkeleri, kurumsal bilgi yönetimi hedeflerini somutlaştırırken, bilgi ve belge yönetimi prensipleri de bu somut hedefleri destekler (Güler ve Furat, 2022).

Tüm bilgi merkezi türlerinde olduğu gibi, üniversite kütüphanelerinde de bilgi güvenliğine yönelik çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu sorunlar, gelişen teknolojiler, artan dijital kaynak kullanımı ve kullanıcıların çeşitli ihtiyaçlarından kaynaklanabilir. Özellikle, kütüphanelerde depolanan ve kullanıcılara sunulan dijital veriler, siber saldırganların hedefi olabilir. Bu nedenle üniversite kütüphaneleri, güçlü bir güvenlik altyapısı oluşturmalı ve siber saldırılara karşı korunma tedbirleri almalıdır.

Kolej ve Araştırma Kütüphaneleri Demeğinin (Association of College ve Research Libraries) “Yükseköğretim İçin Bilgi Okuryazarlığı Çerçevesi” metninde bilgi okuryazarlığının gizlilik ve kişisel bilgi güvenliği konularına dikkat etmeyi teşvik ettiği ifade edilmektedir. Bilgi okuryazarlığı eğitimi, bireylerin çevrimiçi etkileşimlerinde gizlilik ve güvenlik konularında bilinçli seçimler yapmalarına yardımcı olmayı hedefler. Bununla birlikte, bu alanda daha fazla vurgu yapılması ve bilgi okuryazarlığının bu konularda daha kapsamlı bir eğitim sunması gerektiği ifade edilmektedir. Gizlilik ve güvenliğin çevrimiçi ortamda önemli konular olduğu ve bireylerin bu konularda bilinçli olmaları, kişisel bilgilerini korumaları ve güvenli çevrimiçi davranışlar sergilemelerinin büyük önem taşıdığı belirtilmektedir. Bilgi okuryazarlığı, bireyleri bu konularda bilinçlendirmek ve onları güvenli ve sorumlu çevrimiçi kullanıcılar haline getirmek için önemli bir araç olarak kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır (ACRL, 2016).

Üniversite kütüphaneleri, bilgi güvenliği yönetimine konusunda öncelikle bilgi güvenliği politikalarının belirlenmesine yönelik bir rol üstlenmelidir.. Bu politikalar, siber saldırılara karşı alınacak teknik önlemleri, veri güvenliği ve yedekleme prosedürlerini, kullanıcı bilgilerinin gizliliğini koruma yöntemlerini ve kullanıcıların bilgi güvenliği konusunda uyulması gereken kuralları kapsamaktadır. Bu politikaların düzenli olarak gözden geçirilmesi ve güncellenmesi önemlidir, çünkü bilgi güvenliği tehditleri sürekli olarak değişmekte ve gelişmektedir.

Üniversite kütüphaneleri, aynı zamanda teknolojik çözümlerle bilgi güvenliğini desteklemelidir. Bu kapsamda, güçlü güvenlik duvarları, antivirüs ve antimalware yazılımları, güvenli veri depolama sistemleri ve yetkilendirme mekanizmaları gibi teknolojiler kullanılabilir. Üniversite kütüphaneleri, düzenli veri yedeklemeleri yaparak veri kaybını önlemek için güvenilir depolama yöntemlerini benimsemelidir (Şişkin, 2020).Kullanıcı bilgilerinin gizliliği üniversite kütüphanelerinde büyük bir önem taşımaktadır. Kullanıcıların ödünç aldıkları materyalleri, araştırma kayıtlarını ve diğer kişisel bilgilerini gizli tutmak için gerekli önlemler alınmalıdır. Bu önlemler, gizlilik politikalarının etkin bir şekilde uygulanması, veri paylaşımının sınırlı tutulması ve kullanıcı bilgilerinin yetkisiz erişimlere karşı korunmasıyla sağlanır. Kullanıcıların güvenli ve güvenilir bir ortamda bilgiye erişebilmeleri için üniversite kütüphaneleri, gizlilik konusunda titizlikle hareket etmelidir (Henkoğlu, 2015).

Aşırı veri toplama ve kullanımı, bireysel kullanıcıların mahremiyetini tehdit etmekte ve başka sosyal ve yasal sonuçlara yol açmaktadır. İnternet kullanıcıları, büyük ölçekli veri toplama ve gözetlemenin farkında olduklarında beklenmedik sonuçlardan korktukları için davranışlarını sansürleyebilmektedir. Aşırı veri toplamanın toplum üzerinde caydırıcı bir etkisi olabilmekte ve algılanan bu tehdidin bir sonucu olarak bireyin konuşma ve ifade özgürlüğü hakkını daraltabilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 19. maddesinde ifade edilen bilgiye erişim özgürlüğü ve ifade özgürlüğü, kütüphane ve bilgi mesleği için temel kavramlar olarak ifade edilmektedir. Gizlilik ise bu hakları sağlamanın ayrılmaz bir parçasıdır (IFLA, 2015).

Bilgi akışına yönelik özellikle eşitsizlik, yoksulluk ve umutsuzluğu artıran engelleri kaldırma amacıyla IFLA tarafından yayımlanan "internet bildirgesi"nde, kütüphane ve bilgi hizmetlerinin kullanıcılarının kişisel bilgilerinin, kullandıkları kaynakların ve hizmetlerin gizli kalmasını sağlamaya çalışma sorumluluğuna sahip kurumlar olması gerektiği bildirilmektedir (IFLA ve Kuhlenkamp, 2015). Ayrıca IFLA kütüphaneciler ve diğer bilgi çalışanları için yayımladığı etik kuralları bildirgesinde, kişisel mahremiyete saygıyı, kişisel verilerin korunmasını ve kullanıcı ile kütüphane arasındaki ilişkide gizliliği temel ilkeler olarak tanımlamaktadır (IFLA, 2012).

Üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği yönetimi sistemlerinden sorumlu personelin düzenli olarak gizlilik denetimleri gerçekleştirmesi ve kullanılan teknolojilerinin gizlilik standartlarını karşıladığından emin olması gerekmektedir. Kütüphane sistemlerinin mümkün olan en az miktarda kullanıcı bilgisi toplayacak ve tutacak şekilde yapılandırılması gerekir. Bu bakımdan Amerikan Kütüphane Demeği (American Library Association), kütüphanelerdeki kurumsal ve kişisel bilgilerin güvenliği için birtakım öneriler sunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır (ALA, 2006):

- Kişisel olarak tanımlanabilir bilgilerin toplanma, izlenme, ifşa edilme ve dağıtılma derecesini sınırlandırılması,
- Gereksiz kayıtlar oluşturmaktan kaçınılması,
- Kişisel olarak tanımlanabilir bilgilere erişimi, yetkili işlevleri yerine getiren personelle sınırlandırılması,
- Verilerle ilgili günlükler, dijital kayıtlar, satıcı tarafından toplanan veriler ve sistem yedeklemelerin tutulması ve kitaplığın verimliliği ve yasal işleyişi için gerekli olmadıkça kişisel olarak tanımlanabilir bilgiler içeren kütüphane kullanım kayıtlarını imha edilmesi,
- Bilgi teknolojileri birimi veya otomasyon sistemleri tarafından işlenen veya tutulan kütüphane kullanım kayıtlarının bilgi güvenliği politikalarına uygun olarak ele alınması,
- Saklanması gereken kayıtların güvenli ortamlarda muhafaza edildiğinden emin olunması,
- Kişisel olarak tanımlanabilir bilgileri kamuya açık hale getiren kütüphane uygulamalarından ve prosedürlerinden kaçınılması,
- Tedarikçi sözleşmelerinin tüm veri ve kayıtların kütüphane kontrolünü garanti etmesinin sağlanması,
- Kütüphane kullanıcıları ve çalışanları hakkındaki bilgilerin nasıl toplandığını, saklandığını, paylaşıldığını, kullanıldığını ve imha edildiğini inceleyen gizlilik denetimlerinin gerçekleştirilmesi gerekir.

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Problemi

Kütüphaneler, kullanıcılar ile zengin bilgi kaynakları arasında köprü konumundadır. Farklı platform ve kanallarla çeşitli kullanıcı profiline bilgi hizmeti sunmaktadır. Kütüphaneler sahip oldukları bilgileri erişime sunarken ya da diğer kurumlar ile iş birliği sağlarken çeşitli bilgi güvenliği risklerine maruz kalabilmektedir. Özellikle bünyelerindeki bilgi sistemlerine işlenen kurumsal ve kişisel kritik bilgilerin korunması bakımından önemli güvenlik açıklarına maruz kalabilmektedir. Bu nedenle kütüphanelerin bilgi güvenliği risklerini en alt düzeye indirilebilmeleri için iyi bir şekilde planlanmış bilgi güvenliği yönetim sistemini işler duruma getirmeleri gerekmektedir.

Bu bağlamda, araştırmanın temel amacı, Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin uygulanma düzeylerini belirlemek ve bu önlemlerin yeterliliği üzerine değerlendirmelerde bulunmaktır. Türkiye’de üniversite kütüphanelerinin bilgi güvenliği önlemleri ile ilgili mevcut durumun saptandığı ve tespitlere ilişkin değerlendirme ve önerilerin sunulduğu bu çalışma kütüphanecilik alanındaki konuya ilişkin farkındalığı artıracak düşünülmemektedir. Ayrıca araştırmada elde edilen bulgular ile Türkiye’de üniversite kütüphane yönetimlerinin bilgi güvenliği yönetimi ile ilgili eksikliklerini görmelerine ve bu eksiklerin giderilmesi konusunda uluslararası standartlarda uygun çalışmalar yürütebilmeleri konusunda katkı sağlaması beklenmektedir. Bu nedenle araştırma, üniversite kütüphanelerinin bilgi güvenliği konusuna odaklanmaları bakımından önemli bulunmaktadır.

Bilgi güvenliği yönetimi tüm kurumlar için önemli bir konudur. Kurumların bilgi sistemlerinde işlenen her bilginin üslendiği bir değer bulunmaktadır. Kurumsal faaliyetlerin gizliliği, bütünlüğü ve erişebilirliği açısından değerli olan bilgilerin korunması önem arz etmektedir. Özellikle de personel, kullanıcı veya müşterilere ait kişisel bilgilerin güvenliği daha da önemli bir durum haline gelmiştir. Bu bilgilerin gizliliğinin ifşası mahremiyet açısında birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Üniversite kütüphaneleri de tüm kurumlarda olduğu gibi kurumsal ve kişisel birçok bilgiyi bilgi varlıklarına işlemektedir. Bu bilgilerin ne derecede güvenliğinin sağlandığı konusunda kullanıcılar, kurum yetkilileri ve diğer ilgili paydaşlar arasında tereddütler bulunmaktadır. Türkiye’de üniversite kütüphanelerine bilgi güvenliğine yönelik önlemlerin uygulanıp uygulanmadığı ve bu önlemlerin ne düzeylerde uygulandığı konusundaki tereddütlere açıklık getirebilmek amacıyla çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde teknolojik bilgi güvenliği önlemleri yeterli düzeyde uygulanmakta mıdır?
- Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde kurumsal bilgi güvenliği önlemleri yeterli düzeyde uygulanmakta mıdır?

Yöntem

Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği tehditlerine karşı uygulanan teknik ve kurumsal önlemlerin düzeyini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan bu çalışmada tarama yönteminden yararlanılmıştır. Tarama yöntemi geçmişte ya da halen var olan olayların, olguların, nesnelere, kurumların veya çeşitli durumların kendi koşulları içerisinde olduğu gibi tanımlanmasını ya da belli özelliklerinin neler olduğunun ortaya çıkarılmasını amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2019; Eşitti, 2018). Tarama araştırmalarında genellikle geniş bir kitleden araştırmacı tarafından belirlenen cevap seçenekleri kullanılarak bilgi toplanır. Genellikle tarama

araştırmalarında araştırmacılar, görüşlerin ve özelliklerin neden kaynaklandığından çok örnekleme bireyler açısından nasıl dağıldığıyla ilgilenmektedir (Fraenkel ve Wallen, 2006).

Araştırmanın evreni, Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde bilgi işlem sistemlerinin uygulayıcısı ve karar vericisi olan daire başkanları, birim sorumluları, öğretim görevlileri, kütüphaneciler ve bilgi işlem uzmanlarından oluşmaktadır. Evrendeki üniversite kütüphanelerindeki tüm görevlilerin çalışmaya olan katkılarının homojen bir biçimde sağlanabilmesi ve çalışmanın amacına katkı sağlayacak bilgi açısından zengin ve nitelikli ölçütlere sahip personelin belirlenmesi için olasılıklı (tesadüfi) olmayan bir örnekleme yaklaşımı olan “amaca dayalı (yargısal) örnekleme” yöntemi kullanılmıştır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2022; Güriş ve Astar, 2014; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014). Bu yöntem ile evren parametresindeki benzer özellikteki personelin seçimi bizzat araştırmacı tarafından özenle gerçekleştirilerek çalışmanın örnekleme grubu oluşturulmuştur.

Bu itibarla, Türkiye’de 130’u devlet, 74’ü vakıf ve 4’ü vakıf yüksekokulu olmak üzere toplamda 208 üniversiteden (YÖK, 2022) 9 üniversite kütüphanesi hariç (merkezi kütüphaneye veya uzman bir kütüphane personeline sahip olmayan 2 devlet üniversitesi ve 3 vakıf meslek yüksekokulu, Kahramanmaraş merkezli iki büyük deprem felaketinden etkilenen üç devlet üniversitesi ve araştırmaya katılım sağlamak istemeyen bir devlet üniversitesi) 199 üniversite kütüphanesi araştırmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

Veri toplama aracı olarak, araştırmanın amaç ve planına göre düzenlenmiş sorulardan oluşan bir anket formu geliştirilmiştir. Çalışmanın problem durumuna ve amacına uygun sorularının belirlenmesi, taslak formun oluşturulması, uzman görüşlerinin alınması, ön uygulama, analizler ve son şeklinin verilmesi gibi belirli anket geliştirme aşamalarından (Büyüköztürk ve diğerleri, 2022) geçilerek güvenilirliği ve kapsam geçerliliği sağlanan anket formunda, teknolojik (donanım, yazılım, ağ, veri, fiziksel çevre) ve kurumsal (güvenlik politikası, prosedürü, idari araçları ve farkındalık çalışmaları) bilgi güvenliği içerisinde değerlendirilen 9 kategori altında toplam 104 maddeden oluşan likert tipi bilgi güvenliği önlem maddesi bulunmaktadır. Geliştirilen bu anket formu, 199 üniversite kütüphanesi çalışanları arasından belirlenen örnekleme grubuna uygulanmıştır.

Anketteki maddelerin uygulama düzeylerine ilişkin durumu istatistiksel olarak veren derecelendirme seçenekleri “hiç uygulanmamaktadır”, “kötü düzeylerde uygulanmaktadır”, “orta düzeylerde uygulanmaktadır” ve “iyi düzeylerde uygulanmaktadır” olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca teknolojik ve kurumsal güvenlik önlemlerine ilişkin herhangi bir bilgisi olmayan ya da çalıştığı kütüphanede varlığı veya uygulanmasına ilişkin tereddüt yaşayan katılımcıların cevabının diğer

katılımcıların cevaplarındaki niteliği etkilememesi veya o maddeyi boş bırakmaması için her maddeye “fikrim yok” seçeneği de eklenmiştir. "Fikrim yok" seçeneği, bir katılımcının belirli bir madde hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını kabul etmesini ve diğer katılımcıların cevaplarını etkilememek veya o maddenin boş bırakılmaması sağlamak amacıyla araştırmacılar tarafından önerilen bir çözüm seçeneğidir (Dursun ve Alınacı, 2019; Krosnick ve Fabrigar, 1997). Araştırma kapsamında uygulanan anket formundan elde edilen veriler IBM SPSS 26.0 programı ile analiz edilerek değerlendirilmiştir. Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde uygulanan bilgi güvenliği önlemlerinin düzeylerine ilişkin katılımcılardan elde edilen tanımlayıcı verilerin frekans değerleri tablolar halinde değerlendirilmiştir.

Bulgular

Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin uygulanıp uygulanmadığı, uygulanıyorsa ne düzeylerde uygulandığını tespit etmek amacıyla katılımcıların yanıtladığı anket formundan elde edilen veriler çalışmanın soruları bağlamında aşağıda ayrı ayrı incelenmiştir.

Katılımcıların Tanımlayıcı Profillerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılanların cinsiyeti, eğitim durumu, çalıştığı üniversitenin türü, üniversite kütüphanesindeki görevi ve iş tecrübesi gibi demografik bilgileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara ait demografik bilgiler

		Devlet Üniversitesi		Vakıf Üniversitesi		Toplam	
		f	%	f	%	f	%
Cinsiyet	Kadın	63	50,8	54	72,0	117	58,8
	Erkek	61	49,2	21	28,0	82	41,2
Eğitim Durumunuz	Ön Lisans	0	0,0	1	1,3	1	0,5
	Lisans	79	63,7	42	56,0	121	60,8
	Lisansüstü (Yüksek Lisans/Doktora)	45	36,3	32	42,7	77	38,7
Mezuniyet Programı	Bilgi ve Belge Yönetimi vb.	106	85,5	61	81,3	167	83,9
	Bilgisayar / Bilişim / Yazılım	2	1,6	4	5,3	6	3,0
	Diğer	16	12,9	10	13,3	26	13,1
Görev	Daire Başkanı	5	4,0	15	20,0	20	10,1
	Şube Müdürü	10	8,1	2	2,7	12	6,0
	Öğretim Görevlisi	22	17,7	0	0,0	22	11,1
	Kütüphaneci	80	64,5	54	72,0	134	67,3
	Bilgisayar / Bilgi İşlem Uzmanı	4	3,2	1	1,3	5	2,5
	Diğer	3	2,4	3	4,0	6	3,0
İş Tecrübesi	1 - 5 yıl	31	25,0	40	53,3	71	35,7
	6 - 10 yıl	44	35,5	15	20,0	59	29,6
	11 - 15 yıl	29	23,4	8	10,7	37	18,6
	16 - 20 yıl	14	11,3	4	5,3	18	9,0
	21 yıl ve üzeri	6	4,8	8	10,7	14	7,0
Üniversite Türü	Devlet Üniversitesi	124	100,0	0	0,0	124	62,3
	Vakıf Üniversitesi	0	0,0	75	100,0	75	37,7
Toplam		124	100,0	75	100,0	199	100,0

Tablo 1'deki veriler, her devlet ve vakıf üniversitesinden çalışmaya katılım sağlayan personelin istihdam profilleri arasında bazı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Ankete, 199 üniversite kütüphanesinin her birinden bir personelin katılımı sağlanmıştır. Bu yönüyle katılımcılardan elde edilen tüm veriler Türkiye'de üniversite kütüphanelerinin bütününe temsil etmektedir.

Katılımcıları demografik yapısına ilişkin veriler ayrı ayrı incelendiğinde, devlet üniversitelerindeki katılımcıların kadın oranı %50,8 iken, vakıf üniversitelerinde %72,0'dir. Genel olarak, her iki üniversitede de kadın çalışan oranı erkek çalışan oranından daha yüksektir.

Katılımcılardan lisans derecesine sahip olanlar, her iki üniversitede de en yüksek orana sahiptir. Ön lisans ve lisansüstü eğitim düzeylerinde ise küçük farklar vardır.

Katılımcıların her iki üniversite türünde de en yaygın mezuniyet programının Bilgi ve Belge Yönetimi veya benzeri programlar olduğu ve bunu Bilgisayar/Bilişim/Yazılım programlarının takip ettiği görülmektedir. Bu durum çalışmanın örneklem seçiminin amaca uygun olarak yapıldığını desteklemektedir.

Katılımcıların mezun oldukları program verilerinde “diğer” seçeneği içerisinde lisans derecesini Bilgi ve Belge Yönetimi, Kütüphanecilik, Arşivcilik ve Dokümantasyon Programlarının herhangi birinden mezun olup yüksek lisans derecelerini farklı programlarda tamamlamış kütüphaneciler ile birlikte öğretmenlik, işletme, iktisat, halkla ilişkiler ve mühendislik programlarının lisans derecesinden mezun olan katılımcılar bulunmaktadır. Kütüphanedeki görevi bakımından “diğer” seçeneğini işaretleyen katılımcıların ise şef, idari ve büro personeli olarak görev yaptıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılar arasında Kütüphaneci olanlar, her iki üniversitede de en yüksek görev grubunu oluştururken, daire başkanları ve şube müdürleri ikinci en yüksek grup arasında yer almıştır.

Katılımcıların çoğunlukla 6-10 yıl ve 1-5 yıl arasındaki iş tecrübesine sahip çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. Kütüphanecilik alanında iş tecrübesi olan bu katılımcıların belirli bir yetkinliğe, eğitim ve farkındalığa sahip olabilmesi, bu çalışmanın verilerinin sağlıklı ve geçerli olması açısından yeterli bulunmaktadır.

Teknolojik Bilgi Güvenliği Önlemlerinin Uygulanma Düzeyleri

Bu başlık altında, üniversite kütüphanelerinde teknolojik bilgi güvenliği önlemlerinden donanım güvenliği (Tablo 2), yazılım güvenliği (Tablo 3), ağ güvenliği (Tablo 4), veri güvenliği (Tablo 5), ve fiziksel-çevresel güvenlik (Tablo 6) kategorilerde yer alan önlem maddelerinin uygulama düzeyleri hakkında katılımcıların görüşlerine ilişkin frekans dağılımları verilmiştir.

Tablo 2: Donanım güvenliği önlemlerinin uygulama düzeyleri

Donanım Güvenliği Önlemleri Maddeleri		Uygulanma Düzeyi				Filerin vak	
		Hiç	Kötü	Orta	İyi		
1	Veri işleme, depolama ve iletme yeteneğine sahip tüm donanımların güncel envanteri tutulmakta ve kullanım tahsisleri yapılmaktadır.	<i>f</i>	2	5	43	138	11
		%	1,0	2,5	21,6	69,3	5,5
2	Kütüphane envanterindeki tüm cihaz ve taşınabilir ortamlar, kaybolma veya çalınma riskine karşı şifrelenmektedir.	<i>f</i>	3	21	55	108	12
		%	1,5	10,6	27,6	54,3	6,0
3	Kritik bilgi içeren taşınabilir cihaz ve ortamlar güvenli şekilde saklanmakta ve kurum dışına çıkarılmasına izin verilmemektedir.	<i>f</i>	1	9	33	147	9
		%	0,5	4,5	16,6	73,9	4,5
4	Kütüphane envanterinden çıkarılan donanımların veri depolama ünitelerindeki veri ve bilgiler geri getirilmeyecek şekilde silinmektedir	<i>f</i>	6	7	41	90	55
		%	3,0	3,5	20,6	45,2	27,6
5	Kullanım ömrünü tamamlamış veri depolama üniteleri (HDD, SSD, harici bellek, USB, disk vb.) güvenli bir biçimde imha edilmektedir.	<i>f</i>	11	15	31	85	57
		%	5,5	7,5	15,6	42,7	28,6
6	Yeni tedarik edilen sabit diskler veri kurtarmaya imkân sağlamayacak bir şekilde biçimlendirilerek sisteme dâhil edilmektedir	<i>f</i>	10	15	36	70	68
		%	5,0	7,5	18,1	35,2	34,2
7	Bilgi içeren tüm cihaz ve ortamların ısı, nem ve elektromanyetik gibi tehditlere maruz kalamaması için çevresel önlemler alınmaktadır.	<i>f</i>	9	17	53	101	19
		%	4,5	8,5	26,6	50,8	9,5
8	Onarım veya güncelleme nedenleri ile kurum dışına çıkarılacak cihaz ve ortamlardaki kritik bilgiler geri getirilmeyecek şekilde silinmektedir.	<i>f</i>	12	14	36	74	63
		%	6,0	7,0	18,1	37,2	31,7
9	Nesnelerin interneti (IoT cihazları) ile ilgili kurulum, imha ve yeniden kullanıma alma gibi işlemler yetkili personele yapılmaktadır.	<i>f</i>	5	9	31	117	37
		%	2,5	4,5	15,6	58,8	18,6

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde, üniversite kütüphanelerindeki donanım varlıklarının güvenliğine ilişkin önlemlerin bir kısmının (1. madde %69,3, 2. madde %54,3, 3. madde %73,9, 7. madde %50,8, 9. madde %58,8) iyi düzeylerde uygulandığı fakat önlemlerin uygulanma düzeylerine genel olarak bakıldığında yeterli seviyelerde gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Özellikle de “kritik bilgi içeren taşınabilir cihaz ve ortamların güvenli şekilde saklanması ve kurum dışına çıkarılmasına izin verilmemesi ile ilgili uygulamanın diğer donanım önlemlerine göre daha üst seviyelerde uygulandığı belirlenmiştir.

Bu kategoride yer alan önlemler arasında “onarım veya güncelleme nedenleri ile kurum dışına çıkarılacak cihaz ve ortamlardaki kritik bilgilerin geri getirilmeyecek şekilde silinmesi” ve “yeni tedarik edilen sabit disklerin veri kurtarmaya imkân sağlamayacak bir şekilde biçimlendirilerek sisteme dâhil edilmesi” önlemlerinin yoğun olarak uygulanmadığı görülmüştür. Ayrıca donanım önlemlerinin uygulanmasına ilişkin herhangi bir fikir sunamayan katılımcıların bazı maddelerde (4. madde %27,6; 5. madde %28,6; 6. madde %34,2; 8. madde %31,7) yoğunlaştığı görülmüştür. Bu nedenle

donanım güvenliği ile ilgili bu önlemlerin üniversite kütüphanelerinde yeterli düzeylerde uygulanmadığı veya bunlara ilişkin bilgilendirmelerin eksik olduğu söylenebilir

. Bu durum üniversite kütüphanelerinde donanım güvenliği önlemlerine ilişkin güvenlik tehdidi risklerini arttırabileceğini göstermektedir.

Tablo 3: Yazılım güvenliği önlemlerinin uygulanma düzeyleri

Yazılım Güvenliği Önlemleri Maddeleri	f	Uygulanma Düzeyi				Fikrin vok
		Hiç	Kötü	Orta	İyi	
10 Yazılımların adı, sürümü, yayımcısı, sözleşme, lisans ve edinim tarihi gibi bilgilerden oluşan detaylı yazılım envanteri tutulmaktadır.	f %	2 1,0	6 3,0	32 16,1	137 68,8	22 11,1
11 Yazılım ve uygulamaların kurulumu, yapılandırılması ve güncellemesi yetkili personel tarafından yapılacak şekilde kısıtlanmaktadır.	f %	1 0,5	6 3,0	39 19,6	140 70,4	13 6,5
12 Yetkisiz yazılım kullanımını tespit etmek ya da önlemek için beyaz liste uygulaması gibi kontroller kullanılmaktadır.	f %	7 3,5	13 6,5	35 17,6	67 33,7	77 38,7
13 Bilinen ya da şüphelenilen zararlı web sitelerini tespit etmek ve önlemek için kara liste uygulaması gibi kontroller uygulanmaktadır.	f %	7 3,5	9 4,5	32 16,1	93 46,7	58 29,1
14 Bilgisayarların ve bilişim sistemlerinin korunması ve taranması için zararlı yazılım tespit uygulamaları (Norton, McAfee, Bitdefender vb.) kullanılmaktadır.	f %	2 1,0	8 4,0	28 14,1	140 70,4	21 10,6
15 Zararlı yazılım ve saldırı tespit gibi koruma uygulamaları, kullanıcılar tarafından devre dışı bırakılmayacak şekilde yapılandırılmaktadır.	f %	2 1,0	9 4,5	39 19,6	106 53,3	43 21,6
16 Kritik veri işleyen sistem yazılımları, onaylanmamış dosya yüklemelerine ve yetkisiz değişikliklere karşı düzenli olarak gözden geçirilmektedir.	f %	5 2,5	13 6,5	30 15,1	99 49,7	52 26,1
17 Felaket, saldırı, sistem arızası ve kullanıcı hatası kaynaklı veri / bilgi kayıplarına karşı yazılım ve uygulama yedeklemeleri yapılmaktadır.	f %	5 2,5	6 3,0	33 16,6	122 61,3	33 16,6
18 Olası güvenlik ihlallerini belirlemek ve kanıt üretmek için bilgi sistemlerinde gerçekleştirilen kullanıcı işlemleri düzenli olarak gözden geçirilmektedir.	f %	6 3,0	6 3,0	35 17,6	102 51,3	50 25,1
19 Bilgi sistemlerinde tespit edilen zararlı yazılımlar ve saldırılar üst yönetime ve bilgi işlem birimine iletilmektedir.	f %	2 1,0	6 3,0	28 14,1	137 68,8	26 13,1
20 Bilgisayarlar, taşınabilir ortamları zararlı yazılım taramasından otomatik olarak geçirilecek ve otomatik olarak çalıştırılmasına izin vermeyecek şekilde yapılandırılmaktadır.	f %	4 2,0	5 2,5	40 20,1	105 52,8	45 22,6
21 Kurumsal ve kişisel bilgi içeren uygulamalara ve yazılımlara, kişisel cihaz ve ortamların bağlanmasına izin verilmemektedir.	f %	7 3,5	16 8,0	49 24,6	100 50,3	27 13,6

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde, üniversite kütüphanelerindeki yazılım varlıklarının güvenliğine ilişkin önlemlerin çoğunluğunun (10. madde %68,8; 11. madde %70,4; 14. madde %70,4; 17. madde %61,3; 19. madde %68,8) iyi düzeylerde uygulandığı görülmektedir. Özellikle “yazılım ve uygulamaların kurulumu, yapılandırılması ve güncellemesinin yetkili bir personel tarafından yapılması” ve “bilgisayarların ve bilişim sistemlerinin korunması ve taranması için zararlı yazılım tespit

uygulamalarının (Norton, McAfee, Bitdefender vb.) kullanılması” önlemlerinin daha iyi düzeylerde uygulandığı belirlenmiştir.

Bu güvenlik kategorisinde “yetkisiz yazılım kullanımını tespit etmek ya da önlemek için beyaz liste uygulaması” ve “bilinen ya da şüphelenilen zararlı web sitelerini tespit etmek ve önlemek için kara liste uygulaması” gibi kontrollerin uygulanmasında zayıflıkların olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca birçok yazılım önleminin uygulanması konusunda (12. madde %38,7; 13. madde %29,1; 15. madde %21,6; 16. madde %26,1; 18. madde %25,1; 20. madde %22,6) yüksek oranlarda katılımcının fikir sahibi olmadığı görülmüştür. Bu nedenle yazılım güvenliği önlemlerine ilişkin uygulamaların üniversite kütüphanelerinde uygulanmasına ilişkin eksikliklerin olduğu veya personel arasında bu konuda farkındalığın gelişmediği söylenebilir.

Tablo 4: Ağ güvenliği önlemlerinin uygulanma düzeyleri

Ağ Güvenliği Önlemleri Maddeleri		Uygulanma Düzeyi				Fikirin yok
		Hiç	Kötü	Orta	İyi	
22 Ağ hizmetlerinin güvenliği için kullanıcı kimlik doğrulama ve şifreleme gibi ağ bağlantısı kontrolleri uygulanmaktadır.	<i>f</i>	1	3	23	162	10
	%	0,5	1,5	11,6	81,4	5,0
23 Ağlar; personel, öğrenci gibi kullanıcı seviyelerine ve bilgi sistemlerine göre birbirinden ayrılmaktadır. (Personel / öğrenci ağı, sunucu / istemci ağı vb.)	<i>f</i>	4	6	24	154	11
	%	2,0	3,0	12,1	77,4	5,5
24 Misafir cihazlarının yalnızca misafir ağına erişimlerinin olduğu genel ağdan izole edilmiş ayrı bir ağ kullanılmaktadır.	<i>f</i>	10	11	29	120	29
	%	5,0	5,5	14,6	60,3	14,6
25 Bilişim sistemlerine yönelik saldırıları tespit etmek ve engellemek için ağ tabanlı saldırı tespit sistemleri kullanılmaktadır.	<i>f</i>	3	3	26	107	60
	%	1,5	1,5	13,1	53,8	30,2
26 Onaylanmayan ve erişimi yasak olan web sitelerinin bağlantısını engellemek için ağ tabanlı URL filtrelemesi uygulanmaktadır.	<i>f</i>	1	5	26	129	38
	%	0,5	2,5	13,1	64,8	19,1
27 Ağlar arasında iletişim güvenliğini sağlamak ve uzak kullanıcıları kurum ağlarına güvenli şekilde bağlamak için güvenlik duvarı gibi güvenli ağ geçitleri kullanılmaktadır.	<i>f</i>	2	4	30	141	22
	%	1,0	2,0	15,1	70,9	11,1
28 Kritik bilgi işleyen bilgisayar ve diğer sistemlerin wifi, bluetooth, 3G gibi kablosuz ve kablolu ağ bağlantıları sınırlandırılmakta veya engellenmektedir.	<i>f</i>	10	8	24	94	63
	%	5,0	4,0	12,1	47,2	31,7
29 Elektronik bilgi iletiminde, elektronik haberleşme ile ilgili iş süreçleri, yasal ve güvenlik kontrol gereksinimleri dikkate alınmaktadır.	<i>f</i>	3	1	32	124	39
	%	1,5	0,5	16,1	62,3	19,6
30 Kurumun ağ yönetim sorumlularının bilgisi olmadan ağa switch, hub, modem veya access point gibi aktif cihazlar dâhil edilmemektedir.	<i>f</i>	4	3	26	125	41
	%	2,0	1,5	13,1	62,8	20,6
31 Ağ teknolojisi ile çalışan telefon, faks, fotokopi gibi cihazların kayıtları tutulmakta ve kullanıcı sorumluları belirlenmektedir.	<i>f</i>	4	4	33	121	37
	%	2,0	2,0	16,6	60,8	18,6
32 Kurum ağına bağlanan kullanıcılara ait donanımların erişimleri, port seviyesinde kontrol edilmekte ve zararlı donanımlar engellenmektedir.	<i>f</i>	2	6	24	108	59
	%	1,0	3,0	12,1	54,3	29,6

Tablo 4’teki veriler incelendiğinde, üniversite kütüphanelerindeki ağ varlıklarının güvenliğine ilişkin önlemlerden 28. maddedeki (%47,2) önlem dışında diğer önlemlerin %53,3 ile %81,4 oranları arasında iyi düzeylerde

uygulandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Özellikle “ağ hizmetlerinin güvenliği için kullanıcı kimlik doğrulama ve şifreleme gibi ağ bağlantısı kontrollerinin uygulanması”, “ağların personel, öğrenci gibi kullanıcı seviyelerine ve bilgi sistemlerine göre birbirinden ayrılması” ve “ağlar arasında iletişim güvenliğini sağlamayı ve uzak kullanıcıları kurum ağlarına güvenli şekilde bağlanmasını sağlayan güvenlik duvarı gibi güvenli ağ geçitlerinin kullanılması” önlemlerinin daha yoğun düzeylerde kullanıldığı belirlenmiştir.

Bu kategoride yer alan güvenlik önlemlerinden “kritik bilgi işleyen bilgisayar ve diğer kablosuz ve kablolu ağ bağlantılarının sınırlandırılması” önleminin uygulanma düzeyinin diğerlerine göre daha düşük düzeylerde uygulandığı görülmüştür. Bu önleme ilişkin %31,7 oranında katılımcının fikir sahibi olmadığını belirtmesi, bu maddedeki önlemin diğerlerine göre iyi oranlarda çıkmamasına sebep olduğu söylenebilir. Ayrıca “bilgi sistemlerine yönelik saldırıları tespit etmek ve engellemek için ağ tabanlı saldırı tespit sistemlerinin kullanılması (%30,2)” ve “kurum ağına bağlanan kullanıcılara ait donanımların erişimlerinin port seviyesinde kontrol edilmesi ve zararlı donanımların engellenmesi (%29,6) önlemlerine ilişkin katılımcıların yüksek oranlarda fikir sunmadığı, bu nedenle uygulama düzeylerinin de diğer önlemlere göre düşük oranlarda gerçekleştiği belirlenmiştir. Ağ güvenliği önlemlerinin hiç uygulanmamasına ilişkin verilerin ise %0,5 ile %5,0 oranları arasında olması, bu önlemlerin büyük çoğunlukla uygulandığını fakat yeterli düzeylerde uygulanmadığını göstermektedir.

Tablo 5: Veri güvenliği önlemlerinin uygulanma düzeyleri

Veri Güvenliği Önlemleri Maddeleri		Uygulanma Düzeyi				Fikrin vak	
		Hiç	Kötü	Orta	İyi		
33	Bilgi yaşam döngüsü içerisinde işlenen, depolanan, iletilen ve imha edilen kritik bilgiler belirlenmekte ve kayıtları tutulmaktadır.	<i>f</i>	4	8	42	105	40
		%	2,0	4,0	21,1	52,8	20,1
34	Bilgiler; değeri, kritikliği ve gizliliği gibi hassasiyetlere göre sınıflandırılmakta ve uygun sınıflandırma etiketi verilmektedir.	<i>f</i>	5	10	39	104	41
		%	2,5	5,0	19,6	52,3	20,6
35	Bilgisayar ve taşınabilir ortamlarda (HDD, SSD, harici bellek vb.) muhafaza edilen kritik bilgiler şifrelenmektedir.	<i>f</i>	7	9	47	92	44
		%	3,5	4,5	23,6	46,2	22,1
36	Kritik ve değerli bilgiler, depolama ortamı hasarı ve kaybı riskine karşı farklı bir güvenli ortamda da yedeklenmekte ve saklanmaktadır.	<i>f</i>	4	7	39	118	31
		%	2,0	3,5	19,6	59,3	15,6
37	Kullanım dışı kalan bilgisayar ve depolama ortamlarındaki kritik bilgiler, yetkili personelce güvenli şekilde silinmektedir.	<i>f</i>	4	6	41	109	39
		%	2,0	3,0	20,6	54,8	19,6
38	Kritik bilgiye ve bilgi işleme sistemlerine erişimler, en az ayrıcalık ilkesine göre yetkilendirilen personel ile kısıtlanmaktadır.	<i>f</i>	2	6	38	115	38
		%	1,0	3,0	19,1	57,8	19,1
39	Kişisel bilgilerin erişim yetkilendirmeleri önceden belirlenmiş ilke ve yöntemlere göre verilmektedir.	<i>f</i>	0	10	35	120	34
		%	0,0	5,0	17,6	60,3	17,1
40	Bilgi sistemlerindeki kullanıcı bilgilerinin tedarikçilerce ihlal edilmemesi karşılıklı sözleşme ile koruma altına alınmaktadır.	<i>f</i>	3	6	35	103	52
		%	1,5	3,0	17,6	51,8	26,1
41	Personel, tedarikçi ve kullanıcıların bilgi sistemlerindeki bilgilere erişim yetkileri, düzenli aralıklarla gözden geçirilmekte ve ilişkileri sone erdiğinde kaldırılmaktadır.	<i>f</i>	2	9	30	121	37
		%	1,0	4,5	15,1	60,8	18,6
42	Bilgi sistemi ve hizmetlerinden yararlanacak her kullanıcı için ayrı bir hesap tanımlanmakta ve ortak hesap kullanımına izin verilmemektedir.	<i>f</i>	1	6	30	139	23
		%	0,5	3,0	15,1	69,8	11,6
43	Kullanıcılardan kişisel bilgilerin sistemler arasında veya gerekli hallerde kurum içinde kullanılacağı ile ilgili açık rıza onayı alınmaktadır.	<i>f</i>	7	10	37	110	35
		%	3,5	5,0	18,6	55,3	17,6
44	Bilgi sistemlerine kullanıcı kayıtlarında kişisel bilgilerin (T.C. numarası, doğum tarihi vb. üyelik numarası ve şifre olarak kullanılmamaktadır.	<i>f</i>	8	23	40	99	29
		%	4,0	11,6	20,1	49,7	14,6
45	Bilgi sistemlerine varsayılan kullanıcı hesap parolalarıyla giriş izni verilmemekte, güçlü parola kullanımı uygulanmaktadır.	<i>f</i>	7	20	37	111	24
		%	3,5	10,1	18,6	55,8	12,1
46	Kritik bilgilerin kurum dışına aktarımı sadece yetkili kullanıcı hesaplarıyla yapılmaktadır.	<i>f</i>	3	5	31	122	38
		%	1,5	2,5	15,6	61,3	19,1
47	Veri tabanlarının güvenilir bir şekilde yönetimini sağlamak için YETKİM gibi merkezi kimlik doğrulama sistemleri kullanılmaktadır.	<i>f</i>	11	10	29	89	60
		%	5,5	5,0	14,6	44,7	30,2

Tablo 5'teki veriler incelendiğinde, üniversite kütüphanelerindeki veri varlıklarının güvenliğine ilişkin önlemlerden 35. madde (%46,2), 44. madde (%49,7) ve 47. madde (%44,7), önlemleri dışındaki çoğu önlemin %51,8 ile %69,8 oranları arasında iyi düzeylerde uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle de “bilgi sistemi ve hizmetlerinden yararlanacak her kullanıcı için ayrı bir hesabın tanımlanması ve ortak hesap kullanımına izin verilmemesi” bu kategori içerisinde değerlendirilen en yüksek uygulanma düzeyine sahip önlem olduğu görülmüştür.

Bu kategorideki güvenlik önlemlerinin uygulanması konusunda %11,6 ile %30,2 oranları arasında katılımcının herhangi bir fikir sunmadıkları görülmüştür. Veri güvenliği önlemlerinin uygulanması katılımcının bir fikir sahibi olmaması, bu gruptaki önlemlerin uygulanması konusunda risk oluşturabilir. Bu bulgular, veri güvenliği önlemlerinin genel olarak ortalama düzeylerde uygulandığını fakat bu konudaki önlemlere ilişkin önemli derecede iyileştirmelere ve düzeltmelere ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Tablo 6.1: Fiziksel ve çevresel güvenlik önlemlerinin uygulanma düzeyleri

Fiziki ve Çevresel Güvenlik Önlemleri Maddeleri		Uygulanma Düzeyi				Fikrin vok
		Hiç	Kötü	Orta	İyi	
48 Kütüphanenin ana giriş ve çıkış kapıları güvenlik birimi personeli ya da kartlı, turnikeli, RFID gibi kapı sistemleri ile denetlenmektedir.	<i>f</i>	14	9	22	154	0
	%	7,0	4,5	11,1	77,4	0,0
49 Kritik bilgi barındıran alanların fiziksel güvenlik sınırları belirlenmekte ve kapı, pencere gibi kısımlar güvenlik mekanizmaları ile korunmaktadır.	<i>f</i>	8	20	40	126	5
	%	4,0	10,1	20,1	63,3	2,5
50 Kütüphanede güvenlik kontrollerini sağlayacak yetkinliğe sahip yeterli sayıda güvenlik personeli çalıştırılmaktadır.	<i>f</i>	30	41	44	83	1
	%	15,1	20,6	22,1	41,7	0,5
51 Kütüphanenin iç ve dış alanları güvenlik kameraları ile takip edilmektedir.	<i>f</i>	5	15	36	141	2
	%	2,5	7,5	18,1	70,9	1,0
52 Ziyaretçilerin (kurye, firma yetkilisi, tesisatçı, teknik ekip vb. giriş ve çıkışları kayıt altına alınmakta ve sadece ilgili amaçları için erişim izni verilmektedir.	<i>f</i>	22	28	38	108	3
	%	11,1	14,1	19,1	54,3	1,5
53 Ziyaretçilerin kabul edileceği alanlar personel ve kullanıcı çalışma alanlarından ayrı bir bölgede konumlandırılmaktadır.	<i>f</i>	37	38	42	82	0
	%	18,6	19,1	21,1	41,2	0,0
54 Refakat edilmeyen ziyaretçilere yaka kısımlarında görünür şekilde ziyaretçi kartı takma zorunluluğu uygulanmaktadır.	<i>f</i>	68	44	30	53	4
	%	34,2	22,1	15,1	26,6	2,0
55 Kritik bilgilerin işlendiği veya saklandığı alanlara erişim, uygun kontroller (kartlı / şifreli erişim vb.) uygulanarak yetkili kişiler ile sınırlandırılmaktadır.	<i>f</i>	13	22	35	120	9
	%	6,5	11,1	17,6	60,3	4,5
56 Kütüphane binasına ait pencereler, kapılar ve bahçe alanları, demir parmaklık, çit, kilit, tel örgü gibi dış güvenlik unsurlarıyla kontrol edilmektedir.	<i>f</i>	26	31	46	95	1
	%	13,1	15,6	23,1	47,7	0,5
57 Bilgi sistemlerinin enerji ve iletişim hizmetlerini taşıyan kablolar, dinleme ve hasara karşı kablo kanalı ve izolasyon malzemeleriyle korunmaktadır.	<i>f</i>	7	12	39	102	39
	%	3,5	6,0	19,6	51,3	19,6
58 Doğal afetler, kötü niyetli saldırılar ve kazalara karşı fiziksel koruma önlemleri büyük oranda alınmakta ve personel bilgilendirilmektedir.	<i>f</i>	9	27	52	103	8
	%	4,5	13,6	26,1	51,8	4,0
59 Elektrik, su, gaz ve diğer tedarik alt yapı hizmetlerini kesmek için acil durum anahtarları kullanılmaktadır.	<i>f</i>	10	19	40	76	54
	%	5,0	9,5	20,1	38,2	27,1

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde, üniversite kütüphanelerindeki fiziksel ve çevresel varlıklarının güvenliğine ilişkin önlemlerden “kütüphanenin ana giriş ve çıkış kapılarının güvenlik birimi personeli ya da akıllı kapı sistemleri ile denetlenmesi (%77,4)”, “kütüphanenin iç ve dış alanlarının güvenlik kameraları ile takip edilmesi (%70,9)”, kritik bilgi

barındıran alanların fiziksel güvenlik sınırlarının güvenlik mekanizmaları ile korunması(%63,3), ve “kritik bilgilerin işlendiği veya saklandığı alanlara erişimin yetkili kişiler ile sınırlandırılması (%60,3)” konularındaki önlemlerin daha iyi düzeylerde uygulandığı belirlenmiştir.

Bu kategori altında, "refakat edilmeyen ziyaretçilere yaka kısımlarında görünür şekilde ziyaretçi kartı takma zorunluluğunun uygulanması" önlemi, en az oranda (%26,6) iyi düzeyde uygulanan önlem olarak belirlenmiştir. Ayrıca, bu önlemin hiç uygulanmama oranı (%34,2) ile en yüksek orana sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu kategoride yer alan önlemlerin hiç uygulanmadığına ilişkin katılımcı görüşlerinin diğer kategorilerdeki önlemlerin uygulanma düzeylerine göre daha yüksek oranlarda (%3,5 ile %34,2 arasında) olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma en büyük etmenin katılımcıların bilgi güvenliği yönetimi ile ilgili fiziksel ve çevresel önlemler hakkında daha çok bilgi sahibi olmaları veya bu konuda kütüphane yönetimlerinin daha iyi düzeylerde bilgilendirme faaliyetlerini gerçekleştirdikleri söylenebilir. Bu kategori altında yer alan önlemlerin üniversite kütüphanelerinde uygulanmalarına ilişkin katılımcıların fikir sahibi olmama oranının diğer teknolojik kategorilerdeki önlemlere göre çok düşük olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Sadece 57. (%19,6) ve 59. maddelerdeki (%27,1) önlemlere ilişkin katılımcıların fikir sahibi olmama oranının yüksek olması, bu tür önlemlerin kütüphane dışı teknik birimler tarafından takip edilmesi ve kütüphane personelinin bu konularda bu birimlerce bilgilendirilmemesine bağlanabilir.

Kurumsal Bilgi Güvenliği Önlemlerinin Uygulanma Düzeyleri

Bu başlık altında, üniversite kütüphanelerinde kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinden bilgi güvenliği politikaları (Tablo 7), bilgi güvenliği prosedürleri (Tablo 8), bilgi güvenliği idari araç ve yöntemleri (Tablo 9) ve bilgi güvenliği farkındalık çalışmaları (Tablo 10) kategorilerde yer alan önlem maddelerinin uygulama düzeyleri hakkında katılımcıların görüşlerine ilişkin frekans dağılımları verilmiştir.

Tablo 7: Bilgi güvenliği politikalarının uygulanma düzeyleri

Bilgi Güvenliği Politikaları Maddeleri		Uygulanma Düzeyi				Fikrin vak	
		Hiç	Kötü	Orta	İyi		
1	Personel, kullanıcı ve tedarikçilerin bilgi sistemleri ve varlıklarındaki bilgilerin kabul edilebilir kullanımlarını tanımlayan ilkeler	f	8	13	53	102	23
		%	4,0	6,5	26,6	51,3	11,6
2	Kâğıt veya elektronik ortamda bulunan kritik bilgilere yetkisiz erişim, bunların hasar görmesi ve kaybolması risklerini azaltan temiz masa / ekran ilke ve yöntemleri	f	10	11	49	98	31
		%	5,0	5,5	24,6	49,2	15,6
3	Kritik bilgi, evrak, yazılım ve diğer bilgi varlıklarının kurum dışına çıkarılması ya da başka ortamlara aktarılması ile ilgili bilgi transferi ilke ve yöntemleri	f	10	15	39	107	28
		%	5,0	7,5	19,6	53,8	14,1
4	Taşınabilir cihazların kullanılmasıyla ortaya çıkan risklerin yönetilmesini ve üzerlerindeki kayıtlı bilgilerin güvenliğini temin eden ilkeler	f	10	17	48	94	30
		%	5,0	8,5	24,1	47,2	15,1
5	Uzak çalışma alanlarından kurumun bilgi sistemlerinde işlenen ve depolanan bilgiyi koruma amacı güden uzaktan çalışma ilkeler	f	6	11	49	106	27
		%	3,0	5,5	24,6	53,3	13,6
6	Bilgi sistemlerine kaynağı belirli, kişisel ve kötü niyet şüphesi olmayan hangi tür yazılımların kurulabileceğini tanımlayan ilke ve yöntemler	f	9	13	41	97	39
		%	4,5	6,5	20,6	48,7	19,6
7	Bilgi sistemleri ve varlıklarına erişim sağlayan kullanıcı ve tedarikçilerin haklarını, kısıtlamalarını ve sınırlığını belirleyen erişim kontrol ilke ve yöntemleri	f	8	14	41	110	26
		%	4,0	7,0	20,6	55,3	13,1
8	Bilginin değeri, kritikliği ve ifşa edilme hassasiyetine uygun seviyelerde korunmasını teminen bilgi sınıflandırma ve etiketleme ilkeleri	f	8	18	44	101	28
		%	4,0	9,0	22,1	50,8	14,1
9	Kritik bilgi barındıran alan ve sistemlerin korunmasını ve kütüphanenin güvenlik sınırlarını ve önlemlerini tanımlayan fiziksel ve çevresel güvenlik ilke ve yöntemleri	f	9	21	49	100	20
		%	4,5	10,6	24,6	50,3	10,1
10	Olası bir felaket ve ortam hatasından kaynaklanan veri kaybına karşı kritik bilgi, yazılım ve sistemlerin korunmasını amaçlayan bilgi yedekleme ilke ve yöntemleri	f	10	10	38	111	30
		%	5,0	5,0	19,1	55,8	15,1
11	Bilgi sistemlerinin zararlı yazılım saldırılarından korumak için tespit etme, engelleme ve kurtarma kontrollerini içeren zararlı yazılımlara karşı ilke ve yöntemler	f	9	7	43	109	31
		%	4,5	3,5	21,6	54,8	15,6
12	Bilgilerin gizliliğinin ve bütünlüğünün korunması için şifreleme kontrollerinin doğru ve etkin kullanımını temin eden ilke ve yöntemler	f	8	9	44	110	28
		%	4,0	4,5	22,1	55,3	14,1
13	Ağa bağlı sistem ve uygulamalardaki verilerin ve ağ alt yapısının güvenliğini ve yetkisiz erişimlerden korunmasını temin eden ağ yönetimi ilke ve yöntemleri	f	8	7	37	113	34
		%	4,0	3,5	18,6	56,8	17,1
14	Kişisel kimlik bilgilerinin gizliliğini ve korunmasını temin eden kişisel bilgilerin mahremiyeti ve korunması ilke ve yöntemleri	f	8	10	39	125	17
		%	4,0	5,0	19,6	62,8	8,5
15	Patentli yazılım ve bilgi varlıklarının yasal kullanım haklarının ilgili yasa ve anlaşmalar çerçevesinde korunmasını temin eden fikri mülkiyet ilke ve yöntemleri	f	8	7	39	112	33
		%	4,0	3,5	19,6	56,3	16,6
16	Tedarikçilerin kullanıcı ve kurumsal bilgi varlıklarına erişimi ile ilgili risklerin azaltılmasını ve kritik bilgilerin korunmasını temin eden tedarikçi ilişkileri yöntemleri	f	7	9	42	103	38
		%	3,5	4,5	21,1	51,8	19,1

Tablo 7'deki veriler incelendiğinde, üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği politikalarına ilişkin uygulamaların takribi %50 oranlar ile iyi düzeylerde uygulandığı belirlenmiştir. Bilgi güvenliği politikalarının hiç olmadığına ilişkin görüşlerin en yüksek oranın %5,0 ile “olası bir felaket ve ortam hatasından kaynaklanan veri kaybına karşı kritik bilgi, yazılım ve sistemlerin korunmasını amaçlayan bilgi yedekleme ilke ve yöntemleri” uygulamasının olduğu görülmüştür. Fakat bu önlemlerin uygulanma düzeylerinin kurumsal bilgi güvenliği açısından yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir.

Bilgi güvenliği politikalarına ilişkin fikri olmayan katılımcıların oranının ise %8,5 ile %19,6 oranları arasında olması ise düşündürücü düzeydedir.

Katılımcıların kurumsal güvenlik politikalarından haberdar olmaması, politikaların varlığına ilişkin kütüphane yönetimlerinin bilgilendirme eksikliklerinin olduğu veya bilgi güvenliği ile ilgili farkındalık çalışmalarının iyi düzeylerde yapılmadığı düşüncelerini ön plana çıkarmaktadır.

Tablo 8: Bilgi güvenliği prosedürlerinin uygulama düzeyleri

Bilgi Güvenliği Prosedürleri		Uygulanma Düzeyi				Fikrin Vok	
		Hiç	Kötü	Orta	İyi		
17	Kritik bilgilerin yedeklendiği ve taşındığı ortamların güvenli bir biçimde kullanılması, taşınması ve imha edilmesi ile ilgili faaliyetleri düzenleyen ilke ve yöntemler	<i>f</i>	9	8	43	97	42
		%	4,5	4,0	21,6	48,7	21,1
18	Sistem ve hizmetlere güvenli erişimi temin etmek için kullanıcı kaydetme, kayıt silme, erişim izni verme, kimlik doğrulama gibi faaliyetlerin belirlendiği kullanıcı erişim ilke ve yöntemleri	<i>f</i>	9	5	38	121	26
		%	4,5	2,5	19,1	60,8	13,1
19	Sistem ve uygulamalara yetkisiz erişimi engellemek için faaliyetlerin belirlendiği güvenli oturum açma ilke ve yöntemleri	<i>f</i>	6	7	39	120	27
		%	3,0	3,5	19,6	60,3	13,6
20	Güvenli alanlara sadece yetkili personele erişim izni vermek için uygun giriş kontrollerinin ve faaliyetlerinin belirlendiği fiziksel giriş ilke ve yöntemleri	<i>f</i>	11	9	39	114	26
		%	5,5	4,5	19,6	57,3	13,1
21	Bilgi güvenliği ihlal olaylarına hızlı, etkili ve düzenli bir şekilde müdahale edilmesini amaçlayan faaliyetlerin ve yönetim sorumluluklarının belirlendiği ilke ve yöntemler	<i>f</i>	12	13	40	94	40
		%	6,0	6,5	20,1	47,2	20,1
22	Yıkıcı bir olayı yönetmek ve mevcut durumu korumak veya en az zararlarla atlatabilme için gereksinim duyulan planlama ve faaliyetlerin belirlendiği iş sürekliliği ve felaket kurtarma ilke ve yöntemleri	<i>f</i>	14	15	40	96	34
		%	7,0	7,5	20,1	48,2	17,1
23	Kütüphane sistemleri, internet ağı, elektronik posta ve diğer erişimler için güçlü parola kullanımı ve yönetme standartları düzenleyen parola işleme ve kullanımı ilke ve yöntemleri	<i>f</i>	7	9	39	120	24
		%	3,5	4,5	19,6	60,3	12,1
24	Bilgi varlıklarının kapasitelerinin planlanması ve kapasite kullanımının belli sınırlar içinde tutulması faaliyetlerini düzenleyen kapasite yönetimi ilke ve yöntemleri	<i>f</i>	12	6	45	105	31
		%	6,0	3,0	22,6	52,8	15,6
25	Kullanıcıların doğru ve güvenli e-posta kullanımına yönelik kişisel ve kurumsal faaliyetleri düzenleyen elektronik posta ilke ve yöntemleri	<i>f</i>	8	10	37	116	28
		%	4,0	5,0	18,6	58,3	14,1
26	Ziyaretçilerin kabulü, dolaşımları ve kütüphaneden ayrılmalarıyla ilgili faaliyetleri düzenleyen ziyaretçi kabul ilke ve yöntemleri	<i>f</i>	17	16	48	97	21
		%	8,5	8,0	24,1	48,7	10,6

Tablo 8'deki veriler incelendiğinde, üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği prosedürlerine ilişkin uygulamaların politikalarda olduğu gibi iyi seviyelere yakın düzeylerde uygulandığı belirlenmiştir. Özellikle, sistem ve hizmetlere güvenli erişimi temin eden kullanıcı erişimine ilişkin ilke ve yöntemler (%60,8), sistem ve uygulamalara yetkisiz erişimi engellemek için faaliyetlerin belirlendiği güvenli oturum açma ilke ve yöntemleri (%60,3) ve güçlü parola kullanımı standartlarını düzenleyen parola işleme ve kullanımı ilke ve yöntemleri (%60,3) uygulamalarının diğer prosedür uygulamalarına göre daha iyi düzeylerde uygulandığı görülmüştür.

Bilgi güvenliği prosedürlerinin hiç uygulanmadığına ilişkin katılımcı görüşlerinin en yüksek oranının %8,5 olması, bu kategoride yer alan

uygulamaların bir üst kurumsal önlem basamağında yer alan kurumsal bilgi güvenliği politikalarına göre artmasının sebebi olarak prosedürlerin politikalara bağlı olarak yürütülmesi söylenebilir. Bu nedenle bilgi güvenliği prosedürlerinin politikalara göre daha iyi uygulanamaması kütüphane yönetimlerinin kurumsal güvenlik araçlarını iyi seviyelerde planlayamadıkları görüşünü öncelikli olarak düşündürmektedir. Bilgi güvenliği prosedürlerinin varlığına ilişkin fikri olmayan katılımcıların %10,6 ile %21,1 oranları arasında olması da bu düşünceyi desteklemektedir. Çünkü bilgi güvenliği politikalarının iyi bir biçimde planlanmaması ve uygulanmaması bilgi güvenliği prosedürlerinin de iyi düzeylerde uygulanamamasına ve bu konuda daha çok bilgi eksikliklerinin oluşmasına neden olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Bilgi güvenliği idari araç ve yöntemlerinin uygulama düzeyleri

	<i>Bilgi Güvenliği İdari Araç ve Yöntemleri Maddeleri</i>		<i>Uygulanma Düzeyi</i>				<i>Fikrin Vuk</i>
			<i>Hiç</i>	<i>Kötü</i>	<i>Orta</i>	<i>İyi</i>	
27	Bilgi güvenliği politika ve prosedürleri ihlallerinin raporlanması ve ilgili birimlere bildirilmesini düzenleyen kılavuz ve talimatlar	<i>f</i>	18	19	46	86	30
		<i>%</i>	9,0	9,5	23,1	43,2	15,1
28	Bilgi güvenliği ihlal olayını gerçekleştiren çalışanlara yönelik önlem almak için resmi bir disiplin mekanizması	<i>f</i>	12	16	41	87	43
		<i>%</i>	6,0	8,0	20,6	43,7	21,6
29	Yeni istihdam edilen personele bilgi güvenliği sorumluluklarını ve görevi son bulan personele ise istihdamın sona ermesinden sonra devam ettirmesi gereken bilgi güvenliği sorumluluklarını bildiren talimat ve uygulamalar	<i>f</i>	16	22	46	89	26
		<i>%</i>	8,0	11,1	23,1	44,7	13,1
30	Kişisel bilgilerin kütüphane bilgi sistemlerine işlenmeden önce ilgili kullanıcının bilgilendirilmesini amaçlayan aydınlatma metni uygulamaları	<i>f</i>	14	12	47	102	24
		<i>%</i>	7,0	6,0	23,6	51,3	12,1
31	Kişisel bilgilerin kütüphane bilgi sistemlerine işleme amacının ilgisine açıkça ifade edilmesini amaçlayan açık rıza yönetimi uygulamaları	<i>f</i>	17	12	47	99	24
		<i>%</i>	8,5	6,0	23,6	49,7	12,1
32	Bilgi güvenliği tehditlerinden korumaya yönelik ilgili aksiyon planlarını kapsayan risk analizi tabanlı idari araçlar ve uygulamalar (varlık performans analizi, tehdit analizi, risk analizi vb.)	<i>f</i>	12	15	41	87	44
		<i>%</i>	6,0	7,5	20,6	43,7	22,1
33	Bilgi güvenliği yönetim sisteminin etkin, güncel, izlenebilir ve gelişime açık yapıda olmasını amaçlayan iç denetim ilke ve uygulamaları	<i>f</i>	10	14	42	98	35
		<i>%</i>	5,0	7,0	21,1	49,2	17,6
34	Üçüncü taraf tedarikçi firma ve kurumlar ile yapılacak bilgi alışverişinin güvenliğini sağlamaya yönelik yapılan sözleşmelere ilişkin idari ilke ve yöntemler	<i>f</i>	8	9	38	104	40
		<i>%</i>	4,0	4,5	19,1	52,3	20,1

Tablo 9'daki veriler incelendiğinde, üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği idari araç ve yöntemlerine ilişkin uygulamalarının genel olarak %50 ve altı oranlarda iyi düzeylerde uygulandığı fakat bu düzeylerinde de yeterli düzeylerde olmadığı görülmüştür. Bu kategoride yer alan önlemlerin uygulanmasında katılımcıların kötü ve orta düzeyde de belirgin oranlarda görüş bildirdiği belirlenmiştir. Özellikle %12,1 ile %22,1 oranları arasında katılımcının bilgi güvenliği idari araç ve yöntemlerinin varlığına ilişkin fikrinin olmaması, bu kategorideki uygulama düzeylerinin daha üst kurumsal

önlem basamaklarında yer alan politika ve prosedürlere göre düşük oranlarda uygulanmasını destekler niteliktedir.

Kurumsal bilgi güvenliği önlenmeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde idari araç ve yöntemlerinin politika ve prosedürlerden sonra önemli kurumsal araçlar olduğu fakat üniversite kütüphanelerinde bu önlemlere ilişkin üst seviyelerde uygulamaların olmadığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Tablo 10: Bilgi güvenliği farkındalık çalışmalarının uygulama düzeyleri

<i>Bilgi Güvenliği Farkındalık Çalışmaları</i>		<i>Uygulanma Düzeyi</i>				<i>Fikrin Vuk</i>	
		<i>Hiç</i>	<i>Kötü</i>	<i>Orta</i>	<i>İyi</i>		
35	Personelin ve kullanıcıların bilgi güvenliği sorumluluklarını farkında olmalarını ve yerine getirmelerini amaçlayan bilgi güvenliği farkındalık eğitimi çalışmaları	<i>f</i>	21	26	54	86	12
		<i>%</i>	10,6	13,1	27,1	43,2	6,0
36	Bilgi güvenliği eğitim faaliyetlerinin kapsamının belirlendiği ve ihtiyaçların netleştirildiği eğitim planlama rehberleri	<i>f</i>	27	30	52	74	16
		<i>%</i>	13,6	15,1	26,1	37,2	8,0
37	Bilgi güvenliği alanında görevlendirilen personelin yetenek ihtiyaç analizinin yapılması ve sonuçlarına göre hizmetçi eğitim uygulamaları	<i>f</i>	26	28	50	75	20
		<i>%</i>	13,1	14,1	25,1	37,7	10,1
38	Kütüphanenin bilgi güvenliği çerçevesini oluşturan politika, prosedür ve idari yöntemler hakkında tedarikçilerin farkındalığını geliştirme çalışmaları	<i>f</i>	26	22	51	79	21
		<i>%</i>	13,1	11,1	25,6	39,7	10,6
39	Personel ve kullanıcıların bilgi güvenliği farkındalığını artırıcı interaktif eğitim çalışmaları	<i>f</i>	32	25	52	77	13
		<i>%</i>	16,1	12,6	26,1	38,7	6,5
40	Bilgi güvenliği ile ilgili broşür, poster ve kitapçık gibi bilgilendirici doküman çalışmaları	<i>f</i>	39	31	52	63	14
		<i>%</i>	19,6	15,6	26,1	31,7	7,0
41	Kütüphane içerisinde dijital ortamlardan bilgi güvenliği farkındalık düzeyini arttırmaya yönelik film gibi görsellerin sunulması	<i>f</i>	47	36	48	55	13
		<i>%</i>	23,6	18,1	24,1	27,6	6,5
42	Kütüphane bilgisayarlarında bilgi güvenliğini hatırlatıcı oturma açma mesajları, fare altlığı, not kâğıtları gibi farkındalık artırıcı faaliyetler	<i>f</i>	42	38	47	60	12
		<i>%</i>	21,1	19,1	23,6	30,2	6,0
43	Personele ve kullanıcılara bilgi güvenliği ile ilgili mail ve SMS yoluyla bilgilendirme mesajlarının gönderilmesi	<i>f</i>	28	28	52	78	19
		<i>%</i>	14,1	14,1	26,1	39,2	6,5
44	Personel ve kullanıcıların bilgi güvenliği hassasiyetlerinin ödüllendirilme çalışmaları	<i>f</i>	55	36	42	45	21
		<i>%</i>	27,6	18,1	21,1	22,6	10,6
45	Kütüphanenin bilgi güvenliği politika, prosedür ve idari yöntemleri ile ilgili yapılan güncellemelerin kullanıcılara zamanında bildirilme	<i>f</i>	27	24	49	84	15
		<i>%</i>	13,6	12,1	24,2	42,2	7,5

Tablo 10'daki veriler incelendiğinde, üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği farkındalık çalışmalarına ilişkin uygulamaların düşük düzeylerde gerçekleştiği görülmüştür. Özellikle “personel ve kullanıcıların bilgi güvenliği hassasiyetlerinin ödüllendirilme çalışmaları (%27,6)” ve “kütüphane içerisinde dijital ortamlardan bilgi güvenliği farkındalık düzeyini arttırmaya yönelik film gibi görsellerin sunulması (%23,6)” ve “kütüphane bilgisayarlarında bilgi güvenliğini hatırlatıcı farkındalık artırıcı faaliyetlerin düzenlenmemesi (%21,1)” bilgi güvenliği farkındalık faaliyetlerinin hiç uygulanmama oranlarının yüksekliği göze çarpmaktadır. Bu durum üniversite

kütüphanelerinin bilgi güvenliği farkındalık çalışmalarından yoksun olduğunu göstermektedir.

Bu kategoride yer alan uygulamalara ilişkin katılımcıların “hiç uygulanmakta” görüşü diğer kurumsal güvenlik kategorilerindeki uygulamalara göre daha üst seviyelerde olduğu hatta teknolojik güvenlik önlemlerine göre de daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği farkındalık çalışmalarının hiç yapılmadığına ilişkin çıkarımları ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği farkındalık çalışmaları yapılsa da bu uygulamalara ilişkin katılımcı görüşlerinin çoğunluğunun “kötü” ve “orta” düzeylerde olması, teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlem ve uygulamalarının yeterli düzeylerde olmamasını desteklemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bilgi güvenliği, hassas ve değerli bilgilerin yetkisiz erişim, değişiklik, ifşa veya yok edilme gibi olumsuz etkilerden korunmasını sağlayan bir dizi önlem ve uygulamaları içeren güvenlik alanıdır. Elektronik veya basılı ortamlardaki bilgilerin veya verilerin saklanması ve iletilmesi sırasında izinsiz erişim gibi oluşabilecek risklere karşı alınan veya alınacak önlemleri ve tedbirleri kapsamaktadır. Bilgi güvenliği, bilginin gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik unsurlarını koruyarak bilgi varlıklarının güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir. Bunun için iyi bir bilgi güvenliği yönetim sistemine sahip olunması gerekir. Bilgi güvenliği yönetim sistemi, bir organizasyonun bilgi varlıklarını korumak için gerekli süreçleri ve politikaları içeren bir çerçeve yapıdır. Bu sistemin amacı, bilgi varlıklarının gizliliğini, bütünlüğünü ve erişilebilirliğini sağlamak ve organizasyonun kurumsal ve kişisel tüm bilgilerinin güvenliğini sağlayarak hizmetlerin sürekliliğini temin etmektir.

Üniversite kütüphaneleri, bilimsel bilgiye erişim merkezlerinden biridir. Öğrenciler, akademisyenler ve araştırmacılar için zengin bilgi kaynağı sunmaktadırlar. Dijital dönüşümün hız kazandığı günümüzde, bu kütüphanelerdeki bilgilerin güvenliği büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle kütüphane bilgi sistemlerinde işlenen ve depolanan kurumsal ve kişisel bilgilerin korunması ve veri bütünlüğünün sağlanması için otoriter kurumlarca önerilen ya da yasal uygulamalar ile belirlenen standartlara uygun bilgi güvenliği önlem ve uygulamalarının geliştirilmesi ve uygulanması gerekir. Üniversite kütüphanelerinde iyi bir bilgi güvenliği yönetim anlayışı, akademik araştırmaların doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak için kritik bir faktördür. Bu bağlamda üniversite kütüphaneleri, kullanıcılarına güvenli bir ortam sunmalı, veri güvenliği konusunda gerekli önlemleri almalı ve bilgi güvenliği politikalarını etkin bir şekilde uygulamalıdır. Bu itibarla Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlem ve uygulamalarının uygulanma düzeylerinin belirlenmesi amaçlanan bu

çalışmanın sonuçları ile kütüphanecilik alanında bu konuya ilişkin önemli katkılarda bulunulması düşünülmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin genel itibarıyla orta düzeylerde uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle teknolojik bilgi güvenliği önlemlerinin (donanım, yazılım, ağ, veri, fiziksel ve çevresel) kurumsal bilgi güvenliği önlemlerine (politikalar, prosedürler, idari araçlar ve farkındalık çalışmaları) göre daha iyi düzeylerde uygulandığı tespit edilmiştir. Teknolojik güvenlik önlemlerinden donanım, yazılım, ağ ve veri güvenliği ile kurumsal güvenlik uygulamalarından politika, prosedür ve idari araçlar kategorilerinde yer alan önlem ve uygulamaların çoğunluğunun orta düzeyin üzerinde uygulandığı görülse de, bu bilgi güvenliği önlem ve uygulamalarına ilişkin daha fazla iyileştirmeye ihtiyacın olduğunu görülmektedir. Teknolojik güvenlik önlemlerinden fiziksel ve çevresel güvenlik önlemleri ile kurumsal güvenlik uygulamalarından farkındalık çalışmalarının ise düşük düzeylerde uygulandığı hatta hiç uygulanmadığı ile ilgili katılımcı görüşlerinin daha yüksek oranlarda olduğu görülmüştür. Bu bulgular, Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal güvenlik önlem ve uygulamalarının genel itibarıyla takip edildiğini ancak yeterli düzeyde uygulanmadığı sonucuna ulaştırmaktadır. Bu alanlardaki bazı önlem ve uygulamaların ise düşük seviyede uygulanmasının ise potansiyel güvenlik tehditlerinin artmasına ve bilgilerin gizliliği, bütünlüğü ve erişilebilirliği açısından risk oluşturmasına neden olabileceği sonucunu ortaya koymaktadır. Kurumsal bilgi güvenliği önlemleri içerisinde değerlendirilen bilgi güvenliği farkındalık çalışmalarına ilişkin uygulamaların diğer kategorilerdeki önlem ve uygulamalara göre en düşük düzeyde uygulanmasının ise Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde iyi bir bilgi güvenliği yönetim sisteminin gelişmediğini göstermektedir.

Bilgi güvenliği farkındalık çalışmalarının düşük düzeylerde uygulanması hatta hiç uygulanmamasına ilişkin katılımcı oranların yüksek olması, diğer tüm kategorilerde yer alan önlem ve uygulamaların uygulanması konusunda katılımcıların herhangi bir bilgiye sahip olmama durumlarına yansıdığı görülmüştür. Özellikle donanım, yazılım, ağ, veri güvenliği önlemleri ile bilgi güvenliği politikaları, prosedürleri ve idari araçları kategorilerinde değerlendirilen bilgi güvenliği önlem ve uygulamaları konusunda katılımcıların “fikrim yok” görüşünün yoğun olduğu görülmüştür. Fiziksel ve çevresel güvenlik önlemlerinde ise “fikrim yok” seçeneğinin daha az oranlarda olduğu görülmüştür. Bu nedenle üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği önlem ve uygulamalarının daha çok fiziksel ve çevresel güvenlik boyutu üzerinde durulduğunu ve bunun da yeterli düzeylerde yürütülmediğini göstermektedir. Bu durum Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği önlem uygulamalarına ilişkin bütünsel bir yaklaşımın gelişmediğini belirlemektedir.

Üniversite kütüphanelerinde yeterli düzeyde uygulanmayan bilgi güvenliği önlem ve uygulamaları, bilgi varlıklarında bulunan bilgileri çeşitli tehlikeler maruz bırakabilir. Bilgi varlıklarında depolanan hassas bilgiler, öğrenci ve araştırmacıların kişisel verileri, telif haklarına tabi yayınlar ve diğer değerli bilgilerin yetkisiz kişilerin eline geçmesi, akademik etiği üniversite kütüphanelerinin güvenilirliği ve itibarı tehlikeye atacak ciddi sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle üniversite kütüphanelerinin kurumsal ve teknolojik bilgi güvenliği önlem ve uygulamalarını güçlendirmesi, aksaklıkları ve eksiklikleri iyileştirmesi için şu hususları dikkate alınması önerilmektedir:

- Kurum içinde bilgi güvenliği konusunda farkındalığı artırmak için düzenli olarak çalışanlara eğitimler verilmelidir. Bu eğitimler, bilgi güvenliği politikaları, prosedürleri, güvenli kullanım yönergeleri, veri koruma yöntemleri, güvenli internet kullanımı farkındalık konularını ve en iyi uygulamaları kapsamalıdır. Bilinçlendirme kampanyaları ve seminerler gibi etkinlikler de düzenlenmelidir. Personelin bilgi güvenliği konusunda bilinçli olması, güvenlik açıklarının ve hataların azaltılmasına yardımcı olacaktır.
- Güncel ve kapsamlı bilgi güvenliği politikaları oluşturulmalı ve tüm çalışanlar anlaşılır şekilde bilgilendirilmelidir. Bu politikalar, erişim kontrolleri, şifreleme, veri yedekleme, kullanıcı hesap yönetimi gibi teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerine ilişkin konuları içermelidir. Bilgi güvenliği önlemlerini geliştirmek için dış kaynaklı hizmet sağlayıcılarını da değerlendirebilir. Bu sağlayıcılar, güvenlik denetimleri, saldırı tespiti ve engelleme, güvenlik olayı yönetimi gibi konularda uzmanlık sunabilirler.
- Donanım, yazılım, ağ ve veri güvenliği önlemleri güncel tutulmalı ve düzenli olarak güvenlik açıkları taraması ve güncelleme işlemleri yapılmalıdır. Güçlü parola politikaları ve çok faktörlü kimlik doğrulama gibi önlemler uygulanmalıdır. Kütüphane sistemlerinde güncel antivirüs yazılımları, güvenlik duvarları ve saldırı tespit sistemleri gibi güvenlik yazılımları kullanılmalıdır. Bu yazılımlar düzenli olarak güncellenmeli ve izlenmelidir.
- Kütüphane alanına erişimi kontrol etmek için fiziksel güvenlik önlemleri alınmalıdır. Bu önlemler arasında güvenlik kameraları, kapı erişim sistemleri, alarm sistemleri ve izinli personel dışında girişleri kısıtlayan kontroller yer alabilir. Hassas bilgilerin bulunduğu alanlara sınırlı erişim sağlanmalı ve fiziksel kaynaklara yetkisiz erişimi engellemek için gerekli kontroller yapılmalıdır.
- Hassas verilerin korunması için veri şifreleme yöntemleri ve veri yedekleme stratejileri kullanılmalıdır. Veri kaybını önlemek için düzenli yedeklemeler ve veri kurtarma testleri yapılmalıdır.

Sistemlerdeki kullanıcı faaliyetleri izlenmeli ve olağandışı etkinlikler veya güvenlik ihlalleri tespit edildiğinde derhal müdahale edilmelidir. Bu amaçla, güvenlik olaylarının izlenmesi ve logların düzenli olarak denetlenmesi gerekmektedir.

- Bilgi güvenliği açısından kritik olan süreçlerin iş sürekliliği planları oluşturulmalı ve felaket durumlarında verilerin ve hizmetlerin hızlı bir şekilde geri kazanılması için felaket kurtarma planları geliştirilmelidir. Olası olaylar (doğal afetler, sistem arızaları vb.) karşısında iş sürekliliği planlaması yapılmalıdır. Bu planlar, veri yedeklemesi, acil durum iletişim planları ve hızlı bir şekilde normal faaliyete dönme stratejilerini içermelidir.
- Bilgi güvenliği önlemlerini sürekli olarak gözden geçirmek ve iyileştirmek önemlidir. Düzenli olarak risk değerlendirmeleri yapılmalı, güvenlik açıkları tespit edilmeli ve düzeltici önlemler alınmalıdır. Güvenlik olayları ve ihlalleri izlemek ve bunlara uygun şekilde yanıt vermek için güvenlik olayı yönetimi süreçleri oluşturulmalıdır. Ayrıca, kullanıcı geri bildirimleri ve deneyimlerden yararlanarak sürekli olarak bilgi güvenliği politikaları ve prosedürleri güncellenmelidir.
- Üniversite kütüphaneleri, diğer üniversiteler ve bilgi güvenliği uzmanlarıyla işbirliği yaparak en iyi uygulamaları ve güncel bilgi güvenliği trendlerini paylaşmalıdır. Bu işbirliği, sektör genelinde bilgi güvenliği standartlarının yükseltilmesine katkıda bulunabilir. Kütüphane yönetimi, iç kontrol mekanizmalarını etkin bir şekilde uygulamalı ve düzenli olarak denetimler yapılmalıdır. Bu, bilgi güvenliği önlemlerinin etkinliğini değerlendirmek, hataları tespit etmek ve düzeltici önlemler almak için önemlidir.
- Bilgi güvenliği, gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik gibi önemli unsurları korumak için sürekli bir çaba gerektirir. Kurumsal farkındalık, eğitim, teknolojik önlemler, fiziksel güvenlik ve veri koruması gibi alanlarda yapılan iyileştirmeler, üniversite kütüphanelerinin bilgi güvenliği yönetiminde daha etkili olmalarını sağlayabilir.

Bu çalışmada, Türkiye’de üniversite kütüphanelerinde teknolojik ve kurumsal bilgi güvenliği önlemlerinin uygulanma düzeylerinin mevcut durumu tespit edilerek bu önlemlerin yeterliliği konusunda değerlendirmelerde bulunulmaya çalışılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda diğer kütüphane türlerinin ve bilgi merkezlerinin bu konuda yapılacak çalışmalara dâhil edilmesi önerilmektedir. Böylelikle, kütüphanecilik alanında bilgi güvenliği konusuna ilişkin durum tespiti yapılarak kütüphanecilik hizmetlerindeki bilgi güvenliği faaliyetlerinin

gelişimine katkı sunulabilir. Ayrıca kütüphanecilik alanında gelecekte yapılacak çalışmalara ilişkin şu konularında değerlendirilmesi önerilmektedir:

- Üniversite kütüphanelerinde kullanılan bilgi güvenliği standartlarının belirlenmesi ve incelenmesi için araştırmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, kütüphanelerin mevcut güvenlik uygulamalarını değerlendirmek ve daha iyi bir güvenlik çerçevesi oluşturmak için temel teşkil edebilir.
- Kütüphanelerin güvenlik düzeylerini değerlendiren ve mevcut önlemlerin etkinliğini analiz eden çalışmalar yapılabilir. Bu incelemeler, kütüphanelerdeki güvenlik açıklarını belirlemek, potansiyel tehditleri ortaya çıkarmak ve daha güvenli bir ortam oluşturmak için stratejik öneriler sunabilir.
- Kütüphane kullanıcılarının bilgi güvenliği farkındalığı ve eğitimi üzerine araştırmalar yapılarak, kullanıcı davranışlarını anlamak ve güvenlik bilincini artırmak için önemlidir. Bu çalışmalar, kullanıcıların güvenlik politikalarını ve önlemlerini ne kadar benimsediklerini, güvenlik konusunda ne kadar bilinçli olduklarını ve güvenlikle ilgili sorumluluklarını nasıl algıladıklarını inceleyebilir.
- Yeni teknolojilerin üniversite kütüphanelerindeki bilgi güvenliğine etkisi üzerine çalışmalar yapılabilir. Örneğin, yapay zekâ, blok zincir, büyük veri analitiği gibi teknolojik yeniliklerin kütüphanelerdeki güvenlik açıklarını kapatmada nasıl kullanılabileceği ve daha güçlü güvenlik çözümleri sunabileceği araştırılabilir.
- Üniversite kütüphanelerinin bilgi güvenliği konusunda işbirliği ve paylaşımın önemi üzerine çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, kütüphaneler arasında bilgi güvenliği en iyi uygulamalarının paylaşılmasını teşvik edebilir ve sektördeki diğer kurumların benzer sorunlarla nasıl başa çıktığını anlamak için önemli bir kaynak olabilir.
- Kütüphane kullanıcılarının sosyal mühendislik ve sosyal medya üzerine odaklanan tehditlerle nasıl etkileşimde bulunduğunu ve güvenlik açıklarının nasıl sömürüldüğünü inceleyen araştırmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, kütüphane kullanıcılarının sosyal medya güvenliği konusunda farkındalığını artırabilir ve sosyal mühendislik saldırılarına karşı daha iyi savunma stratejileri geliştirmeye yardımcı olabilir.
- İnsan faktörünün bilgi güvenliği üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar yapılarak kütüphane personelinin ve kullanıcıların bilgi güvenliği ile ilgili davranışları ve kararları analiz edebilir. Bu çalışmalar, insan faktörünün güvenlik açıklarının ortaya çıkmasında ve saldırılara karşı savunmasızlıkta oynadığı rolü anlamak için

önemlidir. Ayrıca, bu araştırmalar, kütüphane kullanıcılarının ve personelinin güvenlik konusunda daha bilinçli olmalarını sağlamak için eğitim ve farkındalık programları geliştirmeye yönelik stratejiler sunabilir.

- Bilgi güvenliği alanında yeni ve yenilikçi yaklaşımları araştıran çalışmalar yapılarak üniversite kütüphanelerinin güvenlik açıklarını azaltmak için yeni çözümler sunulabilir. Örneğin, yapay zekâ ve makine öğrenimi gibi teknolojilerin güvenlik alanında nasıl kullanılabileceği ve kütüphanelerdeki güvenlik stratejilerini nasıl güçlendirebileceği üzerine araştırmalar yapılabilir.

Genel olarak, Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği yönetimine daha fazla önem verilmesi ve güvenlik önlemlerinin etkin bir şekilde uygulanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu, üniversite kütüphanelerindeki bilgilerin gizliliği, bütünlüğü ve erişilebilirliği açısından önemlidir ve akademik araştırmaların doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak için kritik bir faktördür. Üniversite kütüphanelerinin bu alanda daha ileri adımlar atması ve bilgi güvenliği yönetimine yönelik daha bütünsel bir yaklaşım benimsemesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksu, P. K. (2014). *Hastane bilgi yönetim sisteminin bilgi güvenliği açısından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisansdoktora tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- American Library Association [ALA]. (2006). Resolution on the retention of library usage records. 2006 ALA Annual Conference. Erişim adresi: <https://alair.ala.org/handle/11213/1594>
- Amini, M., Vakilimofrad, H. ve Saberi, M. K. (2021). Human factors affecting information security in libraries. *The Bottom Line*, 34(1), 45-67. doi.org/10.1108/BL-04-2020-0029
- Association of College and Research Libraries(ACRL). (2016). Framework for information literacy for higher education. Erişim adresi: <http://www.ala.org/acrl/standards/ilframework>
- Başdinkçi, N. (2017). *Sağlık kurumlarında bilgi güvenliği risk değerlendirilmesi ve kullanıcıların bilgi güvenliği farkındalık düzeyinin ölçülmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana. [YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (32. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çimen, Z.(2021). *Sağlık kurumlarında bilgi güvenliği ve çalışan görüşleri: Ankara ili özel hastane örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara. [YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi. (Tez No: 706585)
- Da Veiga, A. ve Eloff, J. H. P. (2010). A framework and assessment instrument for information security culture. *Computers & Security*, 29(2), 196-207. doi.org/10.1016/j.cose.2009.09.002
- Dursun, İ. ve Alınçık, Ü. (2019). Likert ölçeklerinde seçenek etiketleme kararları: kullanılan etiketler ölçüm sonuçlarını etkiler mi?. *Journal of social sciences/sosyal bilimler dergisi*, 33. doi.org/10.14520/adyusbd.549447
- Erol, S. E. (2016). *Siber güvenlik farkındalığı için yetenek tabanlı dinamik model* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.[YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi. (Tez No: 449489)
- Eşitti, B. (2018). Nicel araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. D. A. Arslan (Ed), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve teknikleri içinde* (s.307-340). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları
- Evrin, V. ve Demirer, M. (2011). Kurumsal bilgi güvenliği süreç çalışmaları: ISO/IEC-27001 örneği. *IV. Ağ ve bilgi güvenliği sempozyumu el kitabı* (ss. 25-30). İçinde. Ankara: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları.
- Filik, T. (2020). *Tıbbi sekreterlerde bilgi güvenliği farkındalık düzeyinin elektronik sağlık kayıtlarının güvenlik ve mahremiyet uygulamalarına etkisinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kayseri.[YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi.
- Fox, E. ve ElSherbiny, N. (2011). Security and digital libraries. K. H. Huang (Ed.), *Digital Libraries-Methods and Applications* (s. 151-160). içinde. Published by im Tech
- Fraenkel, J. R. and Wallen, N. E. (2006). *How to desing and evaluate research in education*. New York: McGaw-Hill
- Gillaspy, M. L. (2005). Factors affecting the provision of consumer health information in public libraries: The last five years. Mays, Tammy L. (Eds.). *Introduction to Library Trends 53 (3) Winter 2005: Consumer Health Issues, Trends, and Research, Part 2: Applicable Research in*

- the 21st Century* (s. 480-495) içinde. (s. 480-495) Illinois library. Erişim adresi: <https://www.ideals.illinois.edu/handle/2142/1738>
- Güler, C. ve Furat, F. (2022). Belge yönetimi ve arşiv uygulamalarının bilgi güvenliği ilkelerine katkısı: Kavramsal bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 36(1), 74-89. doi.org/10.24146/tk.1012325
- Gülseçen, S. (2012). *Bilgi ve bilginin yönetimi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Güngör, M. (2015). *Ulusal bilgi güvenliği: Strateji ve kurumsal yapılanma*. (Uzmanlık tezi). Erişim adresi: <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/>
- Güriş, S. ve Astar, M. (2014). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik*. İstanbul: Der yayımları.
- Gürsel, T. (2019). *Sigorta şirketlerinde bilgi güvenliği yönetim sistemi denetimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul. [YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi.
- Güvenlik. (t.y.). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük* içinde. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Henkoğlu, T. (2015). *Hassas bilgi varlıklarının ve kişisel verilerin hukuksal düzenlemeler ile korunması ve bu kapsamda üniversiteler için bilgi güvenliği politikasının geliştirilmesi* (Yüksek lisans Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. [YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi.
- Henkoğlu, T. ve Uçak, N. Ö. (2015). Üniversite kütüphanelerinde kişisel verilerin korunması. *Bilgi Dünyası*, 16(1), 45-74. doi.org/10.15612/BD.2015.472
- IFLA ve Kuhlenkamp, H. (2015). *IFLA iInternet mManifest 2014*. IFLA publications. Erişim adresi: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/1639>
- IFLA. (2012). *IFLA code of ethics for librarians and other information workers*. International Federation of Library Associations. Erişim adresi: <https://www.ifla.org/publications/ifla-statement-on-privacy-in-the-library-environment>
- IFLA. (2015). *IFLA statement on privacy in the library environment*. International Federation of Library Associations. Erişim adresi: <https://www.ifla.org/publications/ifla-statement-on-privacy-in-the-library-environment/>
- Ismail, R. (2012). *Assessing information security management in Malaysian academic libraries* ([Doctoral dissertation], University of Malaya). The

- Universiti Malaya Research Repository. Erişim adresi: <http://studentsrepo.um.edu.my/5537/>
- Kara, M. (2018). *Kurumsal Bilgi Güvenliği: Teknik ve Yönetimsel Yönleriyle*. İstanbul: Papatya Yayıncılık
- Karasar, N. (2019). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları
- Kemiksiz, R. C. (2022) Kişisel veri güvenliği üzerine bir alan araştırması: dijital yerliler ve dijital göçmenlerin güvenlik algıları. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 64-91. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/iled/issue/71183/1111856>
- Krosnick, J. A. ve Fabrigar, L. R. (1997). Designing rating scales for effective measurement in surveys. L. Lyberg ve diğerleri (Ed.), *Survey Measurement and Process Quality* (s. 141-164). İçinde. Wiley-Interscience. doi.org/10.1002/9781118490013.ch6
- Kurt, H. Ö. (2019). *Kurumlarda bilgi güvenliği yönetimi: Hastane bilgi sistemleri üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya. [YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi. (Tez No: 557979)
- Kurt, S. G. (2019). *Bilgi güvenliğinin bilgi işlem çalışanları tarafından değerlendirilmesi – Sağlık sektöründe bir çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. [YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi. (Tez No: 566816)
- Marttin, V. ve Pehlivan, İ. (2010). ISO 27001:2005 Bilgi güvenliği yönetimi standardı ve Türkiye’deki bazı kamu kuruluşu uygulamaları üzerine bir inceleme. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 1 (1), 49-56. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/jesd/issue/20866/223911>
- Öztemiz, S. ve Yılmaz, B. (2013). Bilgi merkezlerinde bilgi güvenliği farkındalığı: Ankara’daki üniversite kütüphaneleri örneği. *Bilgi Dünyası*, 14(1), 87-100. doi.org/10.15612/BD.2013.136
- Pathari, V. ve Sonar, R. (2012). Identifying linkages between statements in information security policy, procedures and controls. *Information Management & Computer Security*, 20(4), 264-280. doi.org/10.1108/09685221211267648
- Peltier, T. R. (2016). *Information security policies, procedures, and standards: guidelines for effective information security management*. Boca Raton: CRC press.

- Polat, C. (2006). Bilgi çağında üniversite eğitimi için bir açılım: bilgi okuryazarlığı öğretimi . *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* , 12 (30) , 249-266. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunitaed/issue/2869/39227>
- Slade, R. (2006). *Dictionary of information security*. United Kingdom: Syngress Publishing.
- Şahinaslan, E. (2010). *Standartlara dayalı bilgi güvenliği risk analiz ve ölçümleme metodolojisinin bankacılık sektörüne özgü modellenmesi ve uygulama yazılımının geliştirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne. [YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi.
- Şişkin, D. Ş.(2020). *Üniversite kütüphanelerinde bilgi güvenliği ve kişisel verilerin korunması: Ankara'daki üniversite kütüphanelerinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. [YÖK Tez Kataloğu](#) veri tabanından erişildi. (Tez No: 620913)
- Thomson, K. L., Von Solms, R. ve Louw, L. (2006). Cultivating an organizational information security culture. *Computer fraud & security*, 2006(10), 7-11. [doi.org/10.1016/S1361-3723\(06\)70430-4](https://doi.org/10.1016/S1361-3723(06)70430-4)
- Whitman, M. E. ve Mattord, H. J. (2011). *Roadmap to information security: For IT and infosec managers*. Boston: Cengage Learning.
- Whitman, M. E. ve Mattord, H. J. (2018). *Principles of information security* (8nd ed.). Boston: Cengage Learning.
- Workman, M., Bommer, W. H. ve Straub, D. (2008). Security lapses and the omission of information security measures: A threat control model and empirical test. *Computers in Human Behavior*, 24(6), 2799-2816. doi.org/10.1016/j.chb.2008.04.00
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri-SPSS uygulamalı* (4. baskı.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yükseköğretim Kurulu. [YÖK] (2022). *2022-2023 öğretim yılı yükseköğretim istatistikleri*. Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, Yükseköğretim Kurulu. Erişim adresi: <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Atıf için:

- Kavak, A. ve Odabaş, H. (2023). Üniversite Kütüphanelerinde Teknolojik ve Kurumsal Bilgi Güvenliği Önlemlerinin Uygulanma Yeterliliği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 293-332. doi: 10.54558/jiss.1321640

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Emeklilik Sistemlerinde Yaşanan Paradigma Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme

Yusuf Can Çalışır¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, emeklilik sistemlerinde yaşanan paradigma değişiminin kökenlerini ve bu değişimin sonuçlarını açığa çıkarmaktır.

Yöntem: Çalışma, emeklilik sistemlerinde yaşanan özelleştirme deneyimini değerlendirmek için boylamsal bir analiz yaklaşımı benimsemiştir.

Bulgular: 1980'li yıllarda başlayan ve 2000'li yıllarda Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa'da devam eden emeklilik sistemlerinin kısmen veya tamamen özelleştirilmesi, emeklilik sisteminin yeniden yapılandırılmasının uluslararası döngüsünün ilk aşamasını temsil etmektedir. İkinci aşamada ise emeklilik sistemleri özelleştirme uygulamalarının tersine çevrilmesi bulunmaktadır. Bu kapsamda 18 ülke (Latin Amerika'dan 5 ülke; Orta ve Doğu Avrupa'dan 13 ülke) özelleştirme uygulamasını tersine çevirmiştir. Bununla birlikte şimdiye kadar hiçbir gelişmiş kapitalist ülke emeklilik sistemini özelleştirmemiştir.

Sonuç: Emeklilik sistemlerinde yaşanan paradigma değişimi iki aşamada değerlendirilmiştir. İlk olarak, emeklilik sistemlerinde yaşanan özelleştirme uygulaması bağlamında gelişen varsayımların ve sonuçların geçerliliği açığa çıkarılmıştır. İkinci olarak emeklilik sistemini özelleştiren çoğu ülkenin özelleştirme uygulamasını neden tersine çevirdiği ve bu anlamda kamu tarafından yönetilen emeklilik sistemlerinin neden yeniden devreye koyulduğu tartışılmıştır.

Özgünlük: 1981-2014 yılları arasında küresel düzeyde emeklilik sistemlerinde bir paradigma kayması yaşanmıştır. Yaşanan paradigma kayması sonucunda ortaya çıkan eğilimlerin varlığı ise tartışmaya açık hale gelmiştir. Bu bakımdan çalışmanın, bütüncül bir perspektif doğrultusunda emeklilik sistemlerinde yaşanan eğilimlerin nedenleri ve sonuçlarına yer vererek alan yazına katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Emeklilik reformu, emeklilik özelleştirmesi, sosyal güvenlik reformu.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Ayaş Meslek Yüksekokulu, Sosyal Güvenlik Programı, yusufcan_calisir@hotmail.com

An Assessment on the Paradigm Shift Experienced in Pension Systems

Yusuf Can Çalışır*

Abstract

Purpose: The aim of this study is to explore the origins and consequences of the paradigm shift in pension systems.

Method: The study adopts a longitudinal analysis approach to assess the privatization experience in pension systems.

Findings: The partial or full privatization of pension systems, which started in the 1980s and continued in Latin America and Central and Eastern Europe in the 2000s, represents the first stage of the international cycle of pension system restructuring. The second stage is the reversal of the privatization of pension systems. In this context, 18 countries (5 from Latin America and 13 from Central and Eastern Europe) have reversed privatization. However, no advanced capitalist country has ever privatized its pension system.

Implications: The paradigm shift in pension systems was evaluated in two stages. First, the validity of the assumptions and conclusions developed in the context of the privatization of pension systems is revealed. Second, it is discussed why most countries that have privatized their pension systems have reversed the privatization practice and why publicly managed pension systems have been reintroduced.

Originality: Between 1981 and 2014, there has been a paradigm shift in global pension systems. The existence of trends emerging as a result of this paradigm shift has become open to debate. In this respect, this study is expected to contribute to the literature by analyzing the causes and consequences of the trends in pension systems from a holistic perspective.

Keywords: Pension reform, pension privatization, social security reform.

* Assist. Prof., Ankara University, Vocational School Of Ayaş, Social Security Programme, yusufcan_calisir@hotmail.com

Giriş

Sosyal politika bağlamında, yaşlılıktan kaynaklanan gelir kaybına karşı sosyal koruma, daha spesifik olarak yaşlılık aylığının sistematik bir görünümünü temsil eden emeklilik sistemleri, temel sosyal haklardan birisi olan yaşlılık güvencesini sağlayan önemli bir araçtır. Emeklilik sistemleri, yaşlılıkta gelir güvencesi sağlamak için tasarlanmıştır. Bununla birlikte özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından, ekonomik büyüme, yeniden dağılım ve yoksulluğun azaltılması gibi konularda önemli etkileri olan emeklilik sistemleri, kamu sosyal harcamaları arasında en yüksek paya sahip alanı temsil etmektedir. Dolayısıyla finansal ve mali açıdan değerlendirildiğinde en büyük sosyal güvenlik programı olarak kabul edilmektedir (Ebbinghaus ve Möhring, 2022; Gökbayrak, 2010; Hujo, 2014).

Beklenmedik durumlarla başa çıkmak için devlet destekli sosyal güvenlik tekniklerinin ortaya çıkmasından önce, dini ve hayırsever kuruluşlar, dostluk/karşılıklı yardımlaşma demekleri gibi çeşitli aktörler, risklere ve/veya risklerin olumsuz sonuçlarından etkilenenler için önemli destek sağlayan kaynaklar arasında yer almaktadır. Sanayileşme sürecine koşut olarak, sosyal risklerin varlığına ve artan koruma ihtiyacını gidermeye yönelik, devlet destekli sosyal sigorta sistemlerinin geliştirilmesi ve bu kapsamda toplu bir cevap olarak 19. yüzyılın sonlarında, Bismarck tarafından başlatılan ve daha sonrasında diğer ülkelere yayılan, Bismarck modeli ekseninde kamu sosyal güvenlik sistemleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu kapsamda kamu emeklilik sistemlerinin kökeni, 1889 yılında Almanya’da Bismarck tarafından oluşturulan yaşlılık sigortası programına dayanmaktadır. Bismarck modeli, kuşaklar arasında gelişen dayanışmanın örtük bir sosyal sözleşmesini yansıtmaktadır. Farklı kuşakların (aktif/pasif nüfus) birbirinin yaşlılık aylığını finanse ettiği ve kuşaklararası dayanışmaya dayalı olarak benimsenen dağıtım yöntemi, söz konusu sözleşmenin özünü oluşturmaktadır (Kohli ve Arza, 2011).

Tarihsel olarak; kapsam, erişim ve finansman yapısı açısından iki farklı sosyal güvenlik modeli bağlamında dağıtım yönteminin işleyişi farklılık göstermektedir. İlk olarak, devletin ek desteğine dayalı, işçi ve işveren katkılarına dayanan kurumsal katkı modeli (Bismarck Modeli) karşımıza çıkmaktadır. Bismarck modeli, 1919 yılında kurulan ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) tarafından büyük ölçüde benimsenmiş ve üyelerine tavsiye edilmiştir. Diğer taraftan emeklilik ve diğer sosyal güvenlik uygulamalarının devlet bütçesi üzerinden vergi gelirlerine dayalı olarak finanse edildiği evrenselci model (Beveridge Modeli), ikinci önemli bir gelişmeyi temsil etmektedir. 1942 yılında, William Beveridge tarafından İngiliz refah devletinin temeli olarak geçerli olan model, “beşikten mezara” bir anlayışla tüm nüfusun faydalanıcı olarak kabul edilmesi anlayışına dayanmaktadır.

Emeklilik sistemleri, sosyal güvenlik alanında yaşanan önemli gelişmeler doğrultusunda erken refah devleti gelişiminin bir parçası olarak 19.yüzyılın sonunda çoğu sanayileşmiş ülkede yer almış ve İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar hızla genişlemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, yaşlılık riskine karşı korumanın evrimi daha farklı olmuştur. Özellikle 20.yüzyılın başlarında görece daha gelişmiş Latin Amerika ülkelerinin bazılarında kamu emeklilik planları oluşturulmuş ve kayıtlı sektörde çalışanlara yönelik yarı-evrensel düzeyde bir kapsama alanı söz konusu olmuştur. Diğer taraftan 1960'lı yıllar ve 1970'li yıllarda ise Asya, Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde emeklilik sistemine ilişkin düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Hujo, 2014; ILO, 2014/2015).

Emeklilik sistemleri, gerek vatandaşlık / evrensel haklara, gerekse işçi haklarına dayalı olsun, toplumların farklı ücretli ve ücretsiz iş türlerini nasıl tanımladıkları, gelir grupları ve nesiller arasında gelir ve riskin nasıl yeniden dağıtıldığına ve sosyal korumada kamu ve özel kurumların nasıl bir rol ettiklerine göre değişkenlik gösteren bir ülke refah rejiminin temel direğini oluşturmaktadır (Diop, 2008; Orenstein, 2013; Ortiz, Duran-Valverde, Urban ve Wodsak, 2018). Çoğu Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa'da olmak üzere yaklaşık 30 ülkede 1980'li yıllardan 2010'lu yıllara kadar emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi ve ardından özelleştirme uygulamalarının tersine çevrilmesi döngüsü yaşanmıştır. Buna karşılık, gelişmiş kapitalist ekonomiler, yaşanan bir nüfusun çeşitli demografik zorluklarına, mali kısıtlamalara ve üretkenlik yavaşlamalarına yanıt olarak radikal özelleştirme yolunu seçmemiştir. Bu uluslar, modern sosyal güvenlik sistemlerinin temelinde yatan nesiller arası dayanışma ve kapsayıcı yeniden dağıtım anlayışına sadık kalarak, sosyal güvenlik sistemlerinin faydalarına ve artan emeklilik yaşlarına ilişkin parametrik reformlara odaklanmıştır. Diğer bir anlatımla emeklilik sistemlerinde toptan bir yeniden yapılandırma yerine, emeklilik yaşının yükseltilmesi, emeklilik maaşlarının ayarlanması ve gönüllü emeklilik sütunlarının oluşturulması gibi düzenlemeler ekseninde ve sosyal sözleşmeden kaçınmayan bir görünüm sergilemektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, emeklilik sistemlerinde yaşanan paradigma değişiminin kökenlerini ve bu değişimin sonuçlarını açığa çıkarmaktır. Benimsenen amaç doğrultusunda çalışma, emeklilik sistemlerindeki paradigma değişiminin karmaşıklığını ve çok boyutlu doğasının ele alarak bu değişimin nedenleri ve sonuçlarını açıklamayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan emeklilik sistemlerinin özelleştirme deneyimleri ve bu deneyimlerin sonuçlarını incelemek için boyutsal bir analiz yaklaşımını benimsenmiştir. Bu analiz, söz konusu ülkelerde emeklilik sistemlerindeki paradigma değişiminin süreç içerisinde nasıl evrildiğini ve şekillendiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Araştırma kapsamında odaklanılan temel sorun, piyasa

mekanizması yoluyla sağlanan sosyal korumanın sakıncaları ve bu sakıncaların emeklilik sistemleri üzerindeki etkilerinin bütüncül bir şekilde ortaya konulmasıdır.

Çalışmanın yapısı, genelden özele bir bakış açısını yansıtmaktadır. İlk olarak, emeklilik sistemlerindeki reform eğilimleri ve özelleştirme deneyimine dair varsayımlar, amaçlar ve sonuçlar ele alınmaktadır. Bu temel bir bağlam sağlayarak konunun ana odak noktasının tanıtılmasına yöneliktir. Daha sonra, emeklilik sisteminin yeniden yapılandırılması ve bu süreçte gelişen ve değişen koşullar değerlendirilmektedir. Bu kısımda özelleştirme deneyimlerinin emeklilik sistemlerinde nasıl bir etki yarattığını ve emeklilik sistemlerinin nasıl evrildiğini açıklamak amacıyla ele alınmıştır. Son olarak, çalışma ülke deneyimleri (Arjantin, Macaristan ve Polonya) üzerinden örnekler sunarak teorik konuları somutlaştırmaktadır. Bu örnekler, özelleştirme deneyimlerinin pratikte nasıl işlediğine ve söz konusu ülkelerde emeklilik sistemlerinin nasıl değiştiğinin anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Emeklilik Sistemlerinde Reform Eğilimleri

Emeklilik sistemlerinin geliştirilmesinde ve yaşlılık riskine karşı verilecek yanıt noktasında kamu ve özel sektör arasındaki denge kilit bir faktördür. Aynı zamanda daha uzun yaşama riskinin birey, devlet ve özel sektör tarafından ne ölçüde üstlenileceği önemli bir sorunsaldır (Carone, Eckefeldt, Giamboni, Laine ve Pamies, 2016). 19. yüzyılın büyük bir bölümünde ve 20. yüzyılın başlarından itibaren, artan uzun ömür ve azalan doğurganlık gibi demografik değişikliklerin ve işgücü piyasalarının değişen bileşimi gibi sosyo-ekonomik gelişmelerin birleşik etkisinin bir sonucu olarak emeklilik alanındaki gelişmeler, ülkelerin önemli gündem maddesi arasında yer almaktadır. Aynı zamanda bu durum her geçen gün daha da önemli hale gelmektedir (Hinrichs, 2021; Natali, 2017).

Genel olarak sosyal güvenlik sistemleri, özel olarak emeklilik sistemlerinin 19.yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki koşullar ile günümüz koşulları karşılaştırıldığında, günümüzde ülkelerin demografik eğilimlerinin önemli ölçüde farklılaştığını kabul etmek gerekir. Bu bağlamda demografik faktörler gerek dağıtım sistemine göre gerekse de özel sermayeye dayalı sistemlere göre işletilen emeklilik sistemlerini etkilemektedir. Söz konusu demografik koşullar altında, her iki sistem açısından da, önceki nesillerin yaşlılıkta sağlanan faydaları finanse etmek için daha fazla katkıda bulunması ve/veya daha fazla tasarruf etmek zorunda kalacağı açıktır.

Sosyal güvenlik oldukça dinamik bir alan olarak, demografik yapıda yaşanan değişimlerden etkilenmektedir. Son yıllarda doğurganlık ve bebek ölüm oranlarının azalmasını sağlayan tıp ve sağlık hizmetlerindeki ilerlemeyle bağlantılı olarak nüfusun demografik yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu eğilimlerin doğal bir sonucu olarak, doğum oranlarında düşüş ve doğumdan beklenen yaşam süresinde bir artış yaşanmaktadır. Bununla

birlikte kadınların işgücüne katılım oranlarının artması, daha yüksek boşanma oranları ve tek ebeveynli aile sayılarındaki artış gibi nedenlerden ötürü nüfusun yapısal dağılımında tersine gelişim trendleri yaşanmaktadır. Her şeyden öte, daha düşük doğum oranlarının varlığı, zamanla işgücüne dahil olacak birey sayısının azalmasında etkili olarak, emeklilik planlarına aktarılacak katkıların azalmasına yol açmaktadır. Öte yandan, daha yüksek yaşam beklentisi ise emeklilik ve sağlık harcamaları üzerinde örtük olarak mali bir etkiyle daha uzun yaşam koşullarının oluşmasına olanak tanımaktadır. Bu noktada genel olarak karşımıza çıkan iki eğilim, sosyal güvenlik sistemlerinin karşılayabileceği yardımların düzeyi üzerinde baskı yaratmaktadır. Dolayısıyla emeklilik sistemleri özelinde katkı/karşılık oranı bağlamında bir aksaklığın açığa çıkması kaçınılmazdır.

Tablo 1. Küresel Demografik Eğilimler

Yıllar	Nüfus Artışı (yıllık %)	Doğuştan Beklenen Yaşam Süresi	65 yaş ve üzeri nüfus (toplam nüfusun %'si)	Yaşlı Bağlılık Oranı
2001	1,334999	68,05224	6,974301	11,03716
2002	1,313657	68,33322	7,067339	11,12998
2003	1,289152	68,60684	7,15796	11,21946
2004	1,274941	68,86231	7,243344	11,30086
2005	1,263747	69,19874	7,326408	11,37722
2006	1,257648	69,57123	7,406786	11,45604
2007	1,247424	69,83532	7,474888	11,52552
2008	1,247889	70,00628	7,532182	11,58433
2009	1,237038	70,40162	7,590058	11,64969
2010	1,222637	70,67123	7,651639	11,7244
2011	1,204525	71,00827	7,734589	11,83931
2012	1,240337	71,28444	7,855128	12,02288
2013	1,235649	71,57751	7,996704	12,24559
2014	1,2205	71,88147	8,158164	12,50287
2015	1,193055	72,09522	8,33927	12,79198
2016	1,173204	72,34535	8,534866	13,10503
2017	1,148719	72,54278	8,745485	13,44565
2018	1,10258	72,78409	8,966737	13,80191
2019	1,055964	72,97972	9,196583	14,16834
2020	1,011039	72,24382	9,42512	14,52794
2021	0,859197	71,32739	9,616711	14,82055

Kaynak: Word Bank, <https://databank.worldbank.org/source/population-estimates-and-projections#>.

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, küresel düzeyde son yıllarda nüfus artış hızının azaldığı, buna karşın doğuştan beklenen yaşam süresinin arttığı görülmektedir. Bununla birlikte 65 yaş ve üzeri nüfusun toplam nüfusa oranı ve yaşlı bağlılık oranının artış eğilimi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

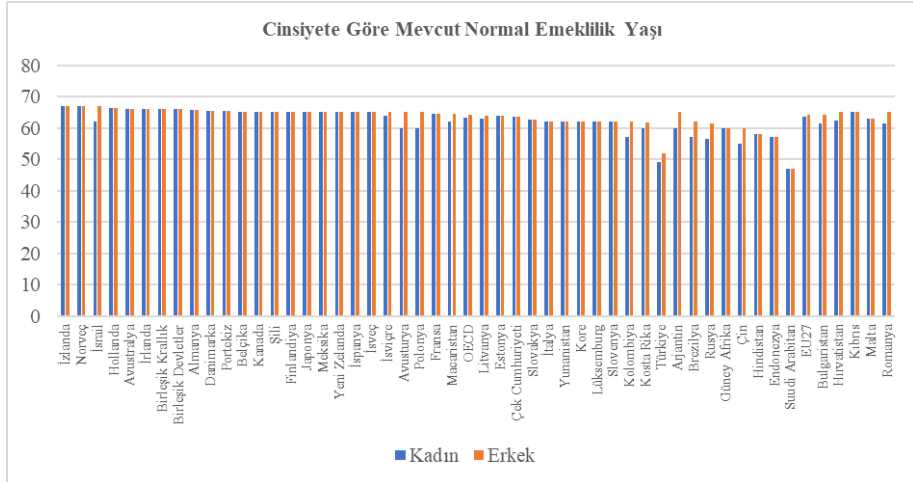
Küresel boyutta yer alan veriler yaşlanma gerçeğini ortaya koymaktadır. Yaşlanan bir nüfusun emeklilik sistemlerine olan etkileri dikkate alınması gereken temel bir sorundur. Doğuştan beklenen yaşan süresinin artması, daha uzun süre emekli aylığı ödenmesini gerektirirken, 65 yaş ve üzeri nüfusun toplam nüfusa oranını ve yaşlı bağımlılık oranının artması finansal sürdürülebilirlik için temel bir zorluktur. Bu bağlamda mevcut demografik verilerin, emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliği üzerinde bir baskı oluşturduğu açıktır. Bu nedenle, emeklilik sistemlerinin finansman ve politika seçeneklerini düşünmek için demografik değişkenlerin mutlak anlamda dikkate alınması gerekir.

Daha düşük doğurganlık/daha uzun yaşam beklentisi ve dağıtım sistemi esasına göre işletilen emeklilik sistemleri koşulları altında, emeklilere katkıda bulunanlar sistemin finansmanının işletilmesi için önemli bir parametreyi oluşturmaktadır. Öte yandan fon biriktirme esasının geçerli olması halinde ise, emeklilikten sonra daha uzun yaşam beklentisine bağlı olarak emekli maaşlarının karşılanması için daha büyük bir birikmiş fon stoğuna ihtiyaç duyulmaktadır (Ebbinghaus ve Möhring, 2022). Dolayısıyla emeklilik sistemi açısından birtakım parametrelerin değiştirilmediği varsayımı altında, demografik yapıdaki değişime uyum sağlamak amacıyla yeni açmazların varlığı kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin demografik yapıya uyum sağlamak için fon biriktirme yöntemi bağlamında daha düşük emekli aylıklarının varlığı gündeme gelmektedir. Aynı zamanda finansman yöntemi açısından dağıtım yönteminin benimsenmiş olması halinde de, katkı oranlarının yükseltilmesi, emeklilik yaşının uzatılması gibi düzenlemelere gerek duyulmaktadır. Emeklilik sistemleri açısından bu tür düzenlemelerin gündeme gelmesi, emeklilik yaşını önemli bir tartışma konusu haline getirmektedir. Emeklilik yaşının uzatılması veya katkı oranlarının yükseltilmesi gibi adımlar, demografik değişimlere uyum sağlamak ve emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliğini korumak için zorunlu olabilmektedir.

Şekil 1’de görüleceği üzere, emeklilik yaşının toplumsal, ekonomik ve demografik faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda her ülkenin kendi sosyal güvenlik sistemi ve nüfus yapısına bağlı olarak normal emeklilik yaşı farklılıklar taşımaktadır. Nüfusun yaşlanma eğilimi göstermesi normal emeklilik yaşının yükselmesine ve emeklilik sistemlerinin revize edilmesine neden olmuştur. Eğitim kariyerini tamamlamış ve 22 yaşında işgücü piyasasına giren bir birey için Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkeleri genelinde 2020 yılı için ortalama normal emeklilik yaşı; kadınlar için 63,4, erkekler için ise 64,2’dir. Ancak Türkiye, normal emeklilik yaşı açısından ortalamanın oldukça altındadır. Kadınlar için 49 ve erkekler için 52 olan normal emeklilik yaşları nedeniyle Türkiye, OECD ülkeleri içinde istisnai bir konumda bulunmaktadır. Türkiye dışında kadınlarda en düşük normal emeklilik yaşı Kolombiya’da 57 iken, erkeklerde ise Kolombiya, Lüksemburg ve Slovenya’da 62’dir. Öte yandan, İzlanda ve

Norveç gibi ülkeler normal emeklilik yaşını 67 olarak belirleyerek en yüksek normal emeklilik yaşına sahipken, İsrail sadece erkekler için 67 yaşını belirlemiştir.

Şekil 1. Cinsiyete Göre Mevcut Normal Emeklilik Yaşı

Kaynak: OECD (2021), Pensions at a Glance 2021: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/ca401ebd-en>

Emeklilik sistemleri ve alt bileşenleri, toplumsal ihtiyaçların, ekonomik koşulların ve siyasi tercihlerin bir sonucu olarak dinamik bir görünüm sergilemektedir. Bu dinamik yapının bir sonucu olarak, emeklilik sistemleri süreç içerisinde bir dizi tasarım ve performans sorunuyla başa çıkmak zorunda kalmıştır. Özellikle son yıllarda nüfusun yaşlanma eğilimine girmesi, mevcut emeklilik sistemlerinin önemli tasarım ve performans sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Öte yandan süreç içerisinde mevcut emeklilik sistemleri; sınırlı kapsam, artan maliyetler ve eşitsizlikler gibi tasarım ve performans sorunları nedeniyle reform baskısı altında kalmıştır. Aynı zamanda nüfusun yaşlanması, dağıtım esasına göre işletilen emeklilik sistemlerinin olgunlaşması ve işgücü piyasasının kayıtsızlaştırılması veya artan işsizlik gibi sorunlar emeklilik sistemlerinin maliyetini arttırarak, potansiyel olarak ekonomilerin rekabet gücünü ve yatırımcıların ekonomik temellere ilişkin algılarını olumsuz olarak etkilemiştir. Bununla birlikte küreselleşme ve neoliberal politikalar, hükümetleri kamu sosyal koruma politikalarının maliyetlerini yeniden düşünmeye ve daha geniş makroekonomik politika çerçeveleriyle uyumlu hale getirmeye zorlamıştır.

Gelinen noktada emeklilik sistemleri açısından; emekli aylıklarının düzeyi, yönetim maliyetleri, nesiller arası dayanışma derecesi, ulusal tasarruf seviyesi, gelir dağılımı ve diğer boyutlarla ilgili olarak finansman yöntemleri üzerinden tartışmalar ve düzenlemeler dinamik bir görünüm sergilemektedir.

Bu bağlamda emeklilik sistemleri oluşturulduktan sonra, ülkelerin söz konusu sistemleri reforme etmelerinin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Mevcut programlardaki veya gelecekte yaşanması beklenen sorunlar (finansal sürdürülebilirlik, etkinlik, verimlilik, şeffaflık ve eşitlik gibi) nedeniyle emeklilik sistemlerinin reforme edilmesi güncel bir gerekliliktir. Benzer şekilde emeklilik sistemlerinin işleyişi üzerinde etkileri olan bağlam değişkenlerindeki farklılıklar nedeniyle reformlar gerekli veya talep edilebilir ölçeklidir. Örneğin nüfus, aile ilişkileri veya işgücü piyasalarındaki yapısal değişimler veya mali sorunlar, dış şoklar ve ekonomik krizler gibi faktörlerden dolayı emeklilik sistemlerinin işleyişi doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilenmektedir (Diop, 2008; Hujo, 2014; Ortiz vd., 2018). Ayrıca yaşlı nüfusun evrensel olarak kapsanması gibi uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla da reformlar gerekli görülebilmektedir. Diğer yandan ideolojik olarak güç kümelenmeleri ve çıkar koalisyonlarındaki değişimler nedeniyle reformların başlatılması veya birtakım reform modellerinin teşvik edilmesi söz konusu olabilmektedir (Hujo, 2014; Müller, 2003; Orenstein, 2008). Tüm bu faktörlere bağlı olarak pek çok ülke emeklilik sistemlerinin işleyişinde çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Bu kapsamda radikal olarak gerçekleştirilen düzenlemeleri yakından incelemekte fayda vardır.

Emeklilik Sistemlerinde Özelleştirme Deneyimi

1970'li yılların ikinci yarısından itibaren, gerek gelişmiş ülkelerdeki sosyal güvencelerin artan maliyeti, gerekse de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sosyal hakları sağlama konusundaki başarısızlıkları emeklilik sistemlerinin yıpranmasına yol açmıştır. Ayrıca serbest piyasa ekonomisinin geçerli olması bağlamında emek kesiminin getirilerinin, sermaye kesiminin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Mali sorunlar temelinde yaşanan gelişmeler, emeklilik sistemlerinde bireysel sorumluluğu arttırmayı bir politika hedefi olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi, 1990'lı yıllarda ekonomi politikalarına ilişkin ortaya atılan Washington Konsensüsü'nün tam anlamıyla bir parçası olmasa da, sosyal politikaların önemli bir yönünü piyasalaştırarak büyümeyi ve verimliliği teşvik eden neoliberal bir yöntem olarak kabul edilmelidir (Solimano, 2021). Küreselleşme sürecinde, neoliberalizm ve yapısal uyum programları güdümünde, emeklilik politikaları kamu girişiminden piyasa girişimine doğru paradigmatik bir değişim yaşamıştır. Bu bağlamda küresel düzeyde emeklilik sistemlerinde bir paradigma kayması yaşanmıştır. Yaşanan bu paradigma kaymasını ardında, kamu tarafından organize edilen emeklilik sistemlerinin tamamen veya kısmen özelleştirilmesine yönelik bir girişim yer almaktadır. Bu girişimin somut yansıması, emeklilik sistemlerinin özel tasarruflar ve/veya bireysel emeklilik sistemleri üzerinden yürütülmesine dayanmaktadır (Clark ve Whiteside, 2005; Ervik, 2005; Guardiancich, 2011; Kay ve Sinha 2008). Dolayısıyla kamu tarafından idare edilen bir nesiller arası sosyal sözleşmeye dayalı, dağıtım

esasına göre işletilen sistemler yerine, büyümeyi teşvik etmek ve yaşlanma riskinin kamu bütçeleri üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için bir araç olarak özel sektör güdümünde fon biriktirme esasına göre planlanan emeklilik anlayışı geniş çapta benimsenmiştir (Hujo, 2014). Emeklilik sistemlerinin özel ve/veya bireysel tasarruf planlarına dayanan bir anlayışla tasarlanması, öncelikle Latin Amerika (ilk olarak 1981 yılında Şili'de uygulanan bir model) ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan Asya ve Afrika'da (Tayvan ve Nijerya) özel emeklilik sistemlerinin benimsenmiş olması kapsamın genişlemesine yol açmıştır (Orenstein, 2013).

Buna paralel olarak, daha ziyade Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişmiş refah devletlerinin çoğu, her ne kadar mevcut emeklilik sistemlerinin değiştirme konusunda isteksiz olsalar da, özel emeklilik sistemi tasarruflarına olan bağımlılığı arttıran reform girişimlerinde bulunmuşlardır. Örneğin Almanya, 2000'li yıllarda cömert kamu emeklilik sistemi uygulamaları kısıtlayarak, gönüllü-devlet destekli emeklilik tasarruf planlarına işlerlik kazandırmıştır. Danimarka ve Hollanda ise mevcut mesleki emeklilik sistemlerinin kapsamını artırma yoluna gitmiştir. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri'nde ise sosyal güvenlik alanında özelleştirme girişimleri reddedilmesine rağmen, bireylere artan sorumluluk ve risk yükleyen, aynı zamanda yaşlılık aylığı için kamunun desteğinin azaltılması için girişimlerde bulunulmuştur (Ebbinghaus, 2011; Natali ve Rhodes, 2004; Palier, 2010).

Emeklilik sistemlerinin kısmen veya tamamen özelleştirilmesini benimseyen ülkeler, kamu tarafından organize edilen emeklilik sistemlerine sahip olan ülkeler üzerinde potansiyel bir etki yaratmıştır. Söz konusu potansiyel etki ise, emeklilik sistemlerinde küresel bir eğilimin varlığını karşımıza çıkarmaktadır. Bir yandan artan bütçe açıkları ve demografik yapıya bağlı gelişen yaşlanma eğilimi gibi ulusal düzeyde etkili olan sosyo-ekonomik faktörler, diğer yandan Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa'da bölgesel kümelenme bağlamında emeklilik sistemlerinin kısmen veya tamamen özelleştirilmesi girişimleri, küresel eğilimin artmasını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Hujo, 2014; Orenstein, 2013). Buna bağlı olarak küresel düzeyde emeklilik sistemlerinde kamunun rolünün daralması ve kamu tarafından yönetilen emeklilik sistemlerinin temelini oluşturan nesiller içi - nesiller arası sosyal dayanışmayı ortadan kaldıran bir paradigma kayması yaşanmıştır.

Genel olarak gerçekleştirilen radikal reform, sosyal sigorta emekli maaşlarını özel emeklilik fonu yöneticileri tarafından yönetilen bireysel hesaplarla değiştirerek, ülkeler için sosyal güvenliğin maliyetlerini azaltmayı amaçlamaktadır. Emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi anlayışının temel amacı, ulusal düzeyde uzun vadeli tasarrufları teşvik etmek ve sermaye piyasalarını geliştirmek için bireysel tasarrufları harekete geçirmektir. Diğer

bir anlatımla, sermaye piyasalarına derinlik kazandırma amacının ön planda olduğu yeni bir emeklilik ortodoksluğu politikası egemen kılınmak istenmiştir (Müller, 2003).

1994 yılında yayımlanan Dünya Bankası Yaşlılık Krizini Önlemek (Dünya Bankası, 1994) isimli rapor, yaşlıları korumak ve büyümeyi teşvik etmek için politika tartışmaları ekseninde önemli bir plan ve referans olarak karşılık bulmuştur. Emeklilik sistemlerinin çok basamaklı bir yapıya dönüştürülmesi öneren raporda, kamu sosyal sigorta uygulamaları yerine sermaye piyasalarına aktarılan özel bireysel hesaplara dayalı bir reforma odaklanılmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyümeyi teşvik etmeye dayalı bir anlayışla, geleneksel kamu emeklilik sistemlerinin sosyo-ekonomik etkilerinin başarısız kaldığı ileri sürülmüştür. Dünya Bankası, emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesinin sermaye piyasaları üzerinde yaratacağı olumlu etkiye vurgu yaparak, daha yüksek fayda seviyeleri ve bireysel katkıların artırılmasına yönelik olarak teşvik edici bir yaklaşım sergilemiştir. Benzer doğrultuda özelleştirme taraftarları da, tanımlanmış fayda sağlayan kamu sosyal sigorta sistemlerinin kaçınılmaz olarak bir sosyal güvenlik krizine veya yaşlılık krizine yol açacağını iddia etmişlerdir. Bu noktada özellikle orta gelirli ülkelerde yapısal reformların ve emeklilik sistemlerinin tamamen veya kısmen özelleştirilmesini çözüm olarak kabul eden bir reform mantığı temel alınmıştır (Dünya Bankası, 1994; Holzmann ve Palmer, 2006; Ortiz vd., 2018). Özel sektörün, özellikle gelişmekte olan ülkelerde devletten daha fazla sosyal koruma yaratabileceği düşüncesi hakim olmuştur. Başlangıçta emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi, kamu tarafından yönetilen emeklilik planlarının mali sorunlarına kapsamlı bir cevap verme misyonunu taşıması gerekçesiyle, ülkeler için cazip hale gelmiştir. Bu durum bireyleri emeklilik için vergi korumalı hesaplarda tasarruf etmeye yöneltmiş ve kamu garantisi seviyesinin düşmesine neden olmuştur. Yeni emeklilik paradigması önemli sorunları çözüyor gibi görünse de, kendine özgü bazı belirgin sorunları vardır. Esasen, yeni emeklilik paradigması, yasal emeklilik sistemi hedeflerinden daha fazla mali konulara ve gelirle ilgili faydalara öncelik verme eğilimindedir.

Ülkelerin emeklilik sistemlerini kısmen veya tamamen özelleştirmeye iten diğer bir mekanizma ise, Bretton Woods kurumları ve bölgesel kalkınma bankaları tarafından sağlanan kredi koşulluluğudur. Borç alan ülkeler, kamu sektörüne dayalı sosyal güvenliğin yerini alan özel sektör tarafından yürütülen bireysel planları uygulamaya koyma planlarını parlamentolarına sunmak için yapısal uyum kredileri ve teknik yardım almak için ön koşulları kabul etmek zorunda bırakılmıştır. Aynı zamanda kredi ödemeleri emeklilik sistemi özelleştirilmesinin uygulanmasındaki fiili ilerlemeye bağlı kılınmıştır (Solimano, 2021).

Emeklilik sistemlerinde yaşanan paradigma kaymasının nedenleri ve sonuçları bağlamında 1981 yılından 2014 yılına kadar 30 ülke kamusal

zorunlu emeklilik sistemlerini tamamen veya kısmen özelleştirmiştir. Latin Amerika'da 14 ülke emeklilik sistemini özelleştirme girişiminde bulunmuştur. 1981 yılında Şili kendine özgü siyasi ve ekonomik koşulları nedeniyle, emeklilik sistemini ilk özelleştiren ülke olmuştur. Şili emeklilik sistemi, uluslararası düzeyde, diğer ülkelerin takip etmesi gereken bir başarı öyküsü olarak sunulmuştur. Bu bağlamda Peru (1993), Arjantin ve Kolombiya (1994), Uruguay (1996), Bolivya, Meksika ve Venezuela (1997), El Salvador (1998), Nikaragua (2000), Kosta Rika, Ekvador (2001), Dominik Cumhuriyeti (2003) ve Panama (2008) emeklilik sistemini kendine özgü dinamikleri ekseninde özelleştiren diğer Latin Amerika ülkeleri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra 1990'lı yılların sonlarından itibaren Orta ve Doğu Avrupa'da ise 13 ülke emeklilik sistemlerini özelleştirme girişiminde bulunmuştur. Macaristan, Kazakistan (1998), Hırvatistan, Polonya (1999), Letonya (2001), Bulgaristan, Estonya (2002), Litvanya, Romanya (2004), Slovakya (2005), Makedonya (2006), Çek Cumhuriyeti (2013) ve Ermenistan (2014) emeklilik sistemini özelleştirme girişiminde bulunan ülkeler arasında bulunmaktadır. Ayrıca Rusya (2002), Nijerya (2004) ve Gana (2010) ise kamu emeklilik sistemini özelleştiren diğer ülkeler arasındadır. Bu kapsamda emeklilik sistemlerini özelleştiren ülkelerin niceliği değerlendirildiğinde, az sayıda ülkenin bu girişime özgü niteliği yansıttığını söylemek mümkündür (Ortiz vd., 2018; Solimano, 2021).

Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa'da 1990'lı ve 2000'li yıllarda gerçekleştirilen emeklilik sistemlerinin tamamen veya kısmen özelleştirmesi kapsamındaki reformlar üç farklı model dahilinde açıklanabilir. Söz konusu reform tipolojileri; ikame edici model, paralel model ve karma model olarak tasnif edilebilir. Bu kapsamda ilk olarak ikame edici model, Şili modeline en yakın olmakla birlikte, kamu emeklilik sisteminin tasfiye edilmesine yöneliktir. Özel bireysel hesap sistemi üzerinden emeklilik sistemlerinin ikame edilmesini temel almaktadır. İkinci olarak paralel model, özünde bir kamu emeklilik sistemini kabul etmekte ve kamu emeklilik sistemi ile rekabet eden bireysel emeklilik planlarına dayalı alternatif özel bir emeklilik planının kullanılmasını esas almaktadır. Son olarak karma model ise, ek bir emeklilik (ikinci basamak) yapısı sunan ve bireysel hesaplara dayalı zorunlu özel bir sistemle birleştirilmiş temel bir emeklilik maaşının (birinci basamak) verilmesini esas almaktadır. Görüleceği üzere farklı reform tipolojileri ekseninde yeni emeklilik sistemi ortodoksisi tek bir model üzerinden değil, farklı bağlamları ve tarihsel mirası yansıtan Şili örneğinin farklı uygulamalarıyla sonuçlanmıştır (Hujo ve Rulli, 2014; Mesa-Lago ve Müller, 2002).

Tablo 2. Emeklilik Sistemine Yönelik Özelleştirme Uygulamaları

	<i>Tam Özelleştirme</i>	<i>Kısmi Özelleştirme</i>
<i>Temel Karakteristik Özelliği</i>	Dağıtım yöntemi sisteminden, tamamen özel olarak yönetilen bireysel hesaplara ve tanımlanmış katkı paylarına dayalı emeklilik sistemlerine geçilmesine yönelik düzenlemeleri kapsamaktadır.	Kamu ve özel olarak yönetilen birden fazla emeklilik planında oluşan bir sisteme geçilmesini yansıtmaktadır. Daha büyük bir sistemde tamamen bireysel hesaplara dayalı finansman bileşenleri üzerinden tamamlayıcı bir yapı bulunmaktadır. Emeklilik basamaklarının ağırlığı arasında ülkeler arasında önemli ölçüde farklılıklar vardır. Özel basamak ne kadar büyükse, kamu basamağının yaşlılara yeterli gelir güvencesi sağlama kapasitesi o kadar düşük kalmaktadır.
<i>Ülke Örnekleri</i>	Şili (1981), Bolivya (1997), Meksika (1997), El Salvador (1998), Nikaragua (2000), Dominik Cumhuriyeti (2003), Nijerya (2004).	Arjantin (1994), Uruguay (1996), Macaristan (1998), Polonya (1999), Hırvatistan (1999), Letonya (2001), Bulgaristan (2002), Estonya (2002), Rusya (2002), Litvanya (2004), Romanya (2004), Slovakya (2005), Makedonya (2006), Gana (2010).

Kaynak: Grishchenko, 2015; Mesa-Lago, 2004; Orenstein, 2008.

Başlangıçta emeklilik sistemini kısmen veya tamamen özelleştiren ülkeler, sağlam kanıtlarla desteklenmeyen iyimser vaatlerin ardından özelleştirme ateşine atlamışlardır. 1990'lı yıllarda emekleme döneminde olan ve halen çok az sayıda emeklinin bulunduğu bir kaynak birikimi aşamasının egemen olduğu Şili sistemi, emeklilik reformu için kılavuz bir plan olarak görülmüştür. Bu bağlamda Şili sistemi öncülüğünde çoğu sosyal güvenlik sistemine rehberlik eden nesiller arası dayanışma ve nesiller içinde yeniden dağıtım gibi geleneksel ilkelerin yerini yeni bir “bireysel sorumluluk” etiği almıştır. Bu anlayışa göre, her ücretli kendi başının çaresine bakmalı, iyi bir

ücretli iş bulmalı ve her ay bireysel emeklilik hesabına katkıda bulunmaya devam etmelidir. Diğer taraftan bireysel hesapların bu yeni dünyasında, katkıda bulunanlar, emeklilik fonlarının getiri-risk kombinasyonu konusunda karmaşık finansal seçimler yapmak zorunda bırakılmıştır. Ordu ve onun serbest piyasa teknokrasisi tarafından dayatılan Şili özel emeklilik sistemi, uluslararası finans kuruluşlarının (Dünya Bankası, Amerikan Kalkınma Bankası, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ve Uluslararası Para Fonu) yardımıyla diğer ülkeler için örnek alınması gereken bir rol model olarak yıllarca teşvik edilmiştir (Solimano, 2021).

Emeklilik Sistemlerinin Özelleştirilmesi: Varsayımlar ve Sonuçlar

Emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi bağlamında bir dizi tartışmalı politika hedefi ve bireysel davranış, tasarruf kapasitesi, işgücü piyasalarının doğası ve finansal piyasalarla ilgili temel ekonomik argümanlar yer almaktadır (Orszag ve Stigliz, 2001; Solimano, 2021). Emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi, zorunlu bireysel hesapların oluşturulması, daha fazla finansman ile bunun sermaye oluşumunu canlandıracağı ve ekonomik büyümeyi hızlandıracağı beklentisiyle yerel sermaye piyasasına yeni tasarruflar enjekte etmenin bir yolu olarak görülmüştür. Benzer doğrultuda serbest piyasa ekonomistleri ve yükselen finans sektörü tarafından, içsel sermaye piyasalarını geliştirmenin ve özel firmalara yatırım finansmanı sağlamanın bir aracı olarak emeklilik sistemleri kullanılmıştır (Naczyk ve Domonkos, 2016; Ortiz vd., 2018). Diğer yandan özelleştirme uygulamaları, yapısal uyum ve piyasalara daha fazla güvenmenin bir parçası olarak verimlilik ve birikim temelinde meşrulaştırılmıştır. Gerçekleştirilen düzenlemelerin arkasında yer alan amaçlar bakımından nesiller içi ve nesiller arası yeniden dağıtım ilkesine dayalı sosyal sözleşmelerin yerini bireysel sorumluluklara bırakması temel bir çıktıdır. Özellikle yaşlılıkta ekonomik güvenliği sağlamak için bireysel tasarrufların teşvik edilmesine dayalı olarak bireysel tasarruf hesaplarının sosyal güvenlik sistemine dahil edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda ulusal düzeyde tasarruf seferberliği başlatmak, yatırımlar için finansman kaynaklarını arttırmak ve ekonomik büyümeyi desteklemek için yerel sermaye piyasalarını gelişimini teşvik etmek esas alınmıştır. Benzer doğrultuda emeklilik planlarında finansal seçeneklerin artırılması ve bütçe üzerinde kamusal sosyal güvenlik sistemlerinin yükünün azaltılması, emeklilik sistemlerinin özelleştirme girişiminin ardında yer alan faktörler arasındadır (Hinrichs, 2021; Hujo, 2014; Naczyk ve Domonkos, 2016; Orenstein, 2013; Solimano, 2021). Bununla birlikte özelleştirme girişiminin, söz konusu faktörler ekseninde dayandığı argümanların hangi varsayımlar altında geçerli kılınmaya çalışıldığı ise irdelenmesi gereken konular arasında yer almaktadır.

Mikro ölçekte, bireylerin uygun bir tasarruf kapasitesine sahip olması ve aynı zamanda erken yaşta emeklilik için birikim yapma ihtiyacının farkında

olması en temel varsayımlardan birisidir. Bu varsayıma dayalı olarak emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi anlayışı, ekonomik ajanları miyopik bakış açısına sahip olmadığını esas almaktadır. Buna paralel olarak, bireylerin finansal piyasaların işleyişine dair yeterli bir anlayışa ve bilgiye sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle bireylerin emeklilik fonlarının değerlendirildiği çeşitli finansal araçların risk ve getiri maliyetlerini dengeleyebilecek rasyonel seçim yapabilme kabiliyetlerinin varlığı meşrulaştırılmaktadır (Ortiz vd., 2018; Solimano, 2021; Vlachantoni, 2022).

Emeklilik sistemlerinin özelleştirme girişiminin dayandığı makro ölçekli varsayımlar doğrultusunda ise, dağıtım esasına göre işletilen sistemlerden özel sağlayıcılar tarafından yöneltilen bireysel hesaplara geçiş maliyetinin küçük ve geçici nitelikte olduğu anlayışı belirgin kılınmaktadır. Ayrıca, sermaye piyasaları tasarrufların karlı yatırım projelerinde değerlendirilmesi bakımından etkin kabul edilmektedir. Bu bağlamda yatırım getirileri, emeklilik tasarruflarının süreç içerisinde geometrik olarak artmasına ve tatmin edici emeklilik aylıklarının bireysel hesap sahipleri arasında paylaşmasına imkan verecek nitelikte işlerlik kazanması için rasyonel kabul edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen kayıt dışılık, yüksek işgücü devir hızı, eksik istihdam ile karakterize edilen fiili işgücü piyasasının işleyişinin ise, bireysel sermayeye dayalı emeklilik sistemlerinin düzgün çalışması için temel bir kısıtlama oluşturmayacağı varsayılmaktadır (Hujo, 2014; Solimano, 2021; Vlachantoni, 2022).

Emeklilik sistemlerinin özelleştirmesi anlayışına bağlı olarak gerçekleştirilen emeklilik reformunun fon biriktirme modelinin arkasındaki davranışsal öncülleri, kapitalist bir ekonominin gerçekte nasıl davrandığına dair oldukça gerçekçi olmayan beklenti ve varsayımlara dayanmaktadır. Öne çıkan amaç ve varsayımlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerin gerçeklikleri ile uyumsuzdur. Pratik anlamda gerçekçi olmayan argümanlara dayalı öne sürülen reformların benimsenmiş olmasının getirileri çok boyutlu bir yapı içerisinde kendisini göstermektedir. Bu nedenle özelleştirme girişiminin ardında ihmal edilen ve kritik öneme sahip alanlar yer almaktadır. Her şeyden önce emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi ekseninde bireylerin, profesyonel bir finans uzmanı için bile kolay olmayan bir görev doğrultusunda fonların getiri-risk kombinasyonu üzerinde karmaşık finansal seçimler yapmak zorunda bırakılması işleyiş noktasında önemli bir sorunu teşkil etmektedir. Diğer yandan daha ziyade parçalanmış/bölünmüş ekonomilerde ve kayıt dışılığın yaygın olduğu işgücü piyasalarında emeklilik sistemlerinin kapsamı sınırlıdır. Emegün mütevazı ücretler kazandığı eşitsiz toplumlarda düşük gelirlili grupların ve orta sınıfın geniş kesimlerinin tasarruf kapasitesinin olduğundan daha fazla tahmin edilmiş olması ve ücretlilerden büyük firmalara ve büyük sermayeye doğru tasarrufların azalan oranlı yeniden dağılımı, yoksulluk ve gelir eşitsizliği gibi sorunların derinleşmesine neden olmuştur. Ayrıca emeklilik fonları sektörünün önemli yönetim ve pazarlama maliyetleri,

finansal risklerin ve uzun ömür risklerinin bireysel hesaplara kayması ve emeklilik yönetim şirketlerinin karar alma süreçlerine çalışanların ve kuruluşların sosyal katılımına olanak tanınamaması ve dışlanması gibi sorunlar emeklilik sistemlerini kısmen veya tamamen özelleştiren ülkelerin önemli problemleri arasında bulunmaktadır (Ebbinghaus ve Möhring, 2022; Hinrichs, 2021; Hujo, 2014; Mesa-Lago ve Bertanou, 2016; Orenstein, 2013; Orszag ve Stiglitz, 2001; Ortiz vd., 2018; Solimano, 2021; Vlachantoni, 2022).

Emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi girişimin bir başka sorunlu boyutu ise, emeklilik fonlarının fiili yatırımına ilişkindir. Kamusal planlardan özel planlara göre işletilen sistemlere geçiş aşamasında ortaya çıkan maliyetler önemli bir külfet yaratmaktadır. Geçiş maliyetleri, mevcut sistemin finansmanına katkıda bulunan sigortalıların bireysel hesaplara ödeme yapmaya başlamasına ve kamu planlarının gelirinin azalmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Özelleştirme girişimin temel hedefi, emeklilik reformunun düşük maliyetli kalmasıdır. Geçiş maliyetlerinin düşük kalması ise sosyal yardımların ve hakların kısıtlanması, potansiyel olarak kapsam, cinsiyet eşitliği, gelir güvenliği ve yoksulluğun azaltılması gibi sosyal hedeflerin baltalanmasına bağlıdır. Dolayısıyla bu durum karşısında sigortalılar sadece vergi mükellefi ve gelecekteki yararlanıcılar olarak söz konusu maliyetleri üstlenmekle kalmayıp, aynı zamanda merkezi olmayan fonlarla ilişkili yüksek idari maliyetlerin de sorumluluğu almak durumunda bırakılmıştır (Fultz, 2004; Naczyk ve Domonkos, 2016).

Özelleştirilmiş emeklilik sistemlerinin dayandığı argümanların işleyiş noktasında ihtiyaç ve beklentilere yanıt verme noktasında yetersiz kalması, yeni reform süreçlerin takip edilmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Artan hayal kırıklığı ve uluslararası kuruluşlar tarafından sunulan politika revizyonları bu durumu destekler niteliktedir. Emeklilik sistemini kısmen veya tamamen özelleştiren ülkelerin, emeklilik sistemlerinin yeniden kamulaştırma eğilimine girmesi ise özelleştirme deneyiminin en temel somut çıktısıdır. Bu kapsamda izleyen kısımda emeklilik sistemlerinin yeniden kamulaştırılması süreci değerlendirilecektir.

Emeklilik Sistemlerinin Yeniden Yapılandırılması

Bireysel hesaplara dayalı olarak emeklilik sistemlerinin işletilmesi çok yönlü etkileri olan ve iddialı birtakım düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Daha yüksek emekli aylıkları, mali bütçe üzerinde daha düşük yükler, özel tasarruf seferberliği, bireysel seçim, emeklilik politikalarının siyasetten arındırılması ve daha yüksek ekonomik büyüme oranlarının sağlanması gibi varsayımlar özelleştirme anlayışını benimseyen ülkelere geçerli kılınmak istenmiştir. Fakat emeklilik sistemlerinin kısmen veya tamamen özelleştiren ülkeler açısından söz konusu varsayımlar geçerli olmamıştır. Yeni gerçeklik; düşük emekli yardımları, yüksek yönetim maliyetleri, genişleyen mali açıklar, düşük

kapsam, finansal oynaklık, emeklilik fonlarının yönetimine toplumsal katılım eksikliği ve sermaye kuruluşlarının faaliyetlerini finanse etmek için çalışanların emeklilik tasarruf fonlarına yeniden yönlendirilmesi olmuştur. Bu gerçekler ışığında, ekonomiler arasında farklılıklar olmakla birlikte, çoğu Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa’da olmak üzere emeklilik sistemlerini özelleştirmeyi seçen ülkeler, yeniden kamu emeklilik sistemlerine geçiş yapmıştır. Diğer bir ifadeyle emeklilik sistemlerini (kısmen veya tamamen) özelleştirmesi ve ardından özelleştirme uygulamalarının tersine çevrilmesi döngüsü yaşanmıştır.

Yaşanan bu eğilimin ardında, emeklilik özelleştirmelerinin anayasa aykırı ilan edilmesi, bireysel hesapların küçültülmesi ve zorunlu özel hesapların kapatılmasına yönelik uygulamalar yer almaktadır. Buna karşılık 2008 küresel mali krizi ve artan mali açıklar, azalan kapsama oranları ve yetersiz emeklilik yardımları, yüksek ücret ve komisyonlar, sermaye piyasası oynaklığı, toplumsal cinsiyet ve sosyo-ekonomik gruplardaki emeklilik yardımlarındaki eşitsizlikler, Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa’da pek çok ülkeyi özelleştirilen emeklilik sistemlerinden uzaklaştıran faktörler arasında yer almaktadır (Solimano, 2021). Özelleştirme uygulamasının tersine çevrilmesi ve benimsenen yeniden reformlar kapsamında ülkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin bazı ülkeler zorunlu bireysel hesaplara dayalı olarak işletilen emeklilik basamağını sonlandırmayı tercih etmiştir. Venezuela (2000), Ekvador (2002), Nikaragua (2005), Arjantin (2008), Macaristan (2010), Polonya (2014), Rusya (2012) ve Çek Cumhuriyeti (2016) için durum böyledir. Diğer ülkeler açısından ise, finansal araçların karlarını korumak yerine, bireysel hesapların küçültülmesi ve daha yüksek emeklilik faydaları sağlayabilecek ve sosyal hakları güçlendirmeye yönelik kamu sektörü tarafından yönetilen emeklilik sistemlerine geri dönüş gerçekleşmiştir. Bu kapsamda emeklilik sistemlerini düzenleyen ülkeler arasında; Bulgaristan (2007), Estonya (2009), Litvanya (2009), Letonya (2009), Makedonya (2011), Hırvatistan (2011), Slovakya (2013) ve Romanya (2017) bulunmaktadır.

2018 yılı itibariyle aralında; Venezuela (2000), Ekvador (2002), Nikaragua (2005), Bulgaristan (2007), Arjantin (2008), Slovakya (2008), Estonya, Letonya ve Litvanya (2009), Bolivya (2009), Macaristan (2010), Hırvatistan ve Makedonya (2011), Polonya (2011), Rusya (2012), Kazakistan (2013), Çek Cumhuriyeti (2016) ve Romanya (2017) gibi ülkelerin yer aldığı 18 ülke özelleştirmeye dayalı emeklilik sistemlerini kısmen veya tamamen yeniden yapılandırmıştır. Diğer bir anlatımla özelleştirme uygulamasını tersine çevirerek, yeniden kamu programlarına dayalı bir anlayışın geçerli olmasını kabul etmiştir. Bu anlamda daha ziyade 2008 küresel ekonomik krizinin ardından, özel sistemin dezavantajlarının belirginleşmesi ve sistemin işleyişinin düzeltilmesi gerekliliğine bağlı olarak ülkelerin emeklilik

sisteminin özelleştirilmesi uygulamalarına yüz çevirmeye başladığı anlaşılmaktadır (Ortiz vd., 2018).

Tablo 3. Latin Amerika ve Orta/Doğu Avrupa’da Emeklilik Sisteminin Özelleştirilmesi /Özelleştirilmenin Tersine Çevrilmesi

Latin Amerika		Orta/Doğu Avrupa	
Özelleştirme	Özelleştirilmenin Kaldırılması	Özelleştirme	Özelleştirilmenin Kaldırılması
Arjantin (1994)	2008	Macaristan (1998)	2010
Bolivya (1997)	2009	Kazakistan (1998)	2013
Venezuela (1997)	2000	Polonya (1999)	2011
Nikaragua (2000)	2005	Hırvatistan (1999)	2011
Ekvador (2001)	2002	Letonya (2001)	2009
		Bulgaristan (2002)	2007
		Estonya (2002)	2009
		Litvanya (2004)	2009
		Romanya (2004)	2017
		Slovakya (2005)	2008
		Makedonya (2006)	2011
		Çek Cumhuriyeti (2013)	2016
		Rusya (2002)	2012

Kaynak: Fulz, 2012; Mesa-Lago ve Kulli, 2014; Ortiz vd., 2018.

Tablo 3’de görüleceği üzere 2007 yılından itibaren özelleştirme anlayışında kırılmalar yaşanmaya başlamıştır. Özellikle Bulgaristan, Arjantin, Bolivya, Polonya, Macaristan, Rusya, Romanya ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler açısından özelleştirme uygulamasından daha fazla tersine dönüş gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 2008 küresel ekonomik krizi, emeklilik sistemlerinin evriminde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. 2008 küresel ekonomik krizi, ülkelerin mali alanlarını daraltmıştır. Fakat bu noktada mali kriz öncesinde dahi, emeklilik reformlarının kamu maliyesi üzerinde yarattığı yükün belirgin olduğunu unutmamak gerekir. Bu gelişmeler ışığında, gelirlerde yaşanan düşüş karşısında, kamu açıkları ve devlet harcamalarına yönelik taleplerde artış yaşanmıştır. Özellikle emeklilik sistemlerinin geçiş maliyetlerinin karşılanmasındaki finansman açığı kilit konudur. Gerçekleştirilen reformlar hem geçmiş tercihlerin mirasına hem de krizin getirdiği mali koşullara yönelik bir girişimdir (Drahokoupil ve Domonos, 2012). Diğer yandan, emeklilik özelleştirmesinin yarattığın

finansman açığı, demografik yaşlanma maliyetlerine ek olarak devletlerin yüzleşmesi gereken bir yükümlülüğü de temsil etmektedir.

2008 yılından önce, ülkelerin çoğu emeklilik sistemlerini Dünya Bankası'nın 1994 tarihli Yaşlılık Krizinden Kaçınmak raporu bağlamında ileri sürülen çok basamaklı emeklilik sistemlerine dayalı olarak bir reform gerçekleştirmiştir. Dünya Bankası (1994) tarafından öne sürülen raporda; sosyal güvenlik sisteminden beklenen fonksiyonların (gelirin yeniden dağılımını sağlamak, risklere karşı sigorta oluşturmak ve bireylerin daha fazla tasarruf yapması) bir bütün olarak yerine getirilebilmesi için yeni bir kurumsal yapı ve işleyişe yer verilmiştir. Bu bağlamda sosyal güvenlik sistemlerinin kamu tarafından kurulan ve zorunluluk esasına göre işletilen tek basamaklı bir yapıya göre değil, çok basamaklı olarak işletilmesi esas kılınmaktadır (Dünya Bankası, 1994).

Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu, Dünya Bankası tarafından ileri sürülen rapor bağlamında daha yüksek ekonomik büyüme, gelecekteki emeklilere daha yüksek fayda sağlanması, siyasi risklerden korunmak ve kamu programlarının doğasında var olan riskler gibi gerekçelere dayalı olarak radikal bir yol olarak özelleştirmeyi seçmiştir. Bu seçime bağlı olarak ülkeler mevcut yapıda kamunun kontrolünde ve zorunluluk esasına göre işletilen emeklilik sistemi katkılarını kısmen yeni kurulan özel emeklilik fonlarına yönlendirerek ikinci bir emeklilik ayağı oluşturmayı tercih etmiştir. Fakat Dünya Bankası (1994) tarafından önerilen çok basamaklı emeklilik düzenlemelerinin ekonomik ve politik riskleri çeşitlendiren bir emeklilik yapısını beraberinde getirmediği özelleştirme uygulamalarının tersine çevrilmesinde kendi göstermektedir. Çünkü özel sektörün güdümünde zorunluluk esasına göre işletilen ikinci basamak emeklilik planları dinamik olarak verimsiz kalmıştır (Orszag ve Stigliz, 2001). Aynı zamanda, kamu planlarına göre mali açıdan daha düşük, ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve emeklilik geliri finansmanını çeşitlendirmekten de uzak bir görünüm sergilenmiştir. Özellikle 2008 küresel ekonomik krizinden sonra, Dünya Bankası'nın emeklilik özelleştirilmesini savunan anlayışı etkinliğini yitirmiştir. Bu durum benzer şekilde, 2008 yılından sonra bireysel hesapların küçültülmesi ve hatta kapatılması için zımni destek sağlayan Uluslararası Para Fonu (IMF) için de geçerli olmuştur (Orenstein, 2011).

Görüleceği üzere radikal emeklilik özelleştirmeleri, hızlandırılmış ekonomik büyüme ve emeklilik tasarruflarının yüksek getiri oranları gibi başlangıçta beklenen radikal iyileştirmeleri sağlayamamıştır. Bu nedenle çoğu ülkede özelleştirme uygulamalarının tersine çevrilmesi geçerli olmuştur. Aslında yeniden kamu emeklilik planlarına geçişin temel nedeni, özel sektörün güdümünde zorunluluk esasına göre işletilen planlar ile kamunun kontrolünde ve zorunluluk esasına göre oluşturulan sistem arasında ekonomik ve mali gerilim yaratan ve genel emeklilik sisteminin sürdürülebilirliğini baltalayan, aynı zamanda belirgin politika belirsizliğine yol açan bölünmüş

finansman sorunudur (Altınparmakov ve Nedenljovic, 2018). Özelleştirme anlayışının emeklilik reformuna egemen olduğu yaklaşık otuz yıllık süreçten sonra, pek çok ülke açısından emeklilik politikasında öne çıkan yeni bir paradigma değişikliği yaşanmaktadır. Özellikle kamunun yeniden artan rolü yanı sıra, kapsama ve yeniden dağıtımına daha fazla vurgu ile karakterize edilen bir geçişin varlığı söz konusu olmaktadır.

Yeniden Yapılanma Girişiminin Sonuçları

Özelleştirme deneyiminin olumsuz sosyo-ekonomik etkilerine dair biriken kanıtlar karşısında yeniden kamu emeklilik sistemlerine geçişin ağırlık kazandığı reformların yarattığı farklı sonuçlar bulunmaktadır. Her ne kadar özelleştirme uygulamasını tersine çeviren ülkeler arasında farklılıklar bulunsada, özel ve/veya zorunlu bireysel hesaplara dayalı uygulamalardan geri adım atılması yeniden yapılanma girişiminin temel karakteristik özelliğidir. Bu bağlamda kamu emeklilik sistemlerinin yeniden yapılandırılmasına yönelik olarak gerçekleştirilen reformlar, emeklilik hakkının sağlanmasına ilişkin sorumluluğun devlet, işveren ve çalışanlar arasında paylaştırılması ilkesine dayanan kamu sosyal güvenlik sistemlerinin güçlendirilmesi anlayışını yansıtmaktadır.

Benimsenen yeni anlayış ekseninde, ILO'nun sosyal güvenlik standartlarına uygun olarak tanımlanmış fayda ve tanımlanmış katkılara göre işletilen dağıtım sistemine geri dönüş sağlanmıştır. Benzer şekilde emeklilik aylıklarının iyileştirmek amacıyla yeni veya geliştirilmiş primsiz sosyal emeklilik maaşları da dahil olmak üzere, emeklilik sistemlerinin yeniden dağıtıcı unsurlarını güçlendirmeye yönelik düzenlemeler geçerli olmaktadır. Kamu tarafından tanımlanmış fayda esasına göre işletilen emeklilik sistemine geri dönüşler birtakım hak ve yetkilerin tanımlanmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle tanımlanmış fayda seviyeleri ve olası dayanışma ve yeniden dağıtım unsurlarının yanı sıra, emeklilik yaşı, aylık bağlama oranı, gerekli asgari katkı süresi ve katkı oranları gibi uygunluk kriterlerinin tanımlanması öne çıkan gereklilikler arasında yer almaktadır (Hirose, 2011; Hujo ve Rulli, 2014; Ortiz vd., 2018).

Özelleştirme uygulamalarının tersine çevrilmesi, yeni haklar ve yetkiler ve tanımlanmış sosyal yardım programlarının temelini oluşturan dayanışma ilkeleri nedeniyle birçok ülkede fayda seviyelerinde iyileşme eğilimlerini açığa çıkarmıştır. Aynı zamanda emeklilik yardımları gerek asgari bir yardım olarak, gerekse önceki kazançların bir payı olarak yasal anlamda güvenceye kavuşturulmuştur. Diğer yandan yeniden yapılanma girişimlerinin çoğu, beraberinde kapsama oranında bir artışı getirmiştir. Nitekim, sosyal dayanışmanın yeniden sağlanması, ayrımcılığın önüne geçilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve özel ihtiyaçlara yanıt verme ilkeleri bakımından, kamu emeklilik sistemlerinin özelleştirme uygulamasına göre daha somut ve olumlu

sonuçları yansıtmaya başlaması artan kanıtlar arasında dikkat çekmektedir. Benzer şekilde bireysel tasarrufların ulusal kamu kalkınma projelerine yönlendirilmesi ise olumlu ekonomik etkilerin açığa çıkmasında belirleyici olmaktadır (Kohli ve Arza, 2011; Mesa-Lago, 2014; Ortiz vd., 2018; Solimano, 2021; Szikra, 2018).

Mali etkiler açısından özelleştirme deneyimi ve yeniden kamulaştırma girişiminin sonuçları doğal olarak farklılık göstermektedir. Emeklilik sistemlerinin özelleştirme uygulaması, özel olarak yönetilen ve bireysel finansmana dayalı emeklilik aylıklarının sürdürülebilir olacağı inancı üzerine kurulmuştur. Fakat özelleştirme girişimi, yüksek geçiş maliyetleri ve ayrıca 2008 mali krizinin bir sonucu olarak oluşan ilave mali yükler nedeniyle kamu maliyesi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Diğer yandan küresel ekonomik kriz, sermaye piyasaları üzerinde yarattığı olumsuz etki nedeniyle özel emeklilik fonlarının performansını önemli ölçüde etkilemiştir. Buna paralel olarak emekli maaşı seviyelerinin beklentilerin çok altında kalması, kamu tarafından finanse edilen ilave emekli maaşı takviyelerini gerekli kılmış ve kamu maliyesi üzerindeki olumsuz etkinin derinleşmesine neden olmuştur. Özellikle oluşan yüksek kamu açığı ve borç oranları Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler açısından önemli bir sorun haline gelmiştir. Çünkü AB Maastricht Kriterleri doğrultusunda bütçe açığının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) %3'ünün ve kamu borcunun GSYİH'nin %60'nun altında tutulması gerekmektedir. Söz konusu mali etkiler bakımından özelleştirme girişiminin tersine çevrilmesi ve bu anlamda emeklilik sistemlerinde yeniden kamunun öncül kılınması adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu doğrultuda emeklilik sistemlerinin yeniden yapılandırılmasının ardından kısa vadeli mali pozisyonlarda iyileşme ve dolayısıyla mali açık ve borç oranlarının azaltılması yönünde gelişmeler yaşanmıştır (Altınparmakov ve Nedenljovic, 2022; Ortiz vd., 2018; Drahokoupil ve Domonkos, 2012).

Yeniden yapılanma girişiminin önemli bir diğer sonucu ise, özel emeklilik sistemlerindeki birikmiş varlıkların ve katkı paylarının özel sistemlerden kamu sistemine aktarılmasıdır. Bu kapsamda geçerli olan kamu iadelerinin ekonomik etkileri kritiktir. Çünkü aktarılan birikmiş fonlar, emeklilik sistemlerinin finansmanı iyileştirici bir etki yaratmasının yanı sıra mali denge üzerindeki baskının azalmasına olanak tanımıştır. Bu yolla, üyelerin ve birikmiş varlıkların kolektif bir kamu fonuna iadesi, mali durumların iyileşmesine, özelleştirme geçiş maliyetlerinin yarattığı baskıların sona ermesine ve dolayısıyla kamu borç ve açıklarının hafiflemesine katkı sağlamıştır (Drahokoupil ve Domonkos, 2012; Ortiz vd., 2018; Szikra, 2018).

Kamu emeklilik sistemlerinin yeniden oluşturulmasıyla birlikte, özelleştirme reformlarının çoğunda önemli bir tasarım sorunu olan, katkıları toplayan ve daha küçük fonları yöneten çok sayıda özel kuruluş tarafından emekli maaşlarının parçalı yönetimi yerini merkezi bir kamu idaresine bırakmıştır. Bu durum idari maliyetlerin azalmasına ve yönetim verimliliğinin

artmasına ve dolayısıyla sağlanan fayda seviyelerin iyileştirilmesine katkı sağlamıştır. Özel olarak yönetilen fon sayısının azaltılması aynı zamanda şeffaflığı da arttırmıştır. Risklerin daha büyük bir havuzda toplanması, şeffaf, hesap verilebilir ve sağlam mali yönetim ve idari ilkelere dayalı olarak emeklilik sistemlerinin etkin bir işleyişe bürünmesine olanak tanımıştır. Bununla birlikte işveren katkı paylarının yeniden uygulamaya konulması da dahil olmak üzere yeni katkı oranlarını içeren finansal mekanizmaların benimsenmesi, emeklilik sisteminin dayanışma ilkelerini güçlendirici bir etki yaratmıştır. Tüm sosyal tarafların sistemin finansmanına katılımı yönünde gerçekleşen bu düzenleme kapsamında, sosyal dayanışma anlayışı yeniden açığa çıkarılmak istenmektedir. Düşük fayda seviyeleri ve düşük kapsam bakımından özel programların genel olarak zayıf performansının yanı sıra yüksek geçiş maliyetleri ve idari maliyetlerin yarattığı mali yükler, kamunun yeniden reform sürecinde öncül olmasını motive eden faktör arasında yer almaktadır. Bu kapsamda sosyal tarafların etkin olduğu yeni yönetim sisteminde, sosyal diyalog geçmişe nazaran daha etkin bir yapıda işlerlik göstermeye başlamıştır (Mesa-Lago, 2014; Polakowski ve Hagemeyer, 2018; Ortiz vd., 2018).

Emeklilik Sistemlerinde Özelleştirme Deneyiminin Macaristan, Polonya ve Arjantin Örnekleri Üzerinden Değerlendirilmesi

Emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi ve yeniden kamu emeklilik sistemlerine geçiş süreci ülkelere özgü koşullara göre farklılık göstermektedir. Elbette ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ve emeklilik sistemlerini oluşturmalarına koşut olarak, süreç içerisinde emeklilik sistemlerinin reforme edilmesinin birtakım nedenleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra benimsenen refah rejimi, mevcut sosyal, ekonomik, demografik ve politik yapılarıyla bağlantılı olarak her ülke, emeklilik sistemlerinde yaşanan paradigma değişimini farklı şekilde deneyimlemiştir.

Zorunlu bireysel hesapların kaldırılmasına yönelik olarak; Arjantin (2008), Macaristan (2010) ve Polonya (2011) finansal araçların karlarını korumak yerine, bireysel hesapları küçültmeyi ve daha yüksek emeklilik faydaları sağlayabilecek, sosyal hakları güçlendirebilecek kamu emeklilik sistemine geri dönmeyi seçmiştir. Üç ülke emeklilik sistemi kapsamında kısmi özelleştirme uygulamasının gerçekleştirilmiş olması ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi ve özelleştirme uygulamalarına son verilmesi kapsamında söz konusu üç ülkenin seçilmesinin temel nedeni; ülkelerin özelleştirme aşamasında bile, emeklilik sistemlerinin kamusal ayağını koruma mantığını sürdürmüş olmalarıdır. Diğer bir anlatımla söz konusu üç ülke benzer koşullar ve sonuçlar içermesi nedeniyle seçilmiştir. Bu bağlamda izleyen kısımda konunun boyutsal boyutunu daha da derinleştirmek amacıyla; Arjantin, Macaristan ve Polonya emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi ve ardından

kamu emeklilik sistemlerine geri dönüş süreçlerine dair ayrıntılara yer verilmiştir.

Arjantin Örneği

Arjantin, Şili modeli güdümünde radikal bir şekilde emeklilik sistemini özelleştirme girişiminde bulunsa da, en az bir Emeklilik ve Emeklilik Fonu Yöneticileri (Administradoras de Fondos de Jubilaciones y Pensiones- AFJP) adı altında bireysel fon rejimine dayalı olarak işletilen emeklilik fonlarının kamu tarafından yönetilmesi esasını benimsemiştir. Arjantin’de 1994 yılında gerçekleştirilen emeklilik sistemin özelleştirilmesi uygulaması, mali açıkların kapatılması, nüfusun emeklilik düzeyinin artırılması, özel tasarrufları harekete geçirerek yatırımları desteklenmesi ve nitekim ekonomik büyümenin sağlanması gibi varsayımlar altında gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen özelleştirme uygulaması sonucunda iki ayaklı bir sistem oluşturulmuştur. Bu sistemin ilk ayağında kamu tarafından organize edilen temel bir evrensel emeklilik maaşı yer alırken; bireysel fon yöntemine dayalı ve ilk defa çalışma hayatına girecek olanların zorunlu olarak dahil olması gereken AFJP sistemi ikinci ayakta yer almaktadır. Benimsenen bu sistem emeklilik yaşını (kadınlar için 60, erkekler için 65 olmak üzere) arttırmıştır. Aynı zamanda bu sistem kamusal ayaktan emekli olmak için sigortalılık süresinin arttırılmasını (20 yıldan 30 yıla) beraberinden getirmiştir (Hujo ve Rulli, 2014; Solimano, 2021).

Söz konusu önlemler kapsamın ve sağlanan faydaların azalmasına yol açmıştır. Öte yandan bireysel katkıların AFJP sistemine aktarılması ve kamu tarafından organize edilen ayağın emekli aylığı ödemeye devam etmesi süreç içerisinde mali açıkların oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Oluşan mali açığın kontrol altına alınması amacıyla emekli maaşlarına verilen devlet garantisi azaltılmıştır. Fakat 2001-2002 yıllarında gerçekleşen ekonomik kriz nedeniyle emekli maaşlarının gerçek değeri düşmüştür (Betranou, Cetranglo, Grushka ve Casanova, 2018; Mesa-Lago, 2014; Solimano, 2021). Tüm bunlar ekseninde Arjantin’de gerçekleştirilen emeklilik sisteminin özelleştirilmesi uygulamasının 2001-2002 yıllarında yaşanan ekonomik krizin makroekonomik yönetimi zora sokması ve yeni sistemin getirdiği mali dengesizlikler ekseninde başarısız olduğu anlaşılmaktadır.

Ekim ve Aralık 2008 döneminde, özel sektör ayağının yeniden kamulaştırılması ve özel sektör tarafından yönetilen katkı paylarının kamu ayağına transfer edilmesini sağlayan yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda AFJP sistemi zorunlu bir plan olmaktan çıkarılmış ve gönüllü emeklilik fonları olarak faaliyetine devam etmiştir. Özelleştirme uygulamasından geri dönüş, emeklilik sisteminin finansal sürdürülebilirliğini olumlu etkilemiştir. 2007 yılında oluşturulan Emeklilik Rezervi Fonuna GSYİH’in %10’una yakın bir kaynak aktarımı gerçekleştirilmiştir. Bu durum gerek mali açıkların kapatılmasına gerekse de emeklilik aylıklarına kaynak

ayırmak noktasında olumlu bir etki yaratmıştır (Betranou, Cetranglo, Grushka ve Casanova, 2018; Mesa-Lago, 2014; Solimano, 2021).

Macaristan Örneği

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1990'lı yılların başına kadar geçen süreçte Macaristan emeklilik sistemi Bismarckçı model çerçevesinde işletilmiştir. Sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması kapsamında 1998 yılında Macaristan emeklilik sistemi özelleştirilmiştir. Oluşturulan yeni sistem dört ayaklı bir yapıya dayanmaktadır. Sosyal güvenlik katkı payları ve genel vergilerle finanse edilen temel emeklilik maaşı (1), çalışanların ve işverenlerin katkılarıyla finanse edilen tanımlanmış faydaları zorunlu olan kamu sosyal sigorta sistemi (2), özel kuruluşlar tarafından yönetilen bireysel emeklilik tasarruf hesaplarına dayalı zorunlu özel emeklilik planları (3) ve gönüllü katkılara dayalı özel emeklilik planlarından (4) oluşan yeni sistem, 1998 yılında ilk defa çalışma hayatına girenlerin üçüncü basamağa yönlendirildiği bir yapı içerisinde geçerli kılınmıştır (Drahokoupil ve Domonkos, 2012; Hirose, 2011; Naczyk ve Domonkos, 2016; Solimano, 2021).

Benimsenen yeni sistem başlangıçta çekici görünmesine rağmen, diğer özelleştirme deneyimlerine benzer sorunlar yaşamıştır. Özellikle emeklilik yardımlarında bir düşüş, mali bütçeye ilave yükler ve emeklilik yönetim şirketleri tarafından alınan yüksek komisyon ve ücretler gibi olumsuz etkiler Macaristan özel emeklilik sisteminin işleyişini zora sokan faktörler arasında yer almaktadır. Gerek özelleştirilmiş emeklilik sisteminin yarattığı mali etkiler, gerekse de küresel mali kriz sonrasında yaşanan dar boğaz Macaristan emeklilik sisteminin yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda 2010-2011 yıllarında gerçekleştirilen yasal düzenleme ile memurlara yönelik erken emeklilik ve zorunlu emekliliğin kaldırılması, kadın ve erkeklerin emeklilik yaşının kademeli olarak artırılması ve maluliyet ödemelerinin emeklilik sisteminden kaldırılmasının gibi düzenlemelere yer verilmiştir (Hirose, 2011; Naczyk ve Domonkos, 2016; Szikra, 2018).

Tüm bunlar doğrultusunda Macaristan özel emeklilik sistemi 13 yıllık uygulama süresince (1998-2010), gelişmiş emeklilik maaşları, daha düşük mali yükler, artan rekabet ve daha fazla tüketici finansal tercihi vaatlerin yerine getirememiştir. Doğal olarak söz konusu sorunlar kamu emeklilik sistemine dönüşü beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Macaristan örneğinde de büyük ölçüde mali baskıların önderlik ettiği yeniden kamulaştırma aşamasının temel bir çıktısı olduğu anlaşılmaktadır.

Polonya Örneği

Polonya post-sosyalist dönemde Avrupa'da emeklilik sistemini özelleştiren ilk dalga ülkeleri arasındadır. 1999 yılında Polonya, emeklilik sisteminin tanımlanmış faydalardan kısmen özel olarak yönetilen tanımlanmış katkı

sistemine dönüştüren paradigmatik bir reform gerçekleştirmiştir. Reform diğer ülkelere benzer şekilde uygulama sürecinde ciddi zorluklar ve eksikliklerle karşılaştığı için beklentileri karşılayamamıştır. Bu doğrultuda da Polonya emeklilik sistemi 2011 yılından itibaren yeniden kamunun güdümünde işletilen bir yapıya dönüştürülmüştür.

1999 yılında gerçekleştirilen emeklilik reformu neoliberal bir perspektifle Polonya emeklilik sisteminin üç sütunlu bir yapı içerisinde tasarlanmasını beraberinde getirmiştir. Tanımlanmış faydalarda oluşan kamu sosyal sigorta sistemi (1), zorunlu özel bireysel hesaplara dayalı tanımlanmış katkılardan oluşan emeklilik planları (2) ve tanımlanmış katkılara dayalı özel emeklilik fonları tarafından yönetilen gönüllü emeklilik planları olmak üzere Polonya emeklilik sistemi üç basamaklı bir yapıya dayandırılmıştır. Benimsenen sistem; gelişmiş finansal seçim ve rekabet, azaltılmış mali yükler ve özel tasarruf seferberliği, daha yüksek emeklilik aylıkları gibi faktörlere bağlı olarak başlangıçta desteklenmiştir. Fakat Arjantin ve Macaristan'da olduğu gibi Polonya emeklilik sisteminin özelleştirilmesi de mali dengesizlikler yaratmıştır. Örneğin 1999-2012 yılları arasında özelleştirme uygulamasının yarattığı kümülatif mali açığın 2012 yılına ait GSYİH'nın %14,4 ü olduğu tahmin edilmektedir. Benzer doğrultuda kamu sosyal sigorta sisteminin de planlanandan daha büyük faydalar ödemekle karşı karşıya kalması mali açığı daha da derinleştirmiştir (Polakowski ve Hagemer, 2018).

Arjantin, Macaristan, Polonya'daki emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi ve yeniden kamu emeklilik sistemlerine geçiş döngüsü birkaç sonuç ve ortak özellikleri yansıtmaktadır. Başlangıçta üç ülkede dağınık yapı, mali açıklar ve demografik eğilimlerin olumsuz etkileri gibi faktörlere bağlı olarak emeklilik sisteminin özelleştirilmesini desteklemiştir. Bununla birlikte söz konusu ülkeler için özelleştirme deneyimi daha iyi emeklilik aylıkları vaadini sağlayamamış, daha yüksek mali açıklar, emeklilik yönetim şirketleri tarafından alınan yüksek yönetim giderleri, sermaye piyasasındaki oynaklık ve kapsama oranlarının azalması gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Özelleştirme uygulaması, Macaristan, Polonya ve Arjantin'de geçiş dönemi süresince önemli mali dengesizler yaratmıştır. Bu durumun temel nedeni, fon biriktirme esasına dayalı finansman yöntemine geçişle birlikte kamusal ayakta azalan katkı ve ödenmemiş emeklilik taahhütlerinin birleşmiş olmasıdır. Nitekim söz konusu ülkeler dahilinde emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesinin kaldırılmasını kolaylaştıran önemli bir unsur radikal bir çizgide hareket etmiş olmamaları, diğer bir ifadeyle kısmen özelleştirme mantığı içerisinde kamusal ayağı korumuş olmalarıdır.

Sonuç

Emeklilik sistemleri, hem uygulanan reformların sayısı ve sıklığı hem de akademik ve politik tartışmalarda gördükleri ilgi açısından sosyal politika reformlarının en dinamik alanlarından birisidir. Tarih, yaşlılara yönelik sosyal

koruma programlarının sürekli olarak geliştiğini ve değişen koşullara uyum sağladığını göstermektedir. Bunun nedeni, programların çalıştığı uzun zaman dilimi ve emeklilik sistemlerinin rollerini ve işleyişini etkileyen karmaşık değişkenler kümesidir. Bu noktada kilit soru, mevcut emeklilik kurumlarının değişip değişmediği değil, bunun nasıl değişeceği'dir? 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında gelişmekte olan ülkelerde/yükselen ekonomilerde emeklilik sisteminin yapılandırılmasının uluslararası döngüsü iki aşamalı bir yapıyı geçerli kılmaktadır. İlk aşamada, Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde kısmen veya tamamen emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi anlayışı söz konusudur. Emeklilik sistemlerinin yeniden yapılandırması veya özelleştirme uygulamalarını tersine çevrilmesi ise ikinci aşamayı temsil etmektedir.

Emeklilik sistemlerinin reform tartışmalarındaki farklı temalarla ilişkilendirilme şekli gerek küresel paradigmalara gerekse de ülke bağlamına ve politika modellemeleri doğrultusunda politika gündeminde yer alan aktörlere bağlıdır. Emeklilik sistemlerinde yaşanan özelleştirme dalgasına rağmen, tanımlanmış fayda kuralları altında faaliyet gösteren kamu sektörü kurumları tarafından yönetilen emeklilik sistemleri halen dünya çapında hakim konumdadır. Emeklilik sistemlerinin temel kurallarını ve normatif değerlerini değiştiren paradigmatik reformlar - 1981 yılındaki Şili örneği dışında- 1990'lı yıllar öncesinde gerçekleştirilmemiştir. Savaş sonrası dönemdeki en önemli reform, parasal ve finansal krizler geçirmiş birçok ülkede toplu finansmandan dağıtım esasına dayalı finansmana geçiş ve birikmiş rezerv fonlarının kademeli olarak sermayesinin kesilmesiyle sonuçlanan yüksek enflasyon olmuştur (Hujo, 2014). Sosyal alandaki reformların büyük çoğunluğu daha fazla ekonomik verimliliği hedefleyen yapısal uyum çabalarının bir parçası ve serbest piyasa liberalizm anlayışının bir uzantısı olarak 1990'lı yıllardan itibaren ivme kazanmıştır. Yaşanılan süreçte düzensiz, istikrarsız ve sosyal politikanın dar yorumuna dayalı bir anlayışla kamunun azalan rolü karşında, piyasanın artan rolüne önem verilmiştir.

Mevcut sistemin işleyişinden kaynaklanan sorunlar ve nüfusun yaşlanması sorunu karşında, emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için emeklilik özelleştirilmesi bir çözüm olarak sunulmuştur. Özelleştirme girişimi öncesinde ülkeler, yapısal ve sosyal güvenlik sisteminin işleyişinde kaynaklı (düşük kapsama oranı, düşük katkı oranı, kayıt dışı istihdam ve işsizlik vb. gibi) bir dizi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu sorunların kamu sistemlerini koruyan parametrik reformlarla çözümünü geçerli kılınabilecekken, özellikle gelişmekte olan ülkeler özelleştirme uygulaması üzerinden daha radikal bir yaklaşım sergilemiştir. Oysa hiçbir gelişmiş ülke, kamu emeklilik sistemini tamamen veya kısmen bireysel hesaplara dayalı özel sistemlerle değiştirmemiştir.

Özelleştirmeye dayalı reform süreci işletilmeye başladığında, bu anlayışı benimseyen ülkelerde gerek emeklilik sisteminin gerekse de genel ekonomik görünümün iyileşmesi yönünde bir beklenti oluşmuştur. Örneğin kapsama oranlarının ve fayda düzeylerinin artması, eşitsizliğin azalması, rekabet yoluyla idari maliyetlerin azaltılması, idari yönetişimin etkin kılınması ve yeni yatırımlar üzerinden ekonomik büyümeyi destekleyen sermaye piyasalarının derinlik kazanması yönünde etkilerin açığa çıkması hedeflenmiştir. Ancak uygulamada gerçekleştirilen emeklilik sistemi özelleştirmesi beklenen sonuçları vermemiştir. Kapsama oranları sabit kalmış veya azalmıştır. Emekli maaşları kötüleşmiş, eşitsizlikler artmıştır. Finansal piyasalardaki dalgalanmalar risklerin bireyler üzerine kaymasına neden olmuştur. İdari maliyetler artmış, emeklilik yardımları azalmıştır. Genellikle hafife alınan yüksek geçiş maliyetleri kamu maliyesi üzerinde büyük mali baskılar yaratmıştır. Özel sektör güdümündeki planların yönetim anlayışı etkin kılması beklenirken, çalışanların yönetime katılma oranlarının azalması gibi sosyal diyalog mekanizması zayıflatıcı sonuçlar yaratmıştır. Nitekim emeklilik reformların çoğu gelişmekte olan ülkede sermaye piyasaları ve büyüme üzerinde sınırlı bir etkisi olmuştur. Bu anlamda özelleştirme deneyimi, bir emeklilik sisteminin tipik yaşam döngüsü bağlamında nispeten kısa (Şili örneği dışında) ömürlü olmuştur. Dolayısıyla emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi beklenen sonuçları vermemiştir.

Zorunlu kamu emeklilik sistemlerini özelleştiren ülkelerin yüzde altmışının özelleştirmeyi tersine çevirmesi ve özelleştirme uygulamalarını olumsuz sosyo-ekonomik etkileri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Özellikle yoksulluk ve artan eşitsizliklerle mücadele etmek ve kalkınmanın sosyal boyutuna yeniden odaklanmak açısından yeniden kamunun artan rolüne önem verilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özelleştirme uygulamalarının tersine çevrilmesi kısa vadede, mali baskıların azalması, idari maliyetleri düşmesi, daha yüksek kapsam ve emeklilik yardım seviyeleri ve cinsiyet ve gelir eşitsizliğinin azalması gibi iyileşmeleri beraberinde getirmiştir. Emeklilik sisteminin yeniden yapılandırılması, aynı zamanda kamunun emeklilik sistemi idaresi açısından düzenleme ve denetleme konusundaki rollerini de güçlendirmiştir. Bununla birlikte emeklilik sistemlerinin yeniden kamulaştırılmasına dayalı reformların olgunlaşması ve istenilen seviyelerde sonuçların elde edilmesi uzun vadeli bir süreci gerekli kılmaktadır. Bu açıdan emeklilik sistemlerinin zamanında ve doğru tasarlanmış parametrik reformlar yoluyla değişen sosyo-ekonomik, demografik ve işgücü piyasası koşullarına uyarılma becerisine bağlı olarak gerçekleştirilen yeniden yapılanma düzenlemeleri daha kabul edilebilirdir. Çünkü emeklilik sisteminin işletimi ve sosyal risklerle başa çıkma noktasında ana mekanizma olarak bireysel tasarruf mantığının esas alınması beraberinde kısıtlamaların varlığını da açığa çıkarmaktadır. Pek çok ekonomide, özellikle gelişmekte olan ülkelerde; düşük ücretler, kronik eksik istihdam ve iş fırsatlarının olmaması nedeniyle nüfusun önemli bir kesimi çok sınırlı bir tasarruf kapasitesine sahiptir. Bu nedenle,

çalışma hayatı boyunca emekliliğini finanse etmek için bir varlık tabanı oluşturma yeteneği kısıtlı kalan bireylerin yaşlılık sürecinde savunmasız kalması ve yoksulluğunun derinleşmesi kaçınılmaz olacaktır. Diğer taraftan mevcut tüketime gelecekteki tüketimden önemli ölçüde daha fazla değer vermeye yönelik irrasyonel davranışların yeterli bir varlık tabanı oluşturmaya engel teşkil edebilecek olması ise bir başka kısıtlama sebebidir.

Bireyler için gelir yeterliliğinin ve bir bütün olarak emeklilik sistemlerinin finansal sürdürülebilirliğinin sağlanması dünya genelindeki emeklilik sistemlerinin temel hedefidir ve aynı zamanda kilit bir sosyal politika sorunudur. Değişen sosyo-ekonomik ve demografik koşullar, emeklilik sistemlerinin hem gelir yeterliliğini hem de finansal sürdürülebilirlik hedeflerini geleceğe taşınmasını baskılamaya devam edecektir. Değişen yaşam biçimleri ve artan gelir eşitsizliği göz önüne alındığında, yoksulluk için etkili bir araç olarak yaşlılık riskine karşı bir koruma, geçmişe nazaran her geçen gün daha da önemli hale gelmektedir. Bu nedenle önerilen model ne olursa olsun, emeklilik reformlarının en önemli hedefi, emeklilik gelir güvenliğinin iyileştirilmesi olmalıdır. Diğer alanlar üzerinde olumlu etkisi olan ancak emekli maaşlarının sağlanmasını iyileştirmeyen bir politika önlemine emeklilik reformu etiketi verilmemelidir. Doğuştan beklenen yaşam süresinin artması, değişen yaşam rotaları, bireylerin ulusal ve uluslararası sınırlar içerisinde artan mobilitesi ve işgücü piyasasında daha genç gruplar için artan güvensizlik gibi gelişmeler, emekli sistemlerin işletilmesinde esnekliğe olan ihtiyacı daha fazla ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Altıparmakov, N. ve Nedeljkovic, M. (2018). Does pension privatization increase economic growth? Evidence from Latin America and Eastern Europe. *Journal of Pension Economics and Finance*, 17(1): 46–84.
- Altıparmakov, N. ve Nedeljkovic, M. (2022). 25 Years of averting the old age crisis in Eastern Europe. *Global Social Policy*, 22(1), 84-102. doi: 10.1177/1866802X221107147.
- Betranou, F., Cetrangolo, O., Grushka, C. ve Casanova, L. (2018). *Case studies, Argentina*. Ortiz, I., Duran-Valverde, F., Urban, S. ve Wodsak, V. (Ed.), Reversing pension privatization: rebuilding public pension systems in Eastern European and Latin American Countries içinde (s.89-112). Geneva: International Labor Organization.
- Carone, G., Eckefeldt, P., Giamboni, L., Laine, V., ve Pamies, S. (2016). *Pension reforms in the EU since the early 2000's: Achievements and challenges ahead*. In European Economy, Discussion Paper 042. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- Clark, G. L. ve Whiteside, N. (2005). *Pension security in the 21st Century: Redrawing the public-private debate*. Oxford: Oxford University Press.
- Diop, A. (2008). Pension reforms in Central and Eastern Europe in a global perspective: Lessons learned. *Wissenschaftliches Kolloquium "Internationale Entwicklungen in der Rentenpolitik*. Erişim adresi: <https://www.social-protection.org/>
- Drahokoupil, J. ve Domonkos, S. (2012). Averting the funding-gap crisis: East European Pension Reforms since 2008. *Global Social Policy*, 12(3): 283–299.
- Ebbinghaus, B. (2011). *The varieties of pension governance. pension privatization in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Ebbinghaus, B. ve Möhring, K. (2022). *Studying the politics of pension reforms and their social consequences*. K. Nelson, R. Nieuwenhuis ve M. Yerkes (Ed.), *Social policy in changing European Societies* içinde (s. 85-100). UK: Edward Elgar Publishing.
- Ervik, R. (2005). The battle of future pensions. *Global Social Policy*, 5 (1): 29–54.
- Fultz, E. (2004). Pension reform in the EU accession countries: Challenges, achievements and pitfalls. *International Social Security Review*, Vol.57(2): 3-24.
- Fultz, E. (2012). The retrenchment of second-tier pensions in Hungary and Poland: A precautionary tale. *International Social Security Review*, 65(3): 3–25.
- Gökbayrak, Ş. (2010). *Refah Devletinin Dönüşümü ve Özel Emeklilik Programları*. Siyasal Kitapevi. Ankara.
- Grishchenko, N. (2015). Pensions after pension reforms: A comparative analysis of Belarus, Kazakhstan, and Russia. *Procedia Economics and Finance*, (36):3-9.
- Guardiancich, I. (2011). The survival and return of institutions: Examples from pension reforms in Central, Eastern and South-Eastern Europe. *West European Politics*, 34(5): 976–996.
- Hinrichs, K. (2021). Recent pension reforms in Europe: More challenges, new directions. An overview. *Social Policy & Administration*, Vol.55(3): 409-422.
- Hirose, K. (2011). *Pension reform in Central and Eastern Europe, in times of crisis, austerity and beyond*. Geneva: International Labor Office.

- Holzmann, R. ve Palmer, E. (2006). *Pension reform: issues and prospects for non-financial defined contribution (ndc) schemes*. Proceedings of the NDC Conference in Sandhamn, Sweden, September 28–30, 2003. Washington DC: World Bank.
- Hujo, K. (2014). *Reforming pensions in developing and transition countries: trends, debates and impacts*. K. Hujo (Ed.), *Reforming pensions in developing and transition countries içinde* (s. 3-39). Geneva: Palgrave Macmillan.
- Hujo, K., ve Kulli, M. (2014). *The political economy of pension re-reform in Chile and Argentina*. UNRISD, Working Paper 2014-1:1-35.
- International Labour Office. (2014). *World Social Protection Report 2014/15: Building economic recovery, inclusive development and social justice*. Erişim adresi: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/world-social-security-report/2014/WCMS_245201/lang--en/index.htm
- Kay, S. J. ve Sinha, T. (2007). *Lessons from Pension Reform in the Americas*. Oxford: Oxford University Press.
- Kohli, M. ve Arza, C. (2011). *The political economy of pension reform in Europe*. R. H. Binstock ve L. K. George (Ed.), *Handbook of aging and the social sciences içinde* (s. 251-264). London: Elsevier.
- Mesa-Lago, C. (2014). *Reversing pension privatization: The experience of Argentina, Bolivia, Chile and Hungary*. Extension of Social Security (ESS) Working Paper, No. 44. Geneva, International Labour Office.
- Mesa-Lago, C. ve Bertanou, F. (2016). Pension reforms in Chile and social security principles, 1981–2015. *International Social Security Review*, Vol. 69:25-45.
- Mesa-Lago, C. ve Müller, K. (2002). The politics of pension reform in Latin America. *Journal of Latin American Studies*, 34: 687–715.
- Müller, K. (2003). *Privatising old-age security: Latin America and Eastern Europe compared*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Naczyk, M. ve Domonkos, S. (2016). The financial crisis and varieties of pension privatization reversals in Eastern Europe. *Governance*, 29: 167–184.
- Natali, D. (2017). *The new pension mix in Europe: Recent reforms, their distributional effects and political dynamics*. Brussels: Peter Lang.
- Natali, D. ve Rhodes, M. (2004). Trade-offs and veto players: Reforming pensions in France and Italy. *French Politics*, 2, 1–23.

- Orenstein, M. A. (2008). *Privatizing Pensions: The Transnational Campaign for Social Security Reform*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Orenstein, M. A. (2013). Pension privatization: evolution of a paradigm. *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*, Vol.26(2): 259-281.
- Orszag, P. ve Stiglitz, J. E. (2001). *Rethinking pension reform: Ten myths about social security systems*. Holman, R. ve Stiglitz, J. E. (Ed.), New ideas about old age security: toward sustainable pension systems in the Twenty-First Century içinde (s.17-56). Washington, DC: World Bank.
- Ortiz, I., Duran-Valverde, F., Urban, S. ve Wodsak, V. (2018). *Reversing pension privatization: rebuilding public pension systems in Eastern European and Latin American Countries*. Geneva: International Labor Organization.
- Palier, B. (2010). *A long goodbye to bismarck? the politics of welfare reform in Western Europe*. Amsterdam: University of Amsterdam Press.
- Polakowski, M. ve Hagemeyer, K. (2018). *Reversing pension privatization: The case of Polish pension reform and re-reforms*. Extension of Social Security (ESS) Working Paper, No. 68. Geneva, International Labour Office.
- Solimano, A. (2021). *The rise and fall of the privatized pension system in Chile*. UK and USA: Anthem Press.
- Szikra, D. (2018). *Reversing privatization and re-nationalizing pensions in Hungary*. Extension of Social Security (ESS) Paper No. 66. Geneva, International Labour Office.
- Vlachantoni, A. (2022). *Pension*. Greve, B. (Ed.), *De Gruyter Handbook of Contemporary Welfare States* içinde (s. 225-269). Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- World Bank. (1994). *Averting the old-age crisis: policies to protect the old and promote growth*. Oxford: Oxford University Press.

Atf için:

- Çalışır, Y. C. (2023). Emeklilik sistemlerinde yaşanan paradigma değişimi üzerine bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 333-364. doi: 10.54558/jiss.1329946

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Coğrafya Eğitiminde Yeni Bir Alan: Ritimanaliz

Esen Çiftçi*

Servet Karabağ**

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı coğrafya eğitiminde ritimanaliz kavramının kullanımını değerlendirmektir.

Yöntem: Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı 2018 yılı Coğrafya Dersi Öğretim Programı genel yapısı ve kazanımları ritimanaliz kapsamında incelenmiştir. Rasgele örnekleme yöntemi ile Coğrafya Dersi Öğretim Programında yer alan (2018) iki üniteden (doğal sistemler ve beşerî sistemler) seçilen kazanımlar ritimanaliz çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu şekilde ritimanalizin hem doğal sistemler için hem de beşerî sistemler için geçerli bir uygulama olabileceği gösterilmiştir.

Bulgular: İncelenen kazanımların ritimanalizi oluşturan temel kavramlarla uyumlu olduğu görülmüştür. Ayrıca kazanımların aynı anda birden çok ritim türüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu analizler sonucunda ritimanaliz yaklaşımının coğrafya eğitiminde bütünsel ve ilişkisel bir bakış açısı kazandıracak şekilde kullanılabileceği ortaya konmuştur.

Sonuç: Coğrafya dersi, öğretim programındaki kazanımların içerikleri doğaya ve insana dair birçok bileşeni bünyesinde bulundurması sebebiyle ritimanaliz yaklaşımının gerçekleştirilebileceği temel bir ders olduğu tespiti yapılmıştır. Ritimanaliz bağlamında coğrafyanın, zamansallaşan mekânların değişim ve dönüşümünde rol alan doğal ve beşerî faktörler arasındaki ritmin ve ilişkiseliliğin anlaşılmasında temel disiplinlerden biri olduğu görülmüştür. Coğrafya dersi konu içeriklerindeki doğal ve beşerî faktörler arasındaki ilişkiseliliğin poliritim, öritmi, aritmi, tekrarlar ve farklar, döngüsel ve doğrusal tekrarlar, ölçü ve frekans temelinde ritimanalizinde öğrenciye kazandırılmak istenen becerilerle birebir uyum gösterdiği tespit edilmiştir.

Özgünlük: Ritimanalize dayalı coğrafya eğitimi üzerine alanyazında çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan coğrafya eğitimine yeni bir öğretim aracı olarak önemli bir katkı yapacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Ritim, ritimanaliz, coğrafya, coğrafya eğitimi.

* Doktora, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Coğrafya Eğitimi Bilim Dalı, esenciftci23@gmail.com

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, karabags@gmail.com

Bu makale, Esen Çiftçi tarafından Prof. Dr. Servet Karabağ danışmanlığında hazırlanan “Coğrafya Eğitiminde Ritimanalizin Kullanılması” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

Geliş tarihi : 13 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 02 Eylül 2023

Makale türü : Araştırma Makalesi

A New Field in Geography Education: Rhythmanalysis

Esen Çiftçi*

Servet Karabağ**

Abstract

Purpose: The aim of this study is to evaluate the use of the concept of rhythmanalysis in geography education.

Method: In the study, the document analysis method was used. The general structure and achievements of the Ministry of National Education's 2018 Geography Lesson Curriculum were analyzed within the scope of rhythmanalysis. The acquisitions selected from the two units (natural systems and human systems) in the Geography Lesson Curriculum (2018) with the random sampling method were evaluated within the framework of rhythmanalysis. In this way, it has been shown that rhythmanalysis can be a valid application for both natural systems and human systems.

Findings: It has been seen that the examined acquisition are compatible with the basic concepts that constitutes the rhythmanalysis. In addition, it has been determined that the acquisition have more than one rhythm type at the same time. As a result of the aforementioned analyzes, it was revealed that the rhythm analysis approach could be used in geography education in a way that would provide a holistic and relational perspective.

Implications: It has been determined that the geography lesson is a basic course in which rhythmanalysis approach can be carried out since the content of the acquisitions in the curriculum includes many components related to nature and people. In the context of rhythmanalysis, it has been seen that geography is one of the basic disciplines in understanding the rhythm and relationality between natural and human factors that play a role in the change and transformation of temporalized spaces. The relationship between natural and human factors in the geography course subject contents showed one-to-one harmony with the skills desired to be acquired by the student through rhythm analysis on the basis of polyrhythm, rhythm, arrhythmia, repetitions and differences, cyclic and linear repetitions, measure and frequency.

Originality: There is no study in the literature on geography education based on rhythmanalysis. In this respect, it is thought that the study will form the basis for possible studies in the literature.

Keywords: Rhythm, rhythmanalysis, geography, geography education.

* Dr, Gazi University, Institute of Education Science, esenciftci23@gmail.com

** Prof. Dr., Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, karabags@gmail.com

This article is derived from Esen Çiftçi's PhD dissertation entitled "Using Ritimanalizinin in Geography Education", prepared under the supervision of Prof. Dr. Servet Karabağ.

Recieved : August 13, 2023
Type : Research Article

Accepted: September 2, 2023

Giriş

Bilgi iletişim teknolojileri başta olmak üzere, ekonomik ve toplumsal her alanda yaşanan hızlı gelişmeler, eğitimde de yenilikleri beraberinde getirmektedir (Karabağ ve Şahin, 2021:95). Bu bağlamda hem öğretim basamaklarında hem de akademik çalışmalarda yeniliklere yer verilmektedir. Bu durum 2005 Coğrafya Dersi Öğretim Programında¹ “coğrafya biliminin; günümüz dünyasından beslenerek yeni yaklaşımlar geliştirmesi gerektiği vurgulanarak öğrencilerin, coğrafya eğitimi ile yaşadığı alandan küresel ölçüğe, doğa ve insana ait sistemler, süreçler ve dokulara yönelik coğrafi bilinç kazanmalarının amaçlandığı” şeklinde ifade edilmiştir (Şekil 1). Bu yaklaşım coğrafya biliminin niteliği açısından da doğru bir yaklaşımdır. Nitekim Lacoste da coğrafyacıların ya sadece fiziki coğrafya ya da sadece beşerî coğrafya üzerine çalışmalar yaptıklarına dikkat çekmiş ve fiziki faktörler ile beşerî faktörlerin bir biriyle sürekli etkileşim halinde olduklarını dile getirmiştir (Lacoste, 2020:29).

Coğrafyanın düal yapısı ve bu yapının karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkan sistem ve dokular coğrafya eğitiminde dikkate alınması gereken önemli ve zor bir boyuttur. Onun için coğrafya öğretiminde doğa-insan birlikteliği ancak bütüncül yaklaşımla verilebilir.

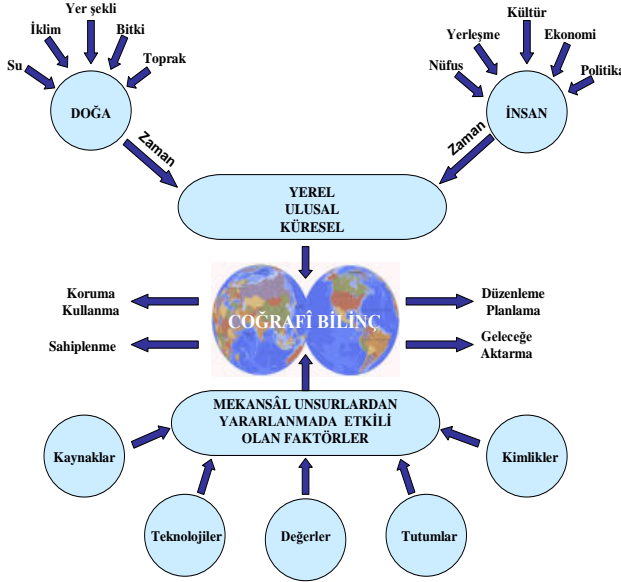
Bir yaklaşım olarak “mekân bilimi” şeklinde tanımlanan coğrafya, yerlerin tasvirini yapan, neden- sonuca odaklı bir bilim olmanın yanı sıra, doğa ve insanın etkileşimi ile oluşan süreç, sistem ve dokuları analiz eden kadim bir bilimdir. Bu yaklaşım coğrafya eğitimi açısından da müfredatlar da kazandırılması gereken temel bir boyuttur. Ancak tarihsel süreçte bu yaklaşımın gerçekleştirilmesinde çeşitli sorunların olduğu da araştırmalardan çıkan sonuçtur (Harvey, 2015; Erinç,1963; Lacoste, 2020).

Coğrafi düşünce biçimi ya da coğrafi bilincin oluşmasında belki de en büyük eksik Harvey’in (2015:295) de dikkat çektiği üzere hem en ileri kapitalist dünyada hem de dünyanın geri kalanında coğrafyanın temel kavramları olan mekân, zaman ve çevrenin oluşum ve üretim süreçlerinin düşünme ve eylem biçimlerini nasıl etkilediği üzerine yeterince gidilmemesi

¹ 2005 yılı Coğrafya Dersi Öğretim Programında zaman içinde revizyonlar yapılmıştır. Son olarak 2018 yılında Talim Terbiye Kurulu tarafından kabul edilen Coğrafya Dersi Öğretim Programı halen uygulanmaktadır. 2018 yılı Coğrafya Dersi Öğretim Programı, 2005 yılı Coğrafya dersi öğretim programının birçok özelliğini koruyarak, onun içerdiği temel ilkeler esasında hazırlanmıştır. Söz konusu Coğrafya dersi öğretim programında da (CDÖP, 2018:11) farklı mekânsal ölçeklerdeki doğal ve beşerî süreçlerde yaşanan etkileşim ve değişimlere dikkat çekilerek programın bu doğrultuda hazırlandığı belirtilmiştir. Ayrıca Programın (CDÖP, 2018:14) genel amaçlarında vurgulanan doğal ve beşerî sistemlerin etkileşim, işleyiş ve değişiminin kavranabilmesi için programın bütüncül bir bakış açısı ile hazırlandığı belirtilmektedir.

ve ilgi gösterilmemesidir. Ancak gündelik hayatta nereye bakılırsa bakılsın mekân, zaman ve çevrenin birlikte değerlendirilmesine dair birçok durumun görülebileceğine işaret ederek bu açıdan bakıldığında, coğrafi kavramları kullanırken coğrafi varsayımların düşünme ve eylemlerimiz üzerindeki etkisinin hiç hesaba katılmadığını ifade eder.

Şekil 1: Coğrafya Konuları ve Coğrafi Bilinç Unsurları (CDÖP, 2005).

Harvey (2015:155), coğrafyanın temel kavramlarının halen tam keşfedilemediğini söyleyerek bu yöndeki araştırmalardaki bayağılığın derin meseleleri gizlediğini belirtir. Harvey'e göre ekolojik ve toplumsal bir bütünlük kavramsallaşmayı beklemektedir. Dünyada farklı ölçeklerde işleyen ve birbirleriyle kesişen birçok toplumsal ve ekolojik süreçler bulunur ve dünyayı bu süreçler şekillendirir. Bu nedenle toplumsal ve ekolojik süreçlerin ve ilişkiselliğin incelenmesi gerekmektedir. Nitekim Harvey, toplumsal ve ekolojik dönüşümlerin dinamiklerini diyalektik bir yöntemle ele almanın daha sistemli bir yolu var mıdır? diye sorduktan sonra bu yöndeki çabalardan biri olan 1955 yılında düzenlenen Wennergen Sempozyumuna işaret eder. Bu sempozyumda doğa ve kültürün eş evrimi tartışılmıştır (Harvey, 2015: 275).

Harvey gibi Sırrı Erinç de "İyi coğrafyacı olmak zordur. Çünkü bir çeşit insanlı tabiat felsefesi yapabilmek ve tabiatı bir bütün olarak değerlendirme yeteneğine ulaşmanız gerekir" derken fiziki sistemler ve beşerî sistemlerin bir arada, bir bütünlük ve ilişkisellik içinde incelenmesi gerektiğine vurgu yaparak doğa bilimi felsefecilerinin coğrafyacılar olabileceğini ifade eder (Yiğit, 2019: 598).

Coğrafya Dersi Öğretim Programında (2018) vurgulandığı ve birçok araştırmacının dile getirdiği, fiziki ve beşerî sistemlere dair bir bütüncül bakış açısını yakalamak ve coğrafya öğretiminde yeni yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğine yönelik çalışmalarda Lefebvre'nin "ritimanaliz" kavramı önemli bir adım olacaktır. Farklı ölçeklerde işleyen, iç içe geçmiş sosyal, ekolojik ve doğal sistemlerin ilişkiselliği Lefebvre'nin ritimanaliz hipotezinde kavramsallaşabilir ve ritimanaliz şemsiyesi altında birleşebilir. Çalışmada ritimanaliz kavramının coğrafya eğitiminde kullanılması amaçlanmıştır. Bu amaçla önce ritimanaliz kavramı hakkında bilgi verilmiş daha sonra ritimanalizin temel kavramları üzerinden coğrafya dersi öğretim programının genel özellikleri ve seçilen kazanımların ritimanalitik incelemesi yapılmıştır.

Ritimanaliz Nedir?

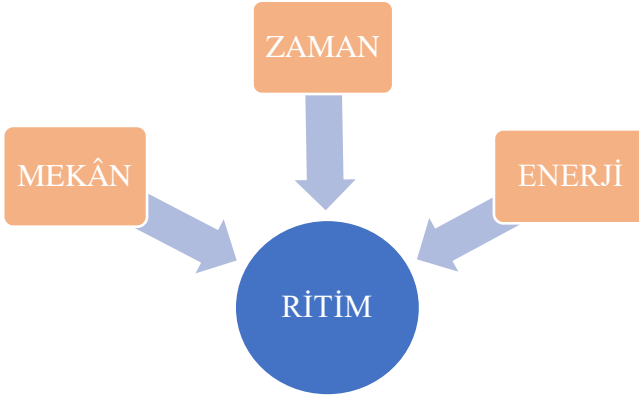
Ritimanaliz ritimlerin analizidir. Ritimanalizi anlayabilmemiz için ritimlerin farkına varmamız gerekir. Lefebvre, ritmi kendi içinde yasası ve kuralları olan bir etkileşim olarak tanımlar. Bu yasanın ona mekândan, kendi mekânından ve mekân-zaman etkileşiminden geldiğini belirtir (Lefebvre, 2020: 220). Lefebvre, zaman ve mekânın birbirine göreli olduğunu, zerreden evrensele her yapının bir sistem, bir düzen ve ritim oluşturduğunu, yaşamın devamlılığını sağlayan şeyin bu ritimler olduğunu belirtir. Zaman, mekân ve enerjinin olduğu her yerde bir ritim olduğunu söyler. En küçüğünden en büyüğüne ritimlerin bir arada olması ile evrenin ritminin oluştuğunu belirtir (Lefebvre, 1992: 40).

Lefebvre, gündelik hayatın eleştirisi üzerine yaptığı çalışmalarında ritimanaliz teorisinin temellerini atmıştır. En çok aşına olunan ve bilinen gündelik hayatın nasıl adlandırılması gerektiğini sorgulayan Lefebvre, sorunu kavramsal teorileşme ile çözülebileceğini düşünerek sessiz ama tüm düzene hâkim olan ritimanalizi gündeme getirmiştir (Lefebvre, 2015: 17). Ona göre ritimanaliz kavramının geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi gerekirdi (Lefebvre, 2015: 22). Zamanla bu kavramın daha ileriye götürülmesini umarak ritimanalizi tartışmaya açıp, ritimanaliz hipotezini önermiştir (Lefebvre, 1992: 126). Stuart Elden, Lefebvre'nin Ritimanaliz kitabının önsözünde Lefebvre'nin çeşitli meseleleri incelemek ve gözden geçirmek için ritmi bir analiz biçimi olarak kullandığını, başka bir ifadeyle analizin bir nesnesi olarak değil; bir analiz aleti olarak kullandığını belirtir (Lefebvre, 1992:14).

Lefebvre, mekân, zaman ve enerji olan her yerde ritim olduğunu belirtir (Şekil 2) (Lefebvre, 1992: 40). Zaman ve mekânın birbirlerine göreli olduğunu, bunların iki ayrı töz ya da iki ayrı varlık olarak alınamayacağını belirtir. Somut zamanın kendine has, başlı başına bir ritmi vardır. Tüm ritimler, zamansallaşmış bir mekânla ilişki içindedir. Ritim daima kendi yeri ile bağlantılıdır (Lefebvre, 1992: 113). Ritmin temel bileşenleri olan zaman, mekân ve enerjiden hiçbirinin tek başına yeterli olamayacağını belirtir. Enerji

olmadan zaman ve mekânın durağan olacağını belirten Lefebvre, enerjinin bu iki kavramı harekete geçirdiğini, somut ve evrensel bir hale getirdiğini söyler (Lefebvre, 1992: 88). Nitekim Whitehead'da “var olan her şeyin özünün sadece onu oluşturanlara değil, bu oluşturanların içinde bir arada oldukları örüntüye ya da yapıya bağlı olduğunu bu yönüyle de canlı bir organizmaya benzediğini” belirtir (Collingwood, 1999: 193). Aynı bu şekilde bedenimizdeki kan basıncı, nefes alıp verme ve solunum yapısal olarak aynıdır ama insandan insana farklılık gösterir. Bu çok basit ve bilinen bir şeydir. Ama ritimanalizin temelini bu şekilde sıradan ve herkes tarafından bilinen ancak farkında olunmayan şeyler oluşturur. Doğa-insan etkileşimindeki sistemler ve süreçlerin fark edilmemesi gibi.

Şekil 2: Ritmin Bileşenleri

Lefebvre Ritimanalizin iki şekilde yapılabileceğini ama bu yolların birbirinden ayrı olmadığını hatta çakıştığını belirtir. Bunlardan *ilki tekilden genele giden vakaların tek tek incelenerek karşılaştırılması yolu ile yapılır. Canlı ya da cansız bedenler bu yolla incelenerek genel yargılara varılabilir. İkinci ise kavramlarla başlayarak soyuttan somuta vararak soyut olanın tam farkındalığına varmaktır* (Lefebvre, 1992: 29). Lefebvre kendi ritimanaliz çalışmalarında daha öznel ve daha felsefik olan ikinci yolu izlemiştir.

Ritimanaliz kavramının, net bir şekilde anlaşılabilmesi için birçok karşıtlık ve kavramla birlikteliği söz konusudur (Lefebvre, 1992: 33). Bu kavramlar: *tekrar ve fark, mekânîk ve organik, keşif ve yaratma, döngüsel ve doğrusal, sürekli ve kesintili, niceliksel ve niteliksel, etkileşim ve kompozisyon, frekans ve ölçü, poliritmi, aritmi ve öritmidir* (Lefebvre, 1992: 52).

Ritimanalizi oluşturan temel kavramlarından biri “**tekrar ve fark**” olduğunu ifade eden Lefebvre, mekân ve zamanda tekrarı, dönüşü, nakaratı olmayan yani bir ölçüsü olmayan ritim yoktur. Ancak bu tekrarların hiçbiri özde değildir (Lefebvre, 1992: 30). Gündelik hayatta birçok tekrarlar vardır.

Her gün yemek yeriz ama yenilen yemek her gün farklıdır. Sadece yapılan faaliyetin genel adı yemek yemektir. Bu tekrarlar aynı zamanda farkları da doğurur. Lefebvre için hiçbir döngü ve tekrar aynı değildir. Whitehead'da doğadaki süreçlerin döngüsel ya da ritmik bir değişim olduğunu aynı zamanda bu ritmik süreçlerin yaratıcı bir ilerleme olduğunu da belirtir. Organizma da içerisinde sürekli yeni biçimlerin üretildiği bir süreç izler (Collingwood, 1999: 94).

Lefebvre'ye göre ritimanalizi oluşturan kavramlardan bir diğeri ise “**doğrusal ve döngüsel**”lıktır. Doğrusal ile döngüsel ritimler birbirinden ayrı olduğu kadar, birbiri içinde olup birbirlerini tamamlarlar. Daima birbirleri ile etkileşim halindedirler. Döngüsel ritimler doğadan kaynaklanır. Bunlar gece-gündüz oluşumu, mevsimler, gel-git ve dalgaların oluşumu, aylık döngüler vb. dir. Şafak her gün gündelik ve yeni bir döngüyü başlatır ve tekrarlanır. Geleneksel saatlerdeki akrep ve yelkovanın dairesel hareketine saatten çıkan tik-tak sesleri eşlik ederek doğrusal bir ritim oluşturur. Zamanı oluşturanda doğrusal ile döngüselin arasındaki bu ilişkidir. Doğrusal ritimlerde insan etkinliği ve sosyal pratikler ağır basmaktadır (Lefebvre, 1992: 32).

Ritimanaliz için vazgeçilmez kavramlardan biri de “**ölçü**” dür. Lefebvre, ritmin kendiliğinden ve doğal bir şekilde ortaya çıkmasından başka bir yasaya bağlı değilmiş gibi görünse de tikel (müzik, şiir, dans, jimnastik, iş vb.) olanın daima bir ölçüsü, bir tasarımı olduğunu belirtir. Ritmin gerçekleşmesi için her devinimde belli bir yasaya veya kurala göre tekrar eden zayıf ya da hızlı tempoların, duraklamaların, sessizliklerin ve boşlukların ve tekrar devam etmelerin olması gerektiğine işaret eder. Böylece oluşan iç ölçü, dışsal ölçüden kopmadan ama onunla da birleşmeden kendisini ayırt eden diyalektik bir ilişki oluşturur (Lefebvre, 1992: 104). Ritim bu nicelikten yola çıkarak, nicel özellikleri birleştiren, bütünlükleri oluşturan ve bu bütünlüklerden ortaya çıkan niteliksel unsurları birleştirir. Ritimler aynı anda hem doğal hem de rasyoneldir. Sadece biri değildir. Akışkanlığından dolayı ölçülmekten kurtulan zaman aslında kendisini ölçen şey değil midir? Zamanın ölçülmesinin şartı mekânsallaşması mıdır? Ölçü frekanstan geçer. Her ritmin kendine has bir ölçüsü yani *hızı ve frekansı* vardır (Lefebvre, 1992: 33).

Lefebvre, ritimanalizi açıklarken bileşenlerin birbiri ile olan ilişkilerine göre ritmi farklı gruplara ayırmıştır. Bu gruplar şunlardır;

Poliritm; İki ya da fazla ritmin çatışma ve ahenksizlik olmadan bir arada bulunmasıdır. Ritimanalizi beden üzerinden açıklayan Lefebvre, insanın kendi bedenine bakmasının poliritmi görmesi için yeterli olacağını söyler. İnsan bedeninde birçok sistem bir arada ahenk içindedir. Bir bahçedeki ağaçlar, böcekler, kuşlar ve çiçekler sessiz bir poliritm oluşturur (Lefebvre, 1992: 41). Ekosistemler, şirketler, okullar veya sınıflar, sistematik olarak senkronize olmayan ve birbiriyle çelişmesi gerekmeyen çok çeşitli eşzamanlı

faaliyetleri veya davranışları içerdiklerinden, poliritmik örneklerdir (Jones, 2019: 174).

Öritmi; İki ya da daha fazla ritmin yaratıcı etkileşimidir. Sağlıklı bedenlerde olduğu gibi. Bedende birbiri ile ilişkili farklı ritimlerin bir aradığı vardır. Bu durum ise öritmidir (Lefebvre, 1992: 95). Sağlık durumunda bu ritimlerin birbiri ile kaynaştığı öritmi durumu söz konusudur. İstirap durumunda ise öritmi, aritmiye dönüşerek kargaşaya dönüşür. (Lefebvre, 1992: 41).

Aritmi; İki ya da daha fazla ritim arasındaki çatışma halidir. Hasta bedenler gibi. Öritmideki ritimlerin bu mükemmel birlikteliğinin patolojik olarak bozulması ölümcül sonuçlara gidebilecek bir aritmiyi oraya çıkarır (Lefebvre, 1992: 95). Aritmi patolojik bir durumdur (Lefebvre, 1992: 41). Sistemlerde başlangıç şartlarındaki küçük değişikliklerin oluşması ve kararlılık halinin bozulması aritmiye neden olarak büyük sonuçlar oluşturabilir. Oluşan bu aritmi yani karmaşıklık durumu sistemlerde yeni bir düzen başlatır. Bu durumda sistemdeki tüm bu bileşenler yeni düzene uyum sağlarlar.

İzoritmi; Tekrar, ölçü ve frekanstaki denkliği ifade eder. Bu durum ritimler arasında nadir görülür. Orkestrada bir şefin yönetimi altında bütün icracılar tarafından aynı ritim oluşturulur. Bu durum mükemmel bir izoritmidir (Lefebvre, 1992: 95).

Ritimanaliz yoluyla poliritm, izoritm, öritmi ve aritmi durumu kullanılarak analiz yapılır (Lefebvre, 1992: 95). Bu ritim türleri hem doğada hem de beşeri sistemlerde söz konusudur. Çalışmamızda bunlara dair tespit ve uygulamalar geliştirilmiştir.

Lefebvre ritimanalizi gündelik hayat, beden ve müzik üzerine inşa etmiştir. Gündelik hayatın ritimanalizinde doğrusal ve döngüsel tekrarların ritmine dikkat kesilmiştir. Bu yorucu, usandırıcı gibi görünen tekrarlar aslında bir yeniliğin başlamasıdır. Şafağın her gün bir güne ama farklı bir güne doğması, açlık ve susuzluğun gün içinde tekrarlanması, gündelik hayat içinde örgütlenen üretim, dolaşım, sosyo-ekonomik örgütlenmeler ve bunların dayattığı toplumsal düzen bir ritim oluşturur. Bu süreçte mekân gibi zaman da bir yanda kullanım diğer yanda mübadele değerine ayrılır. Gündelik hayat, içindeki döngülerle devam ederken aynı zamanda saatlerdeki tekdüzeliği yaşatır (Lefebvre, 1992: 100). Lefebvre'nin ritimanalizi gündelik hayatın merkezine koyması, gündelik hayatın her şeyin temeli olduğuna olan inancından kaynaklanır. Dolaysız ve gündelik hayatta verili insan malzemesi hem daha derin gerçekleri ve maskeleri ortaya çıkarır, hem de onları içerir ve gizler (Lefebvre, 2012: 194). Lefebvre, insanların gündelik hayat içinde sıradanlaşmayı kabul ederek mevcut iradenin içine kapandığını, taleplere cevap vermediğini ve tek tiplilik içinde yükseldiğini söyler. Ancak bir

reddetme ve muhalefet sesinin yükselmesi mevcut düzen içinde bir aritmi oluşturur (Lefebvre,2015: 59).

Lefebvre'ye göre çeşitlilikleri anlamamızı sağlayan bütüncül bir kavrayış sunulamamıştır. Ancak şimdi bu bütüncül bakış açısını kazandıracak ritimanaliz teorisinin var olduğunu belirtir. Bu bütüncül bakış açısını en güzel bedende görürüz. Ona göre beden bir ritimler paketidir. Bu ritimler canlı bir mekân oluşturur (Lefebvre, 2020: 221). Bedeni anatomik, işleyen bir yapı olarak değil poliritmik ve öritmik bir yapı olarak görmüştür. Beden daima ritimanaliz için daimî referans noktası olmuştur (Lefebvre, 1992: 95). İnsan bedeninde jest, mimik, el kol hareketleri ile her parçasının bir ritmi vardır. Bu ritimler de birbirleri ile uyumlu bir şekilde vücudun bütün ritmini oluşturur (Lefebvre, 1992: 65). Bedenimiz biyolojik ritmin, toplumsal ritmin, fizyolojik ritmin bir arada olduğu bir alandır. Bu ritimlerin her birinin kendine has ritmi vardır. Poliritmik beden birçok ritmi bünyesinde yarı kararlı bir halde bulundurur. Her organın kendine has ritmi vardır. Sürekli etkileşim halinde bu ritim devam etmektedir. Lefebvre bu bütünlüğün yarı kararlı halin nasıl devam ettiğini merak eder ve tek mekânizma ile mi bu sürekliliğin devam ettiğini sorgular.

Müziğin de ritimanalizini yapan Lefebvre, armoni ve melodi üzerine hemen hemen her şeyin söylenmesine rağmen müzikte eksik kalan tarafın “ritim” olduğunu belirtir. Müzikte zaman ve mekân birliğinin belki de ritim içinde sağlandığını söyler. Flüt, piyano ve kemanda çalınan aynı notadan çıkan sesin şiddeti, sesi ve tınısı farklıdır. Hareketin ritimde önemli olduğunu ancak ritmi belirleyenin ölçü olduğunu ifade eder (Lefebvre, 1992: 85). Ritimlerin döngüsel ve doğrusal olanı nasıl kapsadığını müzikte görülebileceğini göstermiştir. Müzikte ölçü ve zamanın doğrusal karakterde olduğunu, ses grupları, melodi ve armoninin döngüsel karakterde olduğunu belirtir (Lefebvre, 2020: 220).

Ritimleri meydana geldiği anda fark edemeyiz. Mesela bedenimizdeki solunum, kalp, duyu organlarımızın bağlantısını o an fark edemeyiz. Bunlardan birinin ritmi bozulduğu ve hastalığı hissettiğimiz zaman bunları birbirlerinden ayırt edebiliriz. *Ritimleri analiz edebilmek için hem o ritmi kavramış olmamız lazım hem de o ritmin dışına çıkabilmemiz lazım.* Dilde olduğu gibi, o dilin ritmini anlayabilmemiz için o dili kavrayıp hakim olmak gerekir. İnsanlar ancak duyduğu sesleri üretebilir. Dildeki döngü bu şekilde gerçekleşir (Lefebvre, 1992: 112).

Ritimanaliz, bir tasvir değil; zaman, mekân ve enerjyi birbiri ile bağlayan şeyi, yani ritimleri açığa çıkarır (Lefebvre, 1992: 43). Aynı zamanda ayrı tutulan kavramları bir araya getirir. Bu bağlamda zaman-mekân-ekoloji temelinde olan coğrafyada bu ritimlerin anlaşılması gerekir. Çalışmada bu iddiaya dayalıdır.

Lefebvre, hiçbir teorinin bütünsel insana erişmeyi, hatta onu tarif etmeyi sağlayamayacağını belirterek, insanın bu “öz” ünün, eylem ve pratikler yoluyla, gündelik hayatın içinde gerçekleştiğini söylemiştir. O’na göre insan ne iktisadidir ne biyolojik ne fiziksel ne de kimyasaldır. Aslında insan bunların bütünüdür. Benzer şekilde doğaya dair süreçleri de örneklendirebiliriz. Çünkü doğa bir sistemler bütünü varlığı ile var olabilir. Bu sistemlerin işleyişi de ritimlerle söz konusudur. Bütünü görme aslında hem doğayı hem de beşerî süreçleri anlamada çok önemlidir. Çünkü doğa-insan birlikteliği ayrıca yeni sistemler/düzenler oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle yeni ritimler oluşmaktadır. Coğrafya eğitiminin temel amacı olan “insan-doğa” birlikteliğinin ürettiklerini bütüncül anlayabilmek ritimanalizi ile mümkün görünmektedir. Bu yaklaşım bütünü parçalarını ve ritmini hem ayrı ayrı hem de bütün olarak kavramayı sağlar (Lefebvre, 2012: 163).

Lefebvre, ritimanaliz çalışmalarında eksiksiz, mükemmel bir teori çıkarma iddiasında olmadığını, bir ilişkisellik ve bir bütünlük ortaya koymaya önem verdiğini belirtir (Lefebvre, 2012:117).

Lefebvre gibi Harvey de mekân üzerine çalışmalarında mekânı soyut ve somutun birlikteliği olarak ele almıştır. Mekân ve zaman ilişkisi üzerine yaptığı çalışmalarında iki boyuta yoğunlaşmıştır. Bunlardan birinci boyut mutlak, görelî ve ilişkiyel mekân-zamandır. İkinci boyut ise ise Lefebvre’nin mekân anlayışı olan algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekândır (Harvey, 2015: 158).

Birinci boyuttaki mutlak mekân, Newton ve Descartes’in mekân anlayışıdır. Bu mekân standart, ölçülebilir hesaplanabilen haritacı ve mühendislerin mekânıdır. Mutlak mekânda bireylerin, şeylerin ve süreçlerin konumu bunlara özeldir. Toplumsal açıdan mutlak mekân sınırları çizilmiş, özel mülkiyete ait dışlayıcı bir mekândır. Burada mekân düzeni mutlak zamandan ayrı bir şeydir (Harvey,2015: 159).

Görelî mekân ise Einstein’in mekân anlayışıdır. Burada mekân ve zaman, tarih ve coğrafya birbirinden ayrılamaz. Bu mekân süreçlerin ve devinimin mekânıdır. Coğrafya tarihsel coğrafyadır. Tarih ise coğrafi tarihtir. Burada mekânın tek ve özel olması yerini birçok konumun varlığına bırakır. Gözlemcinin bulunduğu nokta değişik bakış açılarının oluşmasında temel bir rol oynar (Harvey,2015: 159). Görelî zaman ve mekân çerçeveleri her zaman dengeli değildir. Bilgi iletişim teknolojileri ve ulaşımın gelişmesi mekânsal ve zamansal ilişkileri tarihsel ve coğrafi bakımlardan dönüşüme uğratmıştır. (Harvey,2015: 161).

İlişkiyel mekân fikri Leibniz’in mekân anlayışıdır. Bu mekân anlayışında, süreçlerin kendi mekân ve zamanını ürettiği kabul edilir. Bu bakış açısında madde ve süreçler, mekân-zaman içerisinde var olmaz mekân ve zamanı etkilemezler. Mekân ve zaman maddeleri ve süreçleri içselleştirir.

Mekân zamandan ayrıştırılmaz, birbirine karışarak mekân zamanı oluşturur (Harvey,2015: 162).

Harvey, kolektif hatıraların mutlak mekâna hapsedilemeyeceğini belirterek görelî zaman ile de fikirlerin dolaşımının kavranamayacağını ifade eder. Ona göre şehir fikri ilişkisellik temeline oturtulmadığı zaman anlaşılmaz olur. Bu nedenle Harvey çalışmalarında mekânı mutlak, görelî ve ilişkisellik şeklinde bir bütün olarak almıştır (Harvey,2015: 165).

Harvey'e (2015) göre mutlak zamandaki şeyler ve süreçlerin ritmi onların varlığını ve devamını sağlar. Bu mutlak mekânın görelî mekân-zaman içinde bulunması çevresi ile ilişkisi onun ticari değerini artırır. Mesela havaalanına ulaşımının kolay olması vb. Mekân inşa ederken bireysel ve kolektif hafıza mekâna bir anlam yükler. Yaşanmışlıklar ve hatıralar bireylerin mekâna bakış açısında etkilidirler. Mekânın toplum ve ulus kavramlarının anlamlarına ilişkin de bir şeyler ortaya koyması gerekir. Ayrıca mekânın kendi dışındaki dünyanın mekânıyla da ilişkisellik bağlantıları vardır ve bunlar mekân inşasında dikkate alınır. Bu durum bir mekânın mutlak, görelî ve ilişkisellik özellikleri ile bir poliritm ve öritmi ilişkiler bütünü olduğunu gösterir. Bu poliritmik ve öritmik ilişkiler mekânın devamlılığını sağlar (Harvey,2015: 172).

Harvey (2015), Whitehead'ın "farklı süreçler farklı zaman ve mekânlar üretir" savının fiziksel dünya için kabul edilebilir olduğunu ancak sosyal yaşam ve toplumsal pratikte bunun pek geçerli olmadığını belirtir. Toplumsal pratikte bu uyum husumet, zıtlık, çatışma ve çelişkilere dönüşerek toplumdaki ritmi aritmiye dönüştürür (Harvey,2015: 181). Lefebvre de insanların gündelik hayat içinde içine kapandığını, sıradanlaşarak tek tipli bir hale geldiğini ifade eder. Bu durum toplumda bir muhalefetin yükselmesine ve reddetme durumunun ortaya çıkmasına kadar devam eder. Bu reddetme ve muhalefet mevcut düzen içinde bir aritmi durumu ortaya çıkarır (Lefebvre,2015: 59).

Harvey, sosyal dünyamızda aynı anda var olan ve birbirini tutmayan sayısız mekân- zamansallığı anlamaya çalışırken çok fazla karmaşa ve çelişkinin var olduğunu kabul eder ancak belli bir toplumsal oluşumdan sosyal yaşamın sonunda belirli bir zaman-mekânsallık düzeninin başat ve hegemonik hale gelmesine neden olacak bir düzene girer. Bu düzen ıslah edicidir ve bireyler tarafından farkında olunmadan özümser (Harvey,2015:182). Harvey, birey ve devletin birbirleriyle bağlantılı olduğunu belirterek Foucault'ın da "modern egemen devlet ile modern özerk bireyin birbirlerini ortaya çıkardıklarını" sözüne vurgu yapar. Harvey devletin, özneli kendi boyun eğişlerine mahkûm etmenin bir yolu olduğunu belirtir (Harvey,2015: 296). Foucault'ın söz ettiği birbirini belirleme ilişkisini Lefebvre kapitalizmde birbirini doğurup- yok etme ilişkisi olarak ifade etmiştir. Bu ilişkinin toplumda şehir, fabrika, faşizm vb şeklinde her alanda kendini gösterdiğini

ifade eder (Lefebvre,2012: 19). Bu birbirini doğurup yok etme ilişkisi kapitalizmin toplumda dayatmayla oluşturduğu ritimdir. Bu ritim mekânın devamlılığını sağlar. Lefebvre'ye göre kapitalist toplum, bireye toplumun yabancılaşmış eylemlerinden (mülkiyet, sanayi, din vb) kurtulduğu bir özgürlük verir. Aslında birey kendisine dayatılan ve kendisini köleleştiren dayatmalardan sonra buna özgürlük atfeder ve kabullenir (Lefebvre, 2012: 97). Sistemin kendine dayattığı düzenin ritmine farkında olmadan katılmış olur. Lefebvre'ye göre, insan bu faaliyetlerinin bir ihtiyaçtan kaynaklandığını ve bu ihtiyaçları doğrultusunda diğer insanlarla ilişkiye girdiğini görür. Mesela Lefebvre'ye göre yoksul köylülerin televizyon alması yeni bir toplumsal ihtiyacın varlığını gösterir. Bu durum başka ihtiyaçlar pahasına alınan aletlerin kapitalizm ve modernitenin sessiz ve derinden topluma getirdiği düzene insanların kendini uymak zorunda hissettiğini gösterir. Bir bakıma dayatılan bir düzendir. Bu düzenin ritmine insanlar farkında olmadan ayak uydurmuştur. Hatta Lefebvre, bilgi iletişim teknolojileri, şiir, düş ve fikirler yoluyla insanlara “hayali bir dünyanın sunulduğu ve insanların kısa süreliğine de olsa kendi yoksul dünyalarından uzaklaşıp, bu hayali dünyada yaşadığını” belirtir (Lefebvre,2012: 15). Toplumdaki egemen güç olan iktidar, zamanı ve tarihleri nasıl kullanacağını bilir. Bireyden başlayarak topluma kadar tüm grupları birleştirir. Böylece bireyin günlük hayatından başlayarak toplumun ritmini oluşturur. (Lefebvre, 1992: 97).

Harvey, olayların, süreçlerin ya da şeylerin sadece belli bir andaki varoluşlarını ele alarak o olay, süreç ya da şeylerin kavranamayacağını bunlar akışların sahasından çıkıp Whitehead'ın “olay” ya da “kalıcılık” dediği şeylere dönüştüğünü belirtir. Bu akışlar, geçmiş ve şimdi ile bir bütündür ve gelecekte olacaklarla ilgili ne varsa kendisine katar (Harvey,2015: 162). Lefebvre de ağaçların, bitkilerin sessiz bir yığın olarak görülmemesi gerektiğini, bunların hepsinin kendi zamanı olduğunu belirterek her bir bedeninin yakın geçmişi, yakın geleceği, uzak geleceği ile kendi yeri ve ritmi olduğunu belirtir (Lefebvre, 1992: 58).

Lefebvre'nin (2020: 67), her toplumun mekânsal pratiğinin kendi mekânını yarattığı görüşüyle paralel olarak Harvey de (2015: 207) ev vb. yerler inşa ederken kendimizi inşa ettiğimizi, bulunduğumuz yerlere durmadan yeniden şekil verdiğimiz belirterek bu şekil verme işinin hem maddi hem kavramsal düzeyde olduğunu hem de o yerlerde nasıl yaşadığımızla ilgili olduğunu ifade eder. Buna göre yerler sabit değildir aksine düşünceler, maddi pratikler ve yaşanan deneyimler değiştikçe yerler de sürekli olarak dönüşüme uğrarlar. Bu da ritimleri üretir.

Lefebvre'nin “ritimler daima kendi yeri ile bağlantılıdır” fikrini en iyi şekilde gösteren ve mekânsal pratiklerin kendi ritmini oluşturduğu yerlerden biri de okullardır (Lefebvre, 1992: 113). Mathisen, Lefebvre'nin fikirlerinin ve ritimanaliz hipotezinin eğitim bağlamında kullanımının giderek arttığını belirtir. Ayrıca okulların zamanın somutlaştırılması noktasında dünyanın en

yoğun yerleri olduğunu, çocukların ve gençlerin yaşamlarının büyük bir bölümünün burada geçtiğini ifade eder. Okulda geçen zamana rağmen eğitim ortamlarının ritmiklik olgusunun araştırılmadığına vurgu yapar. Oysa okullarda eğitim dönemi günlük, haftalık ve dönemlik ödev ve etkinlikler şeklinde düzenlenir. Lefebvre'nin aktivite, dinlenme ve eğlence üçlüsünden oluşan ve okullar için uygun gördüğü eğitim modeli okullarda ders-mola ve ödüllendirme şeklinde uygulandığını belirtir (Mathisen, 2015-1:42). Lefebvre'nin ritimanaliz teorisi ve eğitim ilişkisi her geçen gün daha çok araştırmacının dikkatini çekmektedir. Bu bağlamda Jones, yetişkin eğitiminin ritmik yapılanmasının ritimanaliz aracılığı ile araştırmıştır (Jones, 2019); Jaklin (2004), sınıf ortamında tekrar ve farkların nasıl düzenlendiğini ve öğrencinin başarısına etkisini araştırmıştır; Christie (2013), mekânları oluşturan yerel, ulusal ve küresel akışların Güney Afrika'da nasıl bir eğitimde eşitsizlik oluşturduğunu araştırmıştır. Hopwood'un (2013), Pineau (1986, 2000) ve Hess (2006, 2009) yetişkin eğitimi ve ritimler üzerine çalışmalar yapmışlardır (Jones, 2020: 171).

Ritimanalizin Coğrafya Eğitiminde Kullanımı

Bu çalışmada, mimari, sağlık, sosyoloji, psikoloji ve eğitim alanında zamanla daha çok araştırmacının dikkatini çeken ritimanaliz kavramının coğrafya öğretiminde kullanılması amaçlanmıştır. Örgün eğitimde coğrafya, içeriği, kazanımları, etkinlikleri ile bir bütünlük ve ilişkisellik bağlamında doğa, insan ve birlikteliğini ortaya koymayı amaçlar. Bu noktada coğrafya eğitimi ve ritimanaliz arasında birçok ortak nokta bulunmaktadır. CDÖP'nin (2018), amaçlarından 3. Maddedeki "Evrane ait temel unsurları hayatla ilişkilendirmesi" maddesinde evreni oluşturan, mikrodan makroya tüm doğal ve beşerî sistemlerin işleyişi ve yaşamın devamı arasındaki bağı anlaması, Lefebvre'nin gündelik yaşam, beden ve şehirlerin işleyişine bakarak daha büyük sistemlerin ritmini anlama çabasıyla paraleldir. Kişi bedenindeki poliritmik ve öritmik bütünlüğü kavradığı zaman çevresi, yaşamı, şehri ve bütün evrenin ritmine varabilir. Böylece CDÖP'nin (2018) amaçlarından 4. Maddede işaret edilen doğal ve beşerî sistemlerin işleyiş ve değişimini kavrayabilecek, bunu 9. Maddede belirtilen doğal ve beşerî sistemlerin yerelden küresele etkileşim ve işleyişi ile bütünleştirerek anlamlandıracaktır.

Lefebvre (1992:104), ritimlerin sürekli yaşantımızın içinde olduğunu ama bunun farkında olmadığını söyler. Ritimlerin farkına ancak ritimlerin bozulduğu, aritminin oluştuğu ve rahatsız olduğumuz zaman farkına vardığımızı belirtir. CDÖP'nin (2018) amaçlarından 11. Maddede belirtilen Doğal afetler ve çevre sorunlarını değerlendirerek bu afet ve sorunlardan korunma ve önlem almaya yönelik uygulamalar geliştirmesi gerektiği belirtilir. Doğal afetler ve çevre sorunları sistemdeki aritmik durumlardır. Sistemlerdeki doğrusal ve döngüsel süreçlerin bir ölçü dahilinde devam eden ritmi vardır. Bu sıradan ve sakinlik içindeki ritimler afet ve çevre sorunu boyutuna geldiği zaman onları fark ederiz. Lefebvre aritmi oluşmadan yani

afet boyutuna ulaşmadan farkına varabilmek için ritimlerin analiz edilmesi gerektiğini belirtir (Lefebvre,1992: 104),

CDÖP (2018) uygulamasında dikkat edilecek hususlar belirtilirken 3. Maddede programın bütünsel bir bakış açısı ile hazırlandığını, öğrencilerde çok boyutlu düşünebilme becerisinin geliştirilmesi gerektiği belirtilir. Çok boyutlu düşünebilmede ritimanalizin işaret ettiği temel noktalardan biridir. Mekânsal ve zamansal süreçlerdeki ritimanalize ait kavramlar olan, tekrar ve fark, doğrusal ve döngüsellik, ölçü, frekans, nitel ve nicelik gibi özelliklerinin farkına varıp poliritmik, öritmik ve aritmik eş zamanlı ilişkileri ayırt edebildiği zaman öğrenci çok boyutlu düşünme becerisine sahip olacaktır.

Doğal ve beşeri sistemler ile bunlar arasındaki ilişki ve etkileşimleri bünyesinde barındıran coğrafya biliminde, ritimanaliz ile öğrenciye bütüncül bir bakış açısı kazandırılacağı gibi; soyut ve somutun ayrılmaz birlikteliğinin farkına varılması da sağlanacaktır. Bu bağlamda Coğrafya Dersi Öğretim Programı'ndan rasgele örnekleme yöntemi ile seçilen kazanımların ritimanaliz yaklaşımının temel kavramları ve ritim çeşitleri çerçevesinde incelemesi yapılmıştır. Böylece coğrafya eğitimine yeni bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma coğrafya eğitiminde ritimanaliz modeliyle bütüncül bir eğitim modeli/yöntemi geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Çalışmada döküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Döküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir (Wach, 2013; Kıral, 2020). Millî Eğitim Bakanlığı 2018 yılı Coğrafya Dersi Öğretim Programı genel yapısı ve kazanımları ritimanaliz kapsamında incelenmiştir.

Coğrafya Dersi Öğretim Programından (2018) rasgele örnekleme yöntemi ile seçilen kazanımlar ritimanaliz çerçevesinde modellenmiştir. Seçilen kazanımlar doğal sistemler ve beşeri sistemler olmak üzere farklı iki üniteden seçilmiştir. Bu şekilde ritimanalizin hem doğal sistemler için hem de beşeri sistemler için geçerli bir uygulama olabileceğinin gösterilmesidir.

Seçilen kazanımlar;

I) 9.1.4. Dünyanın şekli ve hareketlerinin etkilerini değerlendirir,

II) 9.1.11. İklim elemanlarının oluşumunu ve dağılışını açıklar.

III) 9.2.1. Yerleşmelerin gelişimini etkileyen faktörleri analiz eder.

Bu kazanımlar, ritimanaliz kapsamında poliritm, öritmi, aritmî, tekrar-fark, doğrusal- döngüsel, ölçü, frekans kavramları çerçevesinde analiz edilmiştir (Tablo 1-3). Bu yolla coğrafya eğitimine yeni bir kavramlaştırma ve yöntem kazandırılmak istenmiştir.

Bulgular

“9.1.4. Dünyanın şekli ve hareketlerinin etkilerini değerlendirir” kazanımının ritimanaliz yaklaşımıyla değerlendirilmesi

Poliritm: Dünyanın diğer gezegenlerle birlikte Güneş sistemi içinde birbirlerinden bağımsız bulunmaları, Dünya, Güneş ve diğer gezegenlerin birbirlerini engellemeden kendi eksenleri etrafında dönmeleri, Dünya ve diğer gezegenlerin kendi eksenleri etrafında dönerken aynı zamanda Güneşin etrafında da dönerek hem kendi ritimlerini hem de güneş sisteminin ritmini oluştururlar. Birbirlerinden etkilenmeden sürdürülen bu ritimler topluluğu bir poliritmik bir bütünlüktür.

Öritmi: Gezegenleri ve Güneşin, Güneş sistemi içindeki bütünlüğünde, aradaki çekim kuvvetiyle dengede kalmaları, günlük ve yıllık hareketin dünyadaki yaşamın devamını sağlaması, güneş sistemi içindeki gezegenlerin ve güneşin faydaya dayalı öritmik durumları sayesinde.

Aritmi: Dünyanın şekli ve hareketlerinin döngüsel ve doğrusal ritmi yaşamın devamını sağlar. Bu şekil ve hareketlerdeki ölçü, evrenin düzenindeki sürekliliği sağlar. Dünyanın kendi eksen ve Güneşin etrafında dönüş hızı, eksen eğikliği, yörünge şekli vb özelliklerindeki kaymalar Dünya ve canlılar üzerinde çok büyük etkileri olacak aritmik durumlar oluşturabilir. Böyle aritmik durumlar ya sıcaklık kuşaklarının genişlemesi ya da daralmasını, gece gündüz sürelerinin şimdikinden daha kısa ya da uzun olması gibi sonuçlara neden olabilir.

Döngüsel ve Doğrusallık: Dünyanın günlük hareketi döngüsel olarak devam edip gece ve gündüzü oluşturur. Bu gece-gündüz döngüsü aynı zamanda doğrusal olarak ilerleyen bir zamanı oluşturur. Gece ve gündüzün oluşması doğrusallık ve döngüsellik bir arada, aynı anda devam ettiği bir ritim oluşturur. Dünyanın yıllık hareketi ise bir yıllık zaman diliminde mevsimler döngüsünü oluşturur. Bu döngü sırasında mevsimler oluşurken, bir yıllık zaman süreçleri birbirini takip ederek aynı zamanda bir doğrusallık oluşturur. Doğrusal ve döngüsel arasındaki diyalektik ilişki söz konusudur.

Tekrar ve Fark: Dünyanın günlük ve yıllık hareketine bağlı olarak oluşan gece- gündüz ve mevsimler, ritimanaliz kavramlarından olan tekrar ve farkları oluşturur. Lefebvre'nin tekrar anlayışına göre özdeş olan hiçbir tekrar yoktur. Dolayısıyla oluşan her gün, her gece ve gündüz, genel yapısı ile bir gündür, bir gece ve gündüzdür ama bir öncekiyle aynı değildir. Gece-gündüzü ve mevsimleri oluşturan döngüsel ve doğrusal ritimler tekrarlanır ama her tekrar, bir öncekinden farklıdır.

Ölçü ve Frekans: Lefebvre'ye göre ölçüsü olmayan ritim yoktur. Ritimdeki süreci, devinimi başlatan bu ölçüdür. Ritim devinimi başlatan ölçüyü muhafaza eder. Ritimanalizin tüm kavramları ölçü kavramında kesilir. Gece ve gündüzün 24 saatlik zaman dilimini kapsamaması, yıllık zaman dilimi

içinde mevsimlerin oluşması, farklı yarım kürelerde farklı mevsimlerin yaşanması $23^{\circ} 27'$ eksen eğikliği ölçüsüne bağlıdır.

Tablo 1: “9.1.4. Dünyanın şekli ve hareketlerinin etkilerini değerlendirir” kazanımının ritimanalitik değerlendirmesi.

9.1.4. Dünyanın şekli ve hareketlerinin etkilerini değerlendirir		
Dünyanın Şekli, Günlük ve Yıllık Hareketi	Poliritm	Dünyanın diğer gezegenlerle birlikte Güneş sistemi içinde birbirlerinden bağımsız olarak hem kendi eksenleri hem de Güneşin etrafındaki dönme hareketleri poliritmik bir durumdur.
	Öritmi	Gezegenleri ve Güneşin, Güneş sistemi içindeki bütünlüğündeki denge durumu, günlük ve yıllık hareketin dünyadaki yaşamın devamını sağlaması, güneş sistemi içindeki gezegenlerin ve güneşin faydaya dayalı öritmik durumları sayesinde.
	Aritmi	Eksen eğikliği açısının değişmesi, Günlük ve yıllık hareket hızlarını değişmesi, yörünge şeklinin değişmesi vb durumlar mevsimlerin ortadan kalkması, bitki ve hayvan çeşitliliğinin azalması, yaşanabilir alanların azalması gibi aritmi durumunu oluşturabilir.
	Döngüsel ve Doğrusal	Dünyanın günlük hareketinin bir günlük döngüsü ve Güneşin etrafındaki yıllık döngüsü sürekli tekrarlanır. Aynı zamanda günlük ve yıllık zaman dilimleri birbirini takip ederek doğrusal zamanı oluşturur. Döngüsel ritmin ve doğrusal ritmin bir aradaki öritmik devamı söz konusudur.
	Tekrar ve Fark	Dünyanın günlük ve yıllık hareketine bağlı olarak oluşan gece- gündüz ve mevsimler, yıllık süreç sürekli tekrarlanır. Gece-gündüzü ve mevsimleri oluşturan döngüsel ve doğrusal ritimler tekrarlanır ama her tekrar, bir öncekinden farklıdır.
	Ölçü ve Frekans	Gece ve gündüzün 24 saatlik zaman dilimini kapsamaması, bir yılın 365 gün 6 saatlik aralıkları kapsayarak devam etmesi. Farklı yarım kürelerde farklı mevsimlerin yaşanması $23^{\circ} 27'$ eksen eğikliği ölçüsüne bağlıdır.

“9.1.11 İklim elemanlarının oluşumunu ve dağılımını açıklar” kazanımının ritimanaliz yaklaşımıyla değerlendirilmesi

Poliritm: Dünyanın günlük ve yıllık hareketleri, dünyanın şekli ve atmosfer, yeryüzü şekillerinden her birinin birlikte etkilediği mekânda oluşan poliritmik durum sıcaklık, basınç şartlarını oluşturur. Buna bağlı olarak rüzgarlar, nem ve yağış oluşur. Yağışında kendi ritmi vardır. İklim elemanlarından her birinin kendi ritmi ile ötekilerin ritminin belirlenmesi arasındaki ilişki poliritmik bir durum oluşturur.

Öritmi: İklim elemanlarındaki poliritmik durum aynı zamanda öritmik bir durum da oluşturur. Dünyanın şekli ve hareketlerine bağlı olarak oluşan basınç merkezleri ve sıcaklık kuşaklarının oluşturduğu rüzgarlar ve yağışlar yaşamın devamında önemli bir etkidir. Basınç ve sıcaklık kuşaklarının ritminin birbirlerinin yararına oluşturdukları bu öritmi durumu yaşam için olmazsa olmaz şartları oluşturmaktadır.

Aritmi: Sıcaklık değerlerindeki ani değişiklikler iklim şartlarını değiştirip ritmi bozacağı için bir aritmi söz konusu olur. Bu aritmi durumu jeolojik devirler boyunca tekrarlanan buzul dönemleri gibi ekstrem dönemler oluşturmuş canlı türlerinin yaşamı tehlikeye girmiş ve hatta yaşamdan silinmişlerdir. Bu oluşan aritmi durumları yeni bir düzenin başlangıcı olmuş canlılar bu şartlara uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Uyum sağlayamayan türler yaşamdan silinmişlerdir.

Döngüsel ve Doğrusal Ritimler: İklim elemanları günlük ve yıllık zaman dilimlerinde kendilerine has ritimlerinde tekrar tekrar oluşurlar. Güneş açılarının değişme döngüsüne bağlı olarak sıcaklık ve diğer iklim elemanlarının değerleri değişir. Gün içinde ve mevsimlik döngüde esen meltem ve muson rüzgarlarının bu döngüsü doğrusal zamanda da devam eder. İklim elemanları genelde bir denge durumunda hep bir arada ve etkileşim içindedir.

Tekrar ve Fark: İklim elemanlarının döngüsel ve doğrusal ritminde oluşan rüzgarlar, yağışlar bir öncekinden farklıdır. Oluşan meltem rüzgarları veya musonlar bir önceki ile aynı değildir. Su döngüsü sürekli tekrarlanarak döngüsel ve doğrusalın birlikteliğini gösterir.

Ölçü ve Frekans: Sıcaklık şartlarının, meltem rüzgarlarının gün içinde gece ve gündüze göre yön değiştirmesi, musonların yıl içinde altı aylık periyotlarla yön değiştirmesi hep bir ölçü dahilindedir. Atmosferin neme doyma ve yağış oluşturması hep bir ölçüye göredir.

Tablo 2: “9.1.11. İklim elemanlarının oluşumunu ve dağılışını açıklar” kazanımının ritimanalitik değerlendirmesi.

9.1.11 İklim elemanlarının oluşumunu ve dağılışını açıklar		
İklim Elemanları (Sıcaklık, Basınç, Rüzgarlar, Nem ve Yağış)	Poliritm	Bir mekânda sıcaklık şartları, basınç merkezlerinin konumu rüzgarların günlük mevsimlik ve yıllık döngüsü, nem ve yağışın bir arada birbirinin ayrı ayrı ritimleri birleşerek o mekânın ritmini oluşturur.
	Öritmi	Sıcaklık şartlarının basınç merkezlerini oluşturması, bu merkezler arasındaki rüzgarların oluşması ve yağışın oluşması birbirinin oluşum şartı olan bir öritmi oluşturur.
	Aritmi	Sıcaklık ve diğer iklim elemanları değerlerinin eksterm değerlerde değişmesi ile canlı yaşamını tehlikeye girdiği buzul dönemleri gibi yeryüzünü ve canlıları etkileyen aritmi durumları oluşmuştur.
	Döngüsel ve Doğrusal	Günlük, mevsimlik ve yıllık döngülerde sıcaklık, basınç ve bunlara bağlı olarak nem ve yağışın değişmesi bu döngülerde tekrarlanırken aynı zamanda doğrusal zamanda da devam eder
	Tekrar ve Fark	Gün içinde ve mevsimlik döngüde esen meltem ve muson rüzgarlarının bu döngüsü doğrusal zamanda da devam eder.
	Ölçü ve Frekans	Sıcaklık şartlarının, meltem rüzgarlarının gün içinde gece ve gündüze göre yön değiştirmesi, musonların yıl içinde altı aylık periyotlarla yön değiştirmesi hep bir ölçü dahilindedir.

“9.2.1. Yerleşmelerin gelişimini etkileyen faktörleri analiz eder” kazanımının ritümanaliz yaklaşımıyla değerlendirilmesi

Poliritm: Yerleşmelerin oluşum ve gelişiminde etkili olan iklim, yeryüzü, şekilleri, su kaynakları, toprak yapısı, bitki örtüsü, yeraltı kaynakları, karasallık-denizellik, doğal afetler gibi doğal faktörler ile sanayi, bilim ve teknoloji, tarım, madencilik faaliyetleri, ulaşım, turizm, ticaret faaliyetleri gibi beşerî faktörlerin her birinin kendi ritmi vardır. Aynı zamanda hep birlikte belli bir mekânın ritmini de oluştururlar. Kendi ritmi ile ötekinin ritminin birlikteliği söz konusudur.

Öritmi: Bitki örtüsünün oluşmasında iklimin etkili olması, su kaynaklarının tarım faaliyetlerine yön vermesi, bitki örtüsünün ticari faaliyetleri etkilemesi, tarım ürünlerinin sanayiye şekillendirmesi bu faktörlerin bir diğer faktörle fayda yönünde etkileşiminden oluşan öritmik bir durumdur. Teknolojik gelişmeler teknik olarak kendi iç ritminde yükselirken biz onun görünen dış ritmini ve toplumun genel ritmi ile etkileşimini görürüz.

Aritmi: İklim elemanlarındaki bir ekstrem durum söz konusu olduğunda, madencilik faaliyetlerinde çevreye zarar verecek durumların ortaya çıkması aritmi durumu oluşur. Küresel ısınmaya bağlı olarak kuraklık, tarım ürünlerinin, canlı türlerinin tehlikeye girmesi, çok ekstrem hava olaylarının oluşması vb ortaya çıkan aritmik durumlardır.

Döngüsel ve Doğrusal Ritimler: Tarihsel dönemlerde iktidarlar bir ritme damgasını vurarak ön plana çıkmaları ve bu durumun dönem dönem tekrarlanması döngüsel ve doğrusal tekrarları oluşturur. Bu değişimler kültürde ve pratikte hissedilir (Lefebvre, 1992:39).

Tekrar ve Fark: Doğa olaylarında oluşan tekrarlar nasıl farkları oluşturursa; beşerî faktörler olan sanayi, bilim vb diğer faaliyetlerde de olan tekrarlar aynı değil farklıdır. Toplumsal faaliyetlerdeki doğrusal ritimler de farklı tekrarları oluşturur.

Ölçü ve Frekans: Ölçsüz ritim yoktur. Yerleşmeyi etkileyen doğal faktörlerdeki poliritm ve öritmi durumu denge eşiğini aşınca kadar devam eder. Yerleşme alanlarındaki beşerî faaliyetler belli bir ölçü ve hız yani frekans içinde gerçekleşir. Doğal sistemlerdeki denge eşiğinin aşılması ve beşerî faaliyetlerin ölçü ve frekansının değişmesi aritmik durumları oluşturabilir. Kırsal ve kentsel yerleşmelerin ritimlerinin farklı olması burada yaşayan insanların zaman algısını da değiştirir. Gündelik yaşamın içinde kırsal yerleşmedeki insanın güne başlama, çalışma, dinlenme, sosyalleşme saatleri kentsel yerleşmedeki insanlardan farklıdır.

Tablo 3: “9.2.1. Yerleşmelerin gelişimini etkileyen faktörleri analiz eder” kazanımının ritimanalitik değerlendirmesi

9.2.1. Yerleşmelerin gelişimini etkileyen faktörleri analiz eder.		
Yerleşmeyi Etkileyen Doğal ve Beşeri Faktörler	Poliritm	Yerleşme alanındaki iklim, tarım, denizellik, sanayi, ticaret, turizm, madencilik faaliyetleri vb bir poliritm halinde o mekân parçasının ritmini oluşturur.
	Öritmi	Mekândaki doğal ve beşerî faktörlerin oluşturduğu poliritmik durum aynı zamanda öritmik bir durumdur. Poliritm ve öritmi ile oluşan ritim o mekânın kimliğini oluşturur.
	Aritmi	Yerleşmeyi etkileyen faktörlerden biri ya da birkaçındaki ritmin bozulması bir kelebek etkisi gibi yerleşmenin tüm bileşenlerinde aritmi oluşturacaktır. Madencilik ve orman yangınlarının, tarım alanı açma faaliyetleri bitki örtüsünü tahrip ederken, canlıların yaşamını da tehlikeye sokar.
	Döngüsel ve Doğrusal	Mekânların iklim şartları, insanların sanayi, ticaret, tarım vb faaliyetleri döngüsel ve doğrusal zamanda devam eder.
	Tekrar ve Fark	Devam eden faaliyetlerde yaşana tekrarlar aynıni tekrarı değil farklı olanın tekrarıdır.
	Ölçü ve Frekans	Kırsal ve kentsel yerleşmelerde gündelik yaşamda yaşanan tekrarlar birbirinden farklıdır. Kırsal yerleşmelerde büyük kentlerin hızlı ritminden daha yavaş bir ritim vardır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma, Lefebvre'nin ritimanaliz olarak adlandırdığı yaklaşımına dayalı olarak gerçekleştirildi. Coğrafya Dersi Öğretim Programında (CDÖP, 2018) yer alan doğal sistemlere ve beşerî sistemlere ait kazanımlardan rasgele örneklem yolu ile seçilen üç kazanım, ritimanalizin temel kavramları olan doğrusallık ve döngüsellik, tekrar ve fark, ölçü ve frekans kavramları ve ritimanaliz türleri olan poliritm, ritmi ve aritmi bağlamında analiz edilerek coğrafya eğitiminde ritimanalizin yeri araştırılmıştır.

Coğrafyanın yapısına uygun bir kavram olarak ritimanaliz yoluyla doğa-insan etkileşimine dayalı sistemlere dayalı ritimlerin nasıl ortaya çıkarılabileceği ve eğitimde kullanılabileceği modellenmiştir. Ayrıca coğrafya eğitiminde hâkim paradigma olan bütünsel bakış açısının ritimanaliz ile uygulaması yapılarak doğa-insan birlikteliğinin daha net kavranabileceği ortaya konulmuştur.

Bu bağlamda coğrafya dersi öğretim programındaki kazanımların doğaya ve insana dair birçok bileşeni bünyesinde bulundurması sebebiyle ritimanaliz uygulamalarının gerçekleştirilebileceği temel bir ders olduğu tespiti yapılmıştır. Ritimanaliz bağlamında coğrafyanın, zamansallaşan mekânların değişim ve dönüşümünde rol alan doğal ve beşerî faktörler arasındaki ritmin ve ilişkiselliğin anlaşılmasında temel disiplinlerden biri olduğu görülmüştür.

Coğrafya dersi öğretim programının genel olarak amaçları ve kazanımları ile ritimanalizin birbirini tamamlayan ve ortak perspektife sahip olduğu tespit edilmiştir.

Coğrafya dersi konu içeriklerindeki doğal ve beşerî faktörler arasındaki ilişkiselliğin ritimanalizin temel kavramları olan poliritm, ritmi, aritmi, tekrarlar ve farklar, döngüsel ve doğrusal tekrarlar, ölçü ve frekans temelinde ritimanalitik incelemesinde öğrenciye kazandırılmak istenen becerilerle birebir uyum gösterdiği tespit edilmiştir (bu çalışmanın temelini oluşturan doktora tezinde detaylı olarak analiz yapılmıştır). Mesela Coğrafi Gözlem becerisinin, “Olay ve olgulara dikkat etme”, “Olay ve olguların neden ve sonuçlarını açıklama” ve “Olay ve olgular arasında ilişkiler kurabilme, benzer ve farklı yönlerini ortaya koyma” alt becerileri ritimanalizdeki ilişkisellikle paraleldir.

Çalışmanın sonuçlarına bağlı olarak şu öneriler yapılabilir; CDÖP de (2018) amaçlanan doğal ve beşerî sistemlerin etkileşimine, işleyişine ve değişimine hakim olabilecek bütünsel bakış açısını yakalayabilecek yaklaşım olan ritimanaliz coğrafya dersi öğretim yöntemleri arasında yer almalıdır. Coğrafya dersinin ritimanaliz temelinde öğrenciye aktarılabilmesi için öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimler düzenlenmelidir. Coğrafya öğretim bilgisini oluşturan coğrafya öğretimine yönelik öğretim bilgisi, program

bilgisi, organizasyon bilgisi ve coğrafya öğretilecek yaş grubunun coğrafyaya yaklaşım bilgisi gibi yeterlilikleri kendi bünyesinde poliritmik ve öritmik olarak birleştirebilmelidir.

Kaynakça

- Collingwood, R., W. (1999). *Doğa tasarımı*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Harvey, D. (2015). *Kozmopolitik ve özgürlükler coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Jones, A. M. (2019). Beyond space and time- conceiving the rhythmic configurations of adult education through Lefebvre's rhythmanalysis. *ZfW* 42, 165–181.
- Karabağ, S. (2007). Coğrafya öğretmenlerinin mesleki sorumlulukları. S. Karabağ & S. Şahin (ed.). *Kuram ve uygulamada coğrafya eğitimi içinde* (s. 271- 287), Ankara: Gazi
- Karabağ, S. & Şahin, S. (2021). 2005 Coğrafya dersi öğretim programı. S. Karabağ & S. Şahin (ed.). *Coğrafya dersi öğretim programları içinde* (s. 95-110), Ankara: Pegem Akademi.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal Of Social Sciences Institute SUSPID*,15, 170- 189.
- Lacoste, Y. (2020). *Coğrafya her şeyden önce savaş yapmaya yarar*. (S. Sezer, Çev.). 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lefebvre, H. (1992). *Ritimanaliz. mekân, zaman ve gündelik hayat*. (A.L. Batur, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik hayatın eleştirisi-I*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik hayatın eleştirisi-III moderniteden modernizme*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Lefebvre, H. (2020). *Mekânın üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Mathisen, A. (2015). Rhythms in Education and the Art of Life Lefebvre, (Whitehead and Steiner on the Art of Bringing Rhythmical Transformations into Teaching and Learning – Part I). *Research on Steiner Education (ROSE)*, Volume 6 Number 2 pp. 36-51
- MEB, (2005). *Coğrafya Dersi Öğretim Programı*. Ankara.
- MEB, (2018). *Coğrafya Dersi Öğretim Programı*. Ankara.

Yiğit, A. (2019). Sırrı Erinç'in bölgesel coğrafyanın ilke ve yöntemleri ile ilgili literatüre katkıları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17 (34), 583-608.

Atıf için:

Çiftçi, E., Karabağ S. (2023). Coğrafya eğitiminde yeni bir alan: Ritimanaliz. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 365-387. doi: 10.54558/jiss.1342252

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazar Katkıları:

“Coğrafya Eğitiminde Yeni Bir Alan: Ritimanaliz” başlıklı çalışmaya yazarlardan Esen Çiftçi %75, Servet Karabağ %25 oranında katkı sağlamışlardır.

Çıkar Beyanı:

Yazarlar arasında bir çıkar çatışması yoktur.

Sağlık Okuryazarlığı Eğitiminin Bireylerin Sağlık Okuryazarlığı Düzeyini Geliştirmedeki Yerine İlişkin Bir Uygulama: Foça İlçe Halk Kütüphanesi Örneği

Gülten Alır Derbent*^{ID}
Mehmet Ali Akkaya***^{ID}

Eren Büyüközmen**^{ID}
Özgür Polat****^{ID}

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı; bireylere sağlık okuryazarlığının ilk adımı olan güvenilir bilgi kaynaklarına erişim becerisini kazandırmaya yönelik bir eğitim programı hazırlamak ve bu eğitimin etkinliğini ortaya koymaktır. Ayrıca katılımcıların eğitim programı ile ilgili derinlemesine değerlendirmelerinin alınması ve bir yaygın eğitim kurumu olarak halk kütüphanelerinin sağlık okuryazarlığı eğitim programında ev sahibi kurum olarak yeri araştırılmıştır.

Yöntem: Çalışmanın kuramsal kısımlarında, betimleme yönteminden yararlanılmıştır. Eğitim programı ve uygulanması sürecinde ise veri toplama aracı olarak TSOY-32 ölçeği ve yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır.

Bulgular: 36 katılımcıdan elde edilen veriler sonucunda; katılımcıların eğitim öncesi ve eğitim sonrası puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim gözlenmemiştir. Ancak katılımcıların son test bulgularında “Mükemmel” düzeydeki katılımcı oranı artmış, “Sorunlu” katılımcı oranı azalmıştır.

Sonuç: Çalışma sonucunda, katılımcıların eğitimin kapsamı, sunumu, süresi açısından beklentilerinin karşılandığı ve bilgisel yetkinliklerinin ve farkındalıklarının artmış olduğu ortaya konulmuştur. Eğitimin, küçük gruplarla ve nitel değerlendirme yöntemleri kullanılarak diğer halk kütüphanelerinde uygulanması önerilmiştir.

Özgünlük: Günümüzde son derece önemli olan sağlık okuryazarlığı becerisinin kazanılmasında kilit önemde olan eğitim programının bir halk kütüphanesinde yapılması ve eğitime katılanların kütüphane, bilgi kaynağı, bilgi, doğru bilgi ve okuryazarlık odağına taşınması açısından ulusal çapta bir ilk olan çalışma, bu yönüyle özgündür.

Anahtar Sözcükler: Sağlık okuryazarlığı, bilgi erişim, bilgisel yetkinlik, eğitim, kütüphane, Foça İlçe Halk Kütüphanesi.

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, gultena@gmail.com

** Arş. Gör. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, eren.buyukozmen@ikcu.edu.tr

*** Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, mali7akkaya@gmail.com

**** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, ozgurpolat27@gmail.com

An Application Regarding the Place of Health Literacy Education in Improving Individuals' Health Literacy Level: The Case of Foça District Public Library

Gülten Alır Derbent*^{ID}
Mehmet Ali Akkaya***^{ID}

Eren Büyüközmen**^{ID}
Özgür Polat****^{ID}

Abstract

Purpose: The aim of this study is to prepare a training programme for individuals to gain the ability to access reliable information sources, which is the first step of health literacy, and to reveal the effectiveness of this training. In addition, in-depth evaluations of the participants about the training programme and the place of public libraries as a non-formal education institution as a host institution in the health literacy training programme were investigated.

Method: In the theoretical parts of the study, the descriptive method was used. During the training program and its implementation, the TSOY-32 scale and semi-structured interview forms were used as data collection tools.

Findings: As a result of the data obtained from 36 participants; No statistically significant change was observed in the pre-training and post-training scores of the participants. However, in the post-test findings of the participants, the rate of participants at the "Excellent" level increased, and the rate of participants with "Problematic" decreased.

Implications: As a result of the study, it was revealed that the expectations of the participants in terms of the scope, presentation and duration of the training were met and their informational competencies and awareness increased. It has been suggested that the training be implemented in small groups and in other public libraries using qualitative assessment methods.

Originality: The study, which is a national first in terms of carrying out the education program, which is of key importance in the acquisition of health literacy skills, which is extremely important today, in a public library and bringing the participants of the training to the focus of the library, information source, information, correct information and literacy, is unique in this aspect.

Keywords: Health literacy, information access, informational competence, training, library, Foça District Public Library.

* Assoc. Prof., İzmir Kâtip Çelebi University, Department of Information Management, gultena@gmail.com

** Dr., İzmir Kâtip Çelebi University, Department of Public Health, eren.buyukozmen@ikcu.edu.tr

*** Prof., İzmir Kâtip Çelebi University, Department of Information Management, mali7akkaya@gmail.com

**** Dr., İzmir Kâtip Çelebi University, Department of Information Management, ozgurpolat27@gmail.com

Arrival Date : August 17, 2023

Acceptance Date: November 12, 2023

Article Type : Research Article

Giriş

COVID-19 salgını ile gündemde daha fazla yer almaya başlamış olan sağlık okuryazarlığı (SOY), bireylerin sağlık durumlarını, sağlık davranışlarını ve sağlık hizmetlerini kullanma tercihlerini belirlemektedir. Düşük sağlık okuryazarlığı düzeyi bireyin hayat kalitesini etkilemekte, sağlık hizmetlerinin maliyetinin yükselmesine neden olmaktadır. Özellikle 45 yaşından sonra gelişen, salgın olmayan hastalıkların yönetiminde iyi düzeyde bir sağlık okuryazarlığı, proaktif bir yaklaşım sağlamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ); SOY’u “bireyin iyi sağlık halinin sürdürülmesi, geliştirilmesi amacıyla sağlıkla ilgili bilgiye ulaşması, bilgiyi anlaması ve kullanması için gerekli olan bilişsel ve sosyal beceri kapasitesi” (World Health Organization, 1998, s. 10) olarak tanımlamaktadır. Literatürde SOY tanımları; okuma ve matematik becerilerinden, sağlık bilgisini elde etme, işleme ve bireyin bu bilgiyi kullanabilme becerisine vurgu yapan daha genel becerilere doğru genişlemekte, bunlara ek olarak teknoloji kullanımı, bilişsel beceriler, sosyal beceriler gibi zamanla genişleyen bilgi ve beceriler seti olarak değerlendirilmektedir (Berkman, Davis ve McCormack, 2010). SOY araştırmalarının sağlıkla ilgili veri tabanlarında olduğu kadar eğitim bilimleri, kütüphane ve bilgi bilim, hemşirelik, eczacılık, iletişim ve sosyoloji veri tabanlarında da yer alması, SOY’un disiplinler arası özelliğinin bir yansımasıdır (Okan, Bauer, Levin-Zamir, Pinheiro ve Sørensen, 2019, s. xxii; Şantaş, 2021, s. 59).

SOY, bireyin sağlıkla ilgili kontrolü ele alması ve sorumluluklarının üstesinden gelebilmesi için kritik bir stratejidir. Bu sorumluluk; evde, iş yerinde, günlük yaşamda ve hatta sağlık sistemi ile sağlık sektöründe, sağlıkla ilgili siyasi kararlara dair doğru sağlık kararlarını alabilme becerisi olarak geniş bir eksende hayatın her alanında yer almaktadır (Kickbusch, Wait ve Maag, 2005, s. 8). Birey sağlığı, toplumsal sağlığın bir parçasıdır. Dolayısıyla, SOY eylemleri sadece bireysel değil çevresel ve toplumsal sağlık bilinci oluşturmayı amaçlamaktadır. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC), sağlık okuryazarlığını politika düzeyinde güçlendirmek için 2010 yılında bakanlıklar düzeyinde bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri ile SOY; ilgili politikalara, teknik incelemelere, tavsiyelere, iş birliklerine, sağlık hedeflerine ve çeşitli ülkelerde geliştirilen ve uygulanan eylem planları ile stratejik planlara dâhil edilmiştir (Okan vd., 2019, s. xxii).

Araştırmalar göstermektedir ki, SOY düzeyi; bireyin sağlığını geliştirme ve hastalık tarama testlerine daha az katılım, riskli sağlık seçimleri, daha fazla iş kazası, kronik hastalıkların yönetiminde zayıflama, tıbbi tavsiyeyi anlama veya tıbbi etiketleri yorumlamada sorunlar, tedaviye bağlılığın azalması, tedavi gereklerini yerine getirememesi, hastalık ve hastaneye yatış oranında artma, erken ölüm (World Health Organization,

2013), sağlık hizmetlerine erişememe (Nielsen-Bohlman, Panzer ve Kindig, 2004, s. 80) ve öz-yönetim becerilerinde zayıflama (Mackey, Doody, Werner ve Fullen, 2016) üzerinde etkilidir. Teknoloji değiştikçe, sağlık okuryazarlığı becerilerinde de değişim olması gerektiği açıktır. Bunun yanında e-sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi de sağlık okuryazarlığı becerilerinin olabildiğince erken yaşlarda elde edilmesine ve yaşam boyu öğrenme anlayışının yerleştirilmesine dayanmaktadır (Kickbusch, Wait ve Maag, 2005).

Bir ön koşul ve bedel olmaksızın herkese bilgi hizmeti vermekle yükümlü olan halk kütüphaneleri hem bilgi erişim merkezi hem de eğitim kurumu olarak SOY çalışmalarında giderek artan sayıda ve örneklerle yer almaktadır. Halk kütüphaneleri, ayırım gözetmeden toplumdaki tüm bireylere yönelik bilgi ve hizmetlere ücretsiz erişim sağlamak, kurum içinde ve dışında iş birliğine dayalı öğrenme fırsatları yaratmak, güvenli ve güvenilir topluluk alanları sunarak bireyin sağlık ve esenlik halini korumak adına, SOY hareketini desteklemek konusunda oldukça avantajlı konumdadır (Naccarella ve Horwood, 2021, s. 29). Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde 2000 yılında başlayan ve 10 yıllık sağlık hedeflerinin belirlendiği "Healthy People" politikasında, düşük sağlık okuryazarlığı, bireyselden öte toplumsal bir sorun olarak değerlendirilmiş, sağlık okuryazarlığını geliştirmeye yönelik eylem planları hayata geçirilmiş ve 2010 yılında "Sağlık Okuryazarlığını Geliştirme Ulusal Eylem Planı" oluşturulmuştur. Her 10 yılda bir değerlendirilen ve yeni hedeflerin belirlendiği "Healthy People" politikası 2030 yılı kestiriminde de SOY geliştirme hedefleri korunmaktadır (U.S Department of Health and Human Services, 2022). Healthy People politikasının hayata geçirilmesinde, Tıp Kütüphaneleri Ulusal Ağı (National Network of Libraries of Medicine, 2022) ulusal ve yerel düzeyde kütüphanelerin SOY'un geliştirilmesine katkısı konusunda sorumlu kuruluş olarak belirlenmiş, ayrıca kütüphaneciler tarafından; kütüphanecilere, sağlıkçılara ve vatandaşlara sağlık okuryazarlığı eğitimleri verilmiştir (McKinney ve Rikard, 2019, s. 489).

SOY konusunda Türkiye'de Sağlık Bakanlığı, sağlık çalışanlarının eğitimi için çalışmalar yapmakta, aile sağlığı merkezleri ve kronik hastalıklarla ilgili birimlerde birim sorumluluklarına yönelik etkinlikler gerçekleştirilmekte, demekler, medya kuruluşları bazı hastalıklara dair farkındalık haftalarında etkinlikler düzenlemektedir (Sağlık Bakanlığı, 2011; Çalık ve Çan, 2012). Sağlık Bakanlığı stratejik hedeflerinde toplumsal SOY geliştirme hedefi yer almakta ve bununla birlikte sağlık okuryazarlığı henüz örgün ya da yaygın eğitim düzeyinde sistematik bir politika ya da program dâhilinde ele alınmamaktadır (Çalık ve Çan, 2012, s. 63; Şenyurt, 2021). Söz konusu eksikliğin giderilmesinde sahne alabilecek aktörlerden biri de bilgi merkezi kimliği ile kütüphaneler olmalıdır. Sağlık çalışanları, sivil toplum

örgütleri, akademi dünyası ve bilgi yöneticilerinin birlikte ele alması gereken bireysel ve toplumsal SOY geliştirme çalışmalarında özellikle halk kütüphanelerinin sağlayacağı avantajlar göz ardı edilemez. Sağlık bilgisine erişim, bilgi kaynaklarını derleme, sağlama, danışma hizmetleri ve bilgi kaynaklarına yönelik SOY eğitimleri bağlamında ele alınacak hizmetler, yanlış bilginin hızla yayıldığı günümüzde kritik önem taşımaktadır.

Kuramsal Arka Plan

SOY kavramı ilk olarak Simonds tarafından 1974 (Simonds, 1974) yılında “Sosyal Politika Olarak Sağlık Eğitimi” başlıklı makalede ele alınmıştır. 2006 yılına kadar SOY kavramı ile ilişkili çalışmalar sınırlı sayıda makaleyi geçmemiştir (Okan vd., 2019, s. 22). 2010 yılından sonra sayısı giderek artan SOY araştırmalarının alt konu ağı da çeşitlenmiştir. Bu çalışmalar, farklı yaş grupları, farklı hastalıklar, SOY ile ilişkili kavramlar, ülkelerin sağlık politikalarında SOY’un yeri, eğitim, sağlık iletişimi gibi çeşitli konuları kapsamaktadır.

Nutbeam (2000), SOY’u “bireyin, sağlığını geliştirmek ve sürdürmek için bilgiye erişim sağlama, bilgiyi anlama ve kullanma yeteneğini belirleyen kişisel, bilişsel ve sosyal beceriler” olarak tanımlamaktadır. Tıp Akademisi Sağlık Okuryazarlığı Komitesi (The Institute of Medicine Committee on Health Literacy) de Ratzan ve Parker (2000)’a ait olan “bireylerin uygun sağlık kararları vermek için gerekli olan temel sağlık bilgisi ve hizmetlerine ulaşma, işleme ve anlama kapasitesine sahip olma derecesi” tanımını kabul etmektedir (aktaran Nielsen-Bohlman, Panzer ve Kindig, 2004, s. 4). Literatürde SOY ile ilgili tanımlar, sağlığı koruma ve geliştirme ekseninde; bilgiye erişim, bilgiyi anlama, kullanma davranışını bilişsel ve sosyal beceriler sayesinde ortaya koyabilme yetkinliğine işaret etmektedir. SOY düzeyi yüksek olan birey, sağlıkla ilgili bilgi davranışı gelişmiş, güvenilir bilgiyi değerlendirebilen, sağlık hizmetlerine erişmekte zorlanmayan ve sağlıkla ilgili doğru kararlar verebilen bireydir.

SOY, bireyin; kapasite, kavrayış ve iletişim özelliklerini kapsayan yaşamı boyunca gelişen bir süreç (Mancuso, 2008, s. 250) olmanın yanında, girdi olarak eğitim ve sağlık sistemi ile toplumsal ve kültürel unsurların yer aldığı, çıktı olarak ise iyi sağlık ve maliyet avantajının sağlandığı bir sistemdir (Nielsen-Bohlman, Panzer ve Kindig, 2004, s. 5). Sistem unsurları ile etkileşim, yeni ve güncel bilgiyi takip etmeyi, eskimiş bilgidен vazgeçebilmeyi gerektiren, aktif bir anlayışı kapsar. Sistemle etkileşimde, bağımlılık ve bireysel özerklik dengesinin kurulduğu dinamik bir ilişki sağlanır. SOY düzeyi yüksek olan birey, bu ilişkiyi sağlayacak becerilere sahiptir (Kickbusch, Wait ve Maag, 2005, s. 9). Sistemin önemli bir parçası olan kültür; bir toplumun üyeleri olarak bireyler tarafından edinilen ve paylaşılan fikirler, anlamlar ve değerlerdir. Kültür sosyal olarak öğrenilir, çevreyle ve medya araçlarıyla etkileşim ile sürekli değişir ve bireyi bilinçsizce

etkileyebilir. Kültür, sağlık bilgileri ve mesajlarını anlamlandırma ve sağlık ve hastalık algılarını ve tanımları, tercihleri, dil ve kültürel engelleri, bakım süreci engellerini ve klişeleri şekillendirmekte ve bireyin sağlık sistemi ile etkileşimini ve sağlık okuryazarlığı düzeyini etkilemektedir (Nielsen-Bohlman, Panzer ve Kindig, 2004, s. 9).

SOY düzeyi, bireyin sahip olması beklenen farklı beceri setlerini esas alan üç temel türde değerlendirilmektedir. Bu türler ve genel özellikleri şunlardır (Nutbeam, 2008, s. 2075):

- *İşlevsel (Functional) SOY*: Günlük ihtiyaçlara yönelik temel okuma ve yazma becerilerini kapsamakta, sağlık ile ilgili reçete, prospektüs ya da bakım bilgilerini okuma ve anlama becerilerini ifade etmektedir. Aynı zamanda sağlık ile ilgili riskleri ve sağlık sisteminin nasıl kullanılacağına yönelik bilgilerin ve becerilerin edinildiği, özel ve sayısal becerileri uygulama yeteneği olarak tanımlanır ve bilgiyi okuma, anlama, uygulama gelişimine yönelik hedefleri kapsar (Üçpınar, 2014, s. 18).
- *Etkileşimli (Interactive) SOY*: Günlük aktivitelere aktif olarak katılmak ve yeni bilgileri değişen koşullara uygulamak için kullanılabilir daha gelişmiş bilişsel ve okuryazarlık becerileridir.
- *Eleştirel (Critical) SOY*: Diğer iki SOY türünden daha ileri düzeyde becerileri kapsar. Gelişmiş bilişsel becerilere sahip olan birey, bilgiyi eleştirel olarak analiz etmek ve bu bilgiyi yaşam olayları ve durumları üzerinde daha fazla kontrol uygulamak için kullanabilir.

Mancuso (2008, s. 249), literatürdeki çalışmaları değerlendirdiği araştırmasında, SOY'nın öncülü olarak gösterdiği SOY beceri setlerini kapsayan yetkinlik (competence) boyutlarını 6 grupta ele almaktadır. Bu boyutlar:

- *İşlemsel (Operational) yetkinlik*: Dili etkin şekilde kullanabilmek için gerekli yetenek setidir. Okuma, yazma, konuşma ve aritmetik yoluyla bilgi iletişimde yer alan stratejileri kapsar ve sağlık profesyonelleri tarafından verilen yazılı ve sözlü bilgileri okuma, anlama ve bunlara göre hareket etme becerisini (skills) içerir.
- *Etkileşimli (Interactive) yetkinlik*: Bireyin bireysel gelişim ve iyileştirme için kendi isteği ve kontrolü ile diğerleriyle iş birliği yapmasıdır. Birey, sağlık profesyonelleri ile ortaklaşa olarak sorunları kendi kendine yönetir.
- *Bağımsız (Autonomous) yetkinlik*: Bireyin sağlıkla ilgili kararlarının sorumluluğunu üstlenmesine yönelik öz farkındalıktır. Kendisine sağlanan sağlık bilgilerini değerlendirebilme ve kullanma becerisine

sahip olmanın yanında çevresindeki sağlık belirleyicilerini de değiştirme, bunun için harekete geçebilme bilgi ve becerisidir.

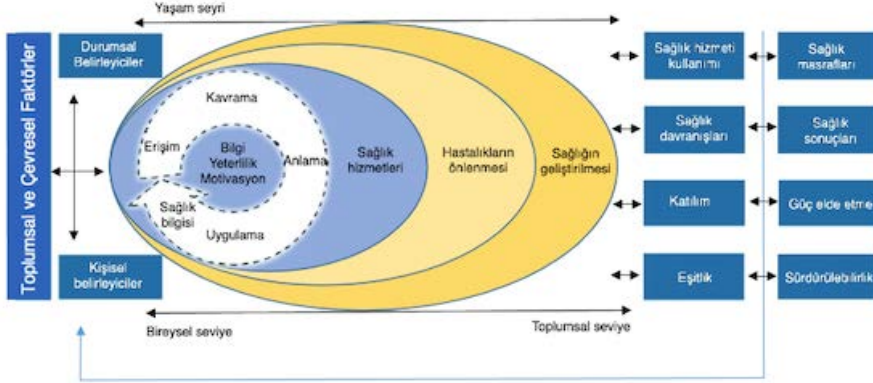
- *Bilgisel (Informational) yetkinlik*: Sağlık bilgisinin güvenilirlik ve güncelliğini belirleyebilme yetkinliğidir. Sağlık bilgisi ihtiyacının tanımlanması, olası bilgi kaynaklarının bulunması için strateji belirleme ve bu kaynaklardan ilgili bilgileri bulabilme, bilginin kalitesini ve belirli durumlarda uygulanabilirliğini değerlendirebilme ve doğru sağlık kararı vermek için bilgiyi analiz etme, anlama ve kullanma becerisini (ability) kapsar.
- *Bağlamsal (Contextual) yetkinlik*: Bireyin çevreye hâkimiyetini ifade eder. Bazı bireyler sağlık bakım ortamından memnunken bazılarının beklentilerini karşılamayabilir. Birey en iyi öğrenmeyi, tanıdık bir ortamdaki içerikle etkileşime girerek ve içeriği yorumlayarak edinmektedir.
- *Kültürel (Cultural) yetkinlik*: Kültür; din, ırk gibi çok sayıda unsurdan oluşur ve insan davranışlarını modeller. Bireyin, sağlık bilgilerini yorumlamak ve sağlık kararı vermek için ortak inançları, gelenekleri, dünya görüşünü ve sosyal kimliği tanımak ve kullanmak için sahip olduğu becerilerdir.

Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Konsorsiyumu, sağlık hizmetleri, hastalık önleme ve sağlık kapsamında sağlıkla ilgili bilgilere erişim, anlama, değerlendirme ve uygulama yetkinlikleri ile ilgili sağlık okuryazarlığının 12 alt boyutunu tanımlayan bir model ortaya koymuştur (World Health Organization, 2013, s. 5). *Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Ölçüm Aracı*'nın geliştirilmesinde de kullanılan bu modelin aslı, Sørensen ve diğerleri (2012, ss. 8-9) tarafından geliştirilmiştir. Modelin çekirdeğinde, sağlıkla ilgili bilgilere erişme, anlama, değerlendirme ve uygulama süreciyle ilgili yetkinlikler ele alınmıştır. Bu süreç erişim, anlama, değerlendirme ve uygulama olmak üzere, dört tür yetkinliği gerektirir: Erişim, sağlık bilgilerini arama, bulma ve elde etme becerisini ifade eder. Anlama, erişilen sağlık bilgisini kavrayabilmektir. Değerlendirme, erişilen sağlık bilgilerini yorumlama, filtreleme, yargılama ve değerlendirme becerisini tanımlamaktadır. Uygulama, sağlığı korumak ve geliştirmek sürecinde karar verirken bilgiyi paylaşma ve kullanma becerisini ifade etmektedir (Şekil 1).

Tüm yönleri ve paydaşları esas alındığında SOY, bireyin; sağlığını geliştirmek, sürdürmek, uygun sağlık kararları vermek, bilinçli seçimler yapmak, riskleri minimize etmek, yaşam kalitesini artırmak ve sağlıkla ilgili hedeflere ulaşmak için gerekli fiziksel, kültürel ve bilişsel özellikleri kazanması ve bu gelişimi yaşam boyu sürdürmesi olarak özetlenebilir. Kazanılan özellikler belirtilen hedeflere ulaşmada, doğru bilgiye ve hizmete ulaşma ve bunları doğru kararlar verecek şekilde kullanabilme yetkinliği sağlamaktadır. Ancak bilgiyi kavrama, anlama ve yorumlama aşamalarının merkezinde bilgiye erişim koşulu bulunmaktadır. Günümüzde katlanarak

artan bilgi miktarı ve güvenilir bilginin yalan ve yanlış bilgidan ayrılmasının zorluğu nedeniyle bilgi erişim becerileri kritik öneme sahiptir.

Şekil 1. Avrupa sağlık okuryazarlığı araştırması kavramsal modeli (World Health Organization, 2013, s. 5).

Sağlık Okuryazarlığı Becerisinde Kütüphaneler

Kütüphaneler, güvenilir, yetkin çalışanların bulunduğu, eşitlikçi, kapsayıcı, ortak çalışma ve üretme, toplum sağlığını korumaya, sağlık okuryazarlığını desteklemeye yönelik stratejiler, sistemler ve hizmetler sunan çalışma alanlarıdır (Naccarella ve Horwood, 2021, s. 30). Dolayısıyla sağlık ile ilgili güvenilir bilgi ve bilgi kaynaklarına erişim, sağlık okuryazarlığı bilgi ve becerilerini güçlendirmeye yönelik hizmetler de kütüphanelerin doğal görevlerindedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile bireylerin internette yer alan yalan/yanlış bilgiye erişimi de artmıştır. Bireyler; bilginin niteliğini, bilgi kaynağının güvenilirliğini anlayabilme; uygun doktoru bulma, doğru beslenme ya da ilaç alma ile ilgili kararlarını alırken bilgi yığını ile karşı karşıya kalmaktadır. Web siteleri, bloglar, deneyim paylaşım portalları ve sosyal medya grupları gibi farklı kaynaklar da günümüzde bilginin elde edildiği alternatif kaynaklar arasında yerini almıştır. Kullanıcılar genellikle güvenilir ve yanlış bilgiyi nasıl ayırt edeceklerini ve güvenilir kaynaklara nasıl ulaşacaklarını bilmemektedir. Google taraması, genellikle ilk arama tercihi olmakta, kullanıcılar sağlık kurumları, dernekler ya da özel kuruluşlarca hazırlanmış kaynakları tanımadıkları ya da nasıl kullanacaklarını bilmedikleri için bunları kullanmamaktadırlar. Bununla birlikte, kullanıcılar kütüphanecilerden yardım talep etseler bile, sağlık gibi kritik ve hayati bir konuda birçok halk kütüphanecisinin de gerekli bilgi ve

becerilerden yoksun olması nedeniyle zorluklarla karşılaşmaları muhtemeldir (Rubenstein, 2017, s. 48).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak 1990'lı yılların ortasından itibaren SOY ile ilgili gelişmeler, kütüphaneciler tarafından da yakından takip edilir olmuştur. National Libraries of Medicine (NLM) tarafından 1998 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ndeki bir grup halk kütüphanesinde yapılan bir araştırmaya göre, kütüphanelerin sağlık bilgisi sunma konusunda özel bir çalışmaları olmamasına karşın, referans hizmet taleplerinin %20'si sağlıkla ilgili olmuştur. Kütüphanelerde internet bağlantısı ve bilgisayar erişimi hizmetinin artmış olmasının bu konuda etkili olduğu anlaşılmaktadır (Wood vd., 2000, s. 318). Halk kütüphanelerinin kullanımının yaygın olduğu ABD'de halk kütüphanelerinde sağlık bilgisi sağlama ile ilgili hizmetler 2000 yılından sonra ivme kazanmıştır. 2000-2005 yılları arasında halk kütüphanelerinin sağlık bilgisi hizmetlerine yaklaşımını etkileyen nedenler arasında; internet bağlantısına erişimin yaygınlaşması, halk kütüphaneleri tarafından internet altyapısının sağlanması, internetten ulaşılabilen sağlık bilgisinin kalitesinin artması, Amerikan yaşam tarzından kaynaklanan sağlık sorunları, tüketici sağlığı hareketi ile birlikte bu konudaki kaynak artışı ve sağlık okuryazarlığına yapılan vurgular sayılabilir (Gillaspy, 2005, s. 481). ABD'de 2000 yılında başlayan "Healthy People" politikasının önemli bir ayağı da sağlık okuryazarlığını geliştirmektir ve sağlık politikasında halk kütüphanelerinin önemini gösteren güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Kütüphanelerin kullanıcılara SOY ile ilgili ücretsiz internet bağlantısı sağlamak gibi temel bir hizmet yanında, derlenmiş güvenilir kaynaklara yönlendirmek, hasta bilgi paketleri hazırlamak, kullanıcılar için sağlık koleksiyonları oluşturmak, göçmenler için ana dilde kaynaklar sağlamak, eğitim faaliyetleri gerçekleştirmek, sanal sohbet, e-posta ile destek sağlamak, sağlık okuryazarlığı çalışma grupları oluşturmak gibi hizmetler gerçekleştirmesi mümkündür (Medical Library Association, 2012). Kütüphanecilik felsefesi açısından değerlendirildiğinde, hizmetlerin başında güvenilir sağlık kaynaklarının sağlanması gelmektedir. Sağlık bilgisine erişim açısından kullanıcıya tıp terimlerinden arındırılmış, anlaşılması ve erişimi kolay güvenilir kaynaklar sunabilmek önemlidir. National Library of Medicine (2022) (NLM) tarafından hazırlanan *MedlinePlus* bu yöndeki çabalara güzel örneklerden birisidir. Amacı, kullanıcıya sağlıklı ve iyi olma hali ile ilgili hem İngilizce hem de İspanyolca olarak güvenilir, anlaşılması kolay ve reklam içermeyen yüksek kaliteli bilgiler sunmaktır. "<https://medlineplus.gov/>" adresi üzerinden herkesin kullanıma açık olan web sitesinde; hastalıklar, organlar, yaygın sağlık sorunları, ilaçların kullanım bilgisi, gıda takviyeleri, genetik etkenler, tıbbi terimlerin açıklamaları, beslenme hakkında ayrıntılı bilgiler; metin, video ve oyun gibi farklı formatlarda sunulmaktadır. Kullanıcılar, yine bu sayfada sunulan test araçları

ile sağlıkla ilgili çeşitli konularda kendi kendilerini değerlendirebilmekte, bilgi düzeylerini belirleyebilmektedir.

MedlinePlus'ın kullanımının yaygınlaştırılması, dolayısıyla sağlık okuryazarlığını geliştirmeye yönelik “bilgilendirme reçetesi (Information prescription/Information Rx)” olarak adlandırılan uygulama, 2002 yılında ABD sağlık sistemine dâhil edilmiştir (Siegel vd., 2006, ss. 8-9). Doktorlar hastalarına, ilaç reçetesi yanında bilgi kaynaklarına gönderme yapana reçete hazırlamaktadır. Bilgilendirme reçeteleri İngiltere ve Avustralya’da da uygulanmaktadır (The British Diabetic Association, 2022; Diabetes Australia, 2022). İngiltere’deki benzer bir kaynak olan “Patient” web sayfası (<https://patient.info/>), “güvenebileceğiniz sağlık bilgisi” mottosu ile oluşturulmuştur ve doktorlar tarafından hastalara önerilen güvenilir sağlık bilgisi sunulmaktadır. İngiltere’de sağlık bilgisi ile ilgili hayata geçirilmiş önemli bir uygulama da “Ulusal Bilgi Standardı”dır. Sadece halka değil, sağlık profesyonellerine sunulan bilginin de açık, doğru, kanıta dayalı, kullanımı kolay ve güncel niteliklerini sağlayacak şekilde sunulması amacıyla oluşturulmuş kalite standartlarını içeren “Bilgi Standardı” ile sertifikalandırılmış çok sayıda kuruluş bulunmaktadır (National Health Service, 2022). “Patient” bu kaynaklardan birisidir.

Hedefli ve zamanında hasta eğitimi bilgisi, hastaların sağlık hizmetleri hakkında bilinçli seçimler yapmalarına, davranış değişikliği yaratma ve hastalık yönetimi hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmak açısından kritiktir. Hastaların ekonomik, fiziksel ya da coğrafik nedenlerle bilgisayar ve internet erişiminin olmaması, bilgisayar kullanma ve arama sonuçlarını değerlendirme zorlukları ve eğitimsel engeller, onları kaliteli sağlık bilgilerini tanımlama ve anlama zorlukları ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Kütüphaneciler, eğitimci kimliği ile hasta tercihlerine ve ihtiyaçlarına göre kişiselleştirilmiş hizmetler sağlayarak, kullanıcıların bu engelleri aşmasına yardımcı olabilmektedir. Bu tür hizmetler, kütüphanenin türü, konumu, kurumsal iş birlikleri gibi etkenlerle çeşitlendirilebilir. Söz konusu hizmetlere bir örnek olarak, The Hope Fox Eccles Health Library ve University of Utah Health Care kliniği arasındaki iş birliği çalışması gösterilebilir. Bu iş birliği çerçevesinde kliniğin bir köşesine yerleştirilmiş interaktif kiosk sayesinde, muayenenin hemen ardından ortaya çıkan, ihtiyaç duyulan ya da doktorun tavsiyesi olan bilgiye, kütüphaneye gitmeden ulaşmak mümkün hale getirilmiştir. Kioskda yer alan bağlantı sayesinde tıp kütüphanecisi ile direkt bağlantı kurularak, doktor görüşmesinin ardından hastanın ihtiyaç duyduğu ayrıntılı bilgiye yönelik uygun kaynaklara ulaşması, yönlendirme hizmeti sunulması, okuryazarlık, dil becerisi gibi özelliklere uygun hizmet alması sağlanmaktadır. Hizmet, sağlık bilgilerine erişim eşitsizliklerini azaltmayı ve

hasta katılımını ve aktivasyonunu artırmayı amaçlamaktadır (Shipman, Lake ve Weber, 2016, s. 208).

İskoçya Hükümeti'nin 2011 yılında başlattığı ve ulusal bir SOY hareketi olarak "making it easy (kolaylaştırmak)" adıyla tasarladığı eylem planında, önemli rollerden biri de kütüphanelere aittir. Tüm vatandaşlara yönelik tasarlanan çalışmaların yaygınlaştırılmasında ikinci basamak sağlık hizmetlerinin ötesindeki alanlarda yeni iş ve iş birliklerinin geliştirilmesi amacıyla kütüphanelerle iş birliğine gidilmiş, çalışmaların yaygınlaştırılmasında kütüphaneciler önemli bir destek grubu olarak belirlenmiştir (Kramer, Robertson, Easton ve Pearson, 2019, s. 425). British Columbia Health Literacy Network, SOY ile ilgili eğitim birimlerini ve bireyleri, kütüphanecileri, yaşlı örgütlerini ve halk sağlığı örgütlerini bir araya getiren bir ağ olarak çalışmakta ve araştırma ve uygulamacıları bir araya getirmektedir (The BC Health Literacy Networks, 2022).

Beklendiği üzere, SOY ve sağlığı geliştirme ile ilgili çalışmalar yoğunlukla sağlık kütüphaneleri ve kütüphanecileri tarafından koordine edilmekte, planlanmakta; hastalar, hasta yakınları ya da kurum çalışanlarına yönelik faaliyetler olarak sunulmaktadır (Shipman, Lake ve Weber, 2016). Sağlık bilgisinin kritik bilgi olma özelliği, bu hizmeti verecek kütüphanecilerin de bunun bilincinde olmasını ve uzmanlaşmasını gerekli kılmaktadır. Kullanıcıların sağlık bilgisi ihtiyaçları konusunda kütüphanecilerin sınırlı tecrübe ve uzmanlığa sahip olduğunu belirten Rubenstein (2017, s. 43), ABD'deki kütüphanecilik okullarında bu konuda eğitim programındaki eksikliğe dikkat çekmektedir.

Güvenilir bilgi ve bilgi kaynaklarını tanımlayabilme, erişebilme ve bu bilgiye göre karar verebilme ile ilgili becerilere sahip olmak günümüzde hiç olmadığı kadar kritik hale gelmiştir. Kütüphanecilerin bakış açısına göre sağlık bilgileri; sağlık sorunlarını tespit etmek ve teşhis etmek, mevcut en iyi sağlık hizmetlerini aramak, sağlık risklerinden kaçınmak ve tedavi, hastalık ve sağlığın teşviki ile ilgili olarak iyi sağlık kararları vermek için anahtardır (Mancuso, 2008, s. 251).

Sağlık Okuryazarlığı Eğitimi

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Araştırmanın amacı, bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyini yükseltmede "bilgisel yetkinlik"lerini artırmaya katkı sağlayacak bir eğitim içeriği hazırlamak ve bir pilot uygulama ile eğitimi test etmektir. Bu amaca bağlı olarak araştırmanın ana problem sorusu; "Bireylerin bilgiye ulaşma, bilgiyi anlama, değerlendirme ve kullanma yetkinliklerinin gelişmesine yönelik hazırlanan sağlık okuryazarlığı eğitim içeriği bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyinin yükselmesine katkı sağlıyor mu?" şeklinde oluşturulmuştur.

Bu ana soruya bağlı olarak ayrıca üç alt soruya yanıt aranmıştır;

- Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği (TSOY- 32) ve görüşme tekniği, SOY eğitimi ölçme değerlendirme açısından uygun mudur?
- Eğitim içeriği, kapsam, süre ve uygulama açısından katılımcıların beklentilerini karşılamakta mıdır?
- Kütüphane, SOY eğitimi ve hizmetleri için kullanılabilir mi?

Araştırma sorusuyla bağlantılı olarak çalışmanın tezat hipotezleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

H1: Sağlık okuryazarlık düzeyine ilişkin ön test ve son test arasında anlamlı bir fark yoktur.

H2: Sağlık okuryazarlık düzeyine ilişkin ön test ve son test arasında anlamlı bir fark vardır.

Hiçbir ayırım gözetmeden vatandaşlara ücretsiz ve güvenilir bilgiye bilgi teknolojilerine erişim imkânı veren halk kütüphaneleri, sağlık okuryazarlığı eğitimlerinin yaygınlaştırılması açısından uygulama merkezleri olarak kullanılabilirlerdir. Araştırmanın bir halk kütüphanesinde (Foça İlçe Halk Kütüphanesi) yapılması açısından da çalışmanın ulusal literatürde bir ilk olması amaçlanmaktadır. Araştırma bireylerin yaşam boyu öğrenme davranışlarının geliştirilmesi, sağlık okuryazarlığının yaşam boyu öğrenmenin bir parçası olarak bireylerin hayatına kazandırılması ve halk kütüphanelerinin bu süreçlere dâhil edilmesine yönelik bir ön çalışma niteliğindedir. Araştırma tasarımı itibariyle, pilot çalışma yapmaya imkân olmaması nedeniyle, bir pilot çalışma niteliğindedir.

Eğitimin etkinliğinin test edilmesi için TSOY-32 ölçeği ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. TSOY-32, T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından İngilizceden Türkçeye uyarlanmış ve geçerlik güvenilirlik testi yapılmış bir ölçektir. TSOY-32, on beş yaş üzeri ve okuryazar olan kişilerde sağlık okuryazarlığını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş öz bildirim ölçeğidir. Ölçek, Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Araştırma Konsorsiyumu (HLS-EU CONSORTIUM, 2012) tarafından geliştirilen kavramsal çerçeveye dayanmaktadır. Ancak, TSOY-32, orijinal ölçekten farklı olarak, üç değil, iki temel boyut alınarak ve 2x4'lük bir matrise dayanarak yapılandırılmıştır (Tablo 1). Buna göre, matris iki boyut; “tedavi ve hizmet” ve “hastalıklardan korunma/sağlığın geliştirilmesi” ile dört süreç; “Sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma”, “sağlıkla ilgili bilgiyi anlama”, “sağlıkla ilgili bilgiyi değerlendirme” ve “sağlıkla ilgili bilgiyi kullanma/uygulama” olmak üzere toplam sekiz bileşenden oluşmaktadır (Abacıgil, Harlak ve Okyay, 2016). Ölçek kullanımı için gerekli izinler alınmıştır. Ölçek formuna katılımcı

profilini ortaya koyabilmek amacıyla sosyo demografik sorular ve kütüphane kullanımına dair soru da eklenmiştir.

Tablo 1. TSOY-32'nin 2x4'lük matris bileşenleri ve bu bileşenlere denk gelen madde numaraları

	Sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma	Sağlıkla ilgili bilgiyi anlama	Sağlıkla ilgili bilgiyi değerlendirme	Sağlıkla ilgili bilgiyi kullanma/uygulama
Tedavi ve hizmet	1, 4, 5, 7	2, 8, 11, 13	3, 9, 12, 15	6, 10, 14, 16
Hastalıklardan korunma/Sağlığın geliştirilmesi	18, 20, 22, 27	19, 21, 23, 25	24, 26, 28, 32	17, 29, 30, 31

SOY, yaşam boyu öğrenmeye dayanan, bilginin yaşam boyu güncellenmesi ve uygulanmasına dayanan bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla bir tek eğitim çalışması ile bilgi ve becerilerin tamamının indirilmesinin mümkün olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla bir eğitim etkinliği ile tüm katılımcılara tam bir SOY bilgi ve becerisi kazandırmayı amaçlamanın gerçekçi olmadığı bilinmektedir. Bu nedenle eğitim içeriği, SOY geliştirme sürecine, güvenilir bilgi kaynaklarını tanıma ve internette güvenilir bilgiyi bulmaya yönelik bilgilerini geliştirecek ve bir farkındalık oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Dolayısıyla eğitim tasarımı, TSOY 32 ölçeğinin “Sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma” ve “Sağlıkla ilgili bilgiyi değerlendirme” boyutlarına daha uygun bir kapsamda hazırlanmıştır.

Sağlık araştırmaları, bulaşıcı olmayan hastalıkların gelişme riskinin bireyin yaşı ile birlikte arttığını ve 45 yaşın bu süreçte önemli bir dönemeç olduğunu göstermektedir. Diyabet, kalp hastalıkları gibi kronik durumlar için riskin erken çocukluk ya da daha erken dönemde ortaya çıktığını, bu riskin daha sonra sosyo-ekonomik durum ve tüm yaşam boyu karşılaşılan deneyimler gibi faktörlerle şekillenerek değişime uğramaktadır. Önlemlerin başarısı için, bu hastalıkların gelişimini önlemeye yönelik müdahalelere yaşamın erken dönemlerinde başlaması ve yaşam boyu sürmesi gerektiği öne sürülmektedir (Toprak vd., 2006, aktaran; Özmete, 2016). Araştırmanın kapsamı, 45 yaş üzeri, okuma yazma bilen, kâğıt kalem ile anket doldurabilen, Türkçe iletişim sorunu olmayan, cep telefonu ya da bilgisayar/tablet kullanabilen bireyler olarak belirlenmiştir. Bir pilot çalışma olarak tasarlanması nedeniyle, demografik özelliklere sınırlama getirilmemiştir. Eğitim mekânının büyüklüğü ve ölçeğin uygulanabilirliği dikkate alınarak katılımcı sayısı 35 olarak belirlenmiştir. Ancak Foça İlçe Halk Kütüphanesi Müdürlüğü ve sosyal medya aracılığıyla yapılan duyurulara yoğun bir ilgi oluşmuş, eğitime 50 kişi katılmıştır.

Ölçeğin değerlendirilmesinde; indeksler HLS-EU çalışmasında olduğu gibi “0” ile “50” arasında olacak şekilde standardize edilmiştir. Bunun için aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$\text{İndeks} = (\text{ortalama}-1) \times (50/3)$$

Bu formülde, indeks, kişiye özgün hesaplanan indeksi ve ortalama da bir kişinin cevaplandığı her maddenin ortalamasını ifade etmektedir. Bu hesaplama sonrasında, “0” en düşük sağlık okuryazarlığını, “50” de en yüksek sağlık okuryazarlığını göstermektedir.

Yine, HLS-EU çalışmasında olduğu şekilde, elde edilen indeks dört kategoride sınıflandırılmıştır. Aşağıdaki puanlamaya göre sağlık okuryazarlığı kategorileri;

(0-25) puan: yetersiz sağlık okuryazarlığı

(>25-33) puan: sorunlu – sınırlı sağlık okuryazarlığı

(>33-42) puan: yeterli sağlık okuryazarlığı

(>42-50) puan: mükemmel sağlık okuryazarlığı, olarak tanımlanmaktadır.

Matris bileşenleri için indeks puanı hesaplaması, ilgili soruların en az %80’inin cevaplandığı durumlar için yapılmıştır.” (Abacıgil, Harlak ve Okyay, 2016).

Ön test-son test olarak kurgulanan çalışmada bir kontrol grubu kullanılmamış, eğitime katılanların tümüne ön test-son test uygulanmıştır. Test analiz sonuçları değerlendirilerek, eğitim içeriği ve etkinliğinin katılımcıların sağlık okuryazarlığı düzeylerine etkisi ortaya konulmuştur. Eğitimin kapsamı, süresi, uygulama sorunları ve kütüphanede gerçekleştirilmesine dair katılımcıların görüşlerinin derinlemesine analizi için yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmış, gönüllülük esasını gözetilerek, 10 katılımcıyla görüşme yapılmıştır.

Sınırlılıklar

SOY, yaşam boyu öğrenmenin bir parçası olarak gelişen ve bireyin, dil, din, ırk, kültür, eğitim, çevre, ailesi ve deneyimleri gibi çok sayıda özelliklere göre gelişen ve değişen bir birikimdir. Bireyin bilgisel yetkinliğinin geliştirilmesinde eğitim ile geliştirilebilecek beceriler, bireysel özelliklerle de yakından ilişkilidir. Eğitimin etkinliğini o bilginin her birey tarafından algılanma ve kullanılma düzeyi değişebilmektedir. O nedenle sağlık sözcüğü konusu olduğunda homojen bir grubu oluşturmak oldukça güç bir hal almaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacı doğrultusunda kütüphane kullanıcı grubunun çeşitliliği ve katılımın gönüllülük esasına dayanması esas alınarak

kronik hastalıkların başlama yaşı kabul edilen 45 yaş üzeri katılımcılarla sınırlanmıştır.

Beklenen sayıdan daha yüksek katılımcı eğitime ilgi göstermiş ve kayıt yaptırmıştır. Belirlenen örneklem sayısından sonraki kayıt yaptıran katılımcıları geri çevirmek uygun olmadığından ek masa ve sandalye konularak kendileri de eğitime dâhil edilmiştir. Bu durum eğitime yoğun ilgi gösterilmesi açısından sevindirici olmakla birlikte, kütüphane salonunun fiziksel imkânları nedeniyle bazı güçlükleri de beraberinde getirmiştir. Katılımcıların odaklanma sorunu yaşaması, bazı katılımcılar ara verilmesini tercih etmezken, bazı katılımcıların daha uzun ara talep etmesi bu sorunlardan bazılarıdır.

Katılımcıların TSOY-32 sorularını anlamakta ve doldurmakta güçlük çektiği gözlenmiş, bazı katılımcılar bu konuda araştırmacılara yorumda bulunmuştur. Bu bağlamda bazı katılımcılar seçeneklerde uygun yanıt olmadığını belirtmiştir. Bazı katılımcıların yapılan bilgilendirmeyi unuttukları ya da dikkate almadıkları için, “son testi” de eğitim öncesinde doldurduğu tespit edilmiş, söz konusu formlar değerlendirme dışı bırakılmıştır.

SOY doğası gereği, eğitim, kapsam ve süre açısından TSOY-32 ölçeğinde yer alan tüm konu başlıklarını kapsamamaktadır. TSOY-32 Ölçeğinde yer alan “sağlıkla ilgili bilgiyi anlama”, “sağlıkla ilgili bilgiyi kullanma/uygulama” bileşenleri bilişsel özellikleri ve bireysel tercihlerin ön plana çıktığı başlıklardır. O nedenle eğitim kapsamında bu bileşenlere dair doğrudan bir içerik sunulmamaktadır. Tüm bileşenlerin dolaylı olarak bilgi ve bilgiye erişim ve kullanım ile ilgili olduğu, uzun vadede bireysel gelişime katkı sağlayabileceği var saymak mümkündür. Ancak böyle bir etkiyi yaratmak ve ölçümlemek bu çalışmanın ana amacı olarak belirlenmemiştir.

Eğitim İçeriği Planlama ve Uygulama Süreci

Eğitim pilot uygulama sürecine yönelik içerik geliştirme ve uygulama planlama çalışmaları İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü ile Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı öğretim elemanlarının ortak çalışması ile hazırlanmıştır. Bu bağlamda da disiplinlerarası çalışmalara örnek bir uygulamadır. Planlama ve hazırlık sürecinde; SOY, Türkiye’deki çalışmalar, bilgi okuryazarlığı, bilgi kaynakları türleri ve kullanıcı gruplarına dair literatür incelenmiştir. Ardından, eğitim için aşağıdaki başlıklar belirlenmiştir:

- Artan bilgi miktarı ve yanlış, yalan, sahte haberin önemi
- Temel sağlık bilgisi
- Temel sağlık hizmetleri
- Koruyucu sağlık hizmetleri

- Sağlık Bakanlığı koruyucu sağlık hizmetleri ve halk sağlığı bilgi kaynakları web sitesi
- Sağlıklı Hayat Merkezleri tanıtımı
- Güvenilir sağlık bilgisinin önemi ve bilgi kaynakları türleri, erişim kanalları
- Bilgi gereksinimini tanımlama
- Güvenilir bilginin özellikleri ve bilgi kaynakları
- Basılı bilgi kaynakları
- İnternet kaynakları, türleri
- Arama motoru arama stratejileri ve sağlık bilgisi arama ipuçları
- Web siteleri değerlendirme kriterleri; güvenilirlik, uzmanlık, tarafsızlık, güncellik ve kapsam

Eğitim uygulama aşaması için İzmir Foça İl Halk Kütüphanesi ile iletişime geçilmiş, uzman kütüphaneciler ile görüşme yapılmıştır. Katılımcıların yaş ve sağlık durumları ve ayrıca COVID-19 tedbirleri de dikkate alınarak eğitim 5 Kasım 2022 tarihinde, 13:00-15:00 arasında ve bir mola dâhil toplam 120 dakikalık iki bölüm halinde planlanmıştır. Eğitim ile ilgili afiş hazırlanmış, kütüphane içine ve giriş kapısına asılmıştır. Kütüphaneciler kullanıcılarına kendi iletişim kanalları aracılığıyla duyuru yapmış, hem Foça'da yaşayanlara yönelik haber paylaşan sosyal medya hesaplarından, hem de anında mesajlaşma gruplarından eğitimin duyurusu paylaşılmıştır. Foça'da yaşayan 45 yaş üstü bireylerin gönüllülük esasına göre katılımı sağlanmıştır. Eğitime 50 kişi katılmıştır.

Araştırmanın Etik Kurul izni İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulundan, eğitimin Foça İlçe Halk Kütüphanesinde gerçekleştirilmesine dair izin ise İzmir İl Kültür Müdürlüğünden alınmıştır.

Araştırmanın eğitim içeriğinin geliştirilmesinde; sağlık ile ilgili bilgiye ulaşma, bilgiyi anlama, değerlendirme boyutlarını içine alacak şekilde; bilgi kaynaklarına erişim, bilgi kaynaklarının özellikleri, bilgi kirliliği ve İnternette güvenilir bilgi kaynaklarını arama, güvenilir bilgi kaynaklarının özellikleri, sosyal medya ve güvenilir sağlık bilgisi, koruyucu sağlık hizmetleri ve kullanım imkânları alt konuları gözetilmiştir. Ayrıca katılımcılara “İnternet Sağlık Bilgisi Kontrol Tablosu” ve koruyucu sağlık hizmetlerinden kanser tarama hizmetleri ve Kanser Erken Teşhis, Tarama ve Eğitim Merkezi (KETEM) iletişim bilgisinin de yer aldığı bilgilendirici broşürler hazırlanarak, katılımcılara basılı olarak sunulmuştur. Her bir katılımcı için içerisinde; broşürler, not kâğıtları kalem ve eğitim öncesi ve eğitim sonrası anketlerin bulunduğu bir dosya hazırlanmıştır.

Bulgular

Toplam 50 katılımcıdan toplanan TSOY-32 formlarından 14 tanesi, ölçek doldurma sırasında gözlenen sorunlar ve veri tutarsızlıkları nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmıştır. 36 katılımcının formu değerlendirme kapsamına alınmıştır. Ayrıca 10 katılımcıyla yine gönüllülük esasına dayanarak görüşme gerçekleştirilmiştir.

Demografik özellikleri incelendiğinde; katılımcıların %83,3 (30)'ü kadın, %16,7 (6)'si erkektir. Katılımcıların yaşları 45 ila 71 arasında değişmekte, yaş ortalaması 57,9, ortanca 57,5'dir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, %47,2 (17)'sinin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Lisansüstü dereceye sahip katılımcı oranı %25 (9), lise mezunu ise %16,7 (6)'dir. Eğitim durumu ile ilgili "Diğer" seçeneğini işaretleyen 4 katılımcı (%11,1), bu konuda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Yaklaşık her dört katılımcıdan üçünün lisans veya lisansüstü dereceye sahip olduğu görülmektedir. İzmir, 25 yaş ve üzeri nüfusun aldığı ortalama eğitim süresi olarak Türkiye'nin 5. ilidir (TÜİK, 2022). Yüksek eğitimli kadın nüfusu oranında da 2. sıradadır (Akgüngör, Kumral ve Çelik, 2017). Eğitime katılanların çoğunluğunun kadın olduğu da dikkate alındığında, sonuçların eğitim düzeyi yüksek kadın katılımcıları temsil etme açısından görece daha güçlü olduğu söylenebilir.

Katılımcıların kütüphane kullanım durumu incelendiğinde; %41,6 (15)'sının kütüphaneyi hiç kullanmadığı, %30,6 (11)'sının yılda birkaç kez, %13,9 (5)'unun ayda bir ve yine %13,9 (5)'unun haftada bir kullandığı anlaşılmaktadır.

Katılımcıların yaklaşık yarısının %52,8 (19) kronik hastalığı olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın 45 yaş üstü katılımcılarla sınırlanma nedeni literatürde kronik hastalıkların başlangıç yaşı olarak değerlendirilmesidir. Dolayısıyla katılımcıların hastalık profilinin önemli oranda bu temsile uygun olduğu söylenebilir.

Katılımcıların eğitim öncesi puanlarının ortalamasının değişmediği ($33,9 \pm 8,4$), eğitim sonrası ortalama ($33,9 \pm 9,2$) ile anlamlı bir değişim göstermediği gözlenmiştir. Katılımcıların puanının "($>25-33$): sorunlu-sınırlı sağlık okuryazarlığı ($>33-42$): yeterli sağlık okuryazarlığı" sınırında olması dikkat çekicidir (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların TSOYS-32 puanları

Değişkenler	İstatistikler
Ön Test Puan	
$\bar{x} \pm ss$	33,9 \pm 8,4
<i>M (min-max)</i>	32,2 (17,1-50,0)
Son Test Puan	
$\bar{x} \pm ss$	33,9 \pm 9,2
<i>M (min-max)</i>	30,2 (19,2-50,0)

Katılımcıların SOY bilgi düzeyinde değişiklik olup olmadığını test etmek üzere uygulanan eğitim öncesi ve sonrası uygulanan TSOY-32 Ölçeği puanları Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların TSOY-32 Ölçeği Kategorileri

Değişkenler	Yetersiz	Sorunlu	Yeterli	Mükemmel
Ön Test n(%)	4 (11,1)	16 (44,4)	9 (25,1)	7 (19,4)
Son Test n(%)	6 (16,7)	14 (38,9)	6 (16,7)	10 (27,8)

Tanımlayıcı istatistiklerde dikkat çeken medyan değerlerindeki ve Minimum puanlardaki değişimdir. Eğitim öncesi [M 32,2 (17,1-50,0)] medyan değeri [M 30,2 (19,2-50,0)] eğitim sonrasında düşüş göstermiştir. Buna karşın, minimum puan artmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı fark olmamakla birlikte eğitim sırasında araştırmacıların gözlemleri, katılımcıların tepkileri, eğitim öncesinde bildiklerini düşündükleri ve TSOY-32 yanıtlarken, eğitim öncesinde bilgi düzeylerinin yüksek olduğunu düşündükleri bazı sorular ile ilgili, eğitim sonrasında bilgi yetersizliklerini fark ettiklerini düşündürmektedir. Katılımcılar, eğitim öncesinde bildiklerini düşündükleri konuların bilmedikleri yönlerini öğrendiklerinde bir farkındalık geliştirmiş olabilecekleri söylenebilir. Ayrıca eğitim sırasında gözlenen bir durumun da bu sonuçta etkili olduğunu söylemek mümkün. Eğitim sırasındaki gözlemler, katılımcıların, TSOY-32 ölçeğinde yer alan soruları anlamakta güçlük çektiğini göstermiştir. Sorulardaki ifadeler hakkında soru soran ya da sözlü eleştiri getiren katılımcılar olmuştur. Görüşme yapılan katılımcıların yanıtlarının da değerlendirilmesi bu açıdan aydınlatıcı olmuştur.

Katılımcıların TSOY-32 kategorilerine göre eğitim öncesi ve sonrası bilgi ve becerilerindeki değişimde (Tablo 3), ilgi çekici sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ön test bulgularına göre Katılımcıların %19,4’ünün sağlık okuryazarlığı düzeyi “Mükemmel” iken, son test bulgularında bu oran %27,8’e yükselmiştir. SOY “Sorunlu” olan katılımcıların %44,4’den %38,4’e düştüğü gözlenmiştir. Buna karşın SOY düzeyi “Yetersiz” olarak belirlenen katılımcıların %11,1’den %16,7’ye, “Yeterli” olarak belirlenen katılımcıların oranının %25,1’den %16,7’ye düştüğü görülmektedir. Yetersiz SOY düzeyindeki artış, TSOY-32 puanlarında da dikkat çekildiği üzere, katılımcıların, eğitimden sonra bilgi düzeyleri ile ilgili değerlendirmelerini daha dikkatli yapmış olabileceklerini, bilgi düzeyleri ile ilgili eksikleri ya da hataları görmüş olmaları nedeniyle gerçekçi bir değerlendirme yapmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Katılımcıların eğitim sonrasında bazı maddelere verdikleri yanıtların negatif yöne kaymış olması da katılımcıların eğitim sonrasında bilgisel

becerilerinde gelişme olduğunu ve farkındalık kazandıklarını düşündürmektedir. Çalışma kapsamında katılımcıların akıllı cep telefonu kullanma düzeyinde dijital becerilere sahip olması beklenmektedir. Dolayısıyla, eğitim öncesinde bu bilgi ve becerileri konusunda bilgilerinin tam ve güvenilir olduğunu düşünen katılımcıların, eğitim öncesinde ifadelerle “Çok kolay” ya da “Kolay” olarak değerlendirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak eğitim sonrasında ilk defa karşılaştığı ve eğitim sırasında öğrendiği bilgilerin katılımcılarda bir farkındalık yaratmış olduğu, dolayısıyla eğitim sonrasında ilk defa karşılaştığı ve henüz uygulama aşamasına geçmediği konularda “Zor”, “Çok zor” seçenekleri ile değerlendirmiş olduğunu düşündürmektedir.

Eğitim içeriğinde özellikle üzerinde durulan “Sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma” ve “Sağlıkla ilgili bilgiyi değerlendirme” bileşenlerine dair değerlendirmelere göre:

“Sağlığınızla ilgili bir şikâyetiniz olduğunda, bunun bir hastalık belirtisi olup olmadığını araştırıp bulmak” maddesinde ön testte katılımcıların %44,4’ü “Kolay”, %22,2’si “Zor”, son testte ise % 28,9’u “Kolay”, %27,8’i “Zor” olarak değerlendirmiştir.

“Bir sağlık kuruluşuna gitmek istediğinizde, hangi doktora başvurmanız gerektiğini araştırıp bulmak” konusunda katılımcıların %30,6’sı “Çok Kolay”, %52,8’i “Kolay”, %13,9’u “Zor” yanıtını vermiş ve ön test ve son test sonuçlarında bir değişiklik gözlenmemiştir. Katılımcıların %2,8’, ön testte “Çok zor” yanıtını vermiş, son testte ise “Zor” yanıtının %16,7’ye yükseldiği görülmektedir. Eğitimde, doktor uzmanlık alanları ile ilgili doğrudan bilgi verilmemiş, ancak hem KETEM kapsamında birinci basamak sağlık hizmetleri hakkında bilgi verilmiştir. Bunun, sonuçlarda büyük bir değişim gözlenmemesinin nedeni olabileceği değerlendirilmektedir.

“Bir sağlık kuruluşuna gitmek istediğinizde başvurunuzu (randevu almak gibi) nasıl yapacağınızı araştırıp bulmak” maddesinde ön testte katılımcıların %44,4’ü “Çok Kolay”, %38,9’u “Kolay” seçeneği ile değerlendirme yaparken, son testte %38,9’u Çok kolay, %44,4’ü Kolay olarak değerlendirmiştir.

“Sizi ilgilendiren hastalıkların tedavileri ile ilgili bilgileri araştırıp bulmak” ifadesi ilgili ön testte Katılımcıların %27,8’i “Çok Kolay”, yarısı (%50) “Kolay”, %22,2’si “Zor” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Eğitim sonrasında “Çok Kolay” seçeneğinde artış (%30,6), “Kolay” seçeneğinde düşüş (%44,4), “Zor” seçeneğinde de artış (%25) gözlenmektedir.

“Fazla kilolu olma, yüksek tansiyon gibi sağlığınız için zararlı olabilecek durumlarla ilgili bilgiyi araştırıp bulmak” ifadesine eğitim öncesi ve eğitim sonrasında “Çok Kolay” işaretleyen katılımcıların oranının değişmediği (%38,9) ancak “Kolay” olarak ifade eden katılımcıların eğitim

öncesinde oranı %50 iken eğitim sonrasında %41,7'ye düştüğü, bunun yanında “Zor” seçeneğinin oranının eğitim sonrasında %19,4'e yükseldiği gözlenmektedir.

Bir diğer bilgi arama ifadesi olan “Sigara içme, yetersiz fiziksel aktivite gibi sağlıksız davranışlarla nasıl başa çıkılacağıyla ilgili bilgiyi araştırıp bulmak” ifadesinde de ön test ve son test sonuçlarında da düşüş gözlenmektedir. Bu ifade ile ilgili olarak ön testte katılımcıların %44,4'ü “Çok Kolay”, yarısı (%50) “Kolay” olarak nitelerken, son testte “Çok Kolay” seçeneğini işaretleyenlerin oranı %41,7, “Kolay” seçeneğini işaretleyenlerin oranı %47,2'ye düşmüştür. Buna karşın “Zor” seçeneği %11,1 olmuştur.

“Yaşınız, cinsiyetiniz ve sağlık durumunuzla ilişkili olarak yaptırmanız gereken sağlık taramaları (kadınlar için meme, erkekler için prostat kaynaklı hastalıklara yönelik taramalar gibi) ile ilgili bilgiyi araştırıp bulmak” ifadesi ile ilgili de ön testte “Çok kolay” işaretleyen katılımcıların (%33,3), bir kısmı eğitim sonrası fikrini değiştirmiş olduğu (%30,6) anlaşılmaktadır.

“Yaşadığımız çevrenin (ev, sokak, mahalle gibi) daha sağlıklı olması için neler yapılabileceği ile ilgili bilgileri bulmak” ifadesi ile ilgili eğitim öncesinde katılımcıların %30,6'sı “Kolay”, %47,2'si “Zor” olduğunu belirtirken, eğitim sonrasında “Kolay” seçeneğinde (%47,2) artış olduğu görülmektedir.

“Sağlığınızla ilgili bir şikâyetiniz olduğunda, bu konuda ailenizin ya da arkadaşlarınızın tavsiyelerinin güvenilir olup olmadığını değerlendirmek” seçeneğinde ön test ve son test arasındaki dikkat çekici fark “Çok Kolay” seçeneğindeki artış (%19'dan %25'e), “Kolay” seçeneğindeki düşüş (%44,4'den %36,1'e) ve “Çok Zor” seçeneğindeki artıştır (%5,6'dan %8,3'e).

Bu bölümde, eğitim içeriği ile doğrudan ilişkili olan “İnternet, gazete, televizyon, radyo gibi kaynaklarda daha sağlıklı olmak için yapılması önerilen bilgilerin güvenilir olup olmadığına karar vermek” ifadesinin sonuçları incelendiğinde eğitim öncesinde katılımcıların %13,9'unun “Çok Kolay” olarak değerlendirdiği ifade, eğitim sonrası %25'e yükselmiştir. “Kolay” değerlendirmesinde de eğitim sonrasında %30,6'dan %38,9'a artış gözlenmektedir. Katılımcıların %47,6'sı eğitim öncesinde değerlendirmenin “Zor” olduğunu ifade ederken, eğitim sonrasında bu oran %33,3'e gerilemiş, “Çok Zor” seçeneği eğitim öncesinde %5,6 iken eğitim sonrasında %2,8'e düşmüş, eğitim öncesinde “Fikrim yok” diyen katılımcıların %2,8'i eğitim sonrasında hiç kalmamıştır.

“Yaşadığımız çevrenin (ev, sokak, mahalle gibi) sağlığı etkileyen olumlu ve olumsuz özelliklerini değerlendirmek” ve “Günlük davranışlarınızdan hangilerinin (spor yapmak, sağlıklı beslenmek, sigara

kullanmamak gibi) sağlığını etkilediğini değerlendirmek” ifadelerinde de “Çok Kolay” seçeneğinin oranlarının son testte gerilediği gözlenmiştir.

Sonuçlardaki değişim, katılımcıların bilinçlendikçe, bilmediklerini gördükçe bireysel değerlendirmelerini daha gerçekçi yapabildiğini düşündürmektedir.

Eğitim sonrasında eğitimin içerik ve tasarım olarak değerlendirilmesi amacıyla katılımcılardan 9 kişi ile gönüllülük esasına dayanan bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 10 dk. süren görüşme verilerinin toplanması amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme Formu 10 sorudan oluşmaktadır. Eğitim süresi, amacı, kapsamı, motivasyona etkisi, eğitimi başkalarına tavsiye etme ile ilgili genel görüşleri ve eğitime dair önemli ve önemsiz gördükleri başlıklar yanında eklemek istedikleri düşünceleri açık uçlu olarak değerlendirilmiştir.

Görüşmenin ilk soru maddesi olan “Eğitim süresi ile ilgili düşünceniz nedir?” sorusuna 9 katılımcı yeterli, uygun gibi ifadelerle pozitif değerlendirmelerde bulunmuş, bir katılımcı (K8) ise sürenin uzun olduğunu belirtmiştir. Süreyi yeterli bulduğunu belirten 3 katılımcı (K9, K2, K6), ara verilmiş olmasından memnun olduklarını ayrıca belirtmiştir. Katılımcılardan birisi (K2) verilen aranın grubun yaş ortalaması itibarıyla isabetli bir uygulama olduğunu da belirtmiştir.

2. maddede “Program, belirtilen genel amaca uygun muydu?” sorusu ile ilgili olarak tüm görüşme katılımcılarının, içeriğin amaca uygun olduğu konusunda hemfikir olduğu görülmektedir. Bu soruya dair açıklamalarda bir katılımcı (K2), “Ben memnunum bilmediğim konuları öğrendim” ifadesiyle açıklamıştır. Bir katılımcı (K6), “İnternet konusu iyiydi” şeklinde açıklama yapmıştır. Başka bir katılımcı (K4), koruyucu hekimlik ile ilgili içeriğin zenginleştirilmesi, diğer bir katılımcı (K7) da sağlık konusunda daha çok örnek olması yönünde beklentisini belirtmiştir.

Eğitim teorik bir içerik olarak tasarlanmıştır. Bu amaçla katılımcılara 3. soru, “İçerik, teorik düzeyde eğitim ihtiyacınızı karşıladı mı?” şeklinde yöneltilmiştir. 7 katılımcı eğitimin kendileri için uygun olduğunu (K2, K3, K4, K6, K7, K8, K10), bir katılımcı (K5) internet kullandığı için eğitimin kendisi için uygun olduğunu, beklentisinin üzerinde bir eğitim olduğunu ve hiç bilmediği şeyler öğrendiğini belirterek eğitimin beklentilerini karşıladığını belirtmiştir. Bir kullanıcı (K9) ise anlatılan konuların büyük oranda bildiğini, ileri seviyede bir eğitim beklentisi içinde olduğunu belirtmiştir. Bir katılımcının 3. soruya verdiği “sayılır” yanıtı ile eğitimin kısmen beklentisini karşıladığı anlaşılmaktadır. Katılımcı cevap olarak başka bir açıklama yapmadığından, görüşme formundaki diğer sorulara verdiği yanıtlar da incelenmiş ancak tam olarak hangi açıdan beklentisinin “kısmen” karşılanmadığını anlamak mümkün olmamıştır. Bir katılımcının ise (K1) “Yaşlı katılımcıların internet kullanım becerisi düşük, belki daha çok dikkate

alınabilir” şeklinde getirdiği yorum değerli bir katkıdır. Çalışmanın kapsamında katılımcıların akıllı telefon kullanma düzeyinde dijital becerilere sahip olması beklense de, katılımcılar bu yönde bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Bu bağlamda benzer çalışmalarda, ileri yaşta kullanıcılara basılı kaynaklara yönelik SOY eğitimi verilmesi de dikkate alınmalıdır.

4. maddede katılımcıların eğitimin bilgi kaynakları ve sağlık bilgisi ile ilgili farkındalıklarında bir değişimi tetiklemiş olup olmadığını anlamak amacıyla “Yeni konuları öğrenme isteği uyandırdı mı?” sorusu yöneltilmiştir. 6 kullanıcı bu soruya olumlu yanıt vermiştir. K9’un “Biz birbirimize sorarak öğreniyoruz, artık internette de daha rahat sorularımıza cevap alabileceğiz”, K6’nın “İnternete daha rahat bakacağım artık”, K2’nin “Artık kendi sağlığımla ilgili araştırma yapacağım ve K4’ün “Evet Google denedim sonra eksikliğimi giderdi” açıklamaları dikkat çekicidir. Bir katılımcının yeni şeyler öğrenmeye zamanı olmadığını belirttiği yanıtı (K8), kişisel bir konu olması nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmıştır.

5. maddede katılımcılara yöneltilen “Öğrendiklerinizi gündelik hayatınızda kullanma olanağı bulabileceğinizi düşünüyor musunuz?” sorusuna 7 katılımcı olumlu yanıt vermiştir. Katılımcılar; hem güvenilir internet kaynaklarının bulunması, hem de koruyucu sağlık ile ilgili bilgileri kullanacaklarını belirtmiştir. Bir katılımcı (K3), bu eğitimin çocuklara da verilmesi konusunda tavsiyede bulunmuştur.

“Eğitim programını çevrenizdekilere önerir misiniz” şeklinde yöneltilen 6. soruya, katılımcıların tümünün olumlu yanıt vermiş olması dikkat çekicidir. 7. ve 8. maddelerde katılımcıların eğitim programlarındaki konu başlıklarına dair daha net değerlendirmelerini almak üzere iki soru yöneltilmiştir. 7. maddede “Bu programda sizce önem taşımayan 3 konu nedir?” şeklinde yöneltilen soruya katılımcılardan yanıt gelmemesi, programda katılımcılar için önem taşımayan konu olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

8. maddede yöneltilen “Bu eğitime katılarak kazandığınızı düşündüğünüz üç önemli bilgi nedir?” sorusuna katılımcılardan gelen yanıtlara göre; KETEM başlığı 3, arama motoru tarama özellikleri 7, tarama yaparken tınak işareti kullanma 7, sağlık okuryazarlığı 1, sağlık politikaları 1 defa katılımcılar tarafından önemli başlıklar olarak belirtilmiştir. Bu sorunun yanıtlarında bazı kullanıcılar yorum yapmayı da tercih etmiştir. Eğiticilerin gerçek hayattan örneklerinin de eğitimin başarılı yönlerinden olduğu vurgulanmış (K5), anlatımın açık ve net, seçilen konular ve önerilerin iyi olduğu belirtilmiştir (K7). K8’in “Bakış açım değişti, tıp bilgim azmış anladım” ifadesi de eğitimin katılımcılarda yarattığı farkındalıklarının artması açısından etkisini göstermektedir.

Eğitimin kütüphanede verilmiş olmasının bir katılımcı dışında (K5), 9 kullanıcılar tarafından memnuniyetle karşılandığı anlaşılmaktadır. Katılımcılar konferans salonuna kıyasla daha keyifli bir ortam (K1), samimi ve iletişimin kolay ortam (K4), iyi bir mekân (K6, K7, K9, K10) ve kütüphanede böyle eğitimler verilmeli (K8) yorumlarıyla memnuniyetlerine açıklık getirmişlerdir. Ayrıca, eğitim süreci içinde kendilerine hediye edilen kitaplardan da memnuniyet duyduklarını belirtmişlerdir. Son olarak katılımcıların eklemek istedikleri varsa belirtebilecekleri açık uçlu bir soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan “Bu eğitim daha geniş kitlelere verilmeli” (K3), “Köylere verilmesi gerekir mesela” (K6) ve daha fazla ara verilmesinin gerekliliği yönünde (K9) değerlendirmeler gelmiştir.

Görüşme sorularından elde edilen bulgular, eğitimin süresinin uygun bulunduğu ve eğitimin iki bölüm halinde yapılarak ara verilmiş olmasının olumlu değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Eğitim içeriğinde sunulan; İnternette tarama yapma ipuçları, güvenilir bilgi kaynaklarının özellikleri ve birinci basamak sağlık hizmetleri ile ilgili özellikli bilgiler yanında, SOY hakkında farkındalık sahibi olduklarını söylemek yanlıgı olmayacaktır. Gönüllülük esasına dayanan eğitime gösterilen ilgi ve katılım ve görüşme sonuçları göstermektedir ki, katılımcılar eğitimin kapsamından memnun kalmış, SOY konusunda bir farkındalık geliştirmişlerdir. Öğrendiklerini hemen uygulamaya geçirmiş olması, yakınlarına tavsiye etme konusundaki yaklaşımı da bunu destekler niteliktedir.

Sonuç ve Öneriler

SOY, tüm hayata yayılan, yaşam boyu öğrenmeye dayanan ve zamanla değişen ve güncellenen bir bilgi davranışıdır. Nitekim SOY tanımlarında da belirtildiği üzere, bireyin bilgiye erişim sağlama, bilgiyi anlama ve kullanma yeteneğini yine bireyin kişisel, bilişsel ve sosyal becerileri belirler. Dolayısıyla SOY bilgi ve becerilerinin, tek bir eğitim programı ile kazandırılması ve geliştirilmesi mümkün değildir. Ancak günümüzde artan yanlış bilginin miktarı, yayılma hızı, SOY’un geliştirilmesi yönünde atılacak her adımı kritik hale getirmektedir. Bilginin kalitesi SOY yetkinliğinin kazanılmasında kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla hangi formda ya da ortamda olursa olsun güvenilir bilgiye erişim, SOY yetkinliğinin kazanılması sürecinin ilk adımı ve sonrasını etkileyecek bir adım olarak eğitim çalışmalarının temelidir.

Araştırma sonucunda, katılımcıların SOY düzeylerinde eğitim öncesi ve sonrası puanlarından anlamlı bir değişim olmadığı görülmektedir. Araştırmanın H2’i doğrulanamamış, “TSOY-32 ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark yoktur” şeklinde kurgulanan H1 ise doğrulanarak, araştırmanın ana hipotezi olarak kabul edilmiştir.

olarak kütüphanelerde planlanacak eğitimlere bireylerin başka kurumlara kıyasla daha fazla güven duyarak geleceği söylenebilir.

Araştırma sonucunda aşağıda sunulan öneriler ortaya konulmuştur:

- Proje kapsamında hazırlanan eğitim konu başlıkları, SOY eğitimi için uygundur ve kullanılabilir. Bu içeriğe ek olarak ileri düzey eğitimler planlanabilir, koruyucu hekimlik ve İnternet kaynakları ile ilgili bölümler örneklerle zenginleştirilebilir.
- Grubun eğitim açısından birbirine yakın kişisel özellikte bireylerden oluşması eğitim etkinliği açısından önemlidir. Eğitim düzeyi, hastalıklar, dijital beceri düzeyleri vb. özelliklere göre katılımcıların yer aldığı küçük gruplar oluşturulması, eğitim etkinliğini artıracaktır. Katılımcıların beklentisine uygun seviyeler ve konular, öğrenmeyi de kolaylaştıracak, eğitimin verimliliğini artıracaktır. Bu bağlamda öncelikle kütüphane kullanıcılarına bir ihtiyaç analizi yapılabilir.
- Eğitimlerin duyurulmasında sadece kütüphane kullanıcıları değil, tüm potansiyel kullanıcılar dikkate alınmalı, sosyal medya dâhil tüm kanallar kullanılmalıdır.
- Eğitimlerde grubun yaşı ve kronik rahatsızlıkları da dikkate alınarak, ara verilmesi, su ve yiyecek sağlanması düşünülmelidir.
- Katılımcıların yoğunlaşması ve rahatı açısından, eğitim mekânın eğitim katılımcı sayısına uygun olmasına dikkat edilmelidir.
- Küçük gruplarla yapılacak eğitimler uygulamalı derslerle de desteklenerek, pekiştirme sağlanabilir.
- Yüksek eğitim düzeyine sahip katılımcılar için daha ileri düzey eğitim içerikleri hazırlanarak eğitimler düzenlenebilir.
- Her ne kadar internet kullanımı yaygınlaşmış olsa da kütüphanenin, kitabın bireylerin zihnindeki olumlu etkisi, eğitimin kütüphanede verilmesi bireylerde olumlu geri dönüş sağlarken, kütüphanenin de eğitim işlevini yerine getirdiği bir etkinlik olacaktır. Böylece günümüzde hızla yayılan yanlış ve yalan bilgi ile mücadele, yaşam boyu öğrenme becerilerinin kazandırılması ve güvenilir kaynaklara erişim ve kullanım konusunda SOY eğitimlerinin güvenilir bir kurum ve uzman kütüphaneciler aracılığıyla geliştirilmesi mümkün olacaktır.
- SOY kütüphane hizmetlerinin sadece eğitimlerle kalmamalıdır. Bu noktada hastanın okuryazarlık, yaş, dil becerisi, fiziksel özellikler gibi özelliklere uygun hizmetler, ihtiyaç duyduğu ayrıntılı bilgiye yönelik uygun basılı, elektronik, görsel-işitsel kaynaklara ulaşması, yönlendirme hizmeti sunulması da dikkate alınmalıdır.
- Sağlık sorunlarının 65 yaş üstünde daha sık görüldüğü, bu grubun SOY bilgi ve becerilerinin diğer yaş gruplarına kıyasla daha düşük olduğu dikkate alınarak, daha erken yaşlarda SOY eğitiminin

yaygınlaştırılmasına önem verilmelidir. Bu nedenle her yaşa yönelik SOY eğitimi yaygınlaştırılırken, yaşlılık öncesi dönem olması açısından da 45-65 yaş grubuna yönelik eğitimlerin de dikkatle ele alınması gerekmektedir.

- Bireylerin demografik ve sosyo ekonomik özelliklerine dair yapılacak yeni araştırmalar, hazırlanacak eğitimler için yol gösterici olacaktır.
- Yapılacak eğitimlerin değerlendirilmesinde nitel değerlendirmeye ağırlık verilmesi daha uygun olacaktır. Hazırlanacak kısa değerlendirme formları aracılığıyla, eğitime katılanların görüş ve önerileri alınabilir; eğitimin kapsamı, süresi, öğretim yöntemleri gibi konularda katılımcıların serbestçe değerlendirme yapması sağlanabilir.
- Sağlık Bakanlığı'nın stratejik hedeflerinde yer alan SOY'nun geliştirilmesine yönelik iş birlikleri yapılması bir tercihten daha fazlasıdır. Buna ilişkin olarak dijital platform ile uygulamalar geliştirilmesi ve süreçler tasarlanmasına yönelik planlamalar da dâhil olmak üzere, kütüphaneler diğer kurumlarla iş birliği içerisinde çalışmalıdır.
- SOY ile ilgili araştırmaların bilgi, bilgi kaynakları ve bilgi merkezleri bağlamında artması, sadece bireysel değil, toplumsal etkiyi yaygınlaştırma çalışmaları açısından önemlidir. Farklı kurum ve uzmanlıkların da ortaklığında bu çalışmaların desteklenmesi sağlanmalıdır.

Yalnız bir SOY eğitimi ve bu eğitimin bir halk kütüphanesinde verilmesi örneği ile yola çıkılan çalışma, toplumun SOY konusunda bilgilenmeye gereksinim duyduğu ve bilgilenmeye gereksinimi olduğu gerçeğinin yanı sıra, kütüphanelerin bu sürecin aktif paydaşları olabileceğini ortaya koymuştur. Ancak, madalyonun diğer yüzü, eğitim içeriğinin hazırlanmasının ne kadar çok profesyonellik isteyen bir süreç olduğu, konu hakkındaki gereksinim ve gerekliliğin bu konuda uygulanacak bir eğitimin başarılı olacağı anlamına gelmediğini göstermiştir. Bununla birlikte, sağlık okuryazarlığı ve bu becerinin kazanılmasına doğru aracılık etmek, yaşayan kütüphane, üçüncü mekân kütüphane, okuryazarlık becerisi kazanma merkezi olarak kütüphane gibi günümüz kütüphanecilik dünyası ve hizmetleri açısından son derece önemli olan kimliklerin kazanılması açısından önemli bir fırsattır. Çalışma, görmezden gelinemeyecek kadar değerli olan bu fırsatın yakalanmasına katkı sağladığı ölçüde amacına ulaşmış olacaktır.

Kaynakça

- Abacıgil, F., Harlak, H. ve Okyay, P. (2016). Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği Türkçe uyarlaması. *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçekleri güvenilirlik ve geçerlilik çalışması* içinde (s. 21-41). Okyay, P. ve Abacıgil, F. (Ed.). Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- Akgüngör, S., Kumral, N. ve Çelik, N. (2017). *Ekonomik ve Demografik Göstergelerle İzmir*. Erişim adresi; <https://www.egiad.org.tr/wp-content/uploads/arastirma-raporlari/ekonomik-demografik-gostergelerle-izmir.pdf>
- Arıkan, R. (2018). Anket Yöntemi Üzerinde Bir Değerlendirme. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 97-159.
- Berkman, N. D., Davis, T. C. ve McCormack, L. (2010). Health literacy: What is it? *Journal of Health Communication*, 15(2), 9-19. <https://doi.org/10.1080/10810730.2010.499985>
- Çalık, M. ve Çan, G. (2012). An overview of formal and non-formal health education in Turkey. N. Taylor, F. Quinn, M. Littlelyke ve R. K. Coll (Ed.) *Health Education in Context* (s. 57- 66) içinde. Rotterdam: SensePublishers.
- Diabetes Australia. (2022). Information prescriptions. <https://www.ndss.com.au/about-diabetes/resources/find-a-resource/information-prescriptions/>
- Gillaspy, M. L. (2005). Factors affecting the provision of consumer health information in public libraries: The last five years. *Library Trends*, 53(3), 480-495. Erişim adresi: <https://www.ideals.illinois.edu/items/1831>
- Kickbusch, I., Wait, S. ve Maag, D. (2005). *Navigating health. The role of health literacy, Alliance for health and the future*. International Longevity Centre. London. Erişim adresi: <https://ilcuk.org.uk/wp-content/uploads/2018/10/NavigatingHealth.pdf>
- Kramer, G., Robertson, B., Easton, P ve Pearson, A. (2019). Developing health literacy policy in Scotland: A case study. O. Okan, U. Bauer, D. Levin-Zamir, P. Pinheiro ve K. Sørensen (Ed.) *International handbook of health literacy. Research, practice and policy across the lifespan* içinde (ss. 419-433). Great Britain: Policy Press.
- Mackey, L. M., Doody, C., Werner, E. L. ve Fullen, B. (2016). Self-management skills in chronic disease management: What role does health literacy have? *Medical Decision Making*, 36, 741-759. <https://doi.org/10.1177/0272989x16638330>.

- Mancuso, J. M. (2008). Health literacy: A concept/dimensional analysis. *Nursing & Health Sciences*, 10, 248–55. doi:10.1111/j.1442-2018.2008.00394.x.
- McKinney, J. ve Rikard, R. V. (2019). Health literacy policies: National examples from the United States. O. Okan, U. Bauer, D. Levin-Zamir, P. Pinheiro ve K. Sørensen (Ed.) *International handbook of health literacy research, practice and policy across the lifespan* (s. 489-503) içinde. Great Britain: Policy Press.
- Medical Library Association. (2022). *Consumer Health Information Specialization*. Erişim adresi: <https://www.mlanet.org/page/chis>
- Naccarella, L. ve Horwood, J. (2021). Public libraries as health literate multi-purpose workspaces for improving health literacy. *Health Promotion Journal of Australia*, 32(S1), 29–32. doi: <https://doi.org/10.1002/hpja.437>
- National Health Service. (2022). *About the information standard*. Erişim adresi: <https://www.england.nhs.uk/tis/about>
- National Library of Medicine. (2022). *MedlinePlus web sitesi*. Erişim adresi: <https://medlineplus.gov/>
- National Network of Libraries of Medicine. (2022). *Resources for members of the national network of libraries of medicine*. Erişim adresi: <https://nnlm.gov/>
- Nielsen-Bohlman, L., Panzer, A. M. ve Kindig, D. A. (2004). *A Prescription to end confusion. Committee on health literacy*. Board on Neuroscience and Behavioral Health, National Academies Press, Washington. Erişim adresi: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK216032/pdf/Bookshelf_NBK216032.pdf
- Nutbeam, D. (2008). The evolving concept of health literacy. *Social Science & Medicine*, 67, 2072-2078.
- Nutbeam, D. (2000). Health literacy as a public goal: a challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century. *Health Promotion International*, 15(3), 259-267. doi: <https://doi.org/10.1093/heapro/15.3.259>
- Okan, O., Bauer, U., Levin-Zamir, D., Pinheiro, P. ve Sørensen, K. (2019). Introduction. *International handbook of health literacy research, Practice and policy across the lifespan* (s.xxix-xxiv) içinde. Great Britain: Policy Press.

- Özmete, E. (2016). Evli kadınlar ve erkekler için psikolojik iyi oluş ölçeğinin Türkçeye uyarlaması. *Bilig*, (78), 361-391. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/48705/619712>
- Rubenstein, E. L. (2017). I didn't learn that in library school: Experiential learning in consumer health for future public librarians. *Library Trends*, 66(1), 37-51.
- Sağlık Bakanlığı. (2011). *Eğitimciler için eğitim rehberi: Yaşlı sağlığı modülleri*. Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Shipman, J. P., Lake, E. ve Weber, A. I. (2016). Improving health literacy: Health sciences library case studies. *Reference Services Review*, 44, 206-214.
- Siegel, E., Logan, R. A., Harnsberger, R. L., Cravedi, K., Krause, J. A. Lyon, B., Hajarian, K., Uhl J., Ruffin, A. ve Lindberg, D. A. B. (2006). Information Rx: Evaluation of a new informatics tool for physicians, patients, and libraries. *Information Services & Use* 26, 1-10.
- Simonds, S. K. (1974). Health education as social policy. *Health Education Monographs*, 2(1), 1-10. doi: <https://doi.org/10.1177/10901981740020S102>.
- Sørensen, K., Van den Broucke, S., Fullam, J., Doyle, G., Pelikan, J., Slonska, Z. ve Brand, H. (2012). Health literacy and public health: a systematic review and integration of definitions and models. *BMC Public Health*, 12 (1), 80. Erişim adresi: <https://bmcpublihealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-12-80>
- Şantaş, G. (2021). Türkiye'de sağlık okuryazarlığı araştırmaları: lisansüstü tezlere yönelik bir içerik analizi. *Turkish Journal of Science and Health*, 2(2), 54-60. doi: 10.51972/tfsd.887032.
- Şenyurt, Ö. (2021). Öğretim programlarında sağlık okuryazarlığının yeri: Kütüphanelerin ve kütüphanecilerin artan önemi. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 4(2), 264-282. doi: 10.33721/by.933441
- The BC Health Literacy Networks. (2022). Public Health Association. Erişim adresi: <https://phabc.org/about-us/partners-and-collaborators/health-literacy/>
- The British Diabetic Association. (2022). *Information prescriptions for people with diabetes*. Erişim adresi: <https://www.diabetes.org.uk/guide-to-diabetes/managing-your-diabetes/information-prescriptions>
- TÜİK (2022). *Ulusal Eğitim İstatistikleri*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ulusal-Egitim-Istatistikleri-2022->

49756#:~:text=25%20ya%C5%9F%20ve%20%C3%BCzeri%20n%C3%BCfusun%20ald%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20ortalama%20e%C4%9Fitim%20s%C3%BCresinin%202022,Van%2C%20Mu%C5%9F%20ve%20Kastamonu%20izledi.

U.S. Department of Health and Human Services. (2022). Healthy people 2030. *Reference Services Review*, 44(2), 144-162.

Üçpınar, E. (2014). *Yetişkinlerde işlevsel sağlık okuryazarlığı testinin uyarlama çalışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

World Health Organization. (2013). *Health literacy: The solid facts*. I. Kickbusch, J. M. Pelikan, F. Apfel ve A. D. Tsouros (Ed.), WHO Regional Office for Europe, Denmark.

World Health Organization. (1998). *Health promotion glossary*. Division of health promotion, education and communications health education and health promotion unit. World Health Organization, Geneva. Erişim adresi: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-HPR-HEP-98.1>

Wood, F. B., Lyon, B., Schell, M. B., Kitendaugh, P., Cid, V. H. ve Siegel, E. R. (2000). Public library consumer health information pilot project: Results of a National Library of Medicine evaluation. *Bulletin of the Medical Library Association*, 88(4),314-22. Erişim adresi: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC35252/>

Atf için:

Akkaya, M. A., Alır Derbent, G., Büyüközmen, E. ve Polat, Ö. (2023). Sağlık okuryazarlığı eğitiminin bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyini geliştirmedeki yerine ilişkin bir uygulama: Foça İlçe Halk Kütüphanesi örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 388-417. doi: 10.54558/jiss.1344260

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine

Yazar Katkıları: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Çankırı Karatekin Üniversitesi'nin Araştırma Profili: Araştırma Performansı ve Alan Yetkinlik İncelemesi

Kasım Binici*

Öz (9 Punto, İtalic, Kalın)

Amaç: Bu çalışma ile üniversite sıralama sistemlerinde, endekslerde, izleme ve değerlendirme raporlarında Çankırı Karatekin Üniversitenin (ÇAKÜ) konumu; Web of Science verilerine dayanarak üniversitenin yayın/atıf sayısı, yayınların dergilere göre durumu, yazar verimliliği, yayın iş birliği yapılan kurumlar ve ülkeler, OECD konu kategorisi ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından üniversitesinin araştırma profilinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yöntem: Üniversitenin araştırma performansını betimlemek için üniversite sıralama sistemleri (URAP ve SCImago), YÖK İzleme ve Değerlendirme Raporu ile TÜBİTAK endekslerindeki verilere bakılmıştır. Üniversitenin araştırma çıktıları üzerine analiz yapmak için de bibliyometrik bir yaklaşımla atıf veri tabanları verilerine odaklanılmıştır.

Bulgular: Üniversitelerin başarılarının değerlendirilmesinde genel kabul gören ölçütler çerçevesinde yürütülen bu çalışma sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır. Sıralama sistemlerine girebilmesi hayli zaman almış olmasına karşın, ÇAKÜ akademik başarıya yönelik çıktılarda yıllara bağlı olarak bir artış eğilimi vardır. TÜBİTAK alan yetkinlik analizinde kalite ve hacim açısından yüksek olan bölgede sadece on altı alanda konumlanmıştır. Atıf dizinlerinde yayın sayıları artmış olup, üniversitenin diğer kurumlar ve ülkeler ile yayın yapma iş birliği potansiyeli yüksektir. Kurumdan ayrılan kilit araştırmacı kitlesi görece yüksek bulunmuştur. Üniversite OECD konu kategorisinde daha çok “doğa bilimleri” ile “mühendislik ve teknoloji” alanlarında, sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından ise “sağlık ve kaliteli yaşam” ile “iklim eylemi” hedeflerinde daha fazla yayın yapmıştır.

Sonuç: Diğer kurumlarla iş birliği potansiyeli yüksek olan ÇAKÜ yayın sayılarını artırarak akademik başarı açısından önemli artış eğilimleri göstermiştir. Üniversitenin bazı alanlarda yoğunlaştığı, sürdürülebilir kalkınma ve OECD konu kategorilerine göre belli alanlarda daha fazla yayın yaptığı da belirlenmiştir. Akademik başarıyı üst seviyelere taşıma ve araştırma yetkinliğini geliştirme amacıyla üniversite, yoğun bir şekilde yayın sayılarını artırmak ve uluslararası iş birliklerini güçlendirmek için çeşitli stratejiler ve programlar geliştirmelidir.

Özgünlük: Kurum dışı değerlendirme sistemleri bağlamında ÇAKÜ için bir ilk olan bu çalışma ile çeşitli parametrelerle üniversitenin araştırma profili ortaya konulmuştur. Böylece araştırma, geliştirme, akademik teşvik, akademik atama ve yükseltme gibi uygulamaların yönetimi ve yönelimi süreçlerinde gelecekteki stratejileri yönlendirmeye yardımcı olacak kritik bilgiler sunarak, üniversitenin sürdürülebilir araştırma başarısına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Akademik üretkenlik, Araştırma performans değerlendirmesi, Üniversite sıralaması.

*Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, kbinici@karatekin.edu.tr

Research Profile of Çankırı Karatekin University: A Study of Research Performance and Field Competencies

Kasım Binici *

Abstract:

Purpose: The purpose of this study is to reveal the performance of Çankırı Karatekin University (ÇAKÜ) in university ranking systems, indexes, monitoring and evaluation reports; the research profile of the university in terms of publication/citation number, status of publications by journal, author productivity, institutions and countries cooperating with publications, OECD subject categories and sustainable development goals, based on Web of Science data.

Method: To describe the research performance of the university, data from university ranking systems (URAP and SCImago), the YÖK Monitoring and Evaluation Report, and TÜBİTAK indexes were analyzed. To analyze the research outputs of the university, bibliometric approaches were applied to citation database data.

Findings: This study, conducted within the framework of generally accepted criteria for assessing the performance of universities, resulted in the following findings. Even though it took a long time to enter the ranking systems, ÇAKÜ has a trend of increasing outputs related to academic success over the years. It is in only ten sub-areas in the high-quality and high-volume region in the TÜBİTAK field competence analysis. The number of publications in citation indexes has increased, and the university has a high potential for collaboration with other institutions and countries in publishing. The proportion of key researchers leaving the institution was found to be relatively high. The university has published more in the areas of “natural sciences” and “engineering and technology” in the OECD subject category, and in the areas of “health and quality of life” and “climate action” in terms of sustainable development goals.

Implications: ÇAKÜ, which has a high potential for collaboration with other institutions, has shown a significant increase in academic success by increasing its publication numbers. The university is found to be concentrated in certain areas, and to publish more in certain areas according to sustainable development and OECD subject categories. To raise academic success to the highest levels and develop research competence, the university should develop various strategies and programs to increase publication numbers and strengthen international collaborations.

Originality: This study, which is a first for ÇAKÜ in the context of external evaluation systems, has revealed the research profile of the university with various parameters. It is thought that this study will contribute to the sustainable research success of the university by providing critical information that will help guide future strategies in the management and orientation processes of applications such as research, development, academic incentives, academic appointment and promotion.

Keywords: Çankırı Karatekin University, Scholarly productivity, Research performance assessment, University rankin

* Assoc. Prof., Çankırı Karatekin University, Department of Information Management, kbinici@karatekin.edu.tr

Geliş tarihi : September 25, 2023 Kabul Tarihi: November 8, 2023

Makale Türü : Research Article

Giriş

Bilim dünyasının önemli bir aktörü olarak üniversitelerin araştırma çıktılarının en önemli unsurlarından biri de ortaya koydukları yayınlardır. Günümüzde kitap, makale, patent, faydalı model veya tasarım gibi bilimsel çıktılarının sayısı ve kullanım durumu üzerine yapılan matematiksel hesaplamalar ile hem araştırmacıların hem de üniversitelerin ulusal ve uluslararası düzeydeki üretkenliği sorgulanmaktadır.

Üniversite araştırma performansları farklı yaklaşım ve ele alışla, olumlu veya olumsuz etkileriyle, akademinin gündemini düzenli olarak meşgul etmektedir. Daha çok 2000’li yıllardan itibaren araştırma kurumlarının uluslararası sıralamaları yüksek öğrenimde, yöneticilerde ve bilim dünyası ile ilişkili kamuoyunda büyük ilgi görmeye başlamıştır (Ioannidis ve diğerleri, 2007, s. 2). Kurumların entelektüel birikimi ve bilimsel katılımı özel şirketlerin veya üniversitelerin yayımladığı endeksler ile üst kurumların hazırladığı raporlarda karşılaştırmalı olarak izlenebilmektedir. Yayın çıktılarının dayanan araştırma performansı, üniversitelerin toplumsal etki düzeyini, uluslararası görünürlüğünü, bilimsel üretkenliğini yansıtan yeni bir yükseköğretim atmosferi oluşturmuştur. Bu yeni ortamda endeksler üniversitelerin kalitesinin değerlendirilmesinde, rekabet ortamının oluşturulmasında, kurum/program/disiplinler arasında karşılaştırma yapılmasında, ülkelerin fonlama politikaları için kaynak oluşturulmasında, yönetim ve yönetişimin karar mekanizmasında, kurumlar arasında kurulacak iş birliklerinde, planlama, pazarlama, tanıtım ve tercih faaliyetlerinde kullanılması popülerliğini artırmıştır (Doğan, 2017, ss. 210-211; Harvey, 2008, s. 189). Metodolojik, pragmatik, ahlaki ve felsefi kaygılara dayanan (Harvey, 2008, s. 189) çeşitli eleştirilere rağmen bu endeksler bir marka yönetimi çalışması, ulusal ve uluslararası öğrencilerin kararlarını etkilemede kullanışlı bir bilgi aracı (Sheeja, Mathew ve Cherukodan, 2018, s. 155) olarak da değerlendirilmektedir. Üniversiteler için iyi bir sıralamanın, geniş çapta ücretsiz uluslararası tanıtım olanağı sağlayacağı (Yerbury, 2006) düşünülmektedir.

Kurumun göreceli olarak nitelikli yayın çıktılarının ticari ve ücretli popüler atıf veri tabanlarında izlenebiliyor olması, raporlara ve sıralama sistemlerine veri kaynağı oluşturmaktadır. Temelinde bilgi erişim kanalı olan bu veri kaynakları birbirleri ile rakip ve muadil olarak görülen *SCOPUS* ve *Web of Science* veri tabanlarıdır. *Web of Science* ile bütünleşik olarak çalışan *InCites* platformu ve *SCOPUS* ile bütünleşik çalışan *SciVal* platformunda kurumların araştırma profili görsel olarak ortaya konulabilmekte; güncel trendler izlenebilmekte, dergilerin, kişilerin, kurumların ve bölgelerin karşılaştırılması yapılabilmektedir. Genellikle bu iki bilgi erişim kaynağının verilerini de kullanarak üniversiteleri derecelendiren bazı platformlar vardır.

QS¹, THE², ARWU³, CWTS Leiden⁴, US News⁵, CWUR⁶, NTU⁷, SCImago⁸ ve URAP⁹ en bilinenleridir. Dolayısıyla derecelendirme ve değerlendirmenin kolay yapıldığı böylesi bir ortamda, rekabete dayalı araştırma girdi ve çıktılarının ölçümü üniversitelerin stratejik hedeflerini etkilemekte; reklam, propaganda ve akademik kararları, politika, program ve uygulamaları yönlendirmektedir. Türkiye’de Yükseköğretim Kurumu (YÖK), sıralama kuruluşlarının yayımladıkları uluslararası, bölgesel ve ulusal akademik başarı sıralamalarını üniversite izleme ve değerlendirme raporlarında birer gösterge olarak kullanmaktadır (YÖK, 2021). Sıralamaya yönelik etki tabana da yayılmış durumdadır. Yerel boyutta üniversiteler endekslerdeki konumlarını bir övünç kaynağı ve kurumsal başarı göstergesi olarak kamuoyuna duyurmakta, stratejik bir amaç olarak endekste yer almayı hedeflemekte, endeks göstergelerindeki faaliyetlere yönelmekte ve öncelik vermektedir (Uslu, Çalıkoğlu, Seggie ve Seggie, 2020, s. 3). Benzer şekilde akademik mükemmeliyete ve disiplinler arası çalışmalardaki başarıya vurgu yaparak ÇAKÜ de bazı konu alanlarındaki derecesini web sayfasında duyurmaktadır (ÇAKÜ, 2023a). Bu kapsamda, birçok derecelendirme kuruluşunun verilerini referans aldığı *Web of Science* veri tabanlarındaki ‘Q1’ ve ‘Q2’ kategorideki dergilerde yayın yapan akademisyenlere teşekkür belgesi verilmektedir (ÇAKÜ, 2023b). 2022-2026 Stratejik Planında amaç ve hedeflere ilişkin olarak temel hedeflere ulaşmak için belirlenen performans göstergelerinden biri de sözü edilen veri tabanındaki alt dizinler olan “*SCI, SCI-Exp, SSCI, AHCI*”¹⁰ kapsamında taranan dergilerdeki yayın sayısını artırmaya” yöneliktir (ÇAKÜ, 2021, s. 71).

Ulusal yapıda üst düzey kurumların yayımladıkları raporlar, üniversitelerin akademik başarısını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de YÖK ve Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu

¹ QS (Quacquarelli Symonds): <https://www.topuniversities.com/>

² THE (Times Higher Education): <https://www.timeshighereducation.com/>

³ ARWU (Academic Ranking of World Universities):
<https://www.shanghairanking.com/>

⁴ CWTS Leiden (Centre for Science and Technology Studies):
<https://www.leidenranking.com/>

⁵ US News: <https://www.usnews.com/education/best-global-universities/rankings>

⁶ CWUR (Center for World University Rankings): <https://cwur.org/>

⁷ NTU (National Taiwan University): <http://nturanking.csti.tw/>

⁸ SCImago: <https://www.scimagoir.com/>

⁹ URAP (University Ranking by Academic Performance):
<https://newtr.urapcenter.org/>

¹⁰ SCI (Science Citation Index), SCI-Exp (Science Citation Index Expanded), (SSCI) Social Sciences Citation Index, AHCI (Arts & Humanities Citation Index)

(TÜBİTAK) üniversiteleri değerlendirmede en yetkin kurumlar arasında kabul edilebilir. YÖK'ün yayımladığı raporlarda izleme ve değerlendirmeye ilişkin kriterler içerisinde derecelendirme kuruluşların sıralamaları yanı sıra akademik çıktılara yönelik olarak “ulusal hakemli dergilerde yayımlanmış öğretim elemanı başına düşen yayın sayısı; *SCI*, *SCI-Expanded*, *SSCI* ve *AHCI* endeksli dergilerde yayımlanmış öğretim elemanı başına düşen yayın sayısı; en yüksek %10'luk dilimde atıf alan yayın sayısı; başvuru patent, faydalı model veya tasarım sayısı; sonuçlanan patent, faydalı model veya tasarım sayısı” göstergeleri yer almaktadır. Türkiye'nin önemli araştırma merkezlerinden olan TÜBİTAK ise “Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi” (TÜBİTAK, 2023a) ile “Üniversitelerin Alan Bazlı Yetkinlik Analizi” (TÜBİTAK, 2023b) adında iki üniversite derecelendirme raporu yayımlamaktadır. Yenilikçi endeks üniversite sıralamasına yönelik iken, yetkinlik analizinde üniversiteler konu bazında değerlendirilmektedir. Yetkinlik analizinde hacim boyutunda 4, kalite boyutunda 7, toplamda 11 gösterge ile üniversitelerin “görece bağlı odaklanma endeksi” ortaya konmaktadır. Veri kaynağı olarak bilimsel çıktılara yönelik bazı veriler SCOPUS veri tabanından (TÜBİTAK, 2023b, s. 15) alınmaktadır.

Üniversitelerdeki akademisyenlerin başarısının izlenebileceği kaynaklardan biri de 2016'dan itibaren uygulamaya konulan Devlet üniversiteleri kadrolarında bulunan öğretim elemanlarına ödenen akademik teşvik uygulamasıdır. ÇAKÜ'nün akademik teşvik başarısının incelendiği bir çalışmada üniversitenin, ulusal akademik puan ortalamasının oldukça altında kaldığı (Polat ve Akkaya, 2018, s. 7) görülmüştür. Bibliyometrik çalışmalarda da üniversitelerin yayın üretkenliği izlenebilmektedir. Bu bakımdan sosyal ve beşerî bilimler alan kısıtlaması ile Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM)'in yayınladığı veri tabanında bibliyometrik bir yaklaşımla ÇAKÜ adresli yayınlar analiz edilmiştir (Zan, 2013).

Üniversitenin akademik başarısı küresel ölçekte birçok avantaj sunan önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Sıralama sürecinde daha iyi derece elde eden bir kurum, güçlü ve zayıf yönlerini, fırsatlarını ve zorluklarını tanıyacak, yön ve kimlik duygusuna sahip olacak ve benzer kuruluşlarla iş birliği yapma fırsatı elde edebilecektir (Aithal, Shailashree ve Kumar, 2016, s. 390) Üniversitelerin ulusal/uluslararası görünürlüğünü artırabilmeleri adına, sıralama ve değerlendirmelerde dikkate alınmış göstergeleri bilmekte yarar vardır. Söz konusu göstergelere yönelik faaliyetlerde iyileştirme yapılabilmesi için bir dizi program ve uygulama geliştirilmelidir. Ancak bu doğrultuda geliştirilecek bir politikadan önce üniversitenin yetkinlik ve sıralamalardaki konumunun izlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda makalede, bilimsel üretkenlik açısından akademik çevrede kabul görmüş endeks ve atıf veri tabanı verileri referans alınarak, Çankırı Karatekin Üniversitesinin (ÇAKÜ) araştırma profilini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışmada

değerlendirmeye alınan parametreler bir kalite göstergesi kaygısı taşımadan ele alınmış, aksine üniversitenin mevcut araştırma çıktıları üzerinde bir durum tespiti yapmak hedeflenmiştir. Belirlenen hedef doğrultusunda araştırma kurumlarının derecelendirmelerini yapan endekslerde; YÖK'ün hazırladığı izleme ve değerlendirme raporlarında; TÜBİTAK'ın yayımladığı endekslerde; derecelendirme ve değerlendirmeye yönelik birçok rapor ile endekse veri kaynağı sağlayan *Web of Science* veri tabanında Çankırı Karatekin Üniversitesinin entelektüel birikimi, bilimsel katılımı ve mevcut durumunun betimlenmesi için araştırma çıktılarına yönelik inceleme yapılmıştır.

Genç bir üniversite olan ÇAKÜ, 2007 yılında kurulmuştur. Bugün on fakülte, yedi meslek yüksekokulu ve beş enstitü ile akademik faaliyetlerini yürüten üniversitesinin araştırma profilini ortaya koymak için aşağıdaki araştırma soruları sorulmuştur.

1. Derecelendirme endekslerinde üniversitenin mevcut konumu nedir?
2. Yayın çıktısı açısından üniversitenin araştırma profili, bilimsel çıktılarının görünürlüğü, etki alanları ve potansiyel gelişimi nasıldır?

Yöntem

Çalışmada durumu tanımlamak ve açıklamak amacıyla betimleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın ilk sorusunu yanıtlamak için derecelendirme yapan platformların verilerinden ve üst düzey kurumların yayımladıkları raporlardan yararlanılmıştır. Araştırmanın ikinci sorusunu yanıtlamak için de atıf veri tabanlarındaki veriler kullanılmıştır.

Üniversiteleri derecelendiren, yukarıda da isimleri verilen tüm platformlarda 2023 yılına kadar ÇAKÜ'nün konumuna bakılmış ancak üniversitenin derecelendirildiği sadece iki tanesi araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bunlardan ilki *SCOPUS* veri tabanında yer alan bilgileri kullanarak, kamuya açık bir platformda dergi ve ülkelerin bilimsel göstergelerini sunan *SCImago* sıralamasıdır. İkincisi Türkiye ve dünya üniversite sıralamalarını yapmayı kendine amaç edinen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Enformatik Enstitüsü bünyesinde kurulan URAP sistemidir. Bu platformlarda üniversitenin sıralamaya dahil edildiği yıl, yıllara göre sıralama derecesi, üniversitenin yüzdelik dilimi, bölgesel alanlardaki konumuna bakılmıştır. URAP'da Türkiye özelinde niteliklerine göre üniversite sıralamaları izlenebildiğinden bu verilere ayrıca bakılmıştır.

Türkiye'de Üniversitelerin denetim, değerlendirme ve derecelendirme görevlerinde bulunan üst düzey kuruluşların raporları üniversitelerin bilimsel üretkenliklerini ortaya koymada önemli kaynaklardır. YÖK'ün ÇAKÜ'ye yönelik "izleme ve değerlendirme raporu (2018-2021)"nda "araştırma-geliştirme, proje ve yayın" başlığı altındaki kriterler incelenerek bilimsel üretkenlik izlenmeye çalışılmıştır. TÜBİTAK'ın "Üniversitelerin alan

bazında yetkinlik analizi” raporunda da 130 alanda üniversitenin konumlarına tek tek bakılarak veriler derlenmiştir. Böylece kurumun alan yetkinliğine ilişkin veriler bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeye alınmıştır.

ÇAKÜ’nün araştırma profili, bilimsel çıktılarının görünürlüğü, etki alanları ve potansiyel gelişimini izlemek için de *Web of Science* veri tabanı ile entegre çalışan *JCR (Journal Citations Reports)* ve *InCite* platformundaki verilerden yararlanılmıştır. Bu veriler ile kurumun yayın sayısı, atıf sayısı, yayınların yer aldığı dergiler, yazar performansı, yazarlar/kurumlar/ülkeler arası iş birliği, trend takibi ve yayınların konusu tanımlanabilmektedir. Bibliyometrik bir yaklaşımla yürütülen analizde üniversitenin akademik performansı izlenmeye çalışılmıştır. İlgili kaynaklardan elde edilen veriler, Microsoft Excel programı kullanılarak oluşturulan tablo ve şekiller üzerinde gösterilmiştir.

Bulgular

ÇAKÜ’nün araştırma performansına ilişkin bulgular, öncelikle sıralama sistemleri ile izleme veya değerlendirme yapan kurumlarının listelerinde ve daha sonra *Web of Science* veri tabanı referans alınarak bilimsel çıktılar üzerinde bibliyometrik bir yaklaşımla yapılan incelemeye göre belirlenmiştir.

Endeks ve yetkinlik analizlerinde ÇAKÜ

Dünya genelinde yüksek öğrenimde üniversite sıralamalarında kullanılan en yaygın sıralama endeksleri olan QS, ARWU, CWTS Leiden, US News, CWUR, NTU sıralamaları genellikle dereceye giren üniversiteleri yayımlandığından, ÇAKÜ bu listelerde yer almamıştır. URAP Türkiye sırlamasına 2014 yılından, URAP dünya sıralamasına 2017 yılından, SCImago sıralamasında 2020 yılından itibaren konumu izlenebilmektedir. THE listesinde ise sadece 2024 yılı için listendiği görülmektedir. Bu listede henüz yeni olmasından dolayı değerlendirmeye ilişkin yeterli veri sağlanamamaktadır. Bu nedenle değerlendirmeler SCImago ve URAP endeksleri üzerinden yapılmıştır.

ÇAKÜ, *SCOPUS* verilerini referans alan SCImago kurumlar sıralamasında ancak 2020 yılında, bir diğer ifade ile kuruluşundan tam 13 yıl sonra sıralamaya dâhil olabilmıştır. Sıralamaya dâhil dünyadaki tüm kurumlar içerisinde 2020 yılında 6.309’uncu sırada yer alan üniversite 2022 yılında 6.780’inci sıraya düşmüştür. Türkiye üniversite sıralamaları içerisinde 2020 yılında 98’inci sırada yer alan ÇAKÜ, 2023 yılında 93’üncü sıraya yükselmiştir. Sıralamayı yapan bu platformun *Web* sayfasından elde edilen diğer verilere göre tüm üniversite sıralamalarında yüzdelik dilimlere bakıldığında, dünyada ve Ortadoğu’da %89, OECD ortalamasında %94, Türkiye ortalamasında %87’lik dilimde yer almaktadır. Farklı bölgesel alanlardaki sıralamalarına (Tablo 1) bakıldığında ÇAKÜ Türkiye

sıralamasında “enerji” alanında 6’ncı, “matematik” alanında 27’nci, “tarım ve biyoloji bilimi” alt başlığı altındaki “ekoloji, evrim, davranış ve sistematik” alanında ise 16’ncı sırada yerini almıştır. Ancak sosyal bilimler alanında bölüm ve akademik personel sayısının diğer alanlara kıyasen önemli bir yere sahip olmasına rağmen Türkiye sıralamasında 102’ci sırada yer alması dikkat çekicidir.

Tablo 1: ÇAKÜ’nün 2023 SCImago Listesinde Farklı Bölgesel Alanlardaki Sıralaması

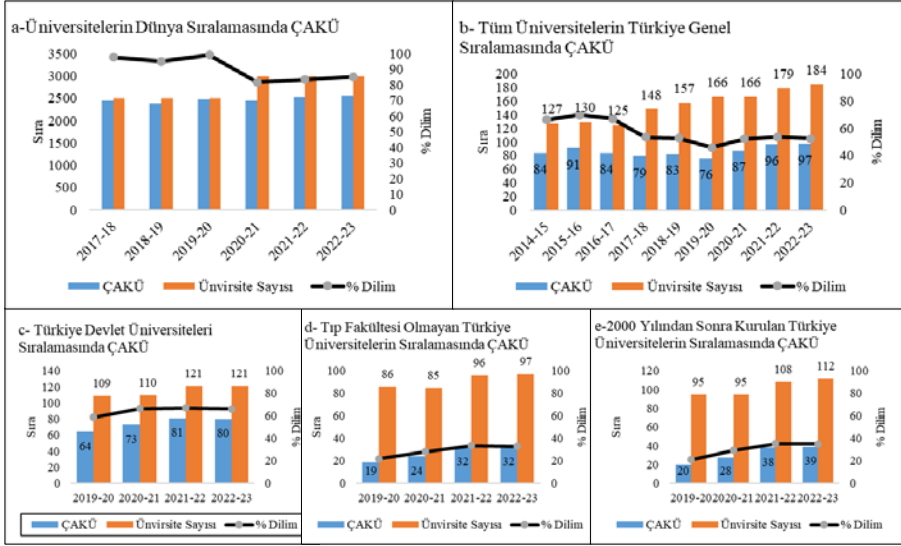
Alan	Türkiye Sıralaması
Tarım ve Biyoloji Bilimleri	86
Ekoloji, Evrim, Davranış ve Sistematik	16
Bitki Bilimi	43
Biyokimya, Genetik ve Moleküler Biyoloji	96
Kimya	81
Enerji	6
Çevre Bilimi	93
Matematik	27
Tıp	97
Halk Sağlığı, Çevre ve İş Sağlığı	41
Farmakoloji, Toksikoloji ve Eczacılık	52
Sosyal Bilimler	102

Web of Science verilerini referans alan URAP araştırma laboratuvarının akademik başanya yönelik yayınladığı verilere göre ÇAKÜ Türkiye sıralamasına 2014 yılında, dünya sıralamasına 2017 yılında ancak dahil olabilmıştır. Dünya sıralamasında 2017 yılında 2447’ci sırada ve %97’lik dilimde olan üniversite, 2023 yılında 2559’cu sırada ve %85’lik dilime yükselmiştir (Şekil 1-a). Türkiye genel sıralamasında ise 2014 yılında 84’cü sırada ve %66’lık dilimde, 2023 yılında 97’ci sırada ve %52’lik dilime yükselmiştir (Şekil 1-b). Sıralamada yıllar itibari ile daha geri sırada konumlandığı ancak yüzdeler dilim açısından bakıldığında üniversitenin başarı sağladığı söylenebilir. SCImago verileri ile kıyaslandığında dünya genelinde yüzdeler sıralamada birbirlerine yakın konumlandığı (%85, %89) ancak URAP sisteminde Türkiye üniversite sıralaması listesinde daha başarılı bir yüzdeler diliminde (%87, %52) yer aldığı görülmektedir. Sıralamalardaki bu belirgin fark sıralama sistemlerinin kullandıkları ölçüt, metodoloji, veri kaynağı ya da ölçütlerin ağırlıklarından kaynaklandığı için (Doğan, 2017) olağan bir durumdur.

URAP, 2019 yılından itibaren devlet, vakıf, kuruluş yılı, tıp fakültesi olan, öğrenci sayısı gibi niteliklere göre de üniversiteleri sıralamaktadır. ÇAKÜ, devlet üniversiteleri sıralamalarında 2019 yılında %58’lik dilimde (64’üncü sıra), 2023 yılında %66’lık dilimde (80’inci sıra) yerini almıştır (Şekil 1-c). Tıp fakültesi olmayan üniversitelerin sıralamalarında ise 2019 yılında %22’lik dilimde (19’uncu sıra) yer alan üniversite, 2023 yılında

%32'lik dilime (32'nci sıra) gerilemiştir (Şekil 1-d). 2000 yılından sonra kurulan üniversitelerin sıralamasında da 2019 yılında %21'lik dilimde (20'nci sıra) yer alan üniversite, 2023 yılında listenin %34'lük diliminde (39. Sıra) yer bulmuştur (Şekil 1-e). Niteliklerine göre sıralamalarda Türkiye geneli üniversite sıralamasına kıyasla yüzdeler dilimde ÇAKÜ daha önlere yer almıştır. Ancak yıllara göre tüm sıralamalarda yüzdeler dilimlerde üniversitenin nispeten konum kaybettiği izlenmektedir.

Şekil 1: URAP Sıralamalarında ÇAKÜ

YÖK üniöersitelere yönelik yayımladığı “izleme ve değerlendirme raporlarında” araştırma çıktılarına yönelik bazı maddelerin veri kaynağı, *Web of Science* alt dizinlerindeki yayımlara yönelik parametrelerdir. Buradaki veriler başka değişkenler ile zenginleştirilerek yeni kriter oluşturulmuştur. ÇAKÜ’ye yönelik “izleme ve değerlendirme raporu (2018-2021)”nda “araştırma-geliştirme, proje ve yayın” başlığı altında verilen değerlere bakıldığında; “ulusal hakemli dergilerde yayımlanmış öğretim elemanı başın düşen yayın sayısı” 2018 yılında 0,051 iken 2021 yılında 0,254’e yükselmiştir. “*SCI*, *SCI-Expanded*, *SSCI* ve *AHCI* endeksli dergilerde yayımlanmış öğretim elemanı başına düşen yayın sayısı” 2018 yılında 0.289 iken 2021 yılında 0,375 olmuştur. Öğretim elemanı başına düşen yayın sayısında ulusal hakemli dergilerdeki sayının *Web of Science* endekslerindeki yayın sayısından düşük olması dikkat çekicidir. Bir diğer gösterge olan “en yüksek %10’luk dilimde atıf alan yayın sayısı”, sürekli artış göstermiştir. 2018’de 50 olan bu sayı, 2021’de 92 olmuştur. Bilimsel yayın çıktıların en önemli etkilerinden biri de bilimsel çalışmaların patente dönüştürülmesidir. “Sonuçlanan patent, faydalı model veya tasarım sayısı” belirgin bir biçimde sürekli düşüş göstermiştir.

2018 yılında bu sayı 19 iken, 2021 yılında gösterge 0 (sıfır) olarak kayıtlara geçmiştir (YÖK, 2023).

ÇAKÜ'nün akademik başarısının ortaya konması için bakılan kaynaklardan bir diğeri de TÜBİTAK'ın yayımladığı endeks ve raporlardır. “Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi”nde ÇAKÜ yer almamıştır. “Üniversitelerin alan bazında yetkinlik analizi” raporunda ise toplamda 130 alan içerisinde 71 alanın yetkinlik grafiklerinde yer almamıştır. Diğer taraftan görece olarak “yüksek kalite-yüksek hacim” kategorisinde 10 alanın; “yüksek hacim-düşük kalite” kategorisinde 11 alanın; “düşük hacim-yüksek kalite” kategorisinde 13 alanın; “düşük hacim-düşük kalite” kategorisinde ise 25 alanın grafiklerinde konumlanmıştır. Üniversite ortalamaları esas alınarak hacim ve kaliteye göre dört kategoride üniversitelerin görece yetkinliği konumlandırıldığı bu endekste üniversitenin bazı alanlarda yer almamasının muhtemel nedeni, akademik ve araştırma birimlerinin ilgili alanların kapsamında yer almaması veya akademik yapılanmasını henüz yeni tamamlamış olmasıdır. Üniversite ortalamalarına göre görece “yüksek hacim, yüksek kalite” kategorisinde konumlanan alt araştırma alanları alfabetik olarak; “analitik kimya ve spektroskopi”, “atomik, moleküler fizik ve optik”, “biyomalzeme”, “entegre havza yönetimi”, “gıda işleme ve üretim teknolojileri”, “matematik”, “ormancılık”, “temel ve klinik tıp bilimleri: immünoloji”, “tıbbi tanı kitleri”, “yapay zeka ve makina öğrenmesi” alanlarıdır.

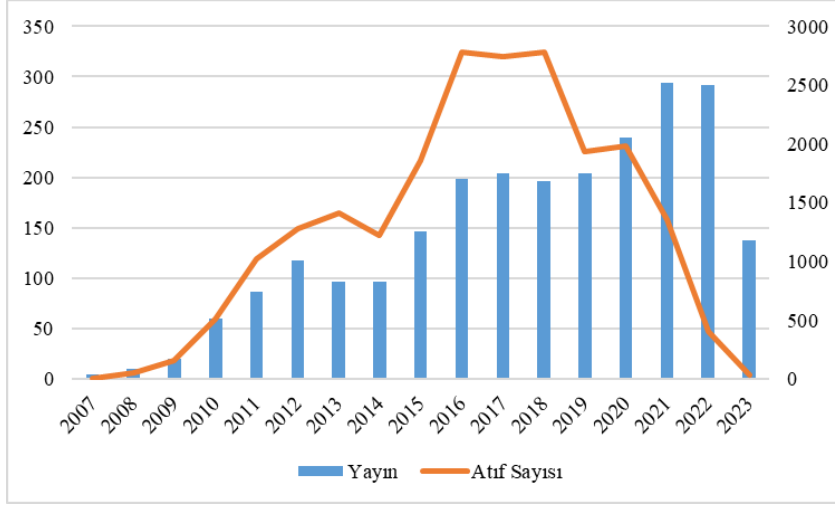
Web of Science Kaynağında ÇAKÜ

Üniversitenin kurulduğu yıldan itibaren, yayın türü fark etmeksizin *Web of Science* kapsamındaki endekslerde yer alan toplam yayın sayısı 2.419'dur. Yıllar itibari ile yayın sayılarında genel olarak sürekli bir artışın yaşandığı izlenmektedir. Benzer şekilde yıllık atıf sayısında da artış sağlamıştır (Şekil 2). Bu durum üretilen yayınların atıf aldığı, bir diğer ifade ile başka araştırmalar için kaynak olarak kullanıldığı göstergesidir. 2018 yılından sonra hesaplamaya dâhil yıl sayısı az olduğundan atıf sayısında izlenen belirgin düşüş olağan bir durumdur.

Kurumların bilimsel yayın çıktılarının, etki değeri yüksek dergilerde yer alması bir prestij olarak kabul edilmektedir. ‘Q’ kategorisi, diğer dergiler ile kıyaslandığında etki faktörü açısından derginin çeyreklik performansını ortaya koyan bir göstergedir. Alan bazında tüm dergilerinin etki faktörlerine göre %25’lik dilimlerle dört kategoriye ayrılmasıyla elde edilen ‘Q’ kategorisinin önem derecesi ‘Q1’den ‘Q4’e kadar düşmektedir. *JCR*’da elde edilen verilere göre, Üniversitenin ‘Q1’ kategorisinde yayımlanan makale oranı %14,9 (n=360), ‘Q2’ kategorisinde yer alan yayın oranı %17,4 (n=419), ‘Q3’ ve ‘Q4’ kategorisinde yayımlanan makale oranı %19’un (n=469, n=467) üzerindedir (Tablo 2). Yayınların %29,1 (n=704)’i *ESCI (Emerging Sources Citation Index)* kapsamında yer alan dergilerde olduğu için ‘Q’ kategorisi

hesaplanmamaktadır. ‘Q1’ ve ‘Q2’ kategorisindeki yayın sayısındaki oran, üniversitenin nitelikli araştırma yapma, kurumsal itibarı ve rekabet gücünü artırma konusunda potansiyelinin olduğunu göstermektedir.

Şekil 2: Yıllık Yayın Sayısı ve Atıf Sayısı

Tablo 2: Q Kategorisi Dergilerinde ÇAKÜ Yayınlarının Dağılımı

Dergi Kategorisi	Makale Sayısı	%
Q1	360	14,9
Q2	419	17,4
Q3	469	19,4
Q4	467	19,3
Yok	704	29,1

Üniversitenin 10 ve daha fazlası makalesinin yer aldığı toplamda 18 derginin çeyreklik kategorisi incelendiğinde (Tablo 3), *SCIE*'de yer alan dergilerden sadece 1 dergi ‘Q1’ kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Geriye kalanların 5 tanesi ‘Q2’ kategorisinde, ikişer tanesi de ‘Q3’ ve ‘Q4’ kategorisinde. Türkiye menşeli olan 6 derginin 2 tanesi *SCIE*, 4 tanesi *ESCI* kapsamında yer almaktadır. Diğer taraftan en sık yayının yayımlandığı süreli yayın, Alman menşeli “Fresenius Environmental Bulletin” (n=40) dergisidir. Yıllardır *SCIE* kapsamında Türkiye’den en fazla yayın yapılan Q4 kategorisindeki bu derginin ÇAKÜ araştırmacıları tarafından da tercih edilmesi kadar, 2023 yılında ilgili derginin *Web of Science* dizinlerinden çıkartılması da dikkat çekicidir.

Tablo 3: En Sık Yayın Yapılan ilk 18 Dergi

Kaynak	Makale		2022 Q	
	Sayısı	Dizin	Kategorisi	Menşei
Fresenius Environmental Bulletin	40	SCIE	1997-2021	Almanya
Journal Of Molecular Structure	37	SCIE	Q2	Hollanda
Kastamonu University Journal of Forestry Faculty	29	ESCI	-	Türkiye
Environmental Monitoring and Assessment Journal Of Materials Science-Materials in Electronics	23	SCIE	Q3	Hollanda
Journal Of Polytechnic-Politeknik Dergisi	22	SCIE	Q2, Q3	Hollanda
Turkish Journal of Agriculture and Forestry	18	ESCI	-	Türkiye
Turkish Librarianship	17	SCIE	Q1	Türkiye
Forest Pathology	16	ESCI	-	Türkiye
Journal Of Science and Arts	15	SCIE	Q3	Almanya
Optik	14	ESCI	-	Romanya
Acta Crystallographica Section E-Structure Reports Online	13	SCIE	Q2	Almanya
Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University	12	SCIE	-	İngiltere
African Journal of Agricultural Research	11	SCIE	Q4	Türkiye
Arabian Journal for Science and Engineering	10	ESCI	2009-2010	Nijerya
International Journal of Global Warming	10	SCIE	Q2	Suudi Arabistan
Journal Of Alloys and Compounds	10	SCIE	Q4	İngiltere
Journal Of Geography-Cografya Dergisi	10	SCIE	Q2	İsviçre
	10	ESCI	-	Türkiye

Üniversitenin bilimsel üretkenliğinde bakılan bir diğer parametre de en sık yayın yapan yazarlar olmuştur. Kişisel gizlilik ve saygıyı koruma, olumsuz yorum ve spekülasyonları engelleme adına yazar isimleri maskelenerek anonimleştirilmiştir. Yıllara göre yazar verimliliğinin gösterildiği Tablo 4 incelendiğinde gösterge, yazar özelinde genellikle bir tavan seviye yakalandıktan sonra düşüşün gerçekleştiği yönündedir. Son yıllarda bazı istisnalar dışında yazar verimliliğinde düşüş izlenmektedir. Söz konusu bu durum yazarların doçentlik sürecinin bitmesi, idari görev üslenmesi veya kurumdan ayrılması durumlarına bağlanabilir. ‘H’ ve ‘L’ kodlu yazarlar diğer kurumlar ile yapılan ortak yazarlıktan listeye girmiştir. Bu da üniversitedeki akademisyenlerin diğer kurumlardaki aynı ekip ile araştırma yapmaya ve bunları bilimsel çalışmaya dönüştürmeye devam etmektedir. En sık yayın yapan ‘A’ kodlu yazar 2021 yılında kurumda ayrılmış ancak yayınlarda üniversitenin adresini yazmaya devam etmiştir. Kurumdan ayrılan, emekli olan veya ilişkisi kesilen diğer yazarlar ise ‘C’, ‘G’, ‘I’, ‘J’, ‘M’ ve ‘S’ kodlu yazarlardır. En sık yayın yapan yazarlar içerisinde kurumdan ayrılmış olanların oranı %39’dur (18’den 7). Henüz genç bir üniversite için söz konusu oran nispeten yüksek bulunmuştur.

Tablo 4: Yıllar Göre Yazar Verimliliği

Yazar	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
A			1	4	7	5	13	16	20	15	11	7	3	6
B							1	5	3	10	5	9	15	8
C						1	7	15	15	5	2	2	1	1
D								3	3	9	13	6	4	6
E						2	2	6	1	3	3	6	5	11
F			2	6	3		3	5	2	3	7	3	3	2
G					4	2	5	5	13	1		7		3
H							6	12	11	4	1	1	1	1
I		1	1	2	8	4	9	8	1		2			
İ				3	2	4	5	2	2	3	1	4	1	3
J			2	2	2			2	7	9	7	4		
K				2		1	6	6	3	3	2	1	3	2
L			1	5	2		2	3	9	4	3	2	1	1
M											7	5	7	7
N			1	3	2		2	3	8	3	3	2	1	2
O	5	2	3	2	1	1	3	4	4	1	1	1	1	
Ö			4	1		3	4	1	2	3	3	4	1	1
P						2		3	1	5	5	4	2	3
R	1			1	1	3	4	1	3	2	1	6	1	1
S		1	4	1	1	3	1	2	6		3	2		

Mevcut kurumsal iş birliğini ortaya koymak için yayınların hangi kurumla birlikte yapıldığına bakılmaktadır. Yazarların yayınlarda belirttikleri adreslere bağlı olarak oluşturulan Tablo 5 incelendiğinde, iş birliğine gidilerek en sık yayın yapan ilk üç kurumun Ankara, Gazi ve Hacettepe Üniversiteleri olduğu görülmektedir. Üniversitenin toplam yayın sayısına göre bir kıyaslama yapıldığında, diğer üniversiteler ile yapılan ortak yayınların sayıları azımsanamayacak seviyededir. Söz konusu bu durum Türkiye'deki köklü üniversiteler ile daha sıkı araştırma iş birliğini oluşturmak için potansiyel bir zemin hazırlamaktadır.

Tablo 5: En Sık Yayın İş Birliği Yapılan Üniversiteler

Üniversite	Toplam	Üniversite	Toplam
Ankara Üniversitesi	206	Atatürk Üniversitesi	53
Gazi Üniversitesi	176	Selçuk Üniversitesi	46
Hacettepe Üniversitesi	107	Karadeniz Teknik Üniversitesi	45
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	93	ODTÜ	44
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	81	İstanbul Üniversitesi	39
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	77	Çukurova Üniversitesi	38
Erciyes Üniversitesi	69	Ege Üniversitesi	34
Kırıkkale Üniversitesi	65	Süleyman Demirel Üniversitesi	34

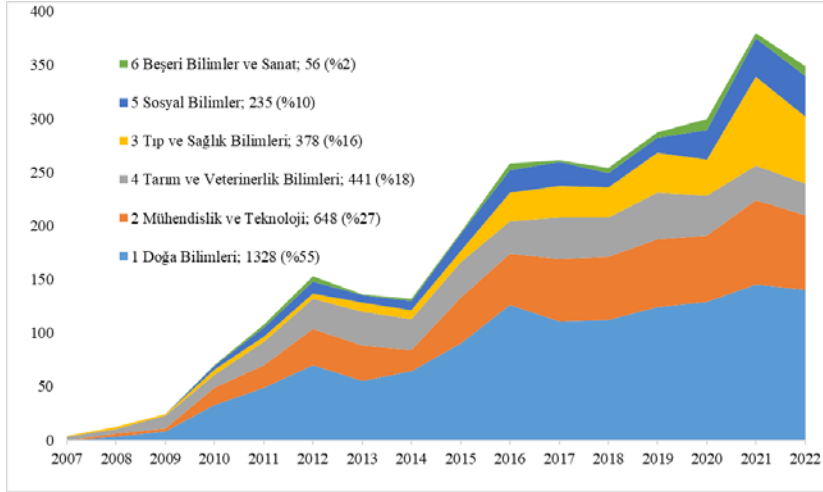
Uluslararası tanınırlık ve iş birliği açısından yurtdışı kurumlar ile araştırma iş birliğinde olmak, üniversiteye büyük kazanımlar sağlamaktadır.

Üniversitenin en sık birlikte yayın yaptığı ülkelere bakıldığında Almanya, Amerika, Pakistan, İngiltere ve İspanya ilk sıralarda gelmektedir. Üniversitenin son yıllarda İran, Irak, Azerbaycan ve Afrika ülkelerinden yoğun öğrenci alımının, iş birliğine yönelik coğrafi konum açısından değerlendirildiğinde yayın çıktıklarına yansımadağı görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6: En Sık Yayın İş birliği Yapılan Ülkeler

Ülke	Toplam	Ülke	Toplam
Almanya	53	İngiltere	29
Amerika	52	Suudi Arabistan	28
Pakistan	44	Danimarka	24
Birleşik Krallık	42	Cezayir	23
İspanya	38	İran	23
Çin	35	Portekiz	21
İtalya	31	Sırbistan	21
Çek Cumhuriyeti	30	Finlandiya	19

Şekil 3: Yıllara Göre OECD Konu Kategorisinde Yayınların Dağılımı

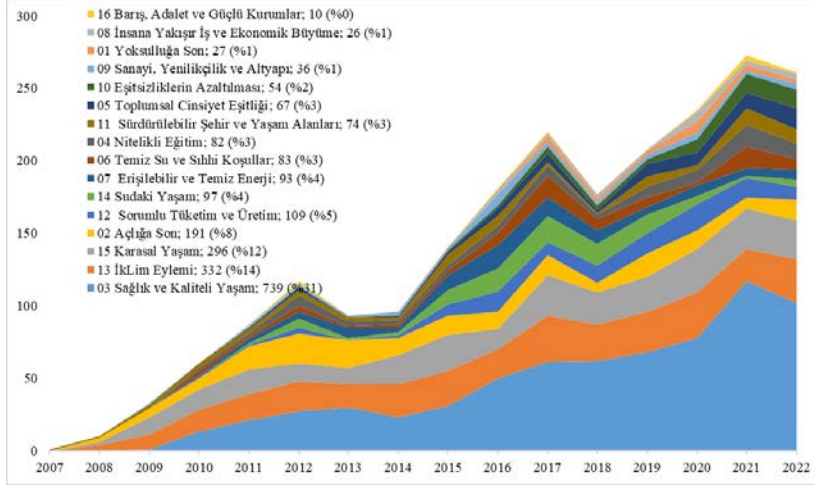

Not: Alanlardaki yayın sayılarının toplamı genel toplamda fazla olmasının nedeni bir yayın birden fazla alanda sayılmasından kaynaklanmaktadır.

Üniversite yayınlarının konusal dağılımını izlemek için OECD konu kategorisine göre de inceleme yapılmıştır. Alt alanlar dâhil edilmeden altı ana kategoride yazarların en sık hangi alanlarda yayın yaptıklarına bakılmıştır. Buna göre (Şekil 3) doğa bilimleri (%55; n=1328), mühendislik ve teknoloji (%27; n=648), tarım ve veterinerlik bilimleri (%18; n=441) ana kategorilerinde yayınların yoğunlaştığı görülmektedir. Altı temel alanda yıllara göre yayın üretim trendi incelendiğinde, ortaya çıkan gösterge, doğa bilimleri, mühendislik ve teknoloji alanlarının hacimsel olarak sürekli bir artış gösterdiği yönündedir. Benzer şekilde tıp bilimine ilişkin alanda son

yıllarda hacimsel olarak artış gözlemlenmiştir. Hacimsel olarak sınırlı olsa da sosyal bilimler alanında da artış olduğu görülmektedir¹¹.

Şekil 4: Yıllara Göre Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Kategorisinde Yayınların Dağılımı

Çankırı Karatekin Üniversitesinin *Web of Science* veri tabanında yer alan bilimsel çıktıları, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve dünya genelinde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlayan “sürdürülebilir kalkınma hedefleri” bağlamında da değerlendirilmiştir. Veri tabanında yapılan sınıflandırmaya göre (Şekil 4) üniversite yayınlarının en fazla yoğunlaştığı hedef “sağlık ve kaliteli yaşam” (%31, n=739) alanı olmuştur. İkinci sırada “iklim eylemi” hedefi %14 (n=332), üçüncü sırada ise “karasal yaşam” hedefinde (%12, n=296) yoğunlaşma olmuştur. Söz konusu alanların yıllara göre hacimsel trendine bakıldığında, “iklim eylemi” ve “karasal yaşam” hedeflerinde yıllar itibari ile yayın sayısında belirgin bir artış gözlemlenmez iken “sağlık ve kaliteli yaşam” hedefindeki yayın sayısında 2021 yılına kadar istikrarlı bir artış sağlandığı izlenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

ÇAKÜ'nün sıralaması ve akademik üretkenliğine ilişkin olarak yürütülen bu çalışmada değerlendirmeler iki boyutlu olarak ele alınmıştır. İlk boyutta üniversite sıralama sistemleri; YÖK izleme ve değerlendirme raporu ile TÜBİTAK endekslerinde üniversitenin araştırma profili betimlenmiştir. İkinci

¹¹ İlgili alanların alt alanları dikkate alınarak buradaki veriler değerlendirilmelidir.

OECD kategorik şeması için ilgili adrese bakılmalıdır.

(<http://help.prod->

incites.com/inCites2Live/filterValuesGroup/researchAreaSchema/occdCategoryScheme.html)

boyutta atıf veri tabanları verilerine dayanak bibliyometrik bir yaklaşımla kurumun araştırma çıktıları üzerine analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

Genç bir üniversite olan ÇAKÜ, ancak kurulduktan yıllar sonra SCImago ve URAP sıralama listelerine girebilmiştir. SCImago listesinde Türkiye ortalamasında %87 diliminde yer alan üniversite “enerji” “matematik”, “ekoloji, evrim, davranış ve sistematik” alanlarında önemli başarı sağlamıştır. URAP listelerinde Türkiye genel ortalamasında %52 diliminde yer alan üniversite, niteliklerine göre sıralamalarda daha iyi yüzdeler diliminde yer almıştır. Ancak yıllar itibari ile yüzdeler sıralamalarda nispeten sıra kaybettiği izlenmiştir. YÖK’ün izleme ve değerlendirme raporlarında akademik başarıya yönelik çıktılarda yıllar itibari ile iyileşme sağlandığı ancak patent alımlarına yönelik girişimlerin azaldığı görülmüştür. TÜBİTAK’ın yayımladığı “girişimci ve yenilikçi endeksinde yer almayan ÇAKÜ, kurumun “görece bağlı odaklanma endeksi” olan yetkinlik analizinde “yüksek kalite, yüksek hacim” kategorisinde 10 alanda (“analitik kimya ve spektroskopi”, “atomik, moleküler fizik ve optik”, “biyomalzeme”, “entegre havza yönetimi”, “gıda işleme ve üretim teknolojileri”, “matematik”, “ormancılık”, “temel ve klinik tıp bilimleri: immünoloji”, “tıbbi tanı kitleri”, “yapay zeka ve makina öğrenmesi”) yer bulmuştur. YÖK ve TÜBİTAK’ın izleme ve değerlendirmeye yönelik bu çabaları henüz yeni bir olgudur. Üniversitelerin akademik politikalarının yönlendirilmesinde önemli rolü olan bu iki kurumun değerlendirme ve izlemeye yönelik bu girişimleri gelecekte üniversiteleri etkileyeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla ÇAKÜ’nün adı geçen endekslerdeki konumunun daha da iyileştirmesi için stratejik kararların alması buna yönelik politikaları sürekli gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Web of Science veri tabanında yer alan yayınlar üzerine yapılan değerlendirmede özetle şu sonuçlara ulaşılmıştır. Üniversitenin yıllar itibari ile yayın sayısı artmıştır; çeyreklik kategorisi yüksek olan ‘Q1’-‘Q3’ grubundaki dergilerde yer alan yayınların oranı %50’nin üzerindedir; diğer kurumlar ve ülkeler ile yayın yapma iş birliği potansiyeli yüksektir. Bu sonuçlar üniversitenin araştırma performansı için önemli bulgulardır. Diğer taraftan en sık yayın yapan yazarlar açısından yapılan değerlendirmede kurumdan ayrılanların oranı yüksek (%39) bulunmuştur. Ar-Ge yönetimi ve yönelimi sürecinin önemli bir parçası olan kilit araştırmacı kitlesinin (Mandal, 2023) kurumdan ayrılması bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla hem yetkinlik hem de hacim açısından sürdürülebilirliğin sağlanması için kilit noktadaki araştırmacıların kalıcılığının sağlanması adına stratejilerin geliştirilmesi gereklidir.

Salt yayın sayısı açısından OECD konu kategorisinde üniversitenin daha çok “doğa bilimleri”, “mühendislik ve teknoloji” alanında güçlü olduğu; sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından da “sağlık ve kalitesi yaşam” ile

“iklim eylemi” hedeflerinde ön plana çıktığı görülmüştür. Güçlü alanları daha da güçlendirmek için bu alanların araştırma altyapısının geliştirilmesi, araştırma ağının oluşturulması, yetkin araştırma personeli ile desteklenmesi amacıyla bir dizi yatırım yapılmıştır.

Üniversitelerde ileri düzey bilgi üretimini sağlamak, bilimsel liderlik ve etkiyi artırmak için strateji oluşturma, kritik araştırmacı kitlesi, proje fonlaması, araştırma altyapısı, AR-GE iş birliği, AR-GE faaliyetleri, araştırma çıktıları, ticarileşme ve etki aşamalarından oluşan bütüncül Ar-Ge yönetimi ve yönelimi süreçlerinin (Mandal, 2023) iyi yönetilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan son söz olarak araştırma çıktılarına yönelik yürütülen bu çalışmada elde edilen bulgular çerçevesinde şu öneriyi sunmak yerinde olacaktır. Nitelikli bilgi üretimi sağlamak, alan yetkinliklerinde görece iyi bir statü kazanmak için araştırma, geliştirme yönetimi ve yönelimi süreçlerinin tüm adımlarını kapsayacak stratejik politikalar ve programlar geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Aithal, P. S., Shailashree, V. ve Kumar, P. M. (2016, 4 Haziran). The study of New National Institutional Ranking System using ABCD Framework. SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY. <https://papers.ssrn.com/abstract=2790229> adresinden erişildi.
- ÇAKÜ. (2021). *Çankırı Karatekin Üniversitesi 2022-2026 Stratejik Plan*. <https://krtknadm.karatekin.edu.tr/files/strateji/2021/Sep/2022-2026-stratejik-plan.pdf> adresinden erişildi.
- ÇAKÜ. (2023a). ÇAKÜ'den enerji, ekoloji ve matematik alanlarında Türkiye derecesi. 16 Eylül 2023 tarihinde <https://karatekin.edu.tr/tr/caku'den-enerji-ekoloji-ve-matematik-alanlarinda-turkiye-derecesi-37578-haberi-karatekin> adresinden erişildi.
- ÇAKÜ. (2023b). Rektör Çiftçi, başarılı akademisyenlere teşekkür belgesi verdi. *Karatekin Üniversitesi*. 24 Eylül 2023 tarihinde <http://karatekin.edu.tr/tr/rektor-ciftci-basarili-akademisyenlere-tesekkur-belgesi-verdi-37589-haberi-karatekin> adresinden erişildi.
- Doğan, G. (2017). Akademik performans odaklı uluslararası üniversite sıralama sistemlerinin genel sıralamalarına ve ölçütlerine göre değerlendirilmesi. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve Belge Yönetimi.
- Harvey, L. (2008). Rankings of higher education institutions: A critical review. *Quality in Higher Education*, 14(3), 187-207. doi:10.1080/13538320802507711

- Ioannidis, J. P., Patsopoulos, N. A., Kavvoura, F. K., Tatsioni, A., Evangelou, E., Kouri, I., ... Liberopoulos, G. (2007). International ranking systems for universities and institutions: A critical appraisal. *BMC Medicine*, 5(1), 30. doi:10.1186/1741-7015-5-30
- Mandal, H. (2023, 25 Mayıs). *Araştırma yönetimine yönelik birlikte geliştirme ve birlikte başarıma*. Üniversitelerin Alan Bazında Yetkinlik Analizi 2023 Yılı Çalışması Bilgilendirme Toplantısı, sunulmuş bildiri.
- Polat, C. ve Akkaya, M. A. (2018). Çankırı Karatekin Üniversitesinin akademik teşvik performansı açısından analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 1-24. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/42282/508740> adresinden erişildi.
- Sheeja, N. K., Mathew, S. K. ve Cherukodan, S. (2018). Impact of scholarly output on university ranking. *Global Knowledge Memory and Communication*, 67(3), 154-165. doi:10.1108/GKMC-11-2017-0087
- TÜBİTAK. (2023a). *Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi*. <https://www.tubitak.gov.tr/tr/icerik-girisimci-ve-yenilikci-universite-endeksi> adresinden erişildi.
- TÜBİTAK. (2023b). *Üniversitelerin alan bazında yetkinlik analizi*. <https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/2023-yetkinlik-raporu.pdf> adresinden erişildi.
- Uslu, B., Çalıkoğlu, A., Seggie, F. N. ve Seggie, S. H. (2020). TÜBİTAK girişimci ve yenilikçi üniversite endeksi kriterlerinin girişimci üniversitelerde öne çıkan faaliyetler açısından değerlendirilmesi. *Yuksekokretim Dergisi*, 10. doi:10.2399/yod.19.011
- Yerbury, D. (2006, 12 Ocak). Spreading universities' foreign risks. *The Age*. 13 Eylül 2023 tarihinde <https://www.theage.com.au/national/spreading-universities-foreign-risks-20060112-ge1k4w.html> adresinden erişildi.
- YÖK. (2021). *Üniversite izleme ve değerlendirme göstergeleri ve açıklamaları-2021*. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Universiteler/izleme-ve-degerlendirme-kriteri/2021/universite-izleme-ve-degerlendirme-gostergeleri-ve-aciklamalari-2021.pdf> adresinden erişildi.
- YÖK. (2023). *Üniversite izleme ve değerlendirme raporu (2018-2021): Çankırı Karatekin Üniversitesi*. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Universiteler/izleme-ve-degerlendirme-kriteri/2021/yedek/cankiri-karatekin-universitesi.pdf> adresinden erişildi.

Zan, B. U. (2013). ULAKBİM sosyal ve beşeri bilimler veri tabanında indekslenen Çankırı Karatekin Üniversitesi yayınların analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 227-238. doi:<https://dx.doi.org/13093738>

Atf için:

Binici, K. (2023). Çankırı Karatekin Üniversitesi'nin araştırma profili: Araştırma performansı ve alan yetkinlik incelemesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 418-437. doi: 10.54558/jiss.1365822

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.